

NOVI STARI GLASNIK

Zadnji uvodnik pišem dva dni po letnem občnem zboru članov Slovenskega etnološkega društva, na katerem smo razrešili »staro« vodstvo in imenovali novo. Med prostovoljno razrešenimi je tudi uredniški odbor *Glasnika SED*. Leta 2003 je etnološko društveno glasilo prešlo v skorajda popolnoma nove roke, pomoč v odboru nam je nudila prejšnja glavna urednica Tanja Roženbergar Šega, ki pa je kmalu zaradi službenih obveznosti odstopila, enako tudi urednica društvenih strani Bojana Rogelj Škafar. Prvo je nadomestila Katja Jerman, za drugo pa smo z oglaševanjem v uvodnikih iskali zamenjavo, a je nismo našli. Tako se je naše delo ustalilo in »krožilo« bolj med tremi članicami uredniškega odbora – glavno in odgovorno urednico, ter članico Ireno Destovnik, ki je skrbela tudi za jezikovni pregled. Kolegica Katja Jerman se nam je priključila, ko smo »trojica« že utečeno in brez obsežnih dogovarjanj in usklajevanj opravljale svoje oziroma razdeljeno delo. Tako je ta uvodnik priložnost, da se z nekaj slabe vesti zahvalim kolegici Jermanovi, ki je pomagala, ko smo jo potrebovale, vendar pa je zagotovo nismo dovolj »izkoristile in uporabile«.

Člana UO sta bila tudi predsednik SED v letih 2003–2005 dr. Aleš Gačnik in predsednica SED v letih 2005–2007 dr. Breda Čebulj Sajko. Njuno prisotnost smo čutile tako kot je prav – kot podporo našemu delu v smislu samostojnosti in odgovornosti. Hvala.

Glasnik SED in Slovensko etnološko društvo sta mi v teh letih nudila tesen stik s stroko, ki sem jo izbrala, a mi, če jo jemljem v ožjem smislu, v vsakdanjem življenju ne prinaša kruha. S širšim vpogledom v svoje službene obveznosti in v skladu z imenom naše rubrike, ki pravi, da je etnologija povsod, pa takorekoč »ni panike«. Veliko etnologije je tudi v vseh treh službah, ki sem jih v teh štirih letih zamenjala, kar je popolnoma v skladu s potmi etnologov, etnologinj, kulturnih antropologov in kulturnih antropologinj »na lovu za službami in projekti«. Sourejanje *Glasnika* je bilo tako vedno nekje med službo in hobijem, odvisno od drugega dela in naklonjenosti nadrejenih. Zbirka »naših (modrih) letnikov« pa bo imela vedno pomembno mesto v »mojih« prostorih.

Urednikovanje *Glasnika SED* je izjemna izkušnja, ki je vsem članicam UO omogočila številne predvsem prijetne stike z avtorji, s souredniki tematskih števil, člani SED in drugimi. Če je ena izmed značilnosti tega obdobja dobro sodelovanje avtorjev in obilica člankov, pa je pridobivanje denarja, ki je sicer potekalo na trdnih temeljih dosežkov (uspešnega lobiranja) prejšnjih uredništev in vodstev SED,

vedno bolj »loterija«, saj naši glavni financerji vsako leto spreminjajo svoj pogled na naše delo. Poleg izlivanja žolča, pisanja pritožb in telefonskih razprav je položaj glede financiranja tiskanja letnika 47 (2007) negotov, tako kot je bil leta 2003. Takrat nam je uspelo, upam, da bo tudi letos tako. »Živost« naše stroke se odraža prav na straneh *Glasnika*. Upamo, da nam je uspelo objaviti tisto, kar bo v prihodnosti rabilo za raziskovanje dogajanja v etnologiji. Takrat bodo izrečene tudi tehtne sodbe o delu UO v mandatu med letoma 2003 in 2007.

Novemu odboru, v katerem ostaja kot članica tudi »nekdanja« odgovorna urednica Tita Porenta, pa – polno malho denarja, obilico člankov, veliko bralcev, veliko sreče in NA JURIS!

PRIJAZNO, A NE DOKONČNO SLOVO

Obdobje po letu 1999, ko sem se odzvala povabilu kolegice dr. Ivanke Počkar k aktivnemu sodelovanju v Slovenskem etnološkem društvu, je minilo bliskovito hitro. Malo zato, ker sem se ob delu ves čas učila in bila zato polno zaposlena, največ pa zato, ker so me obkrožale osebe, s katerimi sem spletla iskrena strokovna in osebna prijateljstva, in s katerimi se je dalo iskati kompromise med željami in možnostmi. V okviru SED sem dobila mnogo priložnosti, in z velikim veseljem sem med drugim štiri leta opravljala tudi delo odgovorne urednice osrednjega stanovskega glasila – *Glasnika SED*.

Po štirih letnikih se sedanji uredniški odbor s pričujočo številko poslavlja in predaja spoštljivo petdesetletno tradicijo izhajanja *Glasnika* novi ekipi. Ob tem bi se pridružila zahvali glavne urednice vsem, s katerimi sva sodelovali: stalnim in gostujočim članom uredniškega odbora, obema predsednikoma SED med letoma 2003 in 2007, lektorici Ireni Destovnik (ki prevzema krmilo), prevajalkama dr. Nataliji Vrečer in Nives Sulič Dular, kolegici Bredi Pajsar, ki je vestno vpisovala objavljene članke v Cobiss, vsem avtorjem poslanih člankov – objavljenih in neobjavljenih, recenzentom, tajnicam društva in avtorjem objavljenih fotografij, še posebej pa tistim, ki so naše skupno delo omogočali s finančno in tehnično podporo. Pa seveda bralcem, za katere smo se sploh trudili.

Za nami je deset, skupaj s tokratno enajst vsebinsko bogatih, obsežnih in raznovrstnih števil. Med njimi smo izdali in založili več kot polovico tematskih števil: Uredniške politike slovenskih etnoloških in sorodnih periodičnih publikacij (*Glasnik SED* 44/2 2004), Vzpostavljanje registra premične kulturne dediščine in drugih etnoloških podatkovnih baz, zbirateljstva, predstavitev etnografskih zbirk v Sloveniji in zbirk Slovencev v sosednjih državah (*Glasnik SED* 44/3,4 2004), Trideset let Slovenskega enološkega društva (*Glasnik SED* 45/1,2 2005), Ameriška antropologija in slovenski teren: izkušnje in raziskovalno delo Jopela M. Halperna (*Glasnik SED* 45/4 2005), Vaško čarovništvo na pragu tretjega tisočletja (*Glasnik SED* 46/2 2006), Slavko Kremenšek – profesor, sodelavec, prijatelj ter Antropologija prostora (*Glasnik SED* 46/3,4 2006). V teh letih smo se žal poslovili od kar štirih slovenskih kolegov in kolegic – prof. dr. Vilka Novaka, prof. dr. Boruta Brumna, dr. Toneta Cevca in Zore Žagar, ter dveh ameriških – folklorista in antropologa, prof. dr. Alana Dundesa, in kulturnega antropologa, emeritusa prof. dr. Clifforda Geertza. Objavili smo 30 znanstvenih in 50 strokovnih

prispevkov, 15 intervjujev, 40 recenzij, mnogo poročil in drugih člankov s številnimi fotografijami in slikovnimi prilogami, ki dajejo društvenemu življenju posebno, kronistično vrednost.

Priložnost objavljanja člankov in poročil smo dali etnologom in študentom etnologije iz vseh osrednjih, regionalnih in lokalnih inštitucij, študentom etnologije z vseh treh univerz, drugim kolegom humanistom – kulturnim antropologom, zgodovinarjem, sociologom, pa tudi publicistom, arhitektom, ljubiteljem etnologije, kolegom iz Madžarske, ZDA in Avstrije. Uresničili smo veliko načrtov, nekaj pa jih pač zaradi različnih razlogov nismo mogli. Pomembno je, da smo delovali v pozitivnem duhu povezovanja, obveščanja, beleženja trenutnega strokovnega vzdušja, da pa smo imeli v nasprotju z nekaterimi prejšnjimi obdobji na voljo vedno dovolj kakovostnih prispevkov, ki so omogočali tudi selekcijo. Dokaz tega so precej zajetni *Glasniki SED* letnikov 43 do 47.

Sama se s to netematsko dvojno številko, ki tokrat prinaša nekoliko več znanstvenega in strokovnega branja, od zahtevnega dela odgovorne urednice poslavljam z dobrim občutkom in funkcijo predajam mladi kolegici Adeli Ramovš. Kot sem napisala v naslovu, je to prijazno, a ne dokončno slovo. V *Glasniku* se bom vsaj še naslednji dve leti trudila razvijati rubriko Etnologija je povsod, ki je tesno povezana s triletnim projektom Slovenskega etnološkega društva za vzpostavitev tesnejšega sodelovanja z ljubitelji etnologije.

Na koncu bi rada opozorila še na nova navodila za avtorje, ki jih je pripravila že nova glavna urednica.

KAZALO – TABLE OF CONTENTS**UVODNIK – INTRODUCTION**

Alenka Černelič Krošelj: 1
NOVI STARI GLASNIK
The New, Yet Old Bulletin

Mag. Tita Porenta: 2
PRIJAZNO, A NE DOKONČNO SLOVO
A Friendly, But by No Means Final Farewell

IN MEMORIAM – IN MEMORIAM

Doc. dr. Naško Križnar: 6
TONE CEVC (1932–2007)
Tone Cevc (1932–2007)

Eda Benčič: 7
ZORA ŽAGAR (1950–2007)
Zora Žagar (1950–2007)

RAZGLABLJANJA – REFLECTIONS

Mag. Maša Marty: 8
IZ SLIŠNEGA V VIDNO
From the Aural to the Visual

Mojca Tercej Otorepec: 15
KAKO MISLITI DEDIŠČINO?
Javni interes varstva kulturne dediščine in spomenikov
v zasebni in javni lasti – pogled na dediščino skozi oči
konservatorja
**Understanding Heritage. Public Interest in the
Protection of Cultural Heritage and of Publicly Owned
and Private Monuments – Conservator's View**

Doc. dr. Mojca Ramšak: 20
ALI JE TEREŃ ZA ZASLONOM MOGOČ?:
EPISTEMOLOŠKI PREMISLEKI O SPLETNI
ETNOLOGIJI
**Is Fieldwork Research on the Internet Possible?
Epistemological Musings on Internet Ethnology**

Saša Starec: 24
KUHARSKE KNJIGE IN »SLOVENSKA KUHINJA«
Cookbooks and »Slovenian Cuisine«

Dr. Jaka Repič: 29
VLOGA NEFORMALNE EKONOMIJE PRI
MIGRACIJSKIH PROCESIH V ŠPANJI
**The Role of Informal Economy in Migration
Processes in Spain**

Teja Močnik: 36
PODOBA AMERIKE IZPOD LITERARNIH PERES
SLOVENSКИH USTVARJALCEV
**The Image of America Created in Slovene Literary
Works**

Dr. Nina Vodopivec: 43
TOVARNIŠKI PROSTOR: PROSTORSKA
RAZMERJA IN HIERARHIJE
**The Space of a Factory: Spatial Relations
and Hierarchies**

Jasna Fakin Bajec: 51
RAZISKOVANJE KULTURNE DEDIŠČINE NA
KRASU.
Po sledih jezikoslovca in narodopisca dr. Karla Štreklja
**Research of Cultural Heritage in the Karst:
In the Footsteps of Linguist and Ethnographer
Karel Štrekelj**

Mag. Marjetka Balkovec Debevec: 63
O PREUČEVANJU DRUŽABNEGA ŽIVLJENJA V
ETNOLOGIJI IN KULTURNI ANTROPOLOGIJI
Primer Črnomlja od druge polovice 19. stoletja do druge
svetovne vojne
**Researching Social life in Ethnology and Cultural
Anthropology: A Case Study of Črnomelj between
the Second Half of the 19th Century and the Second
World War**

**OBZORJA STROKE – ETHNOLOGICAL
HORIZONS**

Helena Rant: 74
ZBIRKA SVITKOV V GORENJSKEM MUZEJU
**Collection of Coiled Pads in Gorenjski muzej
(The Museum of Gorenjska)**

Adela Ramovš: 78
PROGRAMI IN VSEBINE V OBJEKTIH
KULTURNE DEDIŠČINE
**Programs and Activities in Buildings Pertaining
to Slovene Cultural Heritage**

Doc. dr. Mojca Ravnik: 85
IZ HIŠE V SVET: Življenje suhorobarskih in
zdomarskih družin v Ribniški dolini v 20. stoletju
**Leaving the House for the World.
Family Life of Woodenware Peddlers and Migrant
Workers in Ribnica Valley in the 20th Century**

etnografski film

- Doc. dr. Naško Križnar: 88
DNEVNIK NAMESTO POROČILA
Diary in Lieu of Report
- Nadja Valentinčič Furlan: 92
ORAČI V HALOZAH IN V CITY PARKU
Flowers in Haloze and at the City Park Mall

recenzije in ocene – reviews

- Doc. dr. Mojca Ramšak: 94
LEE HARING, ANU KOLEKSYONN FOLKLOR
MORIS: *COLLECTING FOLKLORE IN MAURITIUS*
TWO LANGUAGE EDITION
DAEWOOD AULEEAR, LEE HARING (UR.)
INDIAN FOLKTALES FROM MAURITIUS, CHENNAI
- Mojca Tercej Otorepec: 95
MIRA HIRŠEL: SPOMINI NA KOVOR PRED 2.
SVETOVNO VOJNO. O NEKDANJEM
VSESTRANSKEM KULTURNEM POSLANSTVU
UČITELJEV NA PODEŽELJU
**MIRA HIRŠEL: Memories of Kovor Prior to the
Second World War. Former All-Around Cultural
Mission of Rural Teachers.**
- Majda Fister: 96
MARIJA STANONIK: HIŠNA IMENA V ŽIREH
Majda Fister, Marija Stanonik: House Names in Žiri.
- Mag. Tanja Rožnbergar Šega in Helena Rožman: 97
9. VZPOREDNICE MED SLOVENSKO IN HRVAŠKO
ETNOLOGIJO „MESTO IN TRG NA MEJI / GRAD I
TRG NA GRANICI«: KOZJANSKO, 25.–26. MAJ 2006.
**Ninth Parallels between Slovene and Croatian
Ethnology: »Town and Borrough on the Border«:
Kozjansko, May 25–26, 2006.**
- Doc. dr. Mojca Ravnik: 99
SLOVENCİ NA HRVAŠKEM: DEDIŠČINA IN
SEDANJOST.
ZBORNİK REFERATOV S POSVETA »ETNOLOŠKA
DEDIŠČINA IN KULTURNA PODOBA SLOVENCEV
NA HRVAŠKEM«: ZAGREB 2005.
**Slovenes in Croatia: The Heritage and the Present.
Anthology of Papers from the Conference
»Ethnological Heritage and Cultural Image
of Slovenes in Croatia«: Zagreb 2005.**

DRUŠTVENE STRANI – SOCIETY PAGES**Občni zbor SED**

- Zora Slivnik Pavlin: 103
OBČNI ZBOR SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA
DRUŠTVA
Muzej novejšje zgodovine v Celju, 29. 3. 2007 ob 9.30. uri;
Zapisnik
**Minutes of the 2007 Regular General Meeting of the
Slovene Ethnological Society (Celje Museum of Recent
History, March 29, 2007, at 9:30 a. m.)**

- Helena Rožman in doc. dr. Naško Križnar: 106
PREDSTAVITEV NOVE PREDSEDNICE
IN PODPREDSEDNIKA SED
**Meet the New President and the New Vice President
of the Slovene Ethnological Society**

- Helena Rožman: 107
PROGRAM SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA
DRUŠTVA 2007–2008
Slovene Ethnological Society Program for 2007–2008

NOVI TISKI – NA KRATKO**102**

murkovanje

- Alenka Černelič Krošelj: 108
MURKOVANJE 2006
Podelitev Murkove nagrade in Murkovega priznanja 2006
2006 Murko Awards
- Prof. dr. Marko Terseglav: 109
20. PODELITEV MURKOVE NAGRADE IN
MURKOVE LISTINE
KOPER, 9. NOVEMBER 2006, BAROČNA PALAČA
BELGRAMONI-TACCO, POKRAJINSKI MUZEJ
KOPER, OB 17. URI
**20th Murko Awards. Koper, November 9, Belgramoni-
Tacco Palace, Koper Regional Museum, at 5. p. m.**
- Mag. Inja Smerdel: 111
NAGOVOR OB »MURKOVANJU« 2006
2006 Murko Awards Address

poročila – reports

- Mojca Račič Simončič: 112
RAJŽA NA OBALO
Our Trip to the Coast
- PRISTOPNA IZJAVA 115
Membership Declaration
- NAROČILNICA ZA GLASNIK SED 115
**Order Slip for the *Bulletin of the Slovene
Ethnological Society***

**ETNOLOGIJA JE POVSOD –
ETHNOLOGY IS EVERYWHERE 116**

- Darja Okorn:
PIRČEVA BARVARNA V KRANJU
Pirc Dye Works in Kranj

POŠTNI PREDAL – POST-BOX 119

- Doc. dr. Mojca Ravnik:
ANTROPOLOGIJA PROSTORA V GLASNIKU 46/3,4
2006 – ANTROPOLOGIZEM IN ETNOLOGIJA
**Anthropology of Space in Glasnik 46/3,4 2006
Anthropologism and Ethnology**

**RAZPISI, VABILA, OBVESTILA –
TENDERS, INVITATIONS, NOTICES 123****POVZETKI – SUMMARY 126****NAVODILA ZA OBLIKOVANJE IN
ODDAJO PRISPEVKOV 132**

Instructions for Authors

SODELAVCI TE ŠTEVILKE 133

Contributors to this Issue

ETNOMANIJA – ETHNOMANIA 135

TONE CEVC (1932–2007)

Letos smo se poslovili od našega kolega Toneta Cevca, ustanovnega člana Slovenskega etnološkega društva, doktorja etnologije, znanstvenega svetnika, s katerim je moja generacija prehodila dobršen del etnološke poti. Spoznal sem ga sredi 70. let, ko je želel v imenu Inštituta za slovensko narodopisje koordinirati raziskovanje planšarske kulture v Sloveniji. Takrat sem z njim navezal plodne stike, ki jih nisva prekinila vse do njegove smrti. Družilo naju je tisto, kar je bilo hkrati najbolj značilno za njegovo delo: temi planšarstva in stavbarstva. Na obeh področjih je pokojni največ dal slovenski, alpski in srednjeevropski etnologiji.

Leta 1973, šestnajst let po diplomu iz etnologije, je na Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU zasedel položaj, ki mu je bil pisan na kožo. Postal je raziskovalec stavbne dediščine in pozneje sledov zgodnje poselitve gorskega sveta. Do slednje, zaključne tematike njegove raziskovalne poti, pa je bila dolga pot.

Sprašujem se, če ni prav njegova življenjska zrelost pripomogla k temu, da se je v slovenski etnologiji uveljavil že s prvimi deli. V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bil aktivni udeleženec znamenitih sestankov narodopiscev vzhodnoalpskih dežel Alpes Orientales, s katerimi se je slovenska etnologija prvič odprla v svet.

Samoumevno je bilo, da je leta 1969 doktoriral iz gorskega stavbarstva: Pastirske kočve v Julijskih in Kamniških Alpah in predstavljeni substrat v njihovi arhitekturni dediščini. Iz okvira te teme izhajajo vse njegovo poznejše delo. Njegova najpopularnejša knjiga je *Velika planina*, monografija o življenju, delu in izročilu pastirjev, ki je izšla leta 1972 in bila do leta 1993 trikrat ponatisnjena. Z njo je zastavil povezovanje materialne in duhovne kulture, ki je postalo značilnost vsega njegovega nadaljnega dela.

Tudi pri preučevanju stavbarstva je najraje ostajal v mejah gorskega sveta. Nastale so monografije *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem* (1984), *Slovenski kozolec* (1993) in *Bohinj und seine Almen* (1994). Na to temo je leta 1995 organiziral odmevno mednarodno konferenco Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. S svojim delovanjem je segel tudi med Slovence na avstrijskem Koroškem. Večletno raziskovanje stavbarstva na območju Karavank je leta 1988 strnil v monografiji *Kmečke hiše v Karavankah: Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovškimi Storžičem in Peco*, ki je bila ponatisnjena in prevedena v nemščino, in na razstavi Kmečka hiša v Selah. Za svoje delo je leta 1994 prejel Murkovo priznanje, podeljeno za življenjsko delo.

V obdobju 1994–1998, ko je bil Tone Cevc predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU in nekaj časa urednik etnološke revije *Traditiones*, se je moje sodelovanje z njim ponovno okrepilo. Zavzel se je, da bi se delo Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU vključilo v program ISN. Ta pobuda je izhajala iz Cevčevega iskrenega zavzemanja za vizualno dokumentacijo v etnologiji. Do nje je imel poseben odnos,

ki se kaže v sodelovanju s kakovostnimi fotografi in risarji. Vztrajno se je posvečal tehničnim podrobnostim in bil zahteven načrtovalec spremljajoče slikovne dokumentacije. Objekti raziskave so morali biti natančno izmerjeni, predstavljeni z realistično risbo ali s kakovostno fotografijo.

Njegovi številni znanstveni članki, ki so nastajali od leta 1972 do upokojitve leta 1999, podrobneje osvetljujejo posamezna vprašanja nastanka in razvoja kulturnih prvin ljudskega stavbarstva. V njih se kaže Cevčeva etnološka metodologija, ki temelji na obsežnem terenskem delu in na upoštevanju arhivskih virov ter primerjalnega gradiva. Značilnost Cevčeve etnologije je povezovanje snovnega in duhovnega izročila. Lepota materialnih ostankov kulture je bila zanj vedno tudi lepota duha.

V letih po upokojitvi sta se v Cevčevi bibliografiji pojavila dva članka, ki sta vrhunec obravnavanja njegove večne teme: iskanje sledov prazgodovinske in antične poselitve visokogorskega sveta. Cevc je bil zagovornik sklenjene poselitve slovenskega ozemlja od prazgodovine do današnjih dni in s tem tudi predajanja in prežemanja kulturnih izročil. To raziskovalno nalogo je lahko izpeljal le s sodelovanjem arheologov, s čimer je uvedel v etnologijo večdisciplinarno raziskovanje.

Njegova vizija je bila potrjena s prvimi večjimi rezultati. Arheološka izkopavanja v Kamniških Alpah so prinesla stvarne dokaze, da je bil gorski svet naseljen veliko prej, kot smo predvidevali doslej. Vzporedno z raziskavami so si sledile knjige: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (1998), *Lončene posode pastirjev* (2000) in zbornik *Človek v Alpah* (2006), v katerem so zbrane ugotovitve desetletnih raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah.

Cevčeve zadnje raziskave so pomemben prispevek k etnogenezi Slovencev v alpskem prostoru in s tem tudi k evropski etnologiji Alp.

Tone Cevc je preminil sredi načrtovanja novih raziskav in objav. Še v zadnjih dneh pred smrtjo je zbiral zadnje podatke za spletno objavo *Velike planine*. Kar sem zapisal o Tonetu Cevcu, je zgolj osebno videnje njegovega dela in človeškega lika. Vsi, ki ste ga poznali, v mislih dodajte v njegov spomin nekaj svojih utrinkov. Slovenski etnologi, člani SED in kolegi z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU ga bomo ohranili v trajnem spominu.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 3. 4. 2007

ZORA ŽAGAR (1950–2007)

21. maja 2007 je po dolgi bolezni umrla Zora Žagar, muzejska svetovalka v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran.

Rodila se je 6. novembra 1950 v Ljubljani. Študij etnologije in umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani je z diplomo zaključila leta 1977. Poleti leta 1978 se je kot kustosinja zaposlila v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran. Njeno plodno in kreativno delo v tej ustanovi je trajalo skoraj četrto stoletje. Področje njenega dela je obsegalo tradicionalne obrti in gospodarske dejavnosti, povezane z obmorskim prostorom: zasebno ribištvo, pomorske obrti, oljarstvo in solinarstvo. Najprej se je posvetila raziskovanju morskega ribištva: ob vseh raziskovalnih metodah je zlasti veliko pozornosti posvečala delu na terenu, z informatorji, ko je ob predmetih za muzejsko zbirko pridobivala tudi izjemno pomembne podatke; uspelo ji je zapisati in ohraniti marsikatero znanje o starih obrteh, običajih ipd., ki bi sicer utonili v pozabo. Rezultate svojih raziskav je objavljala v strokovnih publikacijah in jih širši javnosti predstavila na dveh razstavah, in sicer leta 1882 in 1985. Od leta 1979 je zbirala material za postavitev stalne etnološke zbirke v obnovljeni Tonini hiši v Svetem Petru. Zamisel je realizirala v letih 1982 in 1983 z rekonstrukcijo starega oljčnega mlina v pritličju ter prikazom tradicionalnega kmečkega bivališča iz 18. in 19. stoletja v nadstropju. Leta 1985 je etnološko zbirko dopolnila s katalogom. Z raziskovanjem oljkarstva in dopolnjevanjem etnološke zbirke se je ukvarjala tudi pozneje. Sodelovala je na različnih strokovnih posvetovanjih, objavljala strokovne članke, sodelovala v interdisciplinarnem projektu prenove starega mestnega jedra Izola ipd. Največ dela pa je posvetila solinarstvu: ostanki starih Piranskih solin v južnem predelu Sečoveljskih solin so postali njena poklicna ljubezen. Med prvimi je spoznala, da se v solinah tesno prepletajo tako premična in nepremična kulturna dediščina kot tudi specifična naravna dediščina. Zavedala se je, da varovanje starih solin ne more biti uspešno brez resnega interdisciplinarnega pristopa. V tej smeri je tudi delovala: trudila se je sodelovati z vsemi, ki so bili kakor koli – po strokovnem delu, delovno ali ljubiteljsko povezani s tem prostorom. Njeno aktivno delo v solinah se je začelo leta 1983, ko je začela oblikovati zamisel o postavitvi muzeja solinarstva v avtentično okolje starih Piranskih solin. Sledilo je živahno strokovno dogajanje, kjer je imela ključno vlogo: leta 1984 okrogla miza o Sečoveljskih solinah, v letih 1984 in 1985 inventarizacija kulturne dediščine v solinah Fontanigge s sistematičnim pregledom in dokumentacijo ostankov solinarske materialne kulture. Rezultati tega obsežnega dela so bili prikazani leta 1987 na interdisciplinarni razstavi z naslovom »Sečoveljske soline včeraj, danes, jutri«. Na razstavi je bila prvič predstavljena celostna podoba solin: od življenja in dela solinarjev v različnih časovnih obdobjih do premične in nepremične materialne dediščine, vključena je bila tudi naravna dediščina. Razstava je pomembna tudi zato, ker je javnosti prvič predstavila lokacijo prihodnjega muzeja solinarstva v opuščenih solinah Fontanigge, ob kanalu Giassi. Katalog k razstavi je izšel leta 1988. Pomorski muzej »Sergej Mašera«

Zora Žagar. Fototeka Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran

je leta 1989 za razstavo prejel Murkovo nagrado.

Projekt muzeja solinarstva na prostem se je začel uresničevati leta 1989. Do danes so bile obnovljene tri solinske hiše, dve solni polji s pretočnim sistemom, deli bregov kanala z zapornicami, zgrajen je bil pristajalni pomol ob ustju kanala Giassi. V dveh hišah sta stalni etnološki zbirki, nastali pod njenim strokovnim vodstvom: ena je po vsebini rekonstrukcija notranjosti solinske hiše, druga prikazuje zgodovinski oris solinarstva v severnem Jadranu. V eni od obnovljenih hiš so našli svoj prostor udeleženci mladinskih delavnic in delavci na muzejskih solnih poljih. Ob odprtju prve zbirke v obnovljeni solinski hiši leta 1991 je izšel muzejski katalog. Ni sodelovala le pri postavitvi muzejskih zbirk, bila je prisotna ves čas: spremljala je obnovo stavb, solnih polj ipd. Neprecenljivi so bili njeni strokovno sodelovanje, nalezljivi entuziazem in optimizem, s čimer je v težkih trenutkih vzpodbujala vse sodelujoče. Zora je bila duša tega projekta, polna načrtov, zamisli, vedno pripravljena sodelovati in pomagati. Velik obisk, poletne mladinske delavnice in drugo živahno dogajanje dokazujejo uspešnost projekta, ki je postal tudi mednarodno priznan: leta 1994 je Muzej solinarstva kandidiral za naziv Evropski muzej leta, kjer se je uvrstil na visoko deseto mesto, leta 2004 pa je prejel medaljo Evropske unije v sklopu programa Europa Nostra 2003. Zora je bila ena od pobudnic in glavnih sodelavk Phare projekta ECOS – OUVERTURE – ALL ABOUT SALT – ALAS, v katerem so med letoma 1998 in 2002 sodelovali Grčija, Slovenija, Bolgarija in Portugalska. Projekt je bil preobrat in velik korak naprej v načinu razmišljanja o varovanju in revitalizaciji tradicionalnih solin. Partnerji projekta so si zastavili cilj vzpostaviti temelje lokalnega ekonomskega razvoja, ki bi izhajal iz kulturne dediščine tradicionalnega solinarstva. Veliko dela je vložila v pripravo razstave o Sečoveljskih solinah (2002) in v reinventarizacijo kulturne dediščine solin Fontanigge, na temelju katere sta nastala kulturnovarstvena elaborata za soline Fontanigge in kanal Giassi (2003). Žal pa je bila kulturna dediščina Sečoveljskih solin, predvsem pa njihovega južnega predela, vse bolj ogrožena. Zato je javno, nenehno in nedvoumno izražala svoje strokovno prepričanje o nujnosti ohranitve Sečoveljskih solin v njihovi celovitosti. Tudi boleča osebna izguba in bolezen je nista odvrnili od opravljanja izbranega poklicnega poslanstva. Z Zoro smo izgubili dobro strokovno delavko in dragoceno kolegico.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 5. 6. 2007

IZ SLIŠNEGA V VIDNO

Izvleček

Ob skoraj tisočletnici evropske glasbene notacije so v zadnji četrtini 19. stoletja raziskovalci, ki jih je zanimala »drugačna« glasba, ustvarili komparativno muzikologijo. Da bi olajšali posredovanje ljudske glasbe, so jo začeli transkribirati. Glasba in glasbeno življenje, ki sta bila do tedaj nekaj zasebnega in osebnega, sta postala javna, glasbeni zbiralci in raziskovalci so ju pokazali svetu v novi obliki. Nastopilo je novo obdobje za umevanje ljudske glasbe, začela pa sta se spreminjati tudi namen in učinek, ki ga je ta oblika kulture imela pred zapisom. Danes ima transkripcija »drugačne« glasbe že svojo zgodovino, razvila je svojo metodologijo, teorijo in prakso. Od samih začetkov, tj. od prvih posnetkov, ki so sprožili nastanek etnomuzikologije, pa jo spremlja vprašanje, zakaj, kdaj in kako glasbo vizualizirati.

Abstract

In the last quarter of the 19th century researchers interested in the »other kind of music« created the field of comparative musicology. In order to facilitate the transmission of folk music they began to transcribe it. Music and musical life, which until that time had been private and personal, became public. Collectors and researchers of folk music presented it to the world in a new light. A new era had begun in the understanding of folk music. The purpose and effect that this cultural phenomenon had had before the introduction of transcription began to change as well. The transcription of »the other kind of music« has developed its own methodology, theory, and practice. From the very beginning – that is, from the first recordings that denoted the birth of ethnomusicology – the question of why, when, and how to visualize music has nonetheless endured.

Zakaj zapisovati glasbo

Motivacija za nastanek glasbenega zapisa – notacije je iskanje spominskega pripomočka in je neogibno pri glasbenem komuniciranju. Oblike notacije pa so rezultat kulturnih in socialnih kontekstov okolij, v katerih so se razvili ali se razvijajo. Glasba se je skozi čas ohranjala tudi z zapisom; predvsem ta, ki jo pri nas uvrščamo v »umetno«, se je prenašala z generacije na generacijo tudi na papirju. Živimo v »pisni« dobi, veljavo ima to, kar je zapisano; tako je tudi zgodovina (in glasba v njej) skonstruirana iz pisnih virov. Celo več, prek najmanjšega se ocenjuje, analizira in dokazuje, kaj je bilo. Če pa zapisa ni, se navadno sklepa, da tega pač ni. Zapisi stare glasbe so večkrat lahko le »okostnjak«, saj mogoče nimamo pravih informacij o tem, kaj je skladatelj zapisal in kako je bilo delo izvajano v času njegovega nastajanja, še zlasti, če je bila veriga ustnih informacij vmes prekinjena.

Glasbeni zapis ali transkripcija je pač le pomagalo pri

rekonstruiranju ali ponovnem oživljanju določenega glasbenega dela in s tem ustvarjanja ene od interpretacij. (Leydi 1995, 174–185) Zaradi veljavnosti zapisa je tudi ljudska glasba, če so ji želeli odrediti obstoj ter mesto med nami, morala postati zapisana.

Začetki in razvoj zapisovanja – transkribiranje ljudske glasbe

Zbiranje ljudske glasbe se je začelo z romantičnim iskanjem čistega, naravnega, lepega sveta. Z nazorom, da ima tudi ljudstvo pravico do svojega prostora v zgodovini, se mu je namenjal vse več zapisane besede.

Ob nastajanju prvih posnetkov je ob skoraj tisočletnici evropske glasbene notacije v zadnji četrtini 19. stoletja humanistični duh z zanimanjem za drugačno glasbo ustvaril komparativno muzikologijo. Glasba in glasbeno življenje, ki sta bila dotodaj nekaj zasebnega in osebnega, sta postala javna, glasbo so si prisvojili glasbeni zbiralci in raziskovalci in jo v novi, zapisani obliki, pokazali svetu. Z zapisom so jo lahko uvrstili v novo znanstveno disciplino, nastopilo je novo obdobje oziroma umevanje ljudske glasbe. Dobila je priznanje med temi, ki upoštevajo le pisne vire, z »ustoličenjem« pa sta se začela spreminjati namen in način delovanja, ki ga je imela pred zapisom.

Ljudska glasba je pot do zapisa našla prek transkribiranja. Pojma transkribiranje in transkripcija imata danes v različnih vedah nekoliko različne pomene. Grovov glasbeni slovar označuje transkripcijo kot podvrst notacije, vendar v glasbi ni enoten, temveč se pojmovanje in uporaba razlikujeta po glasbenih žanrih.

V umetni, klasični glasbi pojem transkripcija označuje prepisovanje glasbenih del z manjšimi spremembami (to so navadno transkribirana dela starejših mojstrov, nastala pred 19. stoletjem). Oznaka »transkripcija« se uporablja tudi za priredbe glasbenih del za drugačen sestav, za kakršnega je bilo delo izvirno napisano (npr. delo, napisano za orkester, je prirejeno – transkribirano za klavirsko igro).

V džezovski glasbi ima transkribiranje več pomenov: kot pri vsej »ustno« prenašajoči se glasbi tudi pri džezu prvotno ni bilo potrebe po zapisovanju, saj je učljiv prek igranja in s posnemanjem, z značilno improvizacijo. Kljub temu se je razvila notacija (in s tem v zvezi tudi transkripcija), uporabljana tudi kot most med aktom slišane in predstavljenega. Transkripcija oziroma radijska transkripcija lahko pomeni posnetek, izdelan za prodajo ali distribucijo radijskim postajam; transkripcija je lahko tudi prenos improvizirane igre v notacijsko formo oziroma obrazce. (po Tucker in Kernfeld 2006)

V etnomuzikološki transkripciji glasbeni zapis nastane, se zapiše po živem nastopu ali posnetku, lahko je prenesen iz glasbene v pisno obliko s pomočjo kakšnega mehaničnega

ali elektronskega sredstva.¹ Pomen besede »transkribirati« v etnomuzikologiji sega na prelom 19. v 20. stoletje. V dobrem stoletju sta se pomen in vloga transkribiranja razvijala in spreminjala, prav tako načini in metode transkribiranja – glasbenega zapisovanja.

Kako je bilo s transkripcijo in umevanjem transkribiranja v preteklosti in katere pomembne osebnosti so to disciplino kovala?² Ključne osebnosti pri oblikovanju pomena in razvoja transkripcije v etnomuzikologiji so bili Alexander J. Ellis,³ Carl Stumpf⁴ in Eric M. von Hornbostel. Hornbostel ter O. Abraham⁵ sta za odkrivanje glasbenih specifik povezala opazovanje posnetih nastopov s sočasno uporabo transkripcije kot orodja in leta 1909 sintetizirala ta dva pristopa tako, da sta ju obravnavala kot »tekst«. Ustvarila sta mednarodno glasbeno fonetično abecedo – filološki vzorec za komparativno metodo pri glasbenih študijah pri takratni predhodnici etnomuzikologije, v »primerjalni muzikologiji«.⁶

Razvoju in spremembam različnih teorij in metod etnomuzikološke transkripcije je bila eden od izzivov domneva, da je glasba produkt naravnih zakonov in evolucija zahodne harmonije, s čimer je podprla Helmholtzovo⁷ navidezno teorijo harmoničnega univerzalizma iz devetnajstega stoletja. Skozi čas so se razvili razni načini in pristopi k transkribiranju.

¹ Npr. melograf – leta 1950 narejen elektronski inštrument za grafično predstavitev glasbenega dogajanja. Melograf je bil namenjen predvsem za zapis glasbe, ki je težko zapisljiva s tradicionalno notacijo. Namenjen je bil raziskavam mikrotonskih intervalov, skiciranju glissandov, vibratov, razmerij med obrisi tonskih višin, glasnosti itn. Uporaben je tudi za evropsko glasbo, tam kjer so znani omenjeni elementi, tako v ljudski kot tudi v drugih oblikah glasbenega življenja ali pa zvočnega sveta, ki nas obdaja. (Cohen in Katz 2006)

² Zgodovino transkripcije večinoma povzemam po Grovovem glasbenem leksikonu (Grove Music Online), zato je pri tem delu literatura navedena sproti v opombah. (Ellingson 2006)

³ Alexander J. Ellis, On the History of Musical Pitch. V: *Journal of the Royal Society of Arts* 5 March, 1880, 293–336; 2 April 1880, 400–03; 7 Jan. 1881, 109–13; ponatisnjeno v: A. Mendel (ur.), *Studies in the History of Musical Pitch: Monographs by Alexander J. Ellis and Arthur Mendel*, Amsterdam 1968. Alexander J. Ellis, On the Musical Scales of Various Nations. V: *Journal of the Royal Society of Arts*, 27 March 1885, 485–527; 30 Oct 1885, 1102–11. (Nav. po Ellingson 2006)

⁴ Carl Stumpf, Lieder der Bellakula Indianer. V: *Vmw*, ii 1886, 405. Carl Stumpf, Phonographierte Indianermelodien. V: *Vmw*, viii 1892, 127. Carl Stumpf, Tonsystem und Musik der Siamesen. V: *Beiträge zur Akustik und Musikwissenschaft*, iii 1901, 69–138. (Nav. po Ellingson 2006)

⁵ Erich M. von Hornbostel in Otto Abraham, Vorschläge für die Transkription exotischer Melodien. V: *SIMG*, xi 1909, 1. (Nav. po Ellingson 2006)

⁶ Erich M. von Hornbostel in Otto Abraham, Über die Bedeutung des Phonographen für die vergleichende Musikwissenschaft. V: *Zeitschrift für Ethnologie*, xxxvi 1904, 222; ponatis. On the significance of the Phonograph for Comparative Musicology. V: *Hornbostel Opera Omnia*, i: 183–202. (Nav. po Ellingson 2006)

⁷ Hermann Ludwig Ferdinand Helmholtzovo delo, ki je bilo velikega pomena za glasbeno teorijo in vsebuje tudi omenjeno teorijo, je objavil leta 1863 v knjigi *Die Lehre von den Tonempfindungen als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik*. Brunswick 1863.

Benjamin Ives Gilman,⁸ glasbeni psiholog s harvardske univerze, je ob transkribiranju glasbenega gradiva⁹ razlikoval med transkripcijo kot »teorijo opazovanj«, rekonstruirano iz ponovljenih igranj ter kot »dejstvo opazovanj« pri snemanju posamične izvedbe oz. glasbenega nastopa. Gilman je že sugeriral, da mehanično-grafična transkripcija utegne avtomatično podati objektivnejšo in natančnejšo notacijo. Prelomen pomen v teoriji transkribiranja je pomenila Charles Seegerjeva teorija transkribiranja oziroma glasbenega zapisovanja: ločil je med »predpisno (preskriptivno)« ter »opisno (deskriptivno)« notacijo. V etnomuzikologiji naj bi preskriptivna odgovarjala notaciji, deskriptivna pa transkripciji. Preskriptivna naj bi torej pokazala, kako naj bi določeno delo zvenelo, deskriptivna pa, kako je zvenelo. Seeger je leta 1958 o tem napisal članek v reviji *Musical Quarterly*,¹⁰ transkribitorjem pa je priporočil uporabo sistema simbolov – Hornbostlovega vzorca. Z njegovim objektivistično usmerjenim raziskovanjem in z nadaljevanjem transkribiranja v evropski notaciji je nadaljeval Mantl Hood. Ta je leta 1971 glasbenim raziskovalcem pri transkribiranju ponudil »tri rešitve«, ki so: prilagoditev tradicionalne notacije raznih kultur svoji lastni glasbi, uporabo melografa in razvoj glasbenega ekvivalenta – labanotacije.¹¹

Glasbena transkripcija se je v svojem razvoju večkrat oprla tudi na jezikoslovno prakso, npr. na razločevanje med fonetično in fonemično transkripcijo, kar naj bi odgovarjalo manj podrobni glasbeni transkripciji in »bolj insajderskim« ali »manj outsajderskim« vidikom.¹² Takšna obravnava transkribiranja je v uporabi od 50. let 20. stoletja.¹³ Pomembna značilnost transkribiranja pa je bila podana tudi z razločevanjem med »ozko« ter »široko, obsežno« transkripcijo.¹⁴

Franz Boas je ob raziskovanju Inuitov (od 80. let 19. stoletja)¹⁵ spoznal, da je jezikovna transkripcija pod močnim vplivom pričakovanih glasov ter da terenski raziskovalci zapisujejo pod vplivom evropske kulture. S primerjavami transkripcij raznih zapisovalcev iste glasbe¹⁶ je poudaril posamezne razlike ter

⁸ Benjamin I. Gilman, Hopi songs. V: *Journal of American Ethnology and Archaeology*, 1908. (Nav. po Ellingson 2006)

⁹ Snemal je indijanska plemena Zuni (leta 1891) in Hopi (leta 1908). (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁰ Carl Seeger, Prescriptive and Descriptive Music Writing. V: *Musical Quarterly*, xxxiv/2 1958, 184; ponatis v Seeger 1977, 168. (Nav. po Ellingson 2006)

¹¹ Mantl Hood, *The Ethnomusicologist*. New York 1971 / ponatis 1982. (Nav. po Ellingson 2006)

¹² Karl Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour*. Glendale 1954. (Nav. po Ellingson 2006)

¹³ Bruno Nettl, *Music in Primitive Culture*. Cambridge 1956: MA. (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁴ Ter Ellingson, Theory and Method: Transcription. V: *Ethnomusicology: An Introduction*. London 1992, 110–52. (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁵ Franz Boas, *The Central Eskimo*. Washington DC 1888 / ponatis 1964. (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁶ Te projekti so potekali v ZDA (glej SEM, Symposium on Transcription and analysis 1964), na Japonskem (Fumio Koizumi in drugi, *Shingi-Shingon Shomyo Shusei / Buddhist Chant of Shing-Shingon*, Tokyo 1969); v Franciji (Gilbert Rouget ed.,

individualnost transkripcij.¹⁷ Pozneje je bilo opravljenih še več takšnih primerjalnih poskusov in testov o zapisu istega glasbenega dela različnih transkriptorjev.

V svojih poznih letih je Hornbostel, bolj na podlagi teoretičnih kot pa raziskovalno-izkustvenih vzorcev, izdelal grafično predstavitev glasbe. Z razvojem v 20. stoletju pa so se glasbenim sistemom ter metodam raziskovanja priključile še druge vede, kot so raziskave socialnih, političnih, ekonomskih in simbolnih vidikov. Če so bili sprva prepričani o zanesljivosti transkripcije, so ji predvsem v ključnih 50. letih prejšnjega stoletja etnomuzikologi takratne nove generacije začeli očitati evrocentrizem in z antropološkega vidika začeli dvomiti v koristnost transkripcije. (Kaufmann 2005, 71) Transkripcija je z novim zanimanjem za neevropska glasbena stališča doživela »mirno« revolucijo. Tako je na primer pri gamelanskem orkestru javanska numerična notacija sčasoma nadomestila uporabo naše, zahodne notacije,¹⁸ v afriški notaciji so nastale nove alternative transkripcije. Grafična transkripcija je lahko nazorno predstavila glasbene posebnosti (kot na primer spremenljivost višin in dolžin orisanega valujočega tona tibetanskega *dbyangsa* tako v enem igranju kot tudi med več igranji).¹⁹

V poznem 20. stoletju so začeli raziskovati transkripcijske alternative. Konceptualne transkripcije – ne predpisne ne opisne – podajajo grafično-akustične upodobitve bistvenih pojmov in logičnih vodil v glasbenih sistemih.

Transkriptorska veda je sčasoma spoznala, da je bolj smiselno prikazovati glasbene koncepte, ki so bolj bistvenega pomena za kulturo in glasbo, kot pa izčrpno beležiti vse objektivne značilnosti glasbenega zvoka. V drugi polovici 20. stoletja so bile predlagane spremembe evropskih notacij,²⁰ začelo se je tudi raziskovanje alternativ evropske notacije.²¹

Danes se pri transkribiranju uporabljajo raznovrstna sredstva, ki omogočajo različno zapisovanje glasbe od vsepovsod. Tako je na razpolago veliko različnih vrst grafičnih notacij.²² Sprejete so

nove razsežnosti glasbenega razvoja v glasbeni transkripciji, ki opozarjajo in poudarjajo, da je glasba sama več kakor le zvok, ki ga slišimo.²³ Nekateri transkriptorji so v transkripcijo vključili tudi nezvočne elemente glasbe, npr. prikaz razmerja med glasbeno strukturo in kozmologijo.²⁴ Za predstavitev različnih vidikov glasbenega dogajanja uporabljajo razne pripomočke, npr. »videografe«, ki naj bi pokazali interakcijo poslušalstva na prireditvah.²⁵ Nekateri etnomuzikologi pri transkribiranju uporabljajo netiskane oblike transkripcije. Tako Hugo Zempf za prenašanje na film uporablja računalniško animacijo za ustvarjanje grafične transkripcije, katere linije se razvijajo v sinhronizacijo z glasbenim zapisom. V proces transkripcije je mogoče vključiti tudi glasbenike. Simha Arom, na primer, uporablja snemanje v stereotehniki in tehniko *playbacka*, da bi olajšal transkribiranje kompleksnih poliritmičnih kompozicij iz Centralne afriške republike. Itn.

Zgodovina zapisovanja, razvoja metodologije, teorije in prakse transkribiranja je pestra in je dala marsikatero uporabno ali zgolj papirnato rešitev. Vprašanje, kako in zakaj glasbo vizualizirati, pa se drži etnomuzikologije od njenih začetkov pred več ko stoletjem. Navodila ter nasvete, kako glasbeno zapisovati, so skozi čas ponujali mnogi; gotovo je omembe vreden tudi sestavek »Notacija v ljudski glasbi. Priporočila strokovnega odbora«, ki ga je leta 1952 pri Unescu izdal Mednarodni glasbeni svet (International Music Council, 1952).²⁶

Transkripcija ljudske glasbe na Slovenskem

V Sloveniji se s transkriptorsko disciplino kot delom etnomuzikologije, z njeno metodologijo in zgodovino ter splošno problematiko ni nihče intenzivneje ukvarjal. Na zagate in vprašanja, kako do pričakovanega rezultata, pa je naletel vsakdo, ki je kadarkoli sedel pred magnetofonskimi aparati

Ethnomusicologie et représentations de la musique. Paris 1981) (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁷ Franz Boas, On Alternating Sounds. V: *American Anthropologist*, ii/1 1889. (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁸ Na primer Judith Becker in Alton Becker, A Musical Icon: Power and Meaning in Javanese Gamelan Music. V: W. Steiner (ur.), *The Sign in Music and Literature*, Austin 1981; Roger Vetter, Flexibility in the Performance Practice of Central Javanese Music. V: *EthM*, xxv 1981, 199; Anderson R. Sutton, Musical Pluralism in Java: Three Local Traditions. V: *EthM*, xxix 1985, 56. (Nav. po Ellingson 2006)

¹⁹ Ter Ellingson, Buddhist Musical Notations. V: Yosihiko Tokumaru in Osamo Yamaguti (ur.), *The Oral and the Literate in Music*, Tokyo 1986, 158. (Nav. po Ellingson 2006)

²⁰ Reid John, Transcription in a New Mode. V: *EthM*, xxi 1977, 415. (Nav. po Ellingson 2006)

²¹ Raziskave v zvezi z alternativnimi oblikami notacije je objavil Gyorgy Kara, *Chants d'un barde mongol*. Budapest 1970. Pomembno delo je tudi Ellingsonovo raziskovanje uporabe poudarkov na različnih tonskih višinah v slovesnem petju »Vede«, torej himnuso, zapisanih v najstarejših sakralnih knjigah indijske hindujske religije (Ter Ellingson, *The Mandala of Sound: concepts and Sound Structures in Tibetan Ritual Music*. diss., University of Wisconsin 1979). (Nav. po Ellingson 2006)

²² Arthur Morris Jones, *Studies in African Music*, London 1959;

George List, *Speech, Melody and Song Melody in Central Thailand*. V: *EthM*, 1961, 16. David Reck, *Music of the whole Earth*, New York 1977; Hugo Zemp, *Le jeu d'une flûte de Pan polyphonique*. V: G. Rouget (ur.), 1981, 8, 1981; James Koetting, Analysis and Notation of West African Drum Ensemble Music. V: *Selected Reports I/3*, 1970, 116–46; Sue Carole De Vale, Prolegomena to a Study of Harp and Voice Sounds in Uganda: a Graphic System for the Notation of Texture. V: *Selected Reports in Ethnomusicology*, v, 1984, 285–315. (Nav. po Ellingson 2006)

²³ Gerhard Kubik, Composition Techniques in Kiganda Xylophone Music. V: *African Music*, iv/3, 1969, 22; John Blacking, *How Musical is Man?* Seattle 1973; Sumarsan: *Inner Melody in Javanese Gamelan*, diss., Wesleyan University, Middletown 1975. (Nav. po Ellingson 2006)

²⁴ Judith in Alton Becker, A Musical Icon: Power and Meaning in Javanese Gamelan Music. V: W. Steiner (ur.), *The Sign in Music and Literature*, Austin 1981. (Nav. po Ellingson 2006)

²⁵ Regula Burchardt Qureshi, Musical Sound and Contextual Input: a Performance Model for Musical Analysis, *EthM*, xxxi 1987, 56–86. (Nav. po Ellingson 2006)

²⁶ Bibliografijo, ki obravnava transkripcijo in transkribiranje, objavljeno do leta 1998, je Max Peter Baumann objavil na spletni strani http://web.uni-bamberg.de/~ba2fm3/bibl_transkript.htm. Transkripciji pa je posvečena tudi zadnja številka revije *The World of Music* 47/2 z naslovom Notation, Transcription and Visual Representation, izdana leta 2005.

in skušal zabeležiti slišano iz slušalk ali zapisovati glasbeno dogajanje kar na terenu.

Mogoče so se s težavami transkribiranja srečevali že ob prvih zapisih ljudskih pesmi, morda že Jožef Rudež, ki je ob začetku 19. stoletja zapisoval po Ribniškem, in za katerega je znano, da je ob besedilih zapisoval tudi že melodije.²⁷ Gotovo pa je postalo pri nas aktualnejše ob koncu 19. stoletja, ob avstrijski akciji zbiranja ljudskih pesmi.²⁸ Že pri pripravah za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti so si leta 1929 za eno prednostnih dolžnosti postavili izdajo »narodnih pesmi z melodijami«. (Menart 1988, 16) Od konca 19. stoletja so namreč tovrstne zbirke nastajale po »kulturni« Evropi. Za ljudske pesmi se je zakoreninilo prepričanje, da tvorijo del jedra narodove kulture in imajo zaradi tega izjemen nacionalni pomen. Tudi Folklorni inštitut (ust. 1934; zdaj Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU) je v ustanovni listini med temeljne naloge uvrstil sestavljanje čim popolnejše zbirke slovenske ljudske glasbe (ZRC SAZU 2005), kar ostaja ena glavnih nalog še danes. Težnje po zbiranju in objavljanju ljudskih pesmi v pesmaricah in raznih študijah se v našem prostoru pojavljajo vedno znova, vpletanje ljudske glasbe oziroma njenih motivov tudi v umetno in v vse druge glasbene žanre se obravnava kot oplemenitenje glasbe in s tem se tudi ta glasba vedno znova uresničuje kot tista prava, naša, dragocena. S tem v zvezi ostaja vedno znova pomembna tudi transkripcija. Ob tem ni zanemarljivo, da so se z veliko pomembnostjo ljudske glasbe in njenega priznanja kot nacionalno pomembnega dela kulture začela pojavljati tudi prva »nova ustvarjanja« glasbe, kar kaže na še en vidik transkripcije. V iskanju in potrjevanju lepote naših ljudskih pesmi ter viž je namreč zbiralec včasih tudi malce zaneslo, tako da so v dokazovanju lepote večglasja dodali slišani pesmi kakšen glas ali dva. Pri zbiranju in zapisovanju ljudskega blaga pa so z ločevanjem »zrnja od plev« zapis pesmi prikrojili oziroma zapisali s cenzuro. S tem smo marsikdaj podedovali zapise, ki so plod zbiralčevega oziroma zapisovalčevega mnenja, kaj in kakšna naj bi ljudska pesem oziroma viža bila.²⁹

Tako se že kaj hitro pokaže dvojnost zanesljivosti notografskih zapisov in smo spet pri tem, ali verjeti papirnatemu zapisu ali se opreti na kakšen drug vir, ki ta zapis spremlja?

Na transkripcijo kot pomembno orodje za znanstveno raziskovanje je na Slovenskem med prvimi opozoril Valens Vodušek. Leta 1958 je namreč zapisal, da je načelo sodobne etnomuzikologije natančna transkripcija, saj so »direktni zapisi po posluhu lahko le najskromnejša aproksimacija, večinoma prilagojena osebnim nazorom zapisovalca, vzgojenega v kategorijah umetne glasbe in, da je vrednost takega materiala za znanstveno raziskovanje zelo omejena. Nasprotno kažejo

²⁷ Zapisovanje melodij ob besedilih je postalo namreč pomembnejše pozneje, ob spoznanju, da je melodija prav tako del ljudske pesmi kot besedilo, kar pa marsikdaj ni mogoče, saj marsikateri zbiralec in zapisovalec ljudskih pesmi ni notalen.

²⁸ Nastala na pobudo dunajske založbe Universal Edition, ki je želela izdati zbirke vseh narodov, živečih v takratni avstro-ogrski monarhiji.

²⁹ O »izmišljenih« tradicijah oziroma prirejevanju ljudskih pesmi kroži kar nekaj zgodb, nekaj o tem sta zapisali: Ingrid Slavec Gradišnik ter Mari Arko Klemenc (Slavec Gradišnik 2000, 135 ter Arko Klemenc 2004, 47–70).

Primer transkripcije pesmi »Zvoljen Oče, bod pozdravljen«, kot jo je zapisal in priredil zbiralec Franc Kramar. (Rkp. zbirka Franca Kramarja, Arhiv GNI ZRC SAZU)

transkripcije zvočnih posnetkov, posebno v ritmičnem pogledu, mnogo pestrejšo sliko naše ljudske pesmi kot jo poznamo doslej in obenem dokazujejo poseben ter izredno tenak ritmičen čut naših ljudskih pevcev, ki je v marsikaterem pogledu daleč od kategorij umetne glasbe. Prav zaradi tega zahteva transkripcija izredno koncentracijo in napora pri delu, hkrati pa se ob tem pojavljajo mnogi problemi najprikladnejšega glasbenega pravopisa za ljudsko glasbo.« (Vodušek 1958, 185–189)

Po Voduškovem opozorilu se je transkribiranje razvijalo v različne smeri, evolucija etnomuzikološke transkripcije ter analize pa je potekala v tesni povezavi z razvojem avdio- ter videotehnologije.³⁰ Vendar ji slovenska etnomuzikologija ni namenjala velike pozornosti.

Zagate transkribiranja in čemu transkribirati?

Z razvojem transkripcije, tehnološkim razvojem pa tudi z novimi načini ter trendi raziskovanja je transkripcija danes, brez dvoma, v etični krizi. (Balasa 2005, 5) Sicer vprašanje, ali, kako in zakaj transkribirati, ni novo, a še vedno aktualno:

³⁰ V zadnjih desetletjih so sledile razne iznajdbe alternativnih glasbenih zapisov, nekaj jih je tudi na Slovenskem, kot na primer v letu 2004 izdelana doktorska disertacija Matije Marolta *Automatska transkripcija glasbe s pomočjo umetnih nevronske mreže*. Ljubljana: [M. Marolt] 2001, ki pa se nanaša na transkripcijo umetne glasbe v klavirski izvedbi, in je s tem izpostavljena nekoliko drugačni problematiki transkribiranja, kakršno predstavlja transkribiranje ljudske, na Slovenskem v praksi pretežno vokalne glasbe.

zakaj, če sploh še transkribirati? Ali je notna transkripcija kljub vsem uporabnim sredstvom drugačnega (kot notnega) načina zapisovanja navkljub še primerna? Ali ob obilici zgoščenk, ki so danes že kar »pravilo« ob vsaki pesmarici, zborniku, objavi raziskave ... transkripcijo sploh še potrebujemo? Čemu rabi oziroma čemu naj bi rabila? Kdo je ta, ki naj bi mu tovrstna vizualna realizacija slušnega dogajanja še koristila? Transkripcija je ena od stebrov pri preučevanju glasbe v muzikološki disciplini, vendar, ali je glasbeni zapis, ki ga na tak način še bolj osamimo iz lastnega okolja, v etnomuzikologiji sploh uporaben? S tem prenašamo na papir le zvok in odcepimo glasbo od drugih dejavnikov, ki tvorijo glasbeni proces oziroma glasbeni nastop. Vsak pevec ali glasbenik se namreč poleg »zgolj« zvoka, zvena, ki ga izvablja iz glasbila, predstavlja tudi z določenim oblačilom, obnašanjem, gestikuliranjem ter mimiko, ki spremlja glasbeni nastop ali pa izvajanje, petje pesmi. Velikokrat je prepoznaven tudi z določenim veznim besedilom (še posebno je to izrazito pri inštrumentalistih, ki nastopajo na določeni prireditvi). Glasbeno dogajanje tvori tudi okolje, v katerem je določena glasba izvedena, ter odziv poslušalca ali poslušalstva. Pomembna je tudi glasbena estetika kot ena izmed sestavin glasbene kulture, pri kateri se pojavlja vprašanje, ali je in kdaj je glasba lepa, kdaj lepo zapeta, viža lepo zaigrana, ali je bilo glasbilo primerno, slišani glas prijeten, čas glasbenega izvajanja primeren za priložnost, ob kateri se je določeno glasbeno dogajanje dogodilo.

Transkripcija navadno nastane na podlagi zvočnega posnetka, njen namen je posredovanje znanja, vendar pa ni načina ali tehnike, ki bi mogla v celoti zapisati glasbeni dogodek. Nezanemarljivo je tudi, da je bila pesem ali viža, ki smo jo ujeli in posneli, le ena od nepregledne množice interpretacij določene pesmi. S tem je mogoča le objektivizacija subjektivnosti, saj, kako določiti ustrezen glasbeni vzorec določene skupnosti s tem, da je *»vsaj teoretično število pesmi v vsaki glasbeni skupnosti neskončno in ker skoraj ni mogoče poznati celotnega vzorca in ker je, kolikor vemo, ustvarjalnost brezkončen proces, ne glede na to po kakšnih kulturnih pravilih se odvija; zato tisto, kar imamo danes za celoten vzorec, jutri morda že ni več?«* (Merriam 2001, 44)

Ob razglabljanju o transkripciji se vsiljuje tudi vprašanje: če je transkripcija namenjena nadaljnjemu reproduciranju določenega glasbenega dela, koliko pravzaprav papir oziroma zapis lahko sploh pove? Koliko je mogoče zapisati, da bo zapisano kolikor toliko razumljivo in enako izvajano tudi v prihodnosti, in koliko je pri vsakem zapisu ustnega izročila? Pri učenju glasbila ali petja (kot pri vsakem učenju) igrajo pomembno vlogo informacije, ki so prejete prek ustnega izročila – iz roda v rod. Tudi v življenju umetne, resne glasbe je ustno izročilo pomemben del glasbenega življenja; dosedaj je bil deležen le malo raziskav, celo omenjen je bolj malo. Zapisi ljudske glasbe pa so stari le sto let ali manj; z zapisom se je obrnila vloga predajanja prek ustnega izročila – čeprav se ti, ki žele to glasbo izvajati, in niso zrasli iz nje, učijo prav na tak način (celo ob odsotnosti sočasnega ustnega izročila).

O »idealni« transkripciji in njenem sporočilu

Transkripcija nastaja tako, da se pri terenskem delu zbere določena količina »nabranega« gradiva, ki jo transkriptor prepíše v notni zapis. Vendar je transkriptorsko delo dokaj individualno, vsak ga opravlja po svoji podobi, oziroma bolje rečeno, po zvočni predlogi, ki jo je sprejemal iz domačega okolja, in s tem izoblikoval skozi odraščanje ter glasbeno šolanje.³¹ Zagate so večkrat težko rešljive, saj se tudi enako šolanim transkriptorjem rado zgodi, da določen del skladbe popolnoma drugače slišijo. In to ne samo v malenkostih – ista viža je lahko pri različnih transkriptorjih zapisana celo v različnem taktovskem načinu, kar pa popolnoma spremeni celoten izgled ter strukturo določenega napeva. Ob zapisovanju večglasja se lahko mimogrede sliši kakšen glas več ali manj, kar je verjetno odvisno tudi od predstave o določeni skladbi. Poleg tega pa je vedno prisotna tudi lestvica alikvotnih tonov, ki so (nekaj od njih) včasih bolj, včasih manj slišni, in s tem lahko tudi »moteči«. Za transkripcijo sta pomembna tudi način in kakovost posnetka glasbenega dela. Zaradi teh »malenkosti«, ki pa so lahko ključnega pomena, je priročna elektronska transkripcija, ki pa je v Sloveniji le malo znana. Ob njej pa se pojavljajo druge dileme in vprašanja: kaj nam takšna natančna transkripcija lahko pove o glasbeni interpretaciji ter o drugih spremljajočih dejstvih, ki spremljajo posamezno glasbeno delo, na primer, pa še kakšna dilema bi se našla o od petdesetih let uveljavljajoči se elektronski transkripciji.

Druga plat transkribiranja je, da je za dobro transkripcijo skorajda nujno poznavanje glasbene sestave ter glasbene konstrukcije, saj je s tem lahko pozornost usmerjena na posebnosti, ki določeno glasbeno delo tvorijo – kako je dosežen specifičen zvok ali kako so posamezni glasbeni deli sestavljeni ... (Kaufmann 2005, 82) Transkripcija naj bi bila tudi sama po sebi samostojen tekst in s tem naj bi razkrivala tudi sebi lastna dejstva, oziroma te, na katere naj bilo vredno opozoriti.

Pri transkriptorskem delu pa prihaja še do drugih razlik, npr. načinov zapisovanja, lastnega sloga, ki si ga sčasoma ustvari vsak zapisovalec; sčasoma nastane množica različnosti raznih transkriptorjev v določenih znakih in opisovanjih »malenkosti«. Kažejo se kot rahla odstopanja ob označevanju intonančne nestabilnosti, opisu ritmičnih zamikov, agogičnih in drugih spremembah, saj vsak sčasoma izdelava, ali bolje rečeno, uporablja svoj način zapisovanja in beleženja. Torej, ali je ob večjem številu transkripcij raznih avtorjev dela še mogoče primerjati med seboj? Problematična je lahko tudi prenatana transkripcija, saj je iz zgodovine znano, da takšen zapis postane sčasoma neuporaben. Nekateri Bartokovi zapisi, na primer, so težko berljivi in skorajda nerazumljivi. Kot vse pisave ima tudi glasbena določen »rok trajanja« oziroma se nenehno razvija ter

³¹ Marin Marian-Bălașa primerja transkripcijo s Picassovo izjavo, da predmete »upodablja kot misli, da so, in ne, kot jih vidi«. Glasbena transkripcija je nekaj podobnega, saj ne more povrniti slišnega branja. (Marian-Bălașa 2005, 26) Primerjavo iz likovne umetnosti navaja tudi Regine Allgayer-Kaufmann, saj umetniško sliko, nastalo po slišnem glasbenem delu predstavlja kot transkripcijo. (Allgayer-Kaufman 2005, 74)

spreminja.³² Vprašanje, kako do popolne transkripcije, kako do idealnega notnega zapisa na papir, ki bo hkrati dovolj natančen, strokoven in še umljiv, tako še vedno ostaja aktualno.³³ Verjetno vseeno ne smemo pozabiti, da je pomembno tudi, ali je transkribiranje namenjeno nadaljnji etnomuzikološki analizi in katere vrste bo ta analiza.³⁴ Seveda se pojavi tudi vprašanje, koliko lahko izdelano transkripcijo vpnejo v širši prostor, v kolikor seveda obstaja težnja po vključevanju določenega glasbenega repertoarja v širši prostor.

Na Slovenskem je transkribiranje praksa zbiralcev ljudskih pesmi, kot tudi etnomuzikologov, saj je transkripcija eden od instrumentov v etnomuzikoloških študijah. Smotnost transkripcije ter njen primaren pomen je ponuditi analitično predstavo izvršenega glasbenega dela z natančno, skrbno označbo melodičnih profilov. Takšnih, kot so jih ustvarili njeni izvajalci, s posebnim pogledom na tiste pojavnosti, ki karakterizirajo določen slišan stil – s tem so mišljene agogične različice, portamenti, prehitki, okraski itn. (Macchiarella 1996, 301) Razvoj ali spremembe v dojemanju transkripcije pa se kažejo v tem (kot že omenjeno), da naj bi transkripcija predvsem skušala ponazoriti glasbene koncepte, ki so bistveni za glasbeno kulturo, v kateri se ta nahaja, in ne le izčrpno beležila vse objektivne značilnosti glasbenega zvoka. Transkripcija še ostaja uporabna v stroki in uporabljana kot sredstvo za poznejšo analitično (v muzikološkem, predvsem ritmično-melodičnem smislu) obdelavo gradiva, bodisi zgolj znotraj enega izvajalca, kraja, skladatelja ... ali kot med področno ali kakšno drugo širše zastavljeno komparativno analizo.³⁵ S pomočjo

³² Notni zapisi so bili znani že v mezopotamski kulturi, vendar so v zahodni kulturi iz precej poznejšega obdobja. Od neum, ki so jih zapisovali v devetem stoletju, pa do današnjih notografij (da ne omenjam drugih alternativnih glasbenih zapisov) je nastalo veliko sprememb, marsikaj pa nam je čas izbrisal. Vendar je skozi čas mogoče slediti spremenljivosti notnega zapisa ter domnevati o njegovemu pomenu v posameznem času.

³³ Merriam na primer predlaga nekaj rešitev, kot je na primer poskus statistične veljavnosti, uporabo tonskega posnetka in sočasno neposredno transkribiranje na terenu, po možnosti uporabo melografa kot (takrat) najnatančnejše naprave za glasbeno zapisovanje v kombinaciji z ustaljenim konvencionalnim zapisom. (Merriam 2001, 44–49)

³⁴ Nekateri etnomuzikološki študijski programi po (zahodnem) svetu posvečajo kar veliko pozornost načinom transkribiranja ter njihovi nadaljnji analitični obdelavi kot kognitivne, semiotične, semantične ter druge oblike analiz. S tem so študentje usposobljeni za raziskovanje tudi tujih, zahodni kulturi oddaljenih glasbenih kultur. Naprednejši študijski programi vključujejo tudi uporabo računalnika za notografiranje ter za zvočno analizo.

³⁵ Z »raziskovalnimi trendi« v etnomuzikologiji se spreminjajo tudi glasbene analize ter njihov namen in s tem v zvezi tudi transkribiranje. Raziskovanje v etnomuzikologiji se tudi na Slovenskem vedno bolj širi na celotno glasbeno dogajanje ter vse, kar »razne glasbe« spremlja. Ob tem pa je zaznaven trend »ožanja« raziskav, ki se kaže na raziskovanju krajšega časovnega obdobja ali enega prostora, celo samo enega dogodka. Danes je glasbe več kakor kdajkoli, njeno ustvarjanje se je izredno pospešilo, tudi ljudska se v raznih novih oblikah vse bolj vpleta v razne glasbene žanre in s tem tudi razširja raziskovanje zgolj »ljudske glasbe«, če vzamemo za njeno definicijo ustaljeno definicijo. Če so se v preteklosti uveljavljale velike obširne monografije, ki so zajemale široka področja raziskovanja, so se danes začele umikati bolj specializiranim študijam. Zaradi prenasičenosti

transkribiranega gradiva naj bi se bilo tudi mogoče dokopati do zanimivih melodičnih posebnosti aktualnega raziskovalnega področja, pa najsi bo cilj raziskave odkritje starejših in novejših plasti glasbe, delovanje sekundarnih vplivov na določeno glasbeno delo oziroma področje, individualnost določenega glasbenika ali skupine ali celotnega raziskovalnega področja, splošne značilnosti ali melodične različnosti od drugih področij ter oseb. Prek analize transkripcij lahko morebiti celo ugotovimo, kaj določa slog obravnavane glasbe. Merriam je menil, da je prednost glasbe kot oblike ustvarjalnosti: »da jo lahko z zapisom zamrznemo ter ponavljamo toliko časa, dokler je do podrobnosti ne proučimo. Glasbo, za razliko od drugih oblik kulture, lahko transkribiramo na papir. S tem proučujemo strukturo, tonsko višino, jo statistično obdelamo in analiziramo ...« (Merriam 2001, 238) Vendar, ali je brez zvočnega posnetka mogoče analizirati le na podlagi pisne transkripcije prek »virtualnega« zvoka? Ali je mogoče zajeti bistvo nečesa na podlagi transkripcij, ki so nastajale v dolgem časovnem obdobju, z vsemi spremembami ter različnimi usmeritvami v raziskovanju, ki posredno vplivajo tudi na transkriptorja ter transkripcijo? Kaj, če sploh kaj, lahko takšna analiza razkriva? Etnomuzikološka raziskovanja so se začela s tremi dejanji: nabiranje (glasbenega gradiva), arhiviranje / transkribiranje in klasificiranje, nakar se je metoda raziskovanja usmerila v poslušanje, komuniciranje in nazadnje zapis glasbenega dogodka. V starejših zapisih zato večinoma manjkata poslušanje (aktivno ali pasivno) in pogovor o glasbenem delu in njegovem kontekstu; iz tega pridobimo pomembne informacije za zadnjo fazo, tj. prenos slišnega v transkripcijo ter analizo – vizualizacijo, ki je pri tem namenjena ponazoritvi, razlagi ter pojasnilu o izbranem »glasbenem« vprašanju.

Dve strani transkripcije

Kljub nekaterim razhajanjem ter različnim raziskovalnim usmeritvam pa transkripcije še najdejo svojo smiselnost – poleg uporabe v muzikologiji ter etnomuzikologiji še za pedagoške namene ter v veliki meri v objavah za »laično« javnost oziroma za glasbene ljubitelje. Ljudska glasba je že lep čas priznana kot ena od »nosilk nacionalne identitete«. Skozi čas je nastala in se še ustvarja podoba, kaj naj bi bila ljudska glasba. Za njeno rekonstrukcijo in izvajanje pa je nujen pisan vir – transkripcija, iz katere lahko novi izvajalci ljudske glasbe črpajo staro gradivo. Tembolj je to »nujnost« po publiciranih transkripcijah čutiti na področjih ter v obdobjih, kjer imata ljudska pesem in glasba močan identifikacijski pomen in kjer je, tudi z vedno novimi pojavi modnosti ljudske kulture ter njenimi modernimi oblikami, potreba po tovrstnem gradivu še večja. Ljudje si tudi na takšen način, s petjem »starih ljudskih« in preigravanjem starih viž tešijo željo po kulturno-umetniškem izražanju, obenem pa (vsaj delno) tudi prek teh starih pesmi in viž, kot v naši družbi priznanimi veznimi člani med preteklostjo ter sedanostjo, zadostijo želji po spoštovanju in spominu na prednike. Pri glasbi je namreč zelo pomemben dejavnik, da posega v polje nezavednega. Tradicionalna glasba

ter lahke dostopnosti informacij se je izluščilo, da vsega nikoli ne bo mogoče zajeti, posneti, popisati in tudi transkribirati ne.

asociira na nekaj domačega, lepega, prijetnega. Pevce, doma iz okolja, kjer se je pelo, spominja na lepe dogodke iz otroštva, na domačijo, mladost, nudi neko varnost in zavetje. Kljub temu, da so slabo notalni ali pa sploh ne, prepoznajo glasbo, ki jim je domača. Zaradi zrašččnosti z določenim okoljem natančno vedo, kaj je lepo in kaj ne, kako dolgo naj določena viža traja, kako naj se jo izvaja ali poje. Čeprav se sčasoma tudi tovrstna duhovna kultura spreminja, so spremembe le tolikšne, kolikor lahko določa kulturni okvir, katerega se osvoji skozi čas, odraščanje ter zorenje v nekem okolju. Torej je s tem posredno transkripcija »kot glasbena bergla« kulturnega pomena tudi smiselna.

Torej transkripcija poleg različnih metodologij, sredstev ter načinov transkribiranja danes še vedno živi za dva namena: prvi, raziskovalni, je namenjen analizi ter nadaljnji raziskavi in s tem umeščanju glasbe ter njenemu odkrivanju; drugi »javni« in »obvestilni« pa je namenjen tistim, ki jim je ljudska pesem ali viža blizu, tistim, ki najdejo v njej gradivo za nadaljnje glasbeno obdelovanje, in ki prek glasbenega zapisa iščejo svoj način izražanja – ko se vidno spremeni v slišno.

Pri tem ne smemo zanemariti, da je pregledna in ponazorilna (tudi vse bolj uporabljana) oblika beleženja ljudske glasbe glasbeni posnetek, dopolnjen s slikovnim posnetkom. Na tak način je nedvomno lažje določeno prvino predstaviti v njenem kulturnem kontekstu. Zvočni posnetek je lahko enakovredna informacija zapisani – seveda opremljena s spremljajočim besedilom, ki ga umesti v svet umljivega, s tem pa se slišno in vidno lahko dobro dopolnjujeta.

Literatura:

ALLGAYER-KAUFMANN, Regine 2005: Transcription on the Defensive. V: *The World of Music* let. 47, št. 2. Bamberg: 71–86.

ARKO KLEMENC, Mari 2005: Crafting authenticity. France Marolt, folk song, and the concert stage. V: *Traditiones* let. 33, št. 2. Ljubljana: 47–70.

COHEN, Dalia in Ruth **KATZ** 2006: Melograph. V: L. Macy (ur.), *Grove Music Online*. <http://www.grovemusic.com>, 8. 3. 2006.

ELLINGSON, Ter 2006: Transcription. V: L. Macy (ur.), *Grove Music Online*. <http://www.grovemusic.com>, 22. 2. 2006.

KUMER, Zmaga 1988: *Etnomuzikologija. Razgled po znanosti v ljudski glasbi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 375.

LEYDI, Roberto 1995: *Druga godba. Etnomuzikologija*. Ljubljana: Škuc, Znanstveni inštitut (Studia Humanitatis), 329.

MACCHIARELLA, Ignazio 1996: Trascrizioni musicali. V: *Musica e canto popolare in Val di Fassa*. Trento: Mondo Ladino, 299–555.

MARIAN-BĂLAȘA, Marin 2005: Who Actually Needs Transcription? Notes on the Modern Rise of a Method and the Postmodern Fall of an Ideology. *World of Music* let. 47, št. 2. Bamberg: 5–29.

MENART, Janez 1988: *Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1938–1988: oris in prikaz njenega nastanka in delovanja v jubilejnem petdesetem letu*. Ljubljana: SAZU, 49.

MERIAM, Alan P. 2000: *Antropologija glasbe*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (Spekter 2000), 285.

NOTATION of Folk Music. Recommendations of the Committee of Experts, 1952, Convened by the International Archives of Folk Music. Paris: UNESCO.

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid 2000: *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 634.

TUCKER, Mark in Barry **KERNFLED** 2006: Transcription. V: L. Macy (ur.), *Grove Music Online*. <http://www.grovemusic.com>, 23. 2. 2006.

VODUŠEK, Valens 2003: *Etnomuzikološki članki in razprave* (ur. Marko Terseglav, Robert Vrčon). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (*Folkloristika*), 312.

ZNANSTVENORAZISKOVALNI center SAZU 2005: Glasbenonarodopisni inštitut / Zbirke. V: <http://odmev.zrc-sazu.si/instituti/gni/>, 8. 3. 2006.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 5. 10. 2006

KAKO MISLITI DEDIŠČINO?

Javni interes varstva kulturne dediščine in spomenikov v zasebni in javni lasti – pogled na dediščino skozi oči konservatorja

Izvleček

Prispevek je nastal pri predmetu Teoretski seminar 2 pri red. prof. dr. Božidarju Jezerniku na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Poleg svoje redne službe se že vrsto let ukvarjam tudi z vprašanji, ki zadevajo status kulturne dediščine ali spomenikov v javni, predvsem pa v zasebni lasti. Status kulturne dediščine ali kulturnega spomenika v javni lasti ali javnega pomena je nekoliko manj sporna kategorija kot status spomenika v zasebni lasti. Zasebna lastnina je namreč nedotakljiva materialna ali nematerialna vrednota, ki s statusom dediščine ali spomenika postane predmet javnega interesa kot samoumevne kategorije. V praksi ta samoumevnost ljudem oziroma lastnikom dediščine ali spomenika ni tako zelo razumljiva. V članku skušam skozi teorijo in prakso razmišljati in ugotavljati razmerje med obema vrstama lastnine, na drugi strani pa poudariti pomen pojma dediščine, ki je povezan tako s preteklostjo kot sedanjostjo, pa tudi s prihodnostjo in predvsem z ljudmi, ki dediščino posedujejo.

Abstract

This article was written for the Theoretical Seminar 2 course taught by Dr. Božidar Jezernik at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology. For a number of years, the author has been working on issues connected with the status of cultural heritage and monuments in public and particularly in private property. Cultural heritage and cultural monuments that have the status of public property are somewhat less controversial as privately owned cultural monuments. Although private property is by definition untouchable it becomes an object of public interest once it has been declared heritage or a monument. At times, heritage owners find it hard to understand this principle. Based on theory as well as on practical work, the article discusses the relationship between both heritage categories. It also stresses the concept of heritage that is strongly connected with the past and with the future, and especially with heritage owners.

Uvod

Dediščina je bila kot splošen termin uvedena v varstveno zakonodajo leta 1981, ko je bil izdan Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine. (Ur. l. RS, št. 1/81) Prejšnji zakoni so obravnavali prirodne znamenitosti in kulturne spomenike, od koder izhaja tudi ime organizacije, ki se ukvarja s spomeniki in z njihovim varstvom – spomeniško varstvo. Pojem dediščine je opredeljen tudi v zadnjem, danes še veljavnem Zakonu o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS, št. 7/99), ko se je varstvena dejavnost začela spreminjati v pomenu ločevanja

na varstvo oziroma ohranjanje narave in varstvo kulturne dediščine. Takrat sta pravzaprav nastali ločeni ustanovi, Zavod RS za varstvo narave in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ter različna zakona o ohranjanju narave na eni in varstvo kulturne dediščine na drugi strani. Pojem naravne dediščine je bil z novo zakonodajo opuščen, uvedene so bile naravne vrednote in naravni spomeniki. Na področju varstva kulturne dediščine sta ostala v rabi terminološka izraza kulturna dediščina in kulturni spomenik. Kulturna dediščina je splošen termin in je zbrana v tako imenovanem registru, ki ga vodi INDOK center v okviru ministrstva za kulturo. Kulturni spomenik dobi svojo pravnoformalno veljavo z razglasitvenim aktom, imenovanim odlok o razglasitvi kulturnega spomenika, ki je lahko lokalnega ali državnega pomena, lahko pa je tudi kulturni spomenik v državni lasti. Za zadnjega je jasno, da ni v zasebni lasti, prva dva pa sta lahko v javni ali zasebni lasti, kar samo varstveno dejavnost postavlja v popolnoma drugačen položaj, prav tako tudi lastnika dediščine ali spomenika. V besedilu poskušam skozi teorijo, ki vključuje tudi zakonodajo in prakso, razmišljati o javnem interesu varstva kulturne dediščine v zasebni in javni lasti na eni strani, na drugi pa poudariti pomen pojma dediščina, ki je povezan tako s preteklostjo kot sedanjostjo, nenazadnje tudi s prihodnostjo, predvsem pa z ljudmi, ki so lastniki dediščine.

Pojem dediščine in zasebna lastnina ali zgolj obligacija

Glede na to, da lahko vsak posameznik po svojih prednikih deduje lastnino, bodisi nepremičnino ali premičnino, ima pojem dediščine več pomenov. Kadar posameznik oziroma dedič ali več dedičev deduje oporočno ali zakonsko nepremično lastnino po umrlem družinskem članu, je to dedovanje, ki izhaja iz zasebne lastnine in ni predmet javnega interesa; gre za premoženje, dobljeno po umrlem. (SSKJ 1998, 119) Drugi pomen dediščine pa izhaja iz tistega, »kar je prevzeto iz preteklosti in jo predstavlja kulturna dediščina, duhovna dediščina in podobno«. (SSKJ 1998, 119)

V obeh primerih razlage dediščine gre za pretekla dejanja in delovanja z materialnimi vrednotami in nematerialnimi sestavinami, deli načina življenja človeka v okolju in prostoru ter času, v katerem je živel. Gre za neke vrste obligacijo, tako na zasebni kot na javni ravni. Na zasebni tako, da bomo s podedovano lastnino ravnali v skladu z oporoko ali zakonom, na podlagi katerega smo dedovali. Na javni ravni pa tako, da bomo z materialnimi in nematerialnimi vrednotami, ki smo jih podedovali od svojih prednikov v izbranem prostoru in okolju, delovali skladno z zakoni, ki veljajo v naši državi. Dediščina, ki je ovrednotena kot kulturna dediščina in je zaradi svojega

varstva vpisana v razvid registra kulturne dediščine v državni inštituciji, pri lastnikih ne naleti vedno na pozitiven odziv. Za lastnika nepremičnine je njegova last nedotakljiva, v njegovem interesu je predvsem ustvariti primerne pogoje in razmere za življenje v njej. Nepremičnina danes pomeni naložbo v obliki premoženja, kapitala. S statusom dediščine obremenjena nepremičnina ima v očeh lastnikov manjšo cenovno vrednost, zato jo pri prodaji pogosto zamolčijo. Zakaj je to tako, je težko razložiti. Iz izkušenj, ki sem jih pridobila pri opravljanju poklica konservatorke, vem, da je pogost vzrok za tako ravnanje v tem, da večina ljudi sploh ni seznanjena s sistemom delovanja varstvene zakonodaje, niti z organizacijo, ki se ukvarja z varstvom. Mnogo ljudi ne ve za obstoj statusa kulturne dediščine. Eden izmed vzrokov za zamolčanje omenjenega statusa je lahko tudi strah pred izgubo kupcev v primeru prodaje nepremičnine, ker v mišljenju lastnikov še vedno velja staro nenapisano pravilo, češ »spomeniško varstvo ne dovoli nikakršnih posegov na zavarovanih stavbah«, kar seveda ne drži.

Dediščina? Zasebna lastnina in javni interes

Položaj lastnika zasebne lastnine na nepremičnini se lahko zaplete, ko se v lastnino v obliki hiše in pripadajočega zemljišča, ki sta materialni priči preteklosti, vmeša inštitucija za varstvo kulturne dediščine. Ta določi, da je zasebna lastnina tako pomembna, da mora pridobiti status kulturne dediščine ali kulturnega spomenika, kar se zgodi na podlagi strokovnih kriterijev in Zakona o varstvu kulturne dediščine. S tem dobi zasebna lastnina drugačen predznak oziroma drugačno bremensko postavko, postane javni interes v kulturi na lokalni, regionalni in državni ravni. Iz Zakona o varstvu kulturne dediščine sicer izhajajo tudi pravice lastnika objekta kulturne dediščine, ki je »pravica do brezplačnih navodil« (Ur. l. RS, št. 7/99, 51. čl.) o ravnanju z dediščino, vzdrževanju, lastnostih, pomenu in ohranjanju. Lastnik spomenika je upravičen do odškodnine, če se zaradi varstvenega režima poslabšajo pogoji za gospodarsko izkoriščanje. (Ur. l. RS, št. 7/99, 52 čl.) Prav tako je v zakonu določeno vlaganje javnih sredstev v spomenik, »če zahtevajo vzdrževanje in posegi v spomenik zaradi njegovega varstva ali prenove izredne stroške, ki presegajo gospodarsko korist in običajne stroške vzdrževanja. V tem primeru lahko država ali lokalne skupnosti prispevajo javna sredstva v ta namen.« (53. člen) Kot lahko vidimo, ima lastnik kulturne dediščine ali spomenika le malo pravic, čeprav gre za njegovo last. S statusom »pridobi« še dodatne dolžnosti, ki jih v primeru, če bi bila stavba brez omenjenega statusa, ne bi imel.

Definicija kulturne dediščine je opredeljena v omenjenem zakonu, in sicer: »Kulturna dediščina (v nadaljnjem besedilu dediščina) so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma ohranjena materializirana dela kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu. Dediščina so predvsem arheološka najdišča in predmeti; naselbinska območja, zlasti stara mestna in vaška jedra, oblikovana narava in kulturna krajina, stavbe, njihovi deli ali skupine stavb ume-

tnostne, zgodovinske ali tehnične pričevalnosti; stavbe in drugi predmeti, ki so v zvezi s pomembnimi osebami in z dogodki naše politične, gospodarske in kulturne zgodovine; arhivsko gradivo; knjižnično gradivo; predmeti ali skupine predmetov zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, umetnostnega, sociološkega, antropološkega, etnološkega ali naravoslovnega pomena, ki izpričujejo zgodovinska dogajanja na Slovenskem. Dediščina so po tem zakonu nepremičnine ali njihovi posamezni deli, skupine nepremičnin in območij (v nadaljnjem besedilu nepremična dediščina) ter premičnine in njihove zbirke (v nadaljnjem besedilu premična dediščina).« (Ur. l. RS, št. 7/99, 2. čl.)

Glede na navedeno definicijo je kulturna dediščina vrednota, ki jo je treba varovati tudi zaradi prepoznavnosti politične, gospodarske in kulturne zgodovine slovenske države v odnosu do drugih, bodisi evropskih ali neevropskih držav. Prvi del 2. člena razlaga, kaj je dediščina in zakaj jo varujemo tudi zaradi javnega interesa. Torej je zasebna lastnina, če je ovrednotena kot kulturna dediščina, predmet javnega interesa. Iz tega sledi, da bi morali za vsako tako ovrednoteno dediščino (premično ali nepremično) poleg lastnikov skrbeti tudi lokalna in državna oblast. V teoriji, tudi v zakonodaji, se besede lepo berejo in slišijo. Praksa izvajanja tega zakona pa je precej drugačna. Javni interes države je skrb za spomenike v državni lasti, ki jih razglasi Vlada Republike Slovenije. Za status lokalnega spomenika končni akt o razglasitvi sprejme občinski svet na pobudo lastnika ali pristojne strokovne organizacije. Za njegovo prenovno bi morale v celoti poskrbeti lokalne (javne) skupnosti v povezavi z regionalnimi projekti, kar pa ni pravilo. Paradoks v varstvu kulturnih spomenikov lokalnega pomena je prav v tem, da akt o razglasitvi sprejme sama lokalna skupnost, ki se hkrati zaveže, da bo pri prenovi tudi finančno sodelovala.¹ Največji javni interes lokalnih skupnosti je danes ureditev infrastrukture v občini in zagotovitev nemotenega gospodarskega razvoja. Odlok o kulturnih spomenikih se zdi, da je prej v breme kot korist. Prav kulturni spomeniki lokalnega pomena in naravne vrednote v javni ali zasebni lasti bi po mojem mnenju, poleg vseh razvojnih možnosti, ki jih ima danes lokalna skupnost, lahko zagotovili tudi nemoten gospodarski razvoj. Nekaj takih primerov smo konservatorji in svetovalci za varstvo narave uspeli vpeljati v obliki učnih, gozdnih, učno-sprehajalnih poti in v okviru poti dediščine. Prav tako pa tudi v izobraževanjem ljudi o kulturni dediščini in naravnih vrednotah v obliki predavanj in s pisanjem v lokalne časopise ter z izidom monografij na določenih območjih.²

Dediščina – breme preteklosti ali možnost za razvoj sedanjosti? Kako misliti dediščino skozi oči konservatorja?

Dediščina je tako produkt preteklosti kot sedanjosti. Rekla bi, da smo vsi dediči preteklih oblik življenja, to znanje smo namreč prenesli iz preteklosti v sedanjost. Vprašanje, ki si ga tu pogosto zastavljam, je: »Ali znamo z dediščino živeti tudi danes?« Prav pri raziskavah dediščine in življenja z njo ali v

¹ Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/99, 9. čl., ki govori o pristojnosti lokalne skupnosti.

² O tem pišeta predvsem Terceelj Otorepec 2004 in Brozovič 2005.

njej se ponavadi pozablja na to, da je bila preteklost v nekem trenutku tudi sedanost. Za danes bi lahko rekli, da bo v prihodnosti njena preteklost.

Ta danes, s čimer zaobjemam življenje ljudi v stavbah, kompleksih in na območjih skozi njihove medsebojne odnose, se v konservatorskih vrstah ni prav pogosto raziskoval. Poudarek je bil predvsem na zgodovini različnih umetnostnih stilov (na primer dediščina umetnostnih in umetnostnozgodovinskih objektov), razvoju različnih tehnik gradnje (v stavbni zgodovini), arheološki dediščini ipd. Z zaposlitvijo etnologov v varstvenih organizacijah so se razvile tudi nove metode dela pri raziskovanju dediščine načinov življenja ljudi v varovanih stavbah, na območjih ali v dediščinskih kompleksih. Tu so se kriteriji za določanje, kaj je dediščina in spomenik ter kaj ni, razširili. Poudarek ni bil le na avtorskem, razvojnem, kulturno-civilizacijskem, tipološkem, zgodovinsko-pričevalnem in prostorskem merilu (Pirkovič 1987, 29) temveč na etnološko-socialnem, ki omogoča ovrednotiti dediščino še z vidika socialne in profesionalne raznolikosti njenih graditeljev, lastnikov in uporabnikov, z vidika njene namembnosti. (Hazler 1999, 173) Vito Hazler poleg gornjega poudarja še štiri ključne kriterije za vrednotenje dediščine, kot so geografsko ali prostorsko merilo (sestavine in značilnosti geografskih tipik, ki so razpoznavne na posamezni nepremični kulturni dediščini); zgodovinsko ali časovno merilo (razvrščanje nepremične kulturne dediščine na časovni lestvici, čas nastanka izbranih enot dediščine); likovno ali estetsko merilo (gre za likovni zorni kot, različne tehnike krašenja stavb) in gradbeno-razvojno merilo (kako so stavbe zgrajene, gradbeni materiali, ki so jih uporabljali, postavitve v prostor ipd.). (prav tam, 162–182) Raziskovalcu dediščine taki kriteriji omogočajo spoznavanje življenja lastnikov dediščine in današnjega življenja v dediščini, ali povedano drugače, antropogenega vpogleda v življenje ljudi z dediščino in v njej, kar je ena izmed poti k njeni prenovi ter aplikaciji v sodobno življenje. Strokovni kriteriji za določanje dediščine so tudi podlaga za evidentiranje, valorizacijo in kategorizacijo dediščine s kartiranjem, kar sestavlja uradni register kulturne dediščine. Register je sestavni del gradiva z naslovom Strokovne zasnove za varstvo kulturne dediščine za območja posameznih lokalnih skupnosti in obvezna sestavina aktov s področja prostorske zakonodaje, točneje sprememb in dopolnitev prostorskih sestavin družbenih planov občin. Že v osemdesetih letih 20. stoletja je bil v zakonodajo vpeljan sistem varovanja naravne in kulturne dediščine v družbenem planiranju in s tem sodelovanje varstvenih ustanov v prostorski politiki. (Zakon 1981, 8. in 9. člen)

Z novo zakonodajo s konca devetdesetih let 20. stoletja se je sistem varstva v prostoru zopet spremenil. Pri pripravi prostorskih sestavin družbenih planov še vedno sodeluje vrsta varstvenih organizacij, tudi inštitucija za varstvo kulturne dediščine. Prostorski akti družbenih planov morajo biti pred potrditvijo svoje veljavnosti usklajeni z državnimi akti. S strani varstvene ustanove se zato izdaja kulturnovarstveno mnenje k spremembam prostorskih aktov. Tako mnenje je podlaga za usklajevanje na različnih vladnih resorjih. Prostorski akti občin postanejo veljavni, ko jih potrdi Vlada Republike Slovenije in so objavljeni v uradnem glasilu. To je način varstva kulturne dediščine skozi instrumente prostora, od koder izhajajo tudi kulturnovarstveni pogoji in soglasja za posege na registrirani

dediščini in pri prenovi kulturnih spomenikov.

Način ohranitve in varstva dediščine v obliki spomenikov je prenova v muzejske namene, kjer je izbrana stavba v celoti prenovljena po stari tehniki zidave, notranjost v celoti ohranjena z notranjo opremo ter predstavljena javnosti kot dokument časa in prostora, v katerem je nastala, in kot model načina življenja njenih nekdanjih stanovalcev. Lahko rečemo, da učinkuje v prostoru kot »spomin, ki je neizogiben in nedvomljiv, kot zgodovina, ki je empirično preverljiva, in kot človekov relikv, ki ga imenujemo artefakt«. (Lowenthal 1985, 187) Glede na to, da preteklosti ni več, je ne moremo nikoli zanesljivo preveriti, dokazati z opazovanjem ali s poskusi. Misliti o stvareh, ki so preteklost, je mogoče le skozi sedanje znanje in vedenje o preteklih razmerah. (prav tam, 187) Raziskovalec dediščine je tu postavljen pred več vprašanj, ki zadevajo preučitev pisnih virov, ki jih ne more izkusiti, lahko jih poskuša razlagati s svojim znanjem in svojo percepcijo, ki seveda ni nujno resnična oziroma prava. Enako se lahko dogaja v pogovorih z ljudmi, ki mu iz svojih izkušenj pripovedujejo o tem, kako so med drugo svetovno vojno živeli v stavbi, ki je danes ovrednotena kot dediščina. Tu gre za dvojno percepcijo, spraševalca in vprašanega.

Dediščina danes

Glede na to, da kulturna dediščina in spomeniki ne predstavljajo le preteklosti oziroma preteklih modelov načina življenja ljudi, se zavedam, da hkrati obstajajo in stojijo tukaj in zdaj. V njih ljudje živijo tudi danes. V tem poglavju bom posebej poudarila enega izmed v tem prostoru najbolj množičnega tipa dediščine. To je stavbno profani tip dediščine,³ ki vključuje posamične stavbe, skupine stavb, širša območja in zaključene komplekse. Po svojem nastanku je ta tip dediščine zaznamoval širše območje, imenovano kulturna krajina, ki jo v prostoru vrednotimo kot kulturno dediščino. Je tudi najbolj problematična dediščina v pomenu varstva, ohranjanja, prenove in revitalizacije ter vključuje tako preteklost kot sedanost. Revitalizacija dediščine sproža procese prenove, ohranjanju je tu dodano nekaj novega, glede na to, da je stavbna dediščina povezana predvsem z današnjim življenjem. Nezdružljivo je ohranjati način življenja iz 18. stoletja in hkrati zahtevati od sodobnega človeka, da živi v spomeniških razmerah, pri tem pa lastnikom ne omogočati nobenih olajšav.

Glavna zagata izhaja iz sprememb načina življenja ljudi v posameznih družbenih sistemih. Na nekdanjih popolnoma agrarnih območjih ljudje v 20. stoletju kombinirajo redno zaposlitev v različnih službah, tudi zunaj kraja bivanja, z dopolnilno dejavnostjo – kmetijstvom. Korenite spremembe v podeželskem življenju ljudi je povzročila uvedba raznih vrst strojev. To je povzročilo tudi prekinitev tako imenovane trajnostnega razvoja, na primer na podeželju (op. avt.: agrarnem območju, v rabi je termin podeželje). Kot primer lahko navedem nekaj kmečkih naselij: Srednja vas pri Bohinju, Studor, Mlino na Bledu, Topole pri Mengšu, kjer je bilo življenje prilagojeno rabi konja in temu primernega kmečkega načina gospodarjenja ter spremljajoči obrtni dejavnosti. Vsa ta

³ Besedna *sintagma* je povzeta po zakonodaji za varstvo kulturne dediščine in po pravilniku o vpisu v register kulturne dediščine.

naselja so ovrednotena kot kulturna dediščina. Prav tu nastopi problem: kako na eni strani varovati in ohranjati, na drugi pa vzpostaviti sodobne razmere za življenje in delo.

Teoretično bi morale vse javne službe slediti zakonodaji in jo upoštevati tako pri varstvu in ohranjanju kot prenovi. Enako bi morali ravnati tudi ljudje, ki tu živijo – spoštovati v državi veljavne zakone. V praksi je seveda drugače. Teorija varstva se upošteva toliko, kolikor je mogoče zagotoviti primerne in sodobne življenjske pogoje. Pri prenovi z revitalizacijo se lahko izgublja tako spomin kot zgodovina – dediščina in spomeniki – relikti, za katere se zdi, da so tukaj in zdaj v napoto. Na mesto, na katerem mora izvajati nerealne zakone in zagovarjati varovanje dediščine in spomenikov, konservatorja postavi država. Spet drugje je konservator tisti, ki mora pomagati lastnikom dediščine, čeprav mu ministrstvo, ki je pristojno za finančno pomoč pri prenovi dediščine in spomenikov, pri tem prav nič ne pomaga. Pri javnih razpisih za sofinanciranje spomenikov imajo prednost spomeniki v državni lasti, to pa so večinoma gradovi ali cerkve. Kot odgovor na vprašanje: dediščina – breme preteklosti ali možnost za razvoj sedanjosti, je mogoče s stališča države ponuditi le, da je možnost za razvoj dediščine sedanjosti breme preteklosti. Po drugi strani so za življenje in gospodarjenje gradov in cerkva v zgodovini prispevali prav ljudje, ki niso živeli v gradovih ali delovali v cerkvah, ampak v takratni kulturni krajini, ki so jo ustvarili. In kaj se zgodi, ko država v sofinanciranje prenove t. i. fevdalne zapuščine vloži veliko finančnih sredstev? Zgodi se sprememba preteklosti. Gradovi se na primer ne spremenijo le v stanovanja za sedanjo gosposko, spremeni se tudi njegov zunanji videz. Prilagodijo se sedanjim namembnostim, torej ne predstavljajo več le preteklosti, temveč tudi sedanjost. Lastnica spomenika, država, si mora to dovoliti, če želi, da se kulturni spomenik ohrani. Na strehi se pojavijo okna, ki jih nikoli v zgodovini ni bilo, ob grajskem dvorišču pomožni prostori za različne konference in podobno. Z državnimi nepovratnimi sredstvi se prenovi kulturni spomenik v državni lasti, ki je simbol sedanje države in njene preteklosti.

Grad Jablje, Loka pri Mengšu.

Foto: Mojca Tercej Otorepec, februar 2005

Varstvo, ohranjanje in prenova stavbnih spomenikov in dediščine so vedno povezani tudi z določeno namembnostjo, tako nekoč kot danes. Zato je treba v celoti raziskati dediščino njihovih stanovalcev in pri revitalizaciji predvideti tudi ustrezno namembnost za sodobno življenje, kar nujno pripelje do spreminjanja preteklosti. Iz tega sledi, da ne moremo obnoviti

»včeraj, temveč ustvarjamo zgolj novi danes«. (Jezernik 2003, tipkopis povzetkov)

Kamnita hiša Krašče 6, Občina Moravče. Lastniki hišo obnavljajo z lastnimi finančnimi sredstvi.

Foto: Mojca Tercej Otorepec, april 2005

Pri sakralnih spomenikih je zgodba o namembnosti nekoliko enostavnejša, saj se ni spreminjala. V cerkvi so potekali in še danes potekajo različni obredi in rituali, zato je prenova lahko le konservacija notranje opreme, oltarjev, fresk in gradbenih materialov same stavbe. Pri rabi novih gradbenih in slikarskih materialov se s »konserviranjem« lahko spet spremeni preteklost. (Lowenthal 1985, 263) Kaj bi se zgodilo, če bi iz cerkve, ki je danes ovrednotena kot nesporni kulturni spomenik lokalnega ali državnega pomena ali celo v državni lasti, odnesli inventar in v njej prepovedali vse rituale ter obredja, jo razglasili za kulturni spomenik in poskušali prenoviti z državnimi, nepovratnimi sredstvi. (Op. avt.: Misel prihaja z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, od izred. prof. dr. Rajka Muršiča.)

Sklep

V kapitalistično urejenih družbah je, kadar govorimo o nepremični kulturni dediščini in spomenikih, izredno težko govoriti o javnem interesu na zasebni lastnini. Lastnina je tu nedotakljiva materialna in nematerialna vrednota, nepremičnina kot naložba v premoženje. Javni interes, četudi uzakonjen, je premalo, da bi zagotovili kakovostno varstvo in preново obstoječega stavbnega fonda, ovrednotenega kot dediščina, pomembna za prepoznavnost in identiteto Republike Slovenije. Zdi se, da je Zakon o varstvu kulturne dediščine napisan za drugačen družbeni sistem, v katerem je imela država večjo moč pri nadzorovanju lastnikov dediščine in kulturnih spomenikov že s tem, da je uzakonila varstveno dejavnost. Socialistična družbena skupnost je poleg zasebne poznala tudi družbeno lastnino, ki se je danes spremenila v javno, ponekod tudi v zasebno. Takšna ureditev ni ozavestila ljudi, da je kulturna dediščina tudi premoženje na ravni identitete in prepoznavnosti države. Lastniki kulturne dediščine in spomenikov razumejo ta status predvsem kot breme, dediščino bi sicer radi prenovili, a za to nimajo dovolj finančnih sredstev. Po pogojih razpisne dokumentacije morata poleg lastnika za lokalno pomembni kulturni spomenik zagotoviti finančna sredstva tudi lokalna skupnost in država, za spomenik državnega pomena in v državni lasti pa država.

Verbanovčev topolar – kulturni spomenik državnega pomena. Lastnik je odstopil od kandidature k razpisnim pogojem za sofinanciranje, saj ni imel dovolj lastnih finančnih sredstev. Foto: Mojca Tercelj Otorepec, april 2005

Izbor tako financiranih projektov prenove se izvaja v okviru pristojnega ministrstva, na podlagi kandidature lastnika in strokovne utemeljitve odgovornega konservatorja s pristojne območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Rezultati kandidature oziroma prioritete za kandidaturu na javni razpis za nepovratna finančna sredstva k prenovi spomenikov so v zadnjih letih povezani predvsem s spomeniki, ki so v državni lasti, čeprav so načeloma pred zakonom vsi kandidati enakovredni. S tega načelnega gledišča pravzaprav vidimo, da skrb za ohranjanje nepremične kulturne dediščine vodi v še večje uničevanje in rušenje, saj nimajo vsi lastniki enakih finančnih možnosti za vzdrževanje nepremičnin, ki so ovrednotene kot lokalni ali državno pomembni kulturni spomeniki. Država, ki nekaj določi in zahteva, bi morala lastnikom dediščine in spomenikov omogočiti tudi primerne olajšave. Kako zainteresirati javnost za večjo skrb ohranjanja, varovanja in prenavljanja dediščine? Nekateri konservatorji so si prizadevali za to, da bi se lastnikovo financiranje prenove stavbne dediščine upoštevalo pri davčnih olajšavah, kar je z vidika finančnega zalogaja, ki ga mora lastnik vložiti v prenavo, veliko premalo. Prvotno zasnovana republiška ustanova za varstvo spomenikov, Zavod za spomeniško varstvo LRS (Hazler 1999, 52), je bila v tem pogledu precej bolj organizirana. Poleg konservatorjev je delovala tudi spomeniška projektivna ekipa, ki je za potrebe prenove spomenikov izdelovala projekte prenove. Današnja državna inštitucija Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije je organizirana tako, da zaposluje strokovnjake različnih disciplin, od humanističnih, družboslovnih, tehničnih do administrativno-dokumentarističnih, svoje ekipe za projektiranje pa nima, čeprav je kot ustanova registrirana tudi za to dejavnost. Ponovna ustanovitev podobne skupine v okviru današnje inštitucije za varstvo kulturne dediščine bi lastnike spomenikov in dediščine zagotovo vzpodbudila k prenavam, saj bi jim na eni strani olajšala pridobivanje številnih dokumentov za prenavo, na drugi pa bi poleg pogojev, soglasij in konservatorskih programov brez velikih lastnih finančnih obremenitev pridobili še projekt prenove. Državna ustanova za varstvo kulturne dediščine bi lahko tako pomagala predvsem lastnikom kulturnih spomenikov, ki so pomembni predvsem na lokalni in državni ravni, pa niso državna last.

Kako torej misliti dediščino z očmi konservatorja?

Konservator etnolog v inštituciji za varstvo kulturne dediščine raziskuje in spozna določena območja ter evidentira objekte, ki imajo lastnosti dediščine. Ves čas sodeluje z lastniki in lokalnimi skupnostmi, jim svetuje in pojasnjuje, kako z dediščino ravnati, predstavlja varstveni interes in strokovno vrednotenje ter izobražuje lastnike, širše skupnosti in različna laična združenja, sodeluje z raznimi šolami in drugimi podobnimi organizacijami na terenu, prireja predavanja in razstave na temo dediščine, piše prispevke za lokalne časopise, zbornike in strokovna glasila ter skuša pritegniti čim večjo pozornost najširše skupnosti za varstvo, ohranjanje in prenavo. Sodeluje pri pripravi učnih poti na območju in področju kulturne dediščine in naravnih vrednot. Sama dejavnost ohranjanja ni naloga le konservatorske stroke, temveč najširše javnosti, med katero so najbolj pereč problem prav posamezni ministrski resorji. Skrb za ohranjanje je stvar vseh oddelkov znotraj lokalnih skupnosti, regij in regionalnih razvojnih agencij ter pomemben del izobraževanja študentov na dodiplomskem in podiplomskem študiju.

Navsezadnje je javni interes države tudi javni interes občine, ki deluje v isti državi oziroma je njen del. Regionalizacija v pomenu pokrajinjenja in ohranjanja stavbne dediščine v določeni mikroregiji in regionalni razvoj ne pomenita le razvoja infrastrukture, temveč celotnega prostora, ki vključuje tudi nepremično kulturno dediščino in varstvo narave, njun nekdanji in današnji obstoj in razvoj, ohranjanje, prenavo z revitalizacijo v pomenu slovenskih regionalnih območij, ki naj bi ostala pestra in raznolika tudi v skupni evropski zvezi držav.

Viri in literatura:

BROZOVIČ, Maja in Mojca **TERCELJ OTOREPEC** (ur.) 2005: *Učno sprehajalna pot Rača / The Rača trail*. Kneževina Monaco; Zavod RS za varstvo narave, OE Kranj; Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj. Kranj: Zavod RS za varstvo narave, OE Kranj.

Geslo Dediščina, 1998: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: DZS, 119.

HAZLER, Vito 1999: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus.

JEZERNIK, Božidar 2003: Zgodovina in prihodnost dediščine. Tipkopis povzетkov k simpoziju *Kako misliti dediščino? O »naših« in »drugih« dediščinah na Slovenskem*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete.

LOWENTHAL, David 1985: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.

PIRKOVIČ, Jelka 1987: Vrednotenje kulturne dediščine. *Varstvo spomenikov* 19, 29–39.

TERCELJ OTOREPEC, Mojca in Tadeja **ŠUBIC** 2004: *Moja dolina na dlani. Skozi naravne vrednote, kulturno dediščino, spomenike in lastnike*. Moravče: Občina Moravče.

Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine. *Ur. l. RS*, št. 1/81.

Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Ur. l. RS*, št. 7/99.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 18. 12. 2006

ALI JE TEREN ZA ZASLONOM MOGOČ?: EPISTEMOLOŠKI PREMISLEKI O SPLETNI ETNOLOGIJI

Izvleček

V zadnjem desetletju je množičen pojav novih oblik komunikacije v virtualnih skupnostih odprl drugačne kontekste in zahteval razvoj novih raziskovalnih metodologij, ki razširjajo epistemološke prednosti ter omejitve klasičnih opazovalnih strategij. Ena od njih je spletna etnologija. To je oznaka za kvalitativen metodološki pristop, ki prenaša tradicionalne raziskovalne tehnike in metode v virtualni svet, v računalniško podprto komunikacijo. Ta kvalitativna metoda, ki ni lastna le etnologiji in antropologiji in ima svoje začetke sredi devetdesetih let 20. stoletja, nas na nek način prisili, da se ob virtualnem terenskem delu spustimo v ponoven premislek o tradicionalnih etnoloških raziskovalnih kategorijah v drugačnem, virtualnem oziroma računalniško posredovanem okolju. Raziskave na tem področju so se v tujini začele pred dobrim desetletjem, živahne diskusije o primernosti metod ne pojenjajo, kaj pa v Sloveniji?

Abstract

New forms of communication in virtual communities opened up a vista of different contexts and a need for new research methodologies. These explore epistemological advantages, as well as shortcomings, of classical observational research. One of them is internet ethnology (netnography). Its methodological approach applies traditional research methods and techniques to the virtual world of computer-mediated communication. Originating at the beginning of the 1990's and not restricted solely to ethnology and anthropology, this method compels us to reconsider traditional ethnological research concepts in a different, virtual environment. Triggering a lively discussion on this subject, research commenced abroad approximately a decade ago. What is the situation in Slovenia?

Prihodnost nas je dohitela

V industrijsko razvitih državah ljudje strmijo v svoje mobilnike, namesto da bi z njimi govorili, verjetno berejo kratka pisna sporočila ali elektronsko pošto; kadar pa gledajo skozi oči, verjetno z njimi fotografirajo ali snemajo. Nato mobilnike pospravijo v posebne žepke na srajcah, hlačah ali v posebne etuije in torbice. Zaradi preverjanja elektronske pošte in odgovarjanja nanjo izgubimo kar nekaj ur delovnega in prostega časa in nekatera podjetja že uvajajo sankcije za zaposlene, ki predolgo in v zasebne namene »visijo« na internetu. Nakupovanje in plačevanje prek interneta sta postala samoumevna, nošenje pravega denarja v denarnici pa nazadnjaško, saj so plastične kartice in elektronske naprave prevzele njegovo

funkcijo. GPS-i v avtomobilih določajo njihov položaj in to s pridom uporabljajo starši najstnikov, saj jim sledilna naprava odvzema skrbi, ali so njihovi otroci na varnem ter kje se ustavljajo, kadar jim posodijo avtomobil. Črtni kode na prodajnih izdelkih bodo v kratkem nadomestili radijski čipi. Kamere spremljajo naše gibanje na ulicah, v trgovinah, da o televizijskih oddajah tipa »veliki brat te gleda – cel svet te gleda«, niti ne izgubljam besed.

Računalniške tehnologije so začele krepko spreminjati naš vsakdanjik, navade ter obnašanje pri delu, ustvarjanju, izrabi prostega časa, političnem povezovanju, oblačilni kulturi, prehranjevanju, kupovanju, samopotrjevanju, pri obredih dvorjenja, spolnih praksah, bontonu, bralni kulturi ... Zlasti pa so spremenile percepcijo prostora in časa, ko so ustvarile alternativne prostore komunikacije ter zrahljale občutek za čas. Posamezniki in skupine uporabljajo nove tehnologije tako samoumevno in navdušeno, kot so se jih pred desetletjem in pol otepli. Globalna, brezžična komunikacija stopa v nove razvojne faze, računalniške tehnologije na nov in učinkovit način manipulirajo s človeškimi lastnostmi, kakovostjo družinskega in družbenega življenja, z identitetami, nadzorom snovnega sveta, jezikom, s kulturnimi navadami in z družbenimi normami. Kam pa stopata spremljanje in raziskovanje teh družbenih pojavov? Ali (slovensko) etnologijo sploh zanimajo navidezne skupnosti, družbena preobrazba, ki jo je prinesel nov medij ter temu primerni načini raziskovanja? Ali se ji ta spremenjeni svet sploh zdi izziv, vreden njene raziskovalne pozornosti, in v kolikšni meri?

Kaj ljudje pridobijo v navideznih skupnostih, da si še naprej delijo informacije z ljudmi, s katerimi se mogoče nikoli ne bodo srečali? Kaj se zgodi, ko se navidezne skupnosti preselijo z namiznih računalnikov na mobilnike in dlančnike? Kakšne so kognitivne, medosebne in družbene posledice mobilnih, vse obvladujočih, vedno delujočih medijev? (Rheingold 2004, 30, 202) In navsezadnje: kako naj etnologija sploh pristopi k raziskovanju kapitala družbenih mrež, kapitala znanja, druženja in sodelovanja pri novih načinih komunikacije, ki spreminjajo naše lastno videnje sebe in to, kako nas gledajo drugi?

Preteklost nas dopolnjuje

Spletna etnologija, etnografija interneta, virtualna etnologija, spletografija, etnografija spleta. To je le nekaj poskusov slovenskih poimenovanj za kvalitativno raziskovalno metodologijo, ki uporablja in prilagaja tradicionalne etnološke tehnike v računalniško posredovanem okolju, največkrat pri preučevanju internetnih kultur in navideznih skupnosti ali le kot pomožno orodje za zbiranje gradiva nasploh.

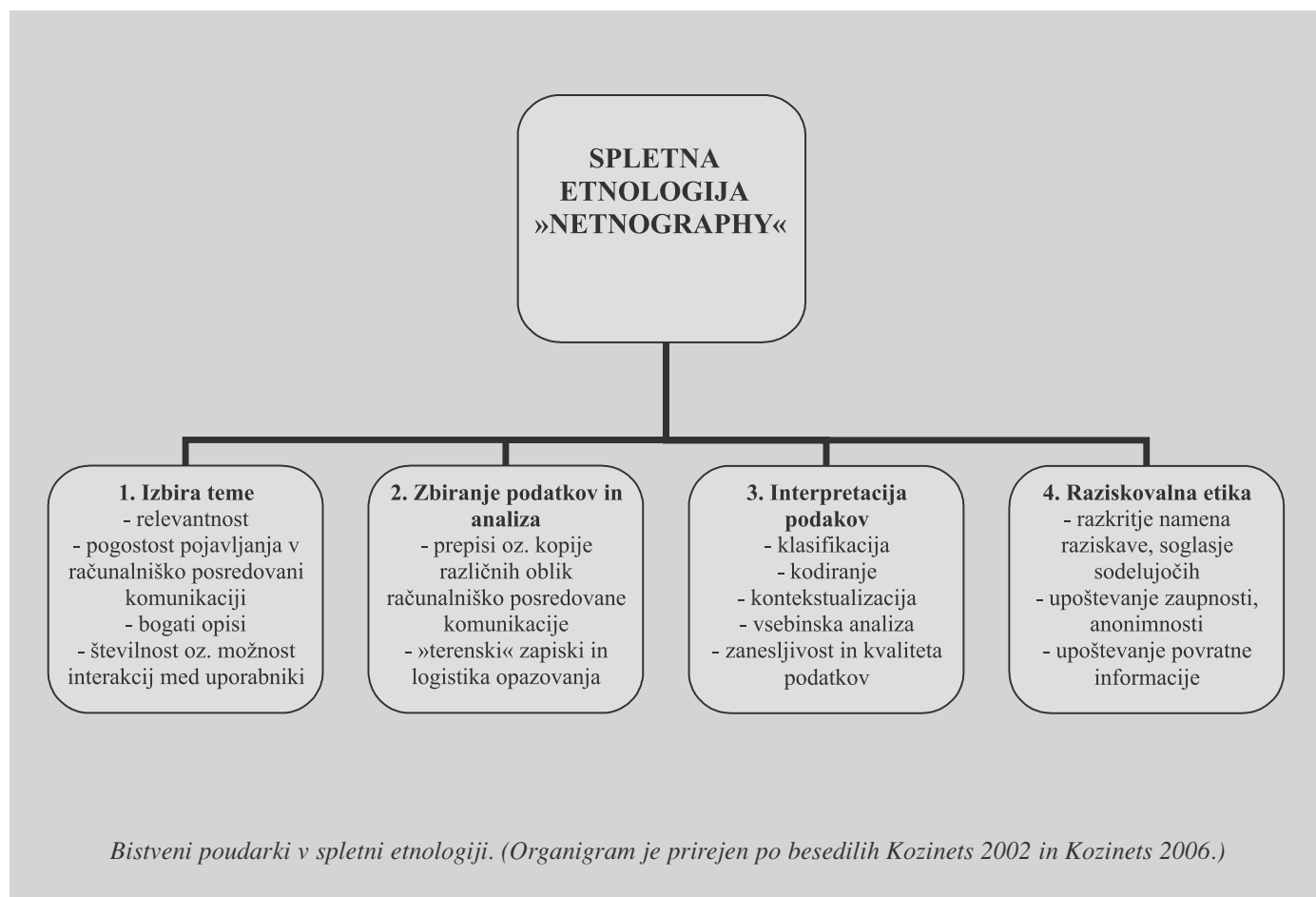
Kaj je torej spletna etnologija, kako dopolnjuje klasične metode etnološkega raziskovanja? Spletna etnologija označuje kvalitativen metodološki pristop, ki prenaša tradicionalne raziskovalne tehnike in metode v virtualni svet, v računalniško podprto komunikacijo in raziskuje njene epistemološke prednosti ter omejitve. Ta kvalitativna metoda, ki ni lastna le etnologiji in antropologiji, in ima svoje začetke sredi devetdesetih let 20. stoletja, nas na nek način sili, da se ob virtualnem terenskem delu spustimo v ponoven premislek o tradicionalnih etnoloških raziskovalnih kategorijah v drugačnem, virtualnem oziroma računalniško posredovanem okolju.

Angleška skovanka *netnography* združuje skrajšavo besede internet, torej računalniška omrežja, ter besedo etnografija. Zato je treba pri prevodu upoštevati specifično poimenovanje tega pojava, kjer sta tehnična in predmetna plat predvsem nuja, a tudi metodološko izhodišče in perspektiva opazovanja, hkrati pa je treba upoštevati tudi poimenovanje slovenske disciplinarne tradicije. Iz teh dveh premislekov dobimo potemtakem spletno etnologijo kot morda najustreznejši prevod.

Spletna etnologija se nanaša tako na terensko delo in raziskovanje pomenov in praks določenih družbenih skupin, ki obstajajo v medmrežju, kot na opisovanje teh raziskav. (Kozinets 2002, 62) Pri spletni etnologiji opazimo nekaj vidikov, ki to opazovalno strategijo ločijo od klasičnih terenskih metod neposrednega opazovanja.

1. Tekstualen, nefizičen in socialno osiromašen kontekst virtualnega okolja;
2. Dostop do pred kratkim neupoštevane gradiva o obnašanju ljudi v posebnih medmrežnih komunikacijskih okoliščinah;
3. Hitra, trajna in cenejša dokumentacija v medmrežju pridobljenega gradiva (liste oz. dopisovalni sezname, oglasne deske, forumi, klepetalnice, spletni dnevniki, osebne spletne strani, spletni seminarji, internetne ankete ali vprašalniki);
4. Nevsiljiv in bolj fokusiran način pridobivanja podatkov, ki ohranja občutek varnosti v smislu neposrednega izpostavljanja respondentove samopodobe;
5. Hibridnost družbene narave novega medija, ki se kaže v nejasnosti razločevanja med zasebnim in javnim prostorom, ki kar kliče k dodatnim etičnim varovalkam, ker konvencionalna priporočila o anonimnosti, zaupnosti in soglasju za sodelovanje pri raziskavi dobijo nekoliko drugačne poudarke. (prim. Kozinets 2002, 62, 65; Kozinets 2006, 193; Pleše 2002, 53–76; Ramšak 2006, 60–68)

Spletna etnologija prilagaja strategije opazovanja z udeležbo novemu okolju na podoben način kot klasična etnologija. Tudi v spletni etnologiji so enako pomembne strateške raziskovalne stopnje, kot so izbira teme, zbiranje in analiziranje podatkov, zanesljiva interpretacija ter upoštevanje principov sodobne raziskovalne etike v vseh postopkih zbiranja, shranjevanja, obdelave in posredovanja podatkov.

PRIMERJAVA INTERNETNIH IN KLASIČNIH TEHNIK ZBIRANJA PODATKOV

PREDNOSTI INTERNETNIH TEHNIK	SLABOSTI INTERNETNIH TEHNIK
<ul style="list-style-type: none"> • Zajame in doseže manjši, fokusiran vzorec populacije • Geografska raznolikost • Večja možnost samoodločanja respondentov o sodelovanju pri raziskavi • Raziskovalec in respondent pridobita čas za razmislek o vprašanjih • Ugodnejša za raziskovalca, ker odpadejo dolgotrajne in težaške faze dela, kot npr. transkripcija • Analiza podatkov skupaj z vprašanji 	<ul style="list-style-type: none"> • Pretežno zajame in doseže populacijo z višjimi dohodki in izobrazbo • Možnost zlorabe podatkov in identitetne prevare • Izguba vizualnih intervjujskih elementov (gestikulacija, mimika) • Izguba akustičnih intervjujskih elementov (premolki med intervjujem, višina glasu, smeh, zadrega) • Izguba spontanosti

Prednosti in slabosti internetnega intervjuvanja, zbiranja podatkov z vprašalniki in intervjuvanja prek elektronske pošte v primerjavi s klasičnimi terenskimi tehnikami. (Tabela je prevrejena po besedilih Hamilton, Bowers 2006, 826; Ramšak 2006, 60–68 in Ramšak 2007.)

Metode in tehnike zbiranja podatkov pri klasični ali spletni kvalitativni raziskavi so v veliki meri odvisne od spretnosti raziskovalca in ponavadi vključujejo strukturirane ali polstrukturirane vprašalnike.

Etična vprašanja spletne etnologije se nanašajo na podobne dileme kot v klasični etnologiji. Če se v slednji srečujemo s koristmi raziskave za obe sodelujoči strani, z varovanjem osebnega dostojanstva, s pravico do informiranosti, z varstvom podatkov, s tem povezano anonimnostjo ter zaupnostjo in s posledicami, ki jih lahko ima raziskava za pripovedovalce, informatorje ali respondente, moramo pri spletni etnologiji posebno skrb posvetiti zlasti dvema principoma: prostovoljni privolitvi sodelujočih in zaupnosti podatkov.

Prostovoljna privolitev pripovedovalca, informatorja ali respondenta pomeni, da se ta strinja z raziskavo in da je v njej voljan sodelovati, ne da bi bil k temu kakorkoli prisiljen, hkrati pa tudi, da je popolnoma seznanjen z njeno vsebino in namenom. (Davies 2006, 149)

Prostovoljna privolitev je v angleščini *informed consent*, v slovenščini pa se uporabljajo prevodi kot so 'informirano soglasje', 'informirana privolitev', 'informiran pristanek'. Vsi ti prevodi so dokaj neposrečeni, ker je informiran, seznanjen lahko le človek, ne pa privolitev, zato je bolj smotrno uporabljati izraz 'prostovoljna privolitev'. V obeh primerih se tako angleški original kot tudi slovenski prevod nanašajo le na del koncepta, čigar bistvo sta seznanjanje sodelujočih v raziskavi in njihovo prostovoljno sodelovanje.

V primeru spletne etnologije je za doseganje tega principa mogočih več načinov, ki so odvisni od izbrane tehnike zbiranja podatkov. Pri internetnih vprašalnikih z velikim številom sodelujočih je privolitev lahko v elektronski obliki, pri spletnih raziskavah z manjšim številom sodelujočih pa je lahko izrečena in podpisana pred raziskovalcem ali poslana po pošti, odvisno pač od geografskih lokacij, na katerih se nahajata raziskovalec in sodelujoči. S tem se tudi zmanjša možnost identitetne prevare oziroma števila ljudi, ki se samo delajo, da sodelujejo v raziskavi.

Na identitetno prevaro pomislimo, če npr. respondent pošilja odgovor s komercialnega strežnika z neprepoznanim ali nenavadnim imenom v zaglavju ter če se na koncu elektronskega sporočila ne podpiše s pravim imenom in priimkom. Ime v zaglavju je pomembna, a omejena oblika *online* komu-

nikacije. Pomembna je, ker je razširjena – vsa sporočila imajo v zaglavju namreč neko uporabniško ime. To je ključna oblika identitete posameznika, čeprav odnos med npr. uporabniškim imenom in osebo v realnem svetu ni vedno ena proti ena. Nekateri posamezniki imajo namreč skupne račune (npr. člani družine), medtem ko jih imajo lahko drugi veliko (npr. enega doma, enega v službi). Na splošno pa velja, da se uporabniško ime nanaša na eno osebo. Poleg tega pa je uporabniško ime pogosto edini kontekstualni podatek o avtorju, čeprav tudi ta ni vedno popolnoma zanesljiv in je lahko celo ponarejen. (Donath 2004, 135, 144; Ramšak 2007)

Elektronska prostovoljna privolitev je lahko zaščitena z geslom, privolitev v neposrednem stiku z raziskovalcem pa sodelujočim nudi še možnost, da jim raziskovalec še podrobneje osebno pojasni njihovo vlogo v raziskavi. V praksi pri internetnih raziskavah pošiljanje privolitve po pošti ni enako učinkovito kot elektronsko soglasje. Ob tem ne smemo pozabiti, da je bistvo elektronskega pridobivanja podatkov, npr. z intervjuji preko elektronske pošte, samo eden od načinov, kjer se udeleženci raziskave lahko vanje vključujejo, ker so pomembne za njihova življenja¹ in da to ni samo raziskava, ki je najbolj udobna in »komod« za raziskovalca. (Hamilton, Bowers 2006, 831–832; Ramšak 2007)

Pri zaupnosti v spletni etnologiji pa je previdnost potrebna na obeh straneh. Udeleženci raziskave se morajo zavedati oziroma jim raziskovalec mora pojasniti, da bodo njihove elektronske naslove in zaupne podatke videli raziskovalci, preden bodo odgovore kodirali oz. odstranili identifikacijske oznake. Toda raziskovalec mora zagotoviti udeležencem, da elektronskih naslovov ne bodo hranili v elektronskih adresarjih, da bodo natisnili le kodirane odgovore, tako da se osebni podatki ne bi nehote prenašali naprej. Takšni ukrepi pomagajo minimizirati morebitno škodo, povzročeno z nehotenim odkrivanjem identitet sodelujočih.

¹ Npr. Mojca Ramšak, Vprašalnik o doživljanju, prestajanju in soočanju z rakom dojk. http://www.europadonna-zdruzenje.si/index.php?id=161&news_id=47; ista, Raziskava o šikaniranju na delovnem mestu, objavljena v knjigi *Žrtvovanje resnice: Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*. Maribor 2006: Litera, 140–142; 181–196.

Sedanost nas izziva

Moja temeljna teza o preučevanju virtualnih skupnosti je, da etnolog lahko sodeluje pri njihovem opazovanju in preučevanju ter opazovanju in preučevanju vsakodnevnega življenja ljudi, ki jih ustvarjajo, enako suvereno kot pri tradicionalnih skupnostih. Objektivnost in veljavnost postopkov, ki jih pri tem uporablja, ni nič manjša, če seveda upošteva posebnosti in značilnosti medmrežnega prostora. Še najpogosteje se danes internet uporablja za rekrutiranje respondentov (npr. Ramšak 2006; Ramšak 2007) ali preprosto za zbiranje podatkov. Pri tem so najpogosteje uporabljane knjižnične ter revialne elektronske podatkovne baze ter spletne povezave s podobno vsebino. Nekatere od njih so prosto dostopne, za druge zahtevajo plačilo ali članarino. Plačljive informacije so praviloma verodostojnejše, a to ni nujno. Lociranje gradiva na internetu je hitrejše kot pri uporabi tradicionalnih tehnik zbiranja, tudi faze obdelave podatkov se skrajšajo. Pri rekrutiranju ciljnih populacij s pomočjo interneta pa je potreben dober premislek in strategija, ki daje velik poudarek predvidevanju. Seveda pa se ni bati, da bi tradicionalne etnološke tehnike šle v pozabo, saj bodo vedno obstajale množice ljudi, ki ne uporabljajo interneta ali ki vsaj niso odvisne od njega. Ob preučevanju internetnih skupnosti pa se je pomembno vprašati, kaj te dajejo uporabniku, česar ne dobi v resničnem življenju, kaj virtualne skupnosti dajejo marginaliziranim skupinam ter kakšno stopnjo internetnega kriminala lahko pričakujemo? Opremljena z znanjem o preučevanju klasičnih skupnosti ter njegovo nadgradnjo v medmrežju pa tudi spletna etnologija ne bo več dolgo prekislo jabolko.

Literatura:

- DAVIES, Pamela 2006: Informed consent. V: Jupp Victor (ur.), *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: Sage, New Delhi: Thousand Oaks, 149–150.
- DONATH Judith S. 2004: Identitet i prijave u virtualnoj zajednici. V: *Etnografije interneta*. Reana Senjković in Iva Pleše (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 125–159.
- HAMILTON, Rebekah J., Barbara J. Bowers 2006: Internet Recruitment and E-Mail Interviews in Qualitative Studies. *Qualitative Health Research* 16/2006, 821–835.
- KOZINETS, Robert V. 2006: Netnography. V: Jupp Victor (ur.), *The Sage Dictionary of Social Research Methods*. London: Sage, New Delhi: Thousand Oaks, 193–195.
- KOZINETS, Robert V. 2002: »The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communications.« *Journal of Marketing Research* 39/2002, 61–72.
- MASON, Bruce Lionel 1996: Moving Toward Virtual Ethnography. *American Folklore Society News* 25/1996, št. 2, 4–6.
- PLEŠE, Iva 2002: Tijelo od riječi. Elektronička poruka kao medij intime? *Narodna umjetnost* 39/2002, št. 2, 53–76.
- RAMŠAK, Mojca 2006: *Žrtvovanje resnice. Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*. Maribor: Litera.

RAMŠAK, Mojca 2007: *Context of breast cancer narrative accounts*. Referat na »Third International Congress of Qualitative Inquiry«, University of Illinois at Urbana-Champaign, 2.–5. maj 2007 (v tisku).

RHEINGOLD, Howard 2004: *Ne-vidne množice. Horizontalne združbe, trenutne skupnosti in mobilna plemena*. Ljubljana: Vale Novak.

SENJKOVIĆ, Reana, Iva PLEŠE (ur.), *Etnografije interneta*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Spletni viri:

KOZINETS, Robert V. 2006: *On Netnography: Initial Reflections on Consumer Research Investigations of Cyberculture*, <http://smealsearch2.psu.edu/35605.html>, 22. 12. 2006.

RAMŠAK, Mojca 2006: *Vprašalnik o doživljanju, prestajanju in soočanju z rakom dojke*, http://www.europadonna-zdruzenje.si/index.php?id=161&news_id=47, 1. 9. 2006.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 31. 1. 2007

KUHARSKE KNJIGE IN »SLOVENSKA KUHINJA«

Izvleček

Pričujoči članek govori o vlogi kuharskih knjig pri ustvarjanju nacionalne kuhinje. Kuharske knjige so lahko koristen vir za kronološki vpogled v nastajanje ideje in vsebine nacionalne kuhinje, saj se značilnosti nekega obdobja kažejo v vsebini izdanih kuharskih knjig. Pri analizi sem kuharske knjige, napisane v slovenskem jeziku, razdelila na pet ključnih obdobj. Značilnosti posameznih obdobj, v katere sem jih umestila, se kažejo predvsem v izboru jedi ter po namenu, s katerim so bile knjige napisane. Hkrati z razmislekom o nastajanju »slovenske« kuhinje se v članku lotevam tudi razmisleka o smiselnosti uporabe izraza »narodna jed« ter osvetljujem analitično vrednost kuharskih knjig kot literature, ki nam lahko veliko pove o družbi, v kateri so te nastale.

Abstract

Analyzed is the role of cookbooks, written in Slovene language, in the process of creating national, in this case »Slovenian,« cuisine. Reflecting many characteristics of a period, cookbooks represent a useful source for gaining a chronological insight into developmental phases of national cuisine. The analyzed cookbooks have been divided into five key periods characterized by the selection of dishes and the purpose for which the books had been written. This leads to an examination of cookbook literature as a source of information on the society in which they have originated and of the somewhat questionable use of the term »national dish«.

Za uvod

Multikulturalnost in kozmopolitanstvo mesta se v današnjem svetu pogosto odražata v pestrosti gostinske ponudbe, ki lahko obsega kulinarično podobo skoraj celotnega sveta. Zato da bi uživali ob jedeh, ki niso del našega vsakdana, ni več treba potovati kilometre stran, ampak lahko v njih uživamo tudi v domačem kraju. Naše seznanjanje s kulinariko drugih kultur temelji v glavnem na jedeh, ki jih gostinci umeščajo na jedilne liste. Si lahko predstavljamo italijansko restavracijo brez testenin? Težko. Nacionalne kuhinje vedno vsebujejo določen repertoar jedi, brez katerih si teh kuhinj ni mogoče predstavljati.

V pričujočem članku se bom ukvarjala s procesom ustvarjanja ideje in podobe (stalnega repertoarja) »slovenske kuhinje«. Razmišljanje o tem procesu temelji na analizi kuharskih knjig, napisanih v slovenskem jeziku. Ker raziskava temelji na analizi kuharskih knjig, bom pozornost v članku namenila tudi vlogi in pomenu kuharskih knjig pri ustvarjanju nacionalne kuhinje. Še prej pa se bom dotaknila vprašanja, kako razumeti izraza nacionalna kuhinja in »narodna jed«.

O nacionalni kuhinji in »narodnih jedeh«

Zaradi pomena, ki ga ima hrana za človekov obstoj, je človek hrano močno vpel v simbolni svet. Ena od simbolnih funkcij hrane je povezana tudi z ustvarjanjem kolektivne identitete, med katero uvrščamo tudi nacionalno identiteto. Ko razmišljamo o odnosu med nacionalno identiteto in hrano, se moramo najprej vprašati, ali lahko sploh govorimo o nečem takšnem, kot je nacionalna kuhinja.

Pri razmisleku o tem izhajam iz Lévi-Straussa in njegovega razmišljanja o razmerju med endo- in ekso-kuhinjo. (po Godina-Golija 1996, 217) S to delitvijo je Lévi-Strauss opozoril na dvojno naravo kuhanja v družbi; to delitev lahko jasno opazimo tudi v našem vsakdanu ter okolju, v katerem živimo. Endo-kuhinja je način priprave hrane, ki je namenjen intimni, vsakodnevni uporabi, in je povezan predvsem z družino. Gre za vsakodnevno prehrano, ki se je ne uporablja za označevanje drugačnosti, zato lahko vsebuje tudi »tuje jedi« in je veliko bolj raznolika in pestra. Ekso-kuhinja je način priprave hrane, ki je namenjen predvsem gostom. Ekso-kuhinja nastopa v trenutkih, ko smo v odnosu s tujcem, z našim Drugim, in ko hočemo s hrano pokazati na našo drugačnost, kjer hočemo sebe definirati za pripadnika določene skupine. Razmerje med ekso- in endo-kuhinjo lahko primerjamo z identiteto posameznika, ki je odvisna od situacije, v kateri se posameznik nahaja v trenutku identifikacije. Tako kot se lahko posameznik v različnih situacijah različno identificira glede na dane okoliščine, tako ima lahko posameznik v sebi več različnih prehranjevalnih vzorcev, s katerimi se identificira, ko je to treba. Kajti, kot pravita Beardsworth in Keil, »absorbicija dane hrane pomeni hkrati tudi vključitev jedca v neki kulinarični sistem in s tem v skupino, ki ta sistem izvaja«. (1997, 54) Enkrat je tako pomembna lokalna kuhinja, drugič regionalna in navsezadnje nacionalna.

Ena od značilnosti nacionalnih kuhinj je, da rada počiva na predstavi tradicije oziroma kontinuitete s preteklostjo, toda te tradicije so, glede na njihov nastanek, večkrat zelo mlade. (Hobsbawm 1983,1) Vsaka nacionalna kuhinja je konstrukt določenega časa in je v nenehnem spreminjanju in dopolnjevanju, svoj temelj pa odkriva v preteklosti. V njej so določene običajne »tradicionalne prakse modificirali, ritualizirali in institucionalizirali za nove nacionalne namene« (Hobsbawm 1983, 6) ali pa so jih ustvarili čisto na novo. Tako lahko določeno jed prenesejo iz regionalnega okvira v eno izmed jedi nacionalne kuhinje, kjer dobi svoje novo ime in standardizirano podobo. Tako je npr. ena med različicami gibanic v Prekmurju postala s tem, ko je prestopila v širši slovenski prostor, »prekmurska gibanica«.

Hkrati z vprašanjem obstoja nacionalne kuhinje se pojavlja tudi vprašanje, kako razumeti izraz »narodna jed« in kako ga uporabljati, če sploh. Pri tem moram najprej opozoriti, da besede narodna ne razumem v povezavi narod – ljudstvo, v

smislu večinskega prebivalstva na ozemlju Slovenije, ki je bilo kmečko, temveč v povezavi narod – Narod, v smislu nacionalne skupnosti.

V vsakdanjem govoru, kot tudi v določenih poljudnih zapisih izraz »narodna jed« pogosto povezujejo s kmečkimi jedmi. Iz dejstva, da je večinski del slovenskega prebivalstva živel na podeželju, se je izoblikovalo prepričanje, da so samo tam lahko nastale »izvirne slovenske jedi«. To je vsekakor neustrezno, saj je na kuharskem področju vedno prihajalo do medsebojnih vplivov med različnimi družbenimi razredi in etničnimi skupinami. Dejstvo je, da si je človek, kadar so mu vsakokratne ekonomske razmere to omogočale, vedno prizadeval za to, da bi dobro in okusno jedel. Zato je jedi tudi stalno izpopolnjeval, jim dodajal nove sestavine ali pa je prevzemal jedi od drugod, če mu je to le koristilo. JEDI zato niso bile nikoli izolirane pred vplivi sosedov, prav tako niso bile statične, ampak so prehajale različne razvojne faze, kot odraz uporabe novih sestavin in novega znanja, povezanega s kuho, ter novih tehnologij kuhanja. Drugi pomislek glede izraza »narodna jed« je ta, da so mnoge jedi dosti bolj regionalne kot narodne. Že Vilko Novak je v svojem delu o prehrani v Prekmurju zapisal, da najdemo v Prekmurju jedi, ki jih ne poznajo na Gorenjskem, in obratno (1947, 45), o regionalnih mejah v prehrani pa nas v svojih zapisih pouči tudi Janez Trdina (1987).

Kljub neustreznosti rabe izraza »narodna jed«, kot sem to opisala v zgoraj omenjenih pomislekih, pa menim, da izraza ni smiselno kar na hitro izbrisati iz rabe. Raba tega izraza je ustrezna, če jo razumemo znotraj točno določenega diskurza, kjer dobi »narodna jed« bolj specifičen in ožji pomen. Pri razmisleku o tem sem se naslonila na Andersonovo razmišljanje o državnem jeziku, ki gradi predstavno skupnost (Anderson 1998). Uradni državni jezik je umetna tvorba, ki omogoča sporazumevanje med govorniki različnih dialektov znotraj države. Ko državni jezik nastopa v odnosu z drugim državnim jezikom, omogoča govorniku identifikacijo z državo, z narodom. Pravimo, da govorimo slovenski jezik, čeprav je vsakdanja govorica lokalnega območja prej v dialektu kot v knjižnem jeziku. Tega uporabljamo, ko se srečujemo z ljudmi in s stvarmi, kjer je nacionalno pomembnejše od regionalnega in lokalnega. Če to projiciramo na področje kulinarike, lahko v nacionalni kuhinji vidimo državni jezik, izbrane jedi kot »narodne jedi« pa kot vsebino nacionalne kuhinje. Iz tega vidika je razumevanje tega, kaj je »narodna jed«, dosti bolj omejeno. Kot »narodna jed« tako razumem zgolj tisto jed, ki je stopila v proces nacionalizacije, ki je s tem presegla regionalno raven in postala sestavina nacionalne kulture. Gre za jedi, ki delujejo kot sredstvo identitete in samoreprezentacije ob stiku s tujcem kot pripadnikom drugega naroda. Ta izbor jedi je vedno ožji od dejanske kulinarčne ponudbe jedi na območju, kjer živi nek narod. Katere jedi postanejo »narodne jedi«, ni samo po sebi umevno in določeno za stalno. So konstrukt časa, okoliščin in vladajoče ideologije, ki popularizira določene jedi. Popularizacija v zadnjih desetletjih poteka predvsem skozi medije popularne kulture, katerih del so tudi kuharske knjige. Njihova vloga ni nezanemarljiva, saj lahko s svojo vsebino v nekaj letih in desetletjih povzročijo, da je lahko tisto, kar je bilo še »nedavno« srce nacionalne kuhinje, danes že postranska jed, ki jo je zamenjala nova, usklajena s sodobnim okusom. Več o tej spremembi bo razvidno v nadalje-

vanju članka, ko bom predstavila primerjavo kuharskih knjig iz različnih zgodovinskih obdobj.

Skriti pomen kuharskih knjig

Kuharske knjige so dobrodošlo orodje za analizo nacionalne kuhinje, saj nam lahko povedo bistveno več o »kolektivni imaginaciji ljudi, sanjah, simbolnih vrednotah in pričakovanjih« (po Taper in Zubaida 1994, 9) kot pa o dejanskih kuharskih praksah v nekem okolju. Njihova vloga pri »kreiranju nacionalne kuhinje in nacionalne kulture« (Harbottle 1994, 106) ni zanemarljiva. Ko govorimo o kuharskih knjigah, ne smemo spregledati vloge tiska, ki je bil pomemben tako za povečanje števila kuharskih knjig kot tudi za razširitev njihove uporabe na nižje plasti družbe. Natisnjene kuharske knjige so tako dosegle novo občinstvo – meščanstvo, pozneje pa se je ta literatura razširila še med nižje družbene sloje. Kot je opozoril Anderson (1998), je tisk pripomogel k nastanku unificiranega polja izmenjave in komunikacije s tem, da je vzpostavil standardiziran jezik, ki se je pozneje prelevil v državni jezik. Branje Andersona pokaže na določeno podobnost med oblikovanjem standardiziranega nacionalnega jezika in oblikovanjem nacionalne kuhinje. Kuharske knjige omogočajo podlago za združevanje različnih regionalnih kuhinj in s tem ustvarjajo podobo o obstoju nacionalne kuhinje. Jack Goody je o pomenu medijev, med katere lahko uvrstimo tudi kuharske knjige, zapisal, da so »zabrisali tudi nekatere notranje meje med razredi in regijami«. (1982, 3) Kot je pokazal Appadurai na primeru Indije, je bilo prav izmenjevanje receptov čez regionalne meje s pomočjo medijev prvi korak k oblikovanju nacionalne kuhinje. (Appadurai 1988) Če parafraziramo, imajo kuharske knjige pri oblikovanju nacionalne kuhinje takšno vlogo, kot jo imajo v jezikoslovju slovarji, ko kodificirajo in uveljavljajo obstoj državnega jezika. So medij za utelešanje in definiranje predstave o nacionalni kuhinji, ki poveže heterogenost kuharskih praks v izbran vzorec najprezentativnejših jedi. Nacionalna kuhinja je takšna, da zaradi zamisli o pripadnosti isti nacionalni kulturi združuje različne razredne in regionalne okuse, in tako na podlagi določenih izbranih jedi enoti okus znotraj naroda. Kot je opazil Wilk v svoji raziskavi nacionalne kuhinje v Belizeju, so vse etnične, starostne in dohodkovne skupine pokazale visoko stopnjo soglasja glede osnovnih narodnih jedi. (1997, 252)

S tem, ko enotijo okus v regionalno in etnično raznoliki državi, je vsebina kuharskih knjig vedno selektivna, prepuščena izboru pisca knjige. Izbor jedi je podrejen nekaterim že uveljavljenim in popularnim jedem, presoji avtorja ter tudi prevladujočemu okusu v družbi med pisanjem knjige. Zato izbor jedi ni nikoli stalen, ampak se spreminja in dopolnjuje v skladu s prostorom in časom pisanja. Izbor jedi tako pokaže, da so določene jedi v nekem času pomembnejše od drugih, oziroma verjamemo, da imajo takšne kvalitete, ki kažejo na specifičnost prostora, države.

Kaj in kako se je pisalo v kuharskih knjigah?

Za razumevanje nečesa takšnega, kot je proces oblikovanja nacionalne kuhinje, je bilo zelo pomembno izdelati kronologi-

jo pisanja kuharskih knjig. Pri tem me je predvsem zanimalo, katere jedi se pojavljajo v kuharskih knjigah skozi zgodovino. S to analizo in primerjavo dobljenih podatkov sem hotela dobiti kronološki vpogled v to, kdaj se katere jedi, ki so danes razumljene kot »slovenske«, pojavljajo v kuharskih knjigah, in kaj to pomeni. Pod izrazom »slovenska jed« razumem tiste jedi, ki oblikujejo najbolj temeljni repertoar jedi, ki naj bi predstavljal Slovenijo; to so jedi, ki so nepogrešljive, kadar gre za predstavitev slovenske kulinarike tujcem.

Za lažje razumevanje procesa oblikovanja ideje in predstave o nacionalni kuhinji sem kuharske knjige umestila v pet časovnih obdobj. Vsako od njih je specifično glede na izbor jedi, namen knjige ter glede na bralce, ki jim je kuharica namenjena.

19. stoletje: od Vodnika do Pleiweissove

Temeljna karakteristika pisanja v 19. stoletju je prizadevanje za izdajo kuharskih knjig, ki bi ženske nagovarjale v slovenskem jeziku. Te knjige so bile namenjene poučevanju in dvigu raznolikosti v pripravi jedi. Vsebina teh knjig vsebuje večinoma recepte za pripravo jedi, ki izvirajo iz tujega okolja; gre za jedi, pripravljene na francoski ali angleški način. To priča o tem, da za to obdobje še ne moremo govoriti o težnjah po zapisu nacionalne kuhinje. Vodnik sicer izraza potica in žganci že uporablja, toda ne v smislu zapisa priprave teh dveh jedi, ampak za opis drugih, »novih« jedi. Izbor jedi, kot na primer kipniki, pudingi, pečenke itd. kaže, da so bile te kuharske knjige namenjene zlasti plemstvu in višjemu meščanskemu sloju prebivalstva, ki si je lahko privoščil pripravo bolj prefinjenih jedi.

Prva polovica 20. stoletja

Čas prve polovice 20. stoletja in druge svetovne vojne je na marsikaterem področju ljudske kulture zaznamovan s folklorizmom. To je še vedno čas, ko je glavni namen kuharskih knjig učenje žensk, kako naj čim bolj pestro in predvsem varčno kuhajo. Temeljna razlika v primerjavi z 19. stoletjem je v tem, da se je vsebina kuharskih knjig razširila tudi na nekatere preproste jedi večinskega prebivalstva, saj so to zahtevale družbene in ekonomske okoliščine. Tako postanejo stalnica kuharskih knjig žganci, kaše, močniki itd. Glede uvajanja »kmečkih jedi« bi težko rekla, da je to posledica ustvarjanja nacionalne kuhinje. Če smo na področju likovne umetnosti, notranje opreme in oblačilne kulture priče zanimanju meščanskega prebivalstva za »narodni« slog in njegovemu ustvarjanju, tega ne moremo trditi za področje prehrane, vsaj kolikor to zadeva meščansko kuhinjo skozi najrepresntativnejšo kuharico *Slovenska kuharica* Felicite Kalinšek. Dejstvo je, da je dosti težje iz narodnega domoljubja začeti jesti hrano, ki je revna in ne atraktivna, kot pa si obleči »narodno nošo« in peti ljudske pesmi. Hrana pa je bila v tem obdobju še vedno velik označevalec družbenega statusa in blagostanja, katerega glavno merilo sta bila prav meso ter raznolikost obrokov. To se kaže tudi v številu receptov za pripravo mesnih jedi in različnih sladici v *Slovenski kuharici*, nasproti kuharicam, ki so nastale za potrebe manj premožnih gospodinjev. Bolj verjetno je, da se je obseg meščanstva in bralstva kuharske literature vedno bolj širil tudi na tiste plasti bralstva, ki si ni

moglo vsakodnevno privoščiti tako prefinjenega jedilnika, ki se pojavlja v kuhinjskih knjigah 19. stoletja. Ker je bila kuharska knjiga predvsem priročnik za dobro kuho, je moralo pisanje upoštevati tudi nove družbene in ekonomske razmere in se jim prilagajati.

Med letoma 1945 in 1991

Čas po drugi svetovni vojni je z družbenoekonomskimi razmerami povzročil korenite spremembe v vsakdanjem življenju, ki so vplivale tudi na prehranjevanje. Pomembno mejo v načinu prehranjevanja naj bi pomenila šestdeseta leta, ko je prišlo do dviga življenjske ravni, kar se je kazalo tudi v tem, da je meso postajalo vsakdanja jed, od starih jedi pa so se ohranjale zlasti tiste, ki so se ljudem zdele boljše. (Novak 1985, 142) Tukaj je ključen pojav hladilnika, zaradi česar je meso postajalo vedno bolj tudi vsakdanja jed. Vsa ta hitra transformacija je v 60. letih rodila spoznanje, da številne »domače tradicionalne jedi« čedalje hitreje tonejo v pozabo, zato jih je treba rešiti in obuditi. Za »domače tradicionalne jedi« se je štelo predvsem jedi podeželskega agrarnega prebivalstva, ki je bilo še v 50. letih večinsko in zato »pristno slovensko«. Tako dobimo v tem obdobju kuharske knjige, katerih glavna naloga je »obnavljanje našega pozabljenega ali majhnega poznavanja naših narodnih jedi«. (Merc-Matjašič 1987, 9) Značilnost pisanja kuharskih knjig tega časa je, da so poskušale čim bolj ohranjati originalnost zapisa za pripravo jedi. Tako lahko v knjigi *Slovenske narodne jedi* preberemo, da so se pisci knjige »trudili, da bi bili čim bolj izvorni pri predelavi receptov«. (Grum 1976, 5) Takšne kuharske knjige so uporabljale način pisanja, ki ga Mennell na primeru Anglije opiše kot »obrambo, ki se je usmerila v konservatizem, namesto da bi se usmerila k inovaciji in razvoju znotraj tradicije«. (Mennell 1985, 206) Za kuharske knjige tega obdobja, katerih namen je bilo ohranjanje starih, domačih jedi, je bilo pomembno, da zapišejo čim več različnih jedi, po možnosti čim več različic najbolj znanih jedi, npr. potic, štrukljev. Z osredotočenostjo na »glavne slovenske jedi« so hkrati izpuščali veliko manjših lokalnih in regionalnih jedi.

Zanimivo je pogledati tudi takratne naslove kuharskih knjig, ki so se ukvarjale z »narodnimi jedmi«. Ti naslovi so npr. *Ta dobra stara kuha*, *Kuhajmo po domače*, *Slovenske narodne jedi*. Kažejo predvsem nostalgijo, ni pa med njimi nobenega naslova, ki bi uporabljal besedno zvezo »slovenska kuhinja«.

Po letu 1991

Nastanek samostojne države je prinesel s seboj potrebo po oblikovanju reprezentativne podobe nacionalne kuhinje. Knjige sedaj niso več namenjene obujanju in ohranjanju »starih« jedi, ampak so dobile novo vlogo reprezentacije bogastva kulinarike na Slovenskem. Treba je bilo oblikovati kuharske knjige, ki bodo govorile o Sloveniji, zato sta postala izbor jedi ter njihova prezentacija bolj premišljeni. V tem duhu smo do sedaj dobili dve reprezentativni kuharski knjigi, ki prikazujeta kulinarično podobo Slovenije, in sicer *Slovensko kuhinjo* in *Kuhinjo Slovenije*. Obe omenjeni knjigi želita s svojim prikazom odčarati podobo »slovenske« kuhinje kot »kmečke« kuhinje, ki temelji zgolj na kolinah, žgancih in kislem zelju, ter jo prikazati v luči

raznolikosti okusov, ki so odraz geografske raznolikosti Slovenije ter prisotnosti različnih družbenih skupin. Ta sprememba namena kuharske knjige iz varuhinje dediščine v promotorko kulinarčne dediščine opušča »etnografski« zapis jedi in dopušča večjo eksperimentalnost v pripravi in predstavitvi jedi in s tem prevetritev klasične podobe.

Zapis jedi sedaj ne temelji več na vseh mogočih načinih prave ene jedi, ampak na zapisu različnih vrst jedi, s čimer se poudarja pestrost kulinarike na ozemlju Slovenije. Govor o regionalni raznolikosti je sedaj postal stalnica, kar se kaže prav skozi naraščajoče število imen jedi, ki kažejo na prostor izvora jedi oziroma so ta imena narečna. *Frtalja*, *zlevanka*, *kvasenica*, *bobiči* itd. postajajo namesto knjižnih izrazov vedno bolj uporabljena poimenovanja za jedi, mineštre in artičoke pa postajajo primorske mineštre in artičoke po primorsko. Hkrati z oblikovanjem podobe slovenske kuhinje pa so v zadnjih letih izšle številne kuharske knjige, ki obravnavajo regionalne kuhinje na prostoru Slovenije. Tako smo dobili kuharske knjige o briški, kraški, štajerski kuhinji, in še bi lahko naštevali.

O simbiozi med kuharsko knjigo in »slovensko kuhinjo«

Kaj nam torej lahko pove analiza pisanja kuharskih knjig?

Kot prvo nam nudijo možnost kronološkega sledenja ustvarjanja tako ideje kot same vsebine »slovenske kuhinje«. S tem nam pokažejo, da nobena jed ni od vekomaj prisotna v predstavi o »slovenski kuhinji«, ampak je uveljavitev jedi kot »narodne jedi« vedno posledica popularizacije te jedi v določenem času. Tak primer je zagotovo prekmurska gibanica, ki je bila dolgo časa zgolj ena med mnogimi jedmi, ki se jih je pripravljalo v Sloveniji, dokler se ni dokončno uveljavila kot »ena najbolj znanih slovenskih sladice«. (Bogataj 2000, 26)

Po drugi strani deluje kuharska knjiga kot najpopolnejši medij utelešenja – zapisa »slovenske kuhinje«, saj na enem mestu zaobjame najširši spekter jedi, ki jih drugače na enem mestu ni mogoče združiti.

Če sledimo razvoju pisanja kuharskih knjig, ne moremo spregledati določenih potez, s katerimi se poudarja slovenskost, regionalno raznolikost in pestrost jedi, ki jih najdemo na Slovenskem. Proces oblikovanja slovenske kuhinje je bil postopen in je le počasi zajel celotno ozemlje Slovenije. S tem ko kuharske knjige združujejo različne regionalne jedi, delujejo kot odlični pripomoček spoznavanja Drugega znotraj države in hkrati sprejemanja njegovih jedi za svoje, saj Drugega razumemo kot pripadnika istega naroda, iste skupnosti. Vzporedno z vključevanjem številnih regionalnih jedi se je povečalo tudi število poimenovanj jedi po prostoru »izvora« ter narečna imena za jedi. Takšna poimenovanja igrajo pomembno vlogo pri prepričanju, kaj je »slovenska jed« in kaj ni ter zlasti pri sprejemanju teh jedi za slovenske. Bistveno lažje za identifikacijo je uporabljati poimenovanje jota kot pa poimenovanje zeljna juha s fižolom.

Kuharske knjige nam pokažejo, da se pri nacionalni kuhinji srečujemo s standardiziranim vzorcem jedi, ki v najbolj grobem smislu gradijo predstavo o tem, kaj naj bi bila »slovenska kuhinja«. Neuvrstitev ene od jedi iz »železnega repertoarja« v kuharsko knjigo bi naredila predstavo o »slovenski kuhinji« ter tudi knjigo samo skoraj nepopolno. Si lahko predstavljamo

knjigo brez omembe prekmurske gibanice, štrukljev, potice, praženega krompirja, žgancev? Verjetno bolj težko, po drugi strani pa v izboru ne bi toliko pogrešali *rečce*, *kulnijev* ali pa *bulj*. Lahko govorimo o neke vrste stereotipizaciji, ki pa je pomembna prav zato, ker omogoča poistovetenje z narodom oziroma državo. Ta vzorec zato oblikuje enotni okus, v katerem se ljudje prepoznajo za pripadnike istega naroda, ki ga simbolizira ta izbrani vzorec jedi. Ta izbor jedi predstavlja nacionalno kulturo, katere del je tudi nacionalna kuhinja. Za ponazoritev tega, kako je tujcem »slovensko kuhinjo« opisala domačinka iz Ljubljane, naj navedem njen zapis na internetni strani:

»... naj razložim, kaj je dejansko slovenska kuhinja. /.../ Goveja juha, pečeno meso, pražen krompir in zelena solata /.../ to ni tradicionalna kuhinja, ampak je uvoženo iz Avstrije /.../. Tradicionalna slovenska hrana je preprosta in nasitna – kot naravni rezultat kmečkega statusa praktično vseh Slovencev v preteklosti /.../. Nekatere najokusnejše slovenske specialitete so idrijski žlikrofi (krompirjevi cmoki, nadevani z mesom ali sirom), jota /.../, prekmurski bograč /.../, štajerska kislja juha /.../, različne gobje jedi /.../, prekmurska gibanica /.../ in potica.« (<http://www.virtualtourist.com/m/21969/3ef/2/>, 10. 5. 2004)

Prav zaradi pomena, ki ga ima določena jed za identificiranje posameznika z Narodom, se zato ne bi povsem strinjala s trditvijo Janeza Bogataja, da ne moremo govoriti o »narodnih jedeh« ter o »slovenski kuhinji«. Bogataj namesto tega uvaja izraz kuhinje Slovenije (2000, 7), ki je bolj poveden, saj opozarja na to, da imamo opravka z več kuhinjami, tako regionalnimi kot tudi kuhinjami različnih družbenih skupin. S tem zajamemo vso raznolikost jedi v slovenskem prostoru, zaradi česar se z Bogatajem vsekakor strinjam o rabi ustrežnejšega izraza kuhinje Slovenije. Kljub temu pa menim, da je izraz »slovenska kuhinja« tudi smiseln, toda le, če ga mislimo v smislu standardiziranega vzorca, v katerem se ljudje prepoznajo za pripadnike iste skupnosti – naroda. Ta standardiziran vzorec sestavljajo jedi, ki so postale neizogibna vsebina kuharskih knjig in neizogiben del predstave o tem, kaj je »slovenska kuhinja«. Edino za te jedi je tudi smiselna uporaba izraza »narodna jed«. Gre za jedi, v katerih se prepoznava pripadniki naroda. Ni vsaka jed, ki jo najdemo v Sloveniji, »narodna jed«, ampak je to le tista jed, ki je prerasla regionalne okvire in prešla »proces nacionalizacije« (Löfgren 1989) ter je zato postala splošno znana po celi Sloveniji. S tem je postala tudi reprezentativna podoba nekega naroda oziroma neke države. Kot piše Löfgren, velja neko splošno prepričanje, da naj bi vsak narod ne imel skupnega le jezika in preteklosti, pač pa tudi okus. (1989, 9) Prav zato lahko Bogataj zapiše, da je »prekmurska gibanica najznačilnejša slovenska sladica« (2000, 7), ki dolgo časa sploh ni bila prisotna v kuharskih knjigah.

Standardiziran izbor jedi ni nikoli stalen, ampak je v stalnem spreminjanju in dopolnjevanju, kar nam pokažejo prav kuharske knjige. Po drugi strani pa kuharske knjige skrbijo prav za vzdrževanje standardizirane podobe jedi, zaradi česar se določena jed ne more več spreminjati.

O »slovenski kuhinji« ne moremo govoriti kot o slogu kuhanja, kot je to značilno za Francijo, oziroma ne moremo govoriti o kuhinji, ki bi nastala v restavracijah ter s strani

profesionalnih kuharjev. »Slovenska kuhinja« se je oblikovala tako, da so zbirali predvsem praznične in regionalno različne jedi večinskega prebivalstva, ki so jih nato objavili v kuharskih knjigah. Zato so imele in imajo kuharske knjige pomembno in ključno vlogo pri izgradnji nacionalne kuhinje, saj so bile nosilke zapisov jedi in so s tem omogočale medregionalno izmenjavo izkušenj. Ti zapisi prikazujejo kuharske prakse, ki so se ustalile v prvi polovici 20. stoletja in v zgodnjih letih po drugi svetovni vojni.

Viri in literatura:

ANDERSON, Benedict 1998: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studio Humanitatis, 223 strani.

APPADURAI, Arjun 1988: How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India. V: *Comparative Studies in Society and History* let. 30, št. 1. Cambridge, 3–24.

BEARDSWORTH, Alan in Teresa **KEIL** 1997: *Sociology on the Menu: An Invitation to the Study of Food and Society*. London: Routledge. X, 277 strani.

GODINA-GOLIJA, Maja 1996: Teoretična izhodišča etnološkega proučevanja prehrane. V: *Traditiones* let. 25. Ljubljana, 211–221.

GOODY, Jack 1982: *Cooking, Cuisine and Class: A Study in Comparative Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press. VIII, 253 strani.

HARBOTTLE, Lynn 1997: Fast food / spoiled identity: Iranian migrants in the British catering trade. V: Pat Caplan (ur.), *Food, Health and Identity*. London, New York: Routledge, 87–99.

HOBSBAWM, Eric 1983: The Invention of Tradition. V: Eric Hobsbawm in Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.

LÖFGREN, Orvar 1989: The Nationalisation of Culture. V: *Ethnologia Europaea* let. 19, št. 1. Göttingen, 5–24.

MENNELL, Stephen 1985: *All Manners of Food: Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present*. Oxford, New York: Basil Blackwell. XII, 380 strani.

NOVAK, Anka 1986: Prehrana v Šenčurju. V: *Traditiones* let. 15. Ljubljana, 121–163.

NOVAK, Vilko 1946: *Ljudska prehrana v Prekmurju: etnografska študija*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 173 strani.

REJA, Magda in Tatjana **SIRK** 1997: *Briška kuhinja: Kuhinja in kulinarčna kultura v Goriških brdih*. Ljubljana: Viharnik, 176 strani.

WILK, Richard R. 1997: Real Belizean Food: Building Local Identity in the Transnational Caribbean. V: *American Anthropologist* let. 101, št. 2. Washington, 224–255.

ZUBAIDA, Sami in Richard **TAPPER** 1994: Introduction. V: Sami Zubaida in Richard Tapper (ur.), *A taste of thyme: Culinary Cultures of the Middle East*. London: Tauris, 1–18.

TRDINA, Janez 1987: *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. 1. knjiga. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije (Knjižna zbirka Krt 30), 359 strani.

Kuharske knjige:

ADAMLJE, Slavko 1995: *Slovenska kuhinja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 144 strani.

BOGATAJ, Janez 2000: *Kuhinja Slovenije: Mojstrovine nove kuharske umetnosti*. Ljubljana: Rokus, 311 strani.

GRUM, Andreja 1976 (1964): *Slovenske narodne jedi*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva, 375 strani.

HAFNER, Pavel 1982: *Ta dobra stara kuha*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 248 strani

ILC, Marija – sestra Vandelina, Andrej Goljat in Edvina Novak 1997: *Božič s sestro Vandelino in mojstrom Goljatom*. Ljubljana: Vale-Novak, 146 strani.

ILC, Marija – sestra Vandelina, Edvina Novak (ur.) 1994: *Kuharica sestre Vaneline: Slovenska meščanska kuhinja*. Ljubljana: Vale-Novak, 457 strani.

IVAČIČ, Ivan 1967: *Kuharska knjiga*. Celje: Mohorjeva družba, 339 strani.

KALINŠEK, Felicita 1935: *Slovenska kuhinja*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 728 strani.

KALINŠEK, Felicita 1985: *Slovenska kuhinja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 712 strani.

KALINŠEK, Felicita 1991: *Slovenska kuhinja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 738 strani.

KALINŠEK, Felicita, Živa Vidmar (ur.) 2000: *S. Felicite Kalinškove Velika slovenska kuharica ali Kako okusno kuhati navadna in imenitna jedila*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 828 strani.

KUHAR, Boris 2003: *Štajerska kuhinja*. Ljubljana: Kmečki glas, 154 strani.

MERC-MATJAŠIČ, Kristina 1990 (1963): *Kuhajmo po domače*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 302 strani.

NOVAK MARKOVIČ, Olga 1983: *Jugoslovanska kuhinja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 207 strani.

PLEIWEISS, Magdalena 1994 (1890): *Slovenska kuharica ali navod okusno kuhati navadna in imenitna jedila*. Ljubljana: Ara VI, 320 strani.

REMEC, Marija 1957: *Kuharica*. Celje: Mohorjeva družba, 175 strani.

REMEC, Marija 1992 (1915): *Varčna kuhinja: Zbirka navodil za pripravo okusnih in tečnih jedil s skromnimi sredstvi za slabe in dobre čase*. Ljubljana: D. Vehovar, 222 strani.

RENČELJ, Stanislav 1999: *Kraška kuhinja*. Ljubljana: Kmečki glas, 214 strani.

URŠIČEVA, Marta 1931: *Družinska kuhinja*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 161 strani.

VODNIK, Valentin 1981 (1799) *Kuharske bukve*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 176 strani.

Elektronski vir:

Before you go ahead and look ...

<http://www.virtualltourist.com/m/21969/3ef/2/>, 10. 5. 2004.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 16. 9. 2005

VLOGA NEFORMALNE EKONOMIJE PRI MIGRACIJSKIH PROCESIH V ŠPANJI

Izvleček

Prispevek obravnava povezavo med nedavno množično migracijo afriških delavcev v Španijo in potrebami španske neformalne ekonomije po neregistrirani poceni delovni sili. Čeprav neformalna ekonomija ni edini vzrok za sodobno imigracijo v Španijo, pa je bila v preteklosti vsekakor eden pomembnejših dejavnikov začetka ekonomske imigracije, ki je sedaj država ne zna zaustaviti niti z restriktivno migracijsko politiko niti z »obrambo« šengenske meje. Migracijski procesi pa ne dosejajo učinka izenačevanja neenakosti med revnimi in bogatimi; ravno nasprotno. Ekonomski imigranti so pogosto najnižji socialni razred, saj v migracijah potekajo procesi razlikovanja med državljani, »dobrimi« tuji in »slabimi« imigranti, v katerih interesi kapitala producirajo kontinuiteto neintegracije in izključevanja.

Abstract

Examined is the link between the recent mass migration of African laborers to Spain and the need of Spanish informal economy for inexpensive, unregistered labor. Although the latter is by no means the sole motive for contemporary migration to Spain it was definitely one of the most crucial elements of early economic immigration. As a result, Spain is as yet unable to stop it neither by restrictive immigration laws nor by »defending« the Schengen Border. Yet migration processes do not diminish differences between the rich and the poor but even strengthen them. There is a marked differentiation between the citizens of Spain, the so-called »good« foreigners, and »bad« immigrants. As a result, economic immigrants are often at the very bottom of the social scale, and it is in the interest of the capital to continue the policy of exclusion and foster nonintegration.

»Gracias a los inmigrantes, los esclavos tenemos criado.«

»Zahvaljujoč imigrantom, imamo tudi sužnji svoje služabnike.«

Zgornji grafit, ki sem ga leta 2004 opazil na železniški postaji v predmestju Barcelone El Masnou, zelo prodorno in provokativno odseva družbeno resničnost Španije v zadnjih dveh desetletjih, ko se je ob vedno močnejši imigraciji postopoma izoblikoval nov ekonomski in socialni razred prebivalstva – ekonomski imigranti. Velik del ekonomskih imigrantov se v Španiji nahaja na dnu družbene lestvice, poleg socialnih težav pa se na njihovih plečih lomijo tudi kopja družbene diskriminacije in političnih konfliktov. Priseljenci se po migraciji v Španijo znajdejo v zelo kompleksnih kontekstih, saj so njihove poti in (ne)integracijske strategije odvisne od ugodnih ekonomskih možnosti, novim imigrantom nenaklonjenih druž-

benih in političnih okoliščin ter restriktivnih in ekskluzivnih migracijskih in integracijskih politik ter politik državljanstva. Čeprav v Španiji migracije še zdaleč niso nov pojav, pa so v zadnjih dveh desetletjih dobile povsem nove razsežnosti, kar je opazno tako v vsakdanjem življenju kot tudi v medijskem in političnem diskurzu, kjer so stalna vroča tema. Skoraj ne mine dan, da ne bi dnevni časopisi poročali o imigraciji, »migracijski problematiki«, prebežnikih ali konfliktih med priseljenci in lokalnim prebivalstvom. Redko pa se pojavijo tudi prispevki, ki opozarjajo na pozitiven vpliv imigrantov na špansko družbo. Praviloma prevladuje negativna naravnost do imigracije, saj je ta nenadzorovana in nesistematična. Za velik del prebivalstva je imigracija največji socialni problem in potencialna kulturna grožnja (glej Solé in Parella 2003, 122), svoje težave pa v prvi vrsti pripisujejo pretirani imigraciji in šele nato visokim cenam stanovanj in življenja, brezposelnosti itd.¹ Zlasti problematična je množična ilegalna imigracija, kar je opazno na primer v Almeriji na jugu Španije, kjer so se od leta 2000 večkrat soočili celo z nepričakovanimi izbruhi nestrpnosti in rasizma, ki sta ju do neke mere podpirali tudi uradna državna in krajevna politika. (glej Checa 2001) Paradoksalno pa je, da so na jugu Španije prav (ilegalni) ekonomski imigranti – predvsem Maročani, Alžirci in Senegalci – z delom na črno v gradbeništvu in zlasti v intenzivnem poljedelstvu v velikih pokritih toplih gredah (*invernaderos*) omogočili izreden gospodarski razvoj celotne regije.

Španija kot vozlišče migracijskih tokov

Začetki imigracije v južno Evropo segajo v šestdeseta leta 20. stoletja, množična ekonomska imigracija pa se je začela pred približno dvajsetimi leti.² Španija je bila namreč v preteklosti zlasti emigrantska država, saj so se pred drugo svetovno vojno Španci zaradi ekonomskih in političnih razlogov selili v perspektivne države hitro razvijajoče se Latinske Amerike, po drugi svetovni vojni pa tudi v Združene države Amerike in bogatejše države severne Evrope. V šestdesetih letih 20. stoletja pa so v Španijo začeli prihajati premožnejši upokojenci iz severnoevropskih držav, zlasti iz Velike Britanije. V topli mediteranski deželi so sprva ostajali le čez zimo, sčasoma pa so se mnogi odločili za stalno naselitev. V južnih in obmorskih predelih Španije živijo Angleži, Nemci in drugi priseljenci iz

¹ Po mnenju 54 odstotkov prebivalstva naj bi bile migracije najbolj pereč problem v Španiji. (Videmšek 2005, 10)

² Pri tem upoštevam le mednarodne oziroma transnacionalne migracijske tokove. V Španiji so sicer potekale tudi močne notranje migracije med različnimi provincami (zlasti iz Andaluzije in Galicije v Katalonijo, Baskijo ter Kastiljo) ter s podeželja v urbana središča.

severne Evrope v precej velikih skupnostih, ki delujejo kot nekakšne enklave privilegiranih imigrantov. (glej npr. O'Reilly 2000; Carella in Pace 2001; Solé in Parella 2003)

Po letu 1976 je v Španijo prebegnilo tudi precej Argentinec, ki so se umaknili pred represijo zadnje argentinske vojaške diktature med letoma 1976 in 1983. (glej Olmo 1990; 2002) Bežali so predvsem levičarsko usmerjeni intelektualci, ki so se v Španiji znašli kot nadpovprečno izobraženi ljudje, in spodbujali razvoj novih storitev in ustvarjali delovna mesta. Zaradi njihovega večinoma evropskega porekla in visoke izobrazbe ter majhnega števila (zlasti v nasprotju s številom emigrantov) so bili imigranti v Španiji do sredine osemdesetih let 20. stoletja skoraj neviden pojav.

Sredi osemdesetih let 20. stoletja so se migracijski tokovi povsem obrnili, ekonomske migracije v južno Evropo pa so postale ena najpomembnejših modernih migracijskih teženj v Evropi. (glej Baghana 1997; King 2000; 2001) Število imigrantov je začelo strmo naraščati, prav tako pa se je izrazito spremenila njihova nacionalna, izobrazbena in religiozna struktura. Leta 1986 je bilo v Španiji le 275.000 legalnih priseljencev, njihovo število pa se je do leta 2000 povzpelo na 895.720 (Solé in Parella 2003, 121), do leta 2005 pa celo na 2.054.453, kar je približno pet odstotkov vsega prebivalstva. Kljub vidnemu prirastu števila priseljencev iz Afrike, Azije in Latinske Amerike je bil delež evropskih priseljencev leta 1999 še vedno 45-odstoten, ta delež pa je do leta 2005 padel na 34 odstotkov. Med njimi je bilo največ Britancev, Nemcev in Portugalcev (Carella in Pace 2001, 65), zadnja leta pa je v Španiji svoje možnosti poiskalo zelo veliko delavcev iz držav vzhodne Evrope.

V preteklosti so bili priseljenci večinoma iz severne Evrope ali Latinske Amerike, kristjani ter relativno visoko izobraženi. V zadnjih dveh desetletjih pa so se jim pridružili še delavski imigranti iz Afrike, Latinske Amerike in vzhodne Evrope. V spodnji tabeli je razvidno število legalnih imigrantov glede na kontinent in državo emigracije, med katerimi so zajete le najbolj številčne imigrantske skupine.³ Preseneča zlasti dejstvo, da večina legalnih priseljencev v Španiji izvira iz Evrope, sledijo jim tisti iz Latinske Amerike in šele nato iz Afrike. Ta podoba ne sovпада s popularno podobo množičnih afriških imigrantov. Tudi v tem oziru so namreč problematični pravni statusi (oziroma ilegalnost imigrantov), kar kaže na neskladnost med restriktivno migracijsko politiko ter potrebo po poceni delovni sili.

Razlogi za imigracijo

Med razlogi za atraktivnost Španije in drugih držav južne Evrope med ekonomskimi migranti sta King in Rybaczuk (1993) navedla različne dejavnike potiska in vleke, med njimi zlasti geografsko in kulturno bližino Afrike, od koder izvira največ ekonomskih imigrantov, ki pogosto ilegalno prebegnejo čez meje Evropske unije. Politične spremembe, integracija Španije v strukturo Evropske unije in stabilna gospodarska rast

Država emigracije	Št. imigrantov, 2005
Afrika	511.196
- Alžirija	28.127
- Maroko	396.668
- Senegal	19.943
Amerike	693.241
<i>Severna Amerika</i>	<i>17.021</i>
<i>Srednja in Južna Amerika</i>	<i>676.220</i>
- Argentina	59.008
- Dominikanska republika	44.431
- Ekvador	229.050
- Kolumbija	145.656
- Kuba	31.579
- Peru	73.145
Azija skupaj	146.503
- Filipini	18.466
- Kitajska	73.936
- Pakistan	18.678
Evropa skupaj	701.230
<i>Evropska unija</i>	<i>523.367</i>
- Francija	50.785
- Italija	75.636
- Nemčija	70.774
- Portugalska	52.811
- Velika Britanija	136.766
- Poljska	27.248
<i>Druge evropske države*</i>	<i>177.863</i>
- Bolgarija	33.188
- Romunija	88.940
- Ukrajina	28.786
Oceanija	1.211
- Neopredeljeno	1.072
Skupaj	2.054.453

Vir: Ministrstvo za delo in socialne zadeve Kraljevine Španije: <http://extranjeros.mtas.es/es/general/indice_marzo05.html>, pregledano 14. 8. 2005.

* Statistika prikazuje stanje leta 2005, ko Bolgarija in Romunija še nista vstopili v Evropsko unijo. Z njunim vstopom v EU se bo status priseljencev sicer spremenil, še vedno pa bodo veljale določene kvotne omejitve.

so iz emigrantske države naredile idealno okolje za ekonomske imigrante. Šele imigranti lahko namreč zadovoljijo velika povpraševanja po poceni nekvalificirani delovni sili, ki jo zahtevajo nekateri gospodarski sektorji – zlasti gradbeništvo, ki so ga spodbudila tudi velika strukturna vlaganja Evropske unije (Mendoza 2000), intenzivno poljedelstvo (Checa 2001; Carella in Pace 2001) in turizem. Migracijo je včasih omogočal tudi razmeroma enostaven ilegalni prestop španske meje, ki ni bila pripravljena na množično imigracijo. Glavni razlog za množično imigracijo pa je verjetno podoba evropske blagi-

³ Poleg legalnih imigrantov je v Španiji še precej ilegalnih imigrantov, zlasti Afričanov. Ocene njihovega števila se gibljejo proti milijonu.

nje, za katero mnogi šele po prihodu ugotovijo, da ne ustreza resničnemu stanju. Tu se namreč srečujejo s situacijami, ki ne ustrezajo predstavam, s katerimi so prišli, saj jih spremljajo revščina, neenakost in nemoč, doleti pa jih tudi diskriminacija in izključevanje.

Laura je Evropo označila kot podobo blaginje, ki pa je »le fatamorgana in izgine, ko se ji približaš«. Konstruirani imaginarij vzdržujejo povratni migranti in transnacionalni stiki, verjetno pa vsaj za nekaj let ali celo za generacijo zaostaja za dejansko situacijo.

Imigracija v južno Evropo se od predhodnih imigracijskih tokov v severno Evropo bistveno razlikuje v statusu ilegalnosti. Ta je posledica skupne evropske migracijske in mejne politike ter privlačnosti velike neformalne ekonomije, ki podpira in celo potrebuje imigrantske delavce. (Baldwin-Edwards 1999, 3) Če je bila migracija v severno Evropo po drugi svetovni vojni pretežno urejena, pa je imigracija v južno Evropo v zadnjih dveh desetletjih pogosto ilegalna.

Stalker (2002, 152) je v pregledu migracijskih teženj v Evropi za splošno razumevanje migracijskih tokov opredelil štiri kategorije migracij, ki so zaznamovale tudi glavna migracijska obdobja od druge svetovne vojne do sedanjosti: ekonomske migracije, združevanje družin (pogosto imenovane tudi verižne migracije), nedokumentirane delavce ali ilegalne imigrante ter prosilce za azil (ki postanejo begunci, ko jim odobrijo azil).

Obdobje najmočnejših migracijskih tokov je sledilo drugi svetovni vojni, ko se je v Evropi razselilo okoli 15 milijonov ljudi. Ta težnja je kmalu po vojni pojenjala, začele pa so se delavske migracije. Visoka gospodarska rast je Franciji, Nemčiji, Veliki Britaniji in nekaterim drugim državam severne Evrope omogočala zaposlovanje delavcev iz južne Evrope, zlasti iz Španije, Portugalske, Italije in Jugoslavije, pa tudi iz Turčije. Poleg migrantov iz evropskih držav so delo v zahodni in severni Evropi začeli iskati priseljenci iz nekaterih nekdanjih kolonij – Francija je sprejemala migrante iz severne Afrike, Velika Britanija pa migrante iz Indije, Pakistana in s Karibov. Z množičnimi prihodi tujcev pa se je v družbi začelo pojavljati tudi nasprotovanje pretirani imigraciji.

Obdobje sprejemanja ekonomskih migrantov v severni Evropi se je končalo z gospodarsko recesijo, ki je sledila naftni krizi leta 1973. Večina evropskih držav je novim imigrantom začela zapirati vrata, splošni odnos državljanov do priseljencev pa se je poslabšal. Nekaj se jih je vrnilo v izvorne domovine, a večina je ostala in kljub novim birokratskim oviram so se jim lahko pridružili drugi člani družin. (Stalker 2002, 153) Ovire imigracijske politike so namreč zlasti otežile integracijo priseljencev, nikoli pa niso uspele povsem zaustaviti prihoda novih imigrantov. (Wikan 2002, 39)

Sredi osemdesetih let 20. stoletja so za imigrante začele postajati privlačne nekatere nekdanje emigrantske države, zlasti Italija in Španija, ki sta bili v preteklosti le prehodni državi. Migranti so se na poti iz Afrike v Francijo in severno Evropo ustavili tudi v južni Španiji, kjer so našli zaposlitev v hitro razvijajočem se intenzivnem poljedelstvu in gradbeništvu. »Almerijski model« poljedelstva, ki so ga razvili revni domačini, ko so začeli postavljati prve velikanske tople grede (*invernaderos*), v katerih so lahko celo leto pridelovali zele-

njava, temelji ravno na zaposlovanju slabo plačanih imigrantskih delavcev in je bil ključ do hitrega razvoja gospodarstva celotne regije. (Carella in Pace 2001, 70) Hiter razvoj regije je tako temeljil zlasti na dveh komplementarnih dejavnostih – poljedelstvu in turizmu – in je omogočal zaposlitev velikemu številu priseljencev, ki pa so kljub zaposlitvi ostajali na družbenem obrobju.

Ekonomske migracije in neformalna ekonomija v Španiji

V Španiji tri četrtine imigrantov dela v petih ekonomskih sektorjih, za katere veljajo »najslabši zaposlitvenimi pogoji, tako v smislu človeškega kapitala, delovnih odnosov, delovnih pogojev in zaslužka«. (Solé in Parella 2003, 123) Legalni imigranti so leta 1999 delali zlasti v zasebnih gospodinjstvih (26,4 odstotka), poljedelstvu (21,2 odstotka), kot nekvalificirani delavci v hotelih in gostinstvu (11,7 odstotka), kot nekvalificirani delavci v gradbeništvu (9,4 odstotka) ter v trgovini (7,4 odstotka). (glej Solé in Parella 2003) Poleg tega mnogi legalni in ilegalni migranti opravljajo sezonska dela v neformalni⁴ ali sivi ekonomiji, ki jo zaznamujejo fleksibilnost delovne sile, slabi delovni pogoji, (pre)nizki zaslužki in neurejen status socialnega varstva.

Neformalna ekonomija je v celotni južni Evropi zelo pomembna, v Španiji pa predstavlja kar 23,1-odstotni delež celotnega bruto nacionalnega produkta. Visok delež neformalne ekonomije postavlja Španijo v sam vrh med evropskimi državami, višje sta le še Grčija ter Italija, ki ima prav tako veliko število ilegalnih priseljencev. (Baldwin-Edwards 1999, 5) Sezonska dela,časne zaposlitve in povpraševanje po ilegalnih delavcih na eni strani ter vedno težja pridobitev delovnega dovoljenja po drugi strani, so pripeljala do tega, da je po nekaterih ocenah v Španiji število ilegalnih priseljencev že leta 1990 za petino presegllo registrirane priseljence. (Jahn in Straubhaar 1999, 24)

Če primerjamo migracijske tokove v južni Evropi s predhodno migracijo v severno Evropo, lahko ugotovimo, da se migracijski procesi razlikujejo ravno zaradi prisotnosti velike neformalne ekonomije v državah južne Evrope. V severno Evropo, kjer je bila imigracija že v preteklosti precej bolj regulirana kot v južni Evropi, so se praviloma selili nižje izobraženi delavci, ki so se zaposlovali s posredovanjem državnih agencij ter so bili na ta način vključeni v formalno ekonomijo. Zaradi večjega nadzora nad ekonomijo in urejenega imigrantskega zaposlovanja ni bilo večjega ilegalnega prebežništva. Imigranti so imeli z bilateralnimi pogodbami urejen pravni status ter zagotovljene temeljne socialne in zdravstvene pravice. Čeprav jih je bilo zlasti v Nemčiji zelo veliko, so imigranti tvorili nacionalno dokaj homogene skupine.

V nasprotju z imigracijo v severni Evropi pa je stanje v južni Evropi precej drugačno – skupine imigrantov so manjše, raz-

⁴ »Neformalno ekonomijo« (Baghana 1998; Baldwin-Edwards in Arango 1999; Solé in Parella 2003) nekateri avtorji imenujejo tudi »skrito« ali »vzporedno ekonomijo« (Carella in Pace 2001), »črna ekonomija« (Williams in Windebank 1995) ter »ilegalno ekonomijo«. (Baldwin-Edwards 1999)

pršene, nacionalno raznovrstnejše in nepovezane. Imigranti se zaposlujejo v neformalni ekonomiji pri zasebnih delodajalcih, nimajo urejenega pravnega statusa ter socialnega in zdravstvenega varstva, zato njihovo bivanje in delo zaznamuje ilegalnost (prebežništvo, ilegalni prehod meje ter ilegalno delo). Mednarodne bilateralne pogodbe največkrat urejajo le izgon oziroma vračanje v državo, od koder so prišli, ne rešujejo pa statusa imigrantov. Imigracija v južni Evropi se od tiste v severni Evropi bistveno razlikuje ravno v statusu ilegalnosti ter privlačnosti velike neformalne ekonomije.

Zaradi urbanizacije, migracij iz vasi v mesta ter rasti izobrazbene strukture domačinov so nekateri gospodarski sektorji ostali (ali postali) konkurenčni le, če so maksimalno znižali stroške in se naslonili na poceni delovno silo, ki so jo našli v afriških priseljenjih. Takšen model je na primer v Almeriji in v pokrajini El Maresme v Kataloniji omogočil hiter razvoj in velike zasluške v poljedelstvu.

Primer izjemnega razvoja na podlagi intenzivnega poljedelstva je mesto El Ejido v provinci Almerija, kjer gospodarstvo celotne regije temelji zlasti na dveh gospodarskih dejavnostih – na poljedelstvu in turizmu. Razvito turistično infrastrukturo najdemo vzdolž obale, poljedelstvo pa v notranjosti. El Ejido, ki leži v puščavi, in je od sredozemske obale oddaljen le približno deset kilometrov, je v treh desetletjih postal središče poljedelstva v Almeriji in sinonim uspešnega razvoja. Ima izredno razvito infrastrukturo in je vozlišče stalnih tokov, saj je s transportnimi potmi povezan s celotno Evropo, kamor vse leto dnevno razvažajo sveže sadje in zelenjavo. Razvijati se je začel v šestdesetih letih 20. stoletja, v zadnjih dveh desetletjih pa je postal središče ene najbogatejših pokrajin v Andaluziji. Z razvojem se je izredno povečalo tudi število njegovih prebivalcev; sredi 20. stoletja je imel le dva tisoč prebivalcev, zdaj pa v El Ejidu živi več kot 50 tisoč ljudi – skupaj z bližnjo okolico ima celo 115 tisoč prebivalcev. (Checa 2001, 23)

Razlog ekonomskega uspeha je intenzivno poljedelstvo v ogromnih plastičnih toplih gredah, imenovanih *invernaderos*,⁵ ki zadržujejo toploto in vlago, in v katerih lahko rastline uspevajo vse leto. Po almerijski puščavi se raztezajo okoli pet metrov visoke strukture, ki v širino merijo do dvajset metrov, v dolžino pa tudi do sto metrov. Na prvi pogled se zdijo podobne nizkim tovarniškimi poslopjem, le da so sestavljene iz kovinskega ogrodja, na katerega je napeto plastično pokrivalo. So skoraj nepredušno zaprte, le na vrhu imajo zračnik. Bistvena kvaliteta takšnih struktur je zadrževanje vlage. Sicer suha puščavska klima se namreč znotraj toplih gred spremeni v vlažno vročino. Idealni pogoji za uspevanje poljščin pa so obenem izredno težki in nezdravi pogoji za delavce, saj se poleti v toplih gredah segreje do 50 °C, mikroklima pa doseže 100-odstotno relativno vlažnost.

V osemdesetih letih 20. stoletja se je v Almeriji začel hiter razvoj poljedelstva, ki je prinašal bogastvo s produkcijo zelenjave ali »zelenega zlata«. (Checa 2001, 15) Ta tip poljedelstva, znan kot »almerijski model«, so v glavnem razvili revni prebivalci okoliških hribov, ki so bili sami v preteklosti pogosti ekonomski emigranti. Z lastnim delom in brez zuna-

nje finančne pomoči so začeli postavljati prve tople grede, v katerih so pozneje zaposlovali imigrantske delavce. »Iz samookorščanja revnih družin se je razvilo izkoriščanje delovne sile imigrantov, iz revščine in pridelave za lastne potrebe se je razvila bogata gospodarska dejavnost, revni delavci pa so postali bogati lastniki« (Checa 2001, 16), ki za potrebe poljedelstva potrebujejo veliko priseljencev.

Mnogi delavci so afriški priseljenci. Skozi Almerijo so že pred letom 1980 vodile pomembne migracijske poti (Carella in Pace 2001), saj je bila pot od Maroka skozi Španijo ena pomembnejših za prehode delavskih migrantov, ki so v Franciji opravljali najrazličnejše sezonske dejavnosti, povezane s poljedelstvom in sadjarstvom. (glej Martínez Veiga 1997; 1999; Corkill 2001)

Že pred dvajsetimi leti so nudili dovolj dobre možnosti za takšno delo tudi kraji v Murciji in Almeriji, kjer so vzpostavljali intenzivno poljedelstvo. Murcija je sčasoma postala ena vodilnih španskih regij v pridelavi sadja, zlasti agrumov, v Almeriji pa so se usmerili na pridelavo zelenjave v toplih gredah. Intenzivno pridelovanje sadja in zelenjave je le delno formalizirana oblika gospodarske dejavnosti, delno pa sodi v neformalno ekonomijo, ki je omogočila zaposlitev velikemu številu priseljencev, med njimi tudi mnogim ilegalnim. Zaposlitev v poljedelstvu je neredna dejavnost, pogosto neformalna in temelji le na ustnem dogovoru med delodajalcem in zaposlenimi. Produkcijo in visoke zasluške lastnikov tako omogoča »skoraj suženjsko izkoriščanje dela imigrantov«. (Checa 2001, 14)

Sedaj se tisoče toplih gred kot morje plastike razteza na vseh ugodnih lokacijah v južni Španiji, v njih pa še vedno najdejo delo ilegalni imigranti, ki nimajo nikakršnega pravnega in socialnega varstva. Ilegalnost migrantov, njihova neintegriranost in marginalni status ter delo v neformalni ekonomiji je bil dolgo časa zaželen in uspešen gospodarski model, toda pojavili so se družbeni problemi, kot so naraščajoča ksenofobija, diskriminacija in izbruhi nasilja.

V El Ejidu in drugih podobnih krajih delodajalci pobirajo delavce na mestnih vpadnicah ali drugih lokacijah in jih prepeljejo na delo. Tam delajo okoli 12 ur, nakar za celodnevno delo prejmejo okoli 15 do 20 evrov. Naslednji dan se zgodba ponovi. Če ni potrebe po delu, jih delodajalci pač zaposlijo manj. Včasih delavcem niti ne plačajo, slabi pogoji pa občasno pripeljejo tudi do konfliktov. Na ta način ilegalni imigranti ves čas ostajajo v poziciji nemoči. Njihova edina prednost je v tem, da ne nadzirajo njihovega gibanja, zato se pogosto selijo in opravljajo različna sezonska dela.

»Evropska trdnjava«?

V zadnjih dveh desetletjih so migracijske procese v Evropi poleg ekonomskih migrantov zaznamovali še ilegalni prebežniki, prosilci azila in begunci. V Evropi je med letoma 1989 in 1998 zaprosilo za azil več kot štiri milijone ljudi, med katerimi pa je večina prišla iz drugih evropskih držav. (Stalker 2002, 153, 161) Mnogo migrantov iz vzhodne Evrope se je usmerilo v bogatejše dežele zahodne in severne Evrope, toda mnogi so naleteli na zaprte meje. Že v zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja je na tisoče Turkov, ki so že delali v Nemčiji,

⁵ Beseda *invernadero*, 'topla greda' oziroma 'rastlinjak', izhaja iz besede *invernada*, ki pomeni 'zimsko zatočišče'.

zaposilo za azil, saj so tako dobili možnost trajne ureditve svojega statusa. Evropske države so posamično ali skupno še tesneje zapirale zunanje meje, zato je vedno več priseljencev prihajalo ilegalno. (glej npr. Geddes 2003; primerjaj Pajnik, Lesjak in Gregorčič 2001; Lipovec Čebren 2002)

Zelo se je razvila tudi ilegalna dejavnost tihotapstva prebžnikov čez zunanje »šengenske« meje Evropske unije. Migracijski procesi so tesno prepleteni s samim ustrojem evropskih držav in zlasti z Evropsko unijo – v procesu izgradnje Evropske unije so notranje meje postale zelo prehodne, zunanje pa so trdno zaprli, da bi zunaj zadržali potencialne imigrante. (Stolcke 1995, 2)

Migracijam v Evropi po eni strani namenljajo ogromno pozornosti in sredstev, po drugi pa reakcije nacionalnih držav in njihovih prebivalcev kažejo na nepripravljenost in nepoznavanje teh družbenih procesov. O migracijah se največkrat govori kot o problemih, »krizah« (Zolberg 2001) in grožnjah za obstoječo socialno, ekonomsko ter kulturno ureditev, kar prikriva velik pozitivni pomen in izničuje doprinos migrantov k obnovitvi in vzdrževanju blaginje evropskih držav. (Geddes 2000, 1) Migracije zaenkrat ostajajo zelo pomembne tako za evropske države kot tudi za notranjo integracijo Evropske unije.

Z velikostjo Evropske unije so se povečale tudi njene zunanje meje, krepji pa se pomen čim boljšega nadzora tokov ljudi in blaga čez zunanje meje. Španija je v položaju zunanjega branika »evropske trdnjave« (Geddes 2000) skupaj s še drugimi državami južne Evrope, ki imajo dolge in zelo prepustne meje. Čeprav je Španija za mnoge migrante sprva le prehodna država, pa v njej ostajajo, saj jim velika neformalna ekonomija ponuja dobre možnosti za delo. V celotni Evropi naj bi bilo po nekaterih ocenah okoli tri milijone ilegalnih priseljencev, kar je okoli 15 odstotkov celotne populacije tujcev. (Stalker 2002, 157) Največje deleže imajo prav države južne Evrope, zlasti Španija, ki ima dokaj restriktivno politiko (vsaj v primerjavi s sosednjo Portugalsko), in je imela leta 2000 vsaj 245 tisoč ilegalnih migrantov – toliko jih je zaposilo za legalizacijo statusa.⁶ Ilegalni imigranti niso socialno in zdravstveno zavarovani, delodajalci ne plačujejo davkov na dohodnino, delavci pa so v poziciji nemoči, v kateri ne morejo postavljati nobenih zahtev državi ali delodajalcem. Leta 2004 se je število ilegalnih imigrantov v Španiji po nekaterih ocenah približalo milijonu,⁷ večina pa je bila zaposlena v gradbeništvu, intenzivnem poljedelstvu ali pri domači pomoči.

Odnos države sprejemnice pomembno vpliva na migracijske tokove, saj z določanjem in dodeljevanjem pravnih statusov ločuje med državljani, legalnimi imigranti in ilegalnimi imigranti. Evropske imigracijske politike, ki so »mešanica restriktivnih tendenc /.../ in razlikovalnih procesov vključevanja in izključevanja migrantov in njihovih potomcev« (Geddes 2000,

1), so aktivni dejavnik pri »segmentaciji delovne sile in diskriminaciji imigrantov«. (Solé in Parella 2003, 127) Migracijske politike imajo torej pomembno vlogo tudi pri strateškem nadzorovanju in urejanju trga delovne sile.

Migracijska politika in regularizacije ilegalnih migrantov

Španska migracijska politika v prvi vrsti konceptualno in pravno ločuje med nadzorom migracijskih tokov iz držav članic Evropske unije in držav zunaj EU. (Solé in Parella 2003) Slednje sodi pod restriktivno politiko evropske migracijske politike in varovanja zunanje, »šengenske« meje, manifestacije obrambne države proti »grožnji«, ki naj bi jo predstavljali tujci. Migracijske politike evropskih držav pa niso bile vedno tako restriktivne. V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so bile migracijske politike v splošnem precej liberalne, čeprav so države že tedaj uveljavljale omejitve. Britanci so na primer dovolili imigracijo vsem prebivalcem nekdanjega britanskega imperija, ki so bili v pravicah izenačeni z drugimi državljani. (Stalker 2002, 165) V Franciji so imigrantom iz kolonij priznali francosko državljanstvo,⁸ podobne povezave s svojimi kolonijami pa so imeli še Belgijci in Nizozemci. Belgija, Nizozemska in Nemčija so dovoljevale vstop delavcem iz južne Evrope (zlasti Špancem), Maroka in Turčije. Nemci so še posebej spodbujali imigracijo mladih delavcev iz Turčije, Jugoslavije, Tunizije in Maroka. Tudi Švica je sprejela veliko imigrantov, a je imela obenem zelo strogo in selektivno migracijsko politiko. Ilegalne imigrante in tiste, ki se niso vključevali v njihov model, so izgnali. Tega države severne Evrope še niso udeleževale, čeprav se je tudi tja nekaj ljudi priselilo ilegalno. Skandinavske države so vzpostavile skupen delovni trg, tako da so delavci lahko prosto prehajali meje, zunanjo imigracijo pa so bolj nadzorovali.

Obdobje prvih treh desetletij povojnih selitev v Evropi so tako najbolj zaznamovali ekonomski migranti. Do sedemdesetih let 20. stoletja, ko so evropske države uvedle strožji nadzor nad potmi migrantov in uveljavile restriktivne migracijske politike, se je mnogo imigrantov že ustalilo. Tem so se praviloma pridružili drugi družinski člani ali pa so si ustvarili družine.

Evropske države so do leta 1985 vodile razmeroma neodvisne državne imigracijske politike, po tem letu pa so mnoge začele upoštevati smernice šengenskega sporazuma. Šengenski sporazum je sprva podpisalo pet držav, pozneje pa so se mu pridružile še druge⁹ – med njimi naj bi se mu bo predvidoma leta

⁶ Seveda pa je število višje, saj niso vsi ilegalni imigranti vložili prošnje (prošnje so odobrili le tistim, ki so lahko dokazali vsaj dve leti neprekinjenega bivanja in dela v Španiji).

⁷ Leta 2005 se je njihovo število bistveno zmanjšalo, saj so v treh mesecih regularizacije (marec do maj 2005) odobrili pravico do bivanja v Španiji kar 700 tisoč ilegalnim priseljencem. Videmšek pa kljub regularizaciji velikega števila ilegalnih priseljencev navaja (verjetno malo pretirano) oceno o skoraj poldrugem milijonu ilegalnih imigrantov. (2005, 10)

⁸ Francosko državljanstvo je pripadalo tudi prebivalcem kolonij, a ko so se te osamosvojile, so njihovi državljani postali tujci. Alžirci, ki so bili v času osamosvojitve v Franciji, so se morali odločiti bodisi za francosko ali alžirsko državljanstvo. Zaradi političnih razlogov jih je mnogo zavrnilo francosko državljanstvo in so v Franciji postali tujci. Njihovi otroci, ki so bili rojeni v Franciji, pa so že ob rojstvu postali francoski državljani. (glej Stolcke 1995, 9)

⁹ Španija je podpisala šengenski sporazum leta 1992, uveljavila pa ga je leta 1995. Pred širitvijo Evropske unije leta 2004, ki je predvidela vključevanje novih držav EU tudi v šengensko območje, so bile podpisnice Avstrija, Belgija, Danska, Finska, Francija, Grčija, Islandija, Italija, Luksemburg, Nemčija, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Španija in Švedska. Velika Britanija in Irsko sicer nista

2008 pridružila tudi Slovenija. Bistvo sporazuma je ukinitve nadzora notranjih meja in prost prehod ljudi in blaga znotraj Evropske unije, obenem pa je sporazum predvideval tudi skupni poostreni nadzor zunanjih meja, kar se popularno imenuje tudi »evropska trdnjava«. (Stalker 2002, 166)¹⁰ Zlasti zaradi restriktivnih ukrepov in migracijskih politik so zadnje obdobje selitev po Evropi zaznamovali ilegalni migranti.

Špansko migracijsko politiko je začrtal migracijski zakon iz leta 1985, ki so ga večkrat spremenili glede na politično usmeritev vladajoče koalicije.¹¹ Zakon, ki je prilagojen smernicam zakonodaje Evropske unije, je urejal naraščajočo imigracijo v Španijo – določal je procedure vstopa, pridobitve bivalnega in delovnega dovoljenja v Španiji ter predvideval sankcije proti ilegalnim migrantom. Zakon je od leta 1985 do 2000 v temelju razločeval med ilegalnimi in legalnimi migranti, po letu 2000 pa so obema kategorijama izenačili vsaj temeljne pravice (nujna zdravstvena pomoč, šolanje otrok itd.).

Namen imigracijske politike je zadrževati (in urejati) migracijske tokove in težnje ter izkoreniniti ilegalno migracijo, a jo dejansko celo ustvarja. (Solé in Parella 2003, 127) Zakonsko sta urejena le prehod meje in pridobitev dokumentov, politika postopne integracije migrantov pa dejansko ne obstaja. Migranti, ki ne dosežejo zakonskih zahtev, postanejo ilegalni migranti, ki ne morejo formalizirati svojega bivanja in dela, ter so zato obsojeni na delo v neformalni ekonomiji. Delovna dovoljenja je mogoče dobiti le tam, kjer je primanjkljaj delovne sile za določene dejavnosti, kar pomeni, da imigranti nimajo prav veliko možnosti izbire služb in so zato skoncentrirani v marginalnih gospodarskih dejavnostih. Poleg tega v preteklosti niso imeli nikakršne pogajalske moči v odnosu do delodajalcev, saj je bilo njihovo delovno dovoljenje (in s tem tudi dovoljenje za bivanje) odvisno od podaljšanja delovnih pogodb. V takšnih situacijah so bili imigranti pogosto tarče ekonomskega in socialnega izkoriščanja na račun državne

podpisnici, a vseeno izvajata šengenski sporazum. Norveška in Islandija, ki nista članici EU, pa sta podpisnici šengenskega sporazuma, saj sta tako s skandinavskimi državami ohranili odprte meje, ki so v veljavi že od leta 1952. (Skandinavski model odprtih meja med Norveško, Švedsko, Finsko, Dansko in Islandijo je predhodnik šengenskega sporazuma.)

¹⁰ Sam se ne strinjam s številnimi kritiki šengenskega sporazuma, ki omenjeni sporazum krivijo za nastanek »trdnjave Evrope«. Naivno bi bilo namreč misliti, da se ob sodobnih migracijskih pritiskih nadzori meja tistih držav, ki so v območju šengenskega režima, ne bi zaostri, če bi države ostale zunaj tega območja.

¹¹ Migracijsko politiko je urejal večkrat spremenjeni Zakon o tujcih (*Ley de extranjería*), ki se pravilno imenuje Zakon o pravicah in svoboščinah tujcev v Španiji in njihovi socialni integraciji (*Ley sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social*). Leta 1985 je bil sprejet *Ley Organica 7/85*, spremenjen leta 1996, še enkrat decembra 1999, s ponovno zmago Ljudske stranke (*Partido popular*) leta 2000 pa je doživel novo spremembo (*Ley Organica 4/2000*) in začel veljati naslednje leto (glej Solé in Parella 2003; Carella in Pace 2001). Migracijsko politiko so nazadnje spremenili leta 2004, ko so na volitvah zmagali socialisti (*Partido Socialista Obrero Español*) in sprožili regularizacijo ilegalnih priseljencev. Kljub spremenjeni migracijski politiki in množični legalizaciji ilegalnih imigrantov pa socialisti (še) niso spremenili tudi zakona o tujcih.

politike in zaslužkarskih posameznikov. To so leta 1996 spremenili z uredbo, ki je odpravila pogoj sklenjene delovne pogodbe za podaljševanje dovoljenja za bivanje in delo.

Ilegalnost migrantov je predvsem pravni status, ki je posledica nacionalne in nadnacionalne usmeritve migracijskih politik.

Nekatere zahodnoevropske države so začele regulirati ilegalnost že v sedemdesetih letih 20. stoletja (DeGenova 2002, 419), v Španiji pa so po prvem zakonu o tujcih leta 1986 legalizirali status 44 tisoč ilegalnim imigrantom.

Naslednje regularizacije¹² ilegalnih priseljencev so v Španiji potekale leta 1991, ko je svoj status uredilo 108.321 priseljencev, leta 1996, ko je po dopolnitvi Zakona o tujcih uredilo status še 14.653 priseljencev, leta 2000, ko so pozitivno ugodili polovici od približno 244 tisoč prošenj za legalizacijo (Carella in Pace 2001, 66), ter leta 2005, ko so legalizirali status približno 700 tisoč ilegalnim priseljencem.

Migracijska »problematika«, interesi kapitala in nezmožnost enakopravne integracije

Zadnja regularizacija, ki so jo pripravili jeseni 2004, začela pa se je spomladi 2005, je del spremenjene integracijske politike, ki jo skušajo vpeljati španski socialisti. Kot trdijo, so s tem skušali popraviti težave, ki jih je povzročila prejšnja oblast, ki se je strogo držala načela, »kdor vstopi ilegalno, ne more legalizirati svojega statusa, temveč se mora vrniti v svojo državo«. Težave pa so kompleksne, saj je ilegalnost imigrantov močno povezana s potrebami v rastoči neformalni ekonomiji, ki jo želi vlada učinkoviteje nadzorovati. Pri regularizaciji ilegalnih imigrantov so upoštevali kriterije, kot so čas bivanja v Španiji, družinska situacija in delo. Kdor ima delovno pogodbo, je lahko zaprosil za avtomatično ureditev statusa, sicer pa so lahko status legalizirali tisti, ki so živeli v Španiji »dogleden čas« pred napovedano regularizacijo, gotovo pa vsaj v »kaotičnem času« prejšnje vlade.¹³

Vladna uredba o možnosti legalizacije ilegalnih statusov je bila velika priložnost za tisoče ilegalnih migrantov, ki so lahko z ureditvijo statusov rešili vrsto birokratskih absurdnosti, uredili socialna in zdravstvena zavarovanja ter se normalno vključili na trg delovne sile in v formalno ekonomijo. Toda ilegalnost migrantov in kontinuiteta njihove neintegracije ostajata pomembna dejavnika španske ekonomije, ki še vedno močno temelji na neformalnem izkoriščanju poceni delovne sile. Dokler bo glavno vodilo družbenega razvoja le čisti dobiček, lahko pričakujemo nadaljevanje socialne neenakosti in izključevanja ter vrsto drugih družbenih problemov, ki jih sprožajo migracijski procesi v Evropi.

¹² Občasne možnosti zakonske ureditve pravnih statusov ilegalnih priseljencev v Španiji imenujejo 'regularizacija' (*regularización*) ali celo 'legalizacija' (*legalización*) oziroma 'rehabilitacija' (*blanqueada* – dobesedni pomen je 'pranje' in 'beljenje'), kar poudarja kriminalni značaj ilegalne migracije.

¹³ Dokazati so morali vsaj šestmesečno stalno bivanje v Španiji, kar so dosegli s predložitvijo občinskega potrdila o registraciji (*Certificado de Empadronamiento*). To je na prvi pogled absurdna zahteva, vendar se je večina ilegalnih imigrantov dejansko registrirala pri občini, kar jim je zagotovilo brezplačno zdravstveno zavarovanje in pravico otrok do šolanja.

Literatura:

BAGHANA, Maria (ur.) 1997: *Immigration in Southern Europe*. Oeiras: Celta Editora.

BAGHANA, Maria 1998: Immigrant Involvement in the Informal Economy: The Portuguese Case. V: *Journal of Ethnic and Migration Studies* let. 24, št. 2. Brighton: JEMS, Sussex centre for migration research, University of Sussex, UK, 367–385.

BALDWIN-EDWARDS, Martin 1999: Where Free Markets Reign: Aliens in the Twilight Zone. V: Martin Baldwin-Edwards in Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. London: Frank Cass, 1–15.

BALDWIN-EDWARDS, Martin in Joaquin **ARANGO** (ur.) 1999: *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. London: Frank Cass.

CARELLA, Maria in Roberta **PACE** 2001: Some Migration Dynamics Specific to Southern Europe: South-North and East-West Axis. V: *International migration* let. 39, št. 4. Oxford: Blackwell Publishers, 63–99.

CHECA, Francisco 2001: Introduccion: ¿Que ha pasado en El Ejido? V: Francisco Checa (ur.), *El Ejido: La ciudad-cortijo*. Barcelona: Icaria, 11–29.

CORKILL, David 2001: Economic Migrants and the Labour Market in Spain and Portugal. V: *Ethnic and Racial Studies* let. 24, št. 5. London, New York: Routledge, 828–844.

DeGENOVA, Nicholas P. 2002: Migrant »Illegality« and Deportability in Everyday Life. V: *Annual Review of Anthropology* let. 31. Palo Alto, Calif.: Annual Reviews Inc., 419–447.

GEDDES, Andrew 2000: *Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe?* Manchester: Manchester University Press.

- - 2003: *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. London: Sage.

JAHN, Andreas in Thomas **STRAUBHAAR** 1999: A Survey of the Economics of Illegal Migration. V: Martin Baldwin-Edwards in Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. London: Frank Cass, 16–42.

KING, Russell 2000: Southern Europe in the Changing Global Map of Migration. V: Russell King, Gabriella Lazaridis in C. Tsardanidis (ur.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. London: Macmillan, 1–26.

KING, Russell (ur.) 2001: *The Mediterranean Passage: Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press.

KING, Russel in K. **RYBACZUK** 1993: Southern Europe and the International Division of Labour: From Emigration to Immigration. V: Russel King (ur.), *The New Geography of European Migration*. London: Belhaven, 175–206.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula (ur.) 2002: *V zoni prebežništva: Antropološke raziskave*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.

MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo 1997: *La Integración Social de los Inmigrantes Extranjeros en España*. Madrid: Trotta.

- - 1999: Immigrants in the Spanish Labour Market. V: Martin Baldwin-Edwards in Joaquin Arango (ur.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*. London: Frank Cass, 105–128.

MENDOZA, Cristóbal 2000: African Employment in Iberian Construction: A Cross-border Analysis. V: *Journal of Ethnic and Racial Studies* let. 26, št. 4. London, New York: Routledge, 609–634.

O'REILLY, Karen 2000: »New Europe, Old Boundaries«: British Migrants in Spain. V: *Journal of Social Welfare and Family Law* let. 22, št. 4. London, New York: Routledge, 479–491.

OLMO, Margarita del 1990: *La construcción cultural de la identidad: Inmigrantes argentinos en España*. Madrid: Universidad Complutense.

- - 2002: *La utopía en el exilio*. Madrid: Departamento de antropología de España y América.

PAJNIK, Mojca, Petra **LESJAK-TUŠEK** in Marta **GREGORČIČ** 2001: *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.

SOLE, Carlota in Sònia **PARELLA** 2003: The Labour Market and Racial Discrimination in Spain. V: *Journal of Ethnic and Migration Studies* let. 29, št. 1. Brighton: JEMS, Sussex centre for migration research, University of Sussex, UK, 121–140.

STALKER, Peter 2002: Migration Trends and Migration Policy in Europe. V: *International migration* let. 40, št. 5. Oxford: Blackwell Publishers, 151–179.

STOLCKE, Verena 1995: Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. V: *Current Anthropology* let. 36, št. 1. Chicago, etc.: University of Chicago Press, 1–24.

VIDEMŠEK, Boštjan 2005: Ko Afričan odide od doma, se ne sme vrniti praznih rok. V: *Delo, Sobotna priloga*, 29. 10. 2005. Ljubljana, 10–14.

WIKAN, Unni 2002: *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press.

WILLIAMS, C. in J. **WINDEBANK** 1995: Black Market in the European Community: Peripheral Work for Peripheral Localities? V: *International Journal of Urban and Regional Research* let. 19, št. 1. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishing, 23–39.

ZOLBERG, Aristide R. 2001: Introduction: Beyond the Crisis. V: Aristide R. Zolberg in Peter M. Benda (ur.), *Global Migrants, Global Refugees: Problems and Solutions*. New York in Oxford: Berghahn Books, 1–16.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 11. 9. 2006

PODOBA AMERIKE IZPOD LITERARNIH PERES SLOVENSКИH USTVARJALCEV

Izvleček

Naše vsakdanje podobe Amerike se najpogosteje nanašajo na predstave, s katerimi nas obsipajo (popularni) mediji, med katere spada tudi beletristika. Okamenele zgodbe v knjigah vzpostavljajo ali so celo plod vrste stereotipnih predstav, ki bi jih po svoji narativni obliki lahko primerjali z antropološko pripovedjo, čeprav je slednja omejena na nefiktivno dogajanje in objektivnejše poročanje.

Louis Adamič, Vinko Rode, Ciril Bergles, Drago Jančar in Aleš Šteger so predstavniki treh literarnih generacij, ki zastopajo jedro primerjalne raziskave o metaforah ter odnosu do Amerike in njenih prvotnih prebivalcev, s čimer pisci tvorijo literarno podobo Amerike v slovenski književnosti.

Abstract

Our standard image of America has been largely created by the (popular) media, one of which is also literature. Stories, frozen in books, either create or are a product of numerous stereotyped notions. Their narrative form can be compared to anthropological narrative, even though the latter operates in the realm of nonfiction and possesses a higher degree of objectivity.

Focusing on metaphors and the attitude toward America and its indigenous peoples, this article explores the work of three generations of Slovene writers (Louis Adamič, Vinko Rode, Ciril Bergles, Drago Jančar, and Aleš Šteger) and the literary image of America they have created in Slovene literature.

Uvodne misli

Antropologija je veda, za katero se mnogokrat sliši, da se ukvarja s pisanjem zgodb. Primerjava z beletrističnim pisanjem se zato zdi povsem na mestu, čeprav je vendarle treba upoštevati, da si antropolog oz. antropologinja kljub vsemu prizadevata priti čim bližje objektivnemu poročanju, in osebno prizadeto dožemanje situacije, ki jo preučujeta, prepuščata svojemu terenskemu dnevniku, kajti v primerjavi z romanopisjem je antropologija odvisna od »tega, kaj se dogaja v skupnosti, ne more si izmisliti rojstev, porok, smrti ipd.« (Weber 2003, 109)

Nekateri antropologi pa se vsemu navkljub niso mogli upreti povsem literarnemu pisanju. Margaret Mead in Ruth Benedict, na primer, sta se preizkušali tudi kot pesnici. Čeprav lahko med žanroma potegnemo tanko ločnico, pa imejmo v mislih, da se »odnos med tekstom in socialno realnostjo v etnografiji in v potopisih ali v fikciji razlikuje, vendar to ne pomeni, da en žanr družbo predstavlja bolje kot drugi.« (Weber po Eriksen 2003, 117) Oba žanra pa – seveda vsak na svoj način – pripomoreta k ustvarjanju stereotipov s tem, ko zamrzeta

neko dogajanje.

Pričujoča raziskava je osredičena okrog predstav, ki so se v slovenski literaturi napletle na variacije Amerike. Predstave izhajajo pretežno iz popotniške percepcije, kar za literate spet ni paralela z antropološkimi raziskavami. Oboji namreč za svoje delo črpajo iz istega ali vsaj podobnega navdiha. Svoja odkritja nato sejejo skozi različna sita. In v vsakem primeru, najsi bo to znanstvena monografija ali literarno delo, postane končen rezultat za bralca anonimen, saj ne doživi neposrednega stika s »terenom«, kot ga je doživljal pisec. Tako se zgodi, da »tipizacije neposrednih odnosov postajajo z oddaljevanjem od neposrednih stikov naraščajoče anonimne, čeprav seveda vsaka tipizacija sproži neko začetno anonimnost.« (Berger, Luckmann 1988, 38)

Prav to sito lahko v bralcu vzbudi drugačno predstavo od tiste, ki jo je doživljal bodisi antropolog bodisi literat na »terenu«. Kako bo »teren« pisec čim bolj približal bralcu, je seveda odvisno tudi od njegovih pisateljskih spretnosti.

Beletristiko lahko antropologija izkoristi kot dober dokumentarni vir, iz katerega nato antropolog oz. antropologinja črpajo možnost razbiranja podatkov, na kakšen način nam leposlovje sporoča, posreduje in ustvarja neke predstave o določenih časih, prostorih in njihovih ljudeh.

Literatura ima v nasprotju z antropologijo, ki je omejena le na specifičen in pretežno znanstveno omejen krog ljudi, pri nastajanju predstave o Drugem pomembno vlogo v naši stvarnosti. Kot dokaj množičen medij ustvarja in razširja določene tipizacije, pod katerimi razumemo druge, ali kot sta ta proces definirala Thomas Luckmann in Peter L. Berger: »Družbeno realnost vsakdanjega življenja razumemo s pomočjo vrste tipizacij, katerih anonimnost se stopnjuje z oddaljenostjo od 'tukaj in zdaj' neposredne situacije.« (Berger, Luckmann 1988, 39)

Vzorec petih reprezentančnih del slovenske književnosti, ki sem jih vzela pod drobnogled, si je zvrstno, kronološko in vsebinsko različen. Združuje jih le ena skupna komponenta: izkušnja Amerike – bodisi skozi popotništvo ali izseljenstvo. Temu primerne so tudi predstave, ki so skozi dela posredovane.

Predstavitev obravnavanih del in njihova postavitev v literarnoteoretični kontekst

Predstavi Amerike, ki jo podaja posamezno literarno delo, v veliki meri botrujejo tudi žanrske usmeritve, časovni prelomi ter življenjski konteksti avtorjev.

Predvsem je treba poudariti historično umestitev idej, ki je bistvena v vsem družboslovju in humanistiki, ne zgolj v literarnoteoretičnem kontekstu. Ideje so plod več dejavnikov, h katerim veliko prispevata obdobje in okolje, v katerem je nek

literarni ustvarjalec živel in delal. Iz te perspektive nam postanejo razumljive tudi nekatere arhaične in stereotipne naracije avtorjev, saj »etične prvine, ki jih odkrivamo v literaturi, z zgodovinskim časom spremenijo svoj prvotni pomen, včasih kmalu postanejo nesprejemljive, tako da jih v bralčevi zavesti nadomestijo nove, kar pomeni, da se do takšnih literarnih del etično opredeljuje iz čisto novih historičnih, družbenosocialnih in ideološko etičnih obzorij.« (Kos 2001, 177)

V izbranih delih je Amerika kot snov rabljena na različne načine. Iz nje so avtorji črpali mnoge teme (manj motive) in jih idejno uporabili od čiste abstrakcije pa vse do naturalističnih opisov. Pisci namreč lahko uporabijo kateri koli pojav »notranjega ali zunanjega, duhovnega ali stvarnega sveta, kot ga zaznavajo v sebi ali zunaj sebe, pri čemer seveda ne pridejo v poštev samo konkretne zaznave takšnega sveta, ampak tudi predstave in ideje o njem, vse do najbolj abstraktnih likov in smislov, ki si jih lahko mislimo.« (Kos 2001, 65–66)

Če na kratko opišem izbrana dela: kratka proza Louisa Adamiča meji že na polliterarno pisanje. V delu *Iz dveh domovin* iz leta 1951 se ukvarja predvsem z izseljensko problematiko in je med obravnavanimi najstarejše delo. Zvrstno se še najbolj približa socialnemu realizmu, saj se ukvarja s preživetjem priseljencev, ki so v Ameriko množično začeli prihajati dve desetletji pred prvo svetovno vojno. Kot nam da vedeti že v podnaslovu, je knjiga zbir izjav, reportaž in slovstva.

Med kratko izseljensko prozo spada tudi delo *Otok miru* pisatelja Vinka Rodeta. Njegovo pisanje se nagiba k potopisnim vodam. Opisuje argentinsko pokrajino in se med opisi sprašuje o prebivalcih, ki so nekdanj tam živeli. Romantično posredovani popotniški izsledki so bili zapisani v letu 1987.

Kot primer sodobnega slovenskega romana bom postavila v ospredje Jančarjevo delo *Katarina, pav in jezuit* iz leta 2000. Glavni motiv njegovega romana je ljubzenski trikotnik med romarko Katarino Poljanec, jezuitom Simonom Lovrencem ter oficirjem Francem Henrikom Windischem, tema pa je romanje v Kelmorajn. Jančar poskuša rekonstruirati čas 18. stoletja; torej čas velike ljudske pobožnosti, moč Katoliške cerkve, romanj in nenazadnje misijonov, ki so v tem obdobju nastajali »čez lužo«. Gre za zgodovinski roman.

Fikcija in potopis o izbrani lokaciji spadata med antropologovo pripravljajno gradivo pred odhodom na teren. Vendar pa je predvsem za potopis značilno, da spada med »žanr, ki je pogosto nelagodno umeščen med antropologijo in fikcijo kot nekakšna 'siva cona'«. (Weber 2003, 117)

Čeravno kar nekaj predstavljenih del meji na potopis, pa to poimenovanje v največji meri ustreza le enemu samemu: *Včasih je januar sredi poletja*. Potopis se zvrstno še najbolj približa antropološki pripovedi, kajti »klasična etnografija je bila vpeta v podobne okvire krajinskih opisov kot potopisi, prav tako pa najdemo izrazite vzporednice v stilu naracije, v uporabi prve osebe in v preskokih iz osebne pripovedi v splošne sodbe. Tudi itinerarij potovanja, inkorporiran v naracijo, služi vzpostavljanju avtoritete tako etnografov kot potopiscev.« (Weber 2003, 117)

Štegrov potopis *Včasih je januar sredi poletja* ni klasičen potopis. V ospredje namreč postavlja predvsem svoj jaz, lasten notranji svet, ki neprestano buta ob zunanjega, se z njim srečuje in razhaja.

Liriko zastopa pesnik Ciril Bergles. Njegova poezija ne vsebuje pretirano zapletenih ali abstraktnih modernih metafor, za katere je značilno, da nastajajo v »miselno čustvenih in predstavnostno zaznavnih asociacijah, ki so najpogosteje nezavedne in torej odvisne od globljih dogajanj pesnikove zavesti«. (Kos 2001, 130–131). Če vzamem za primer le ameriške staroselce; ti zanj niso metafora za določena čustvena stanja, kot bi v slovenski liriki to našli npr. pri Alešu Debeljaku v pesniški zbirki *Minute strahu*, temveč so staroselci predmet poezije, skozi katero posreduje njihova čustva in trpečnost. Pesniška zbirka Cirila Berglesa, kot že zgoraj omenjena kratka proza Louisa Adamiča, sodi med zdomsko literaturo. Andrej Blatnik jo v spremni besedi označi kot potopisno poezijo. Zbirka *Ellis island* je nekoliko starejšega datuma: 1988. Berglesova poezija sicer jemlje navdih iz celotnega ameriškega konteksta. Včasih se celo zdi, da njegov stik z Ameriko ni bil neposreden in da črpa iz že obstoječih stereotipnih predstav. Primer je npr. pesem, ki močno spominja na westerne v filmski umetnosti:

»Včasih, sredi belega dne, kot krhka imitacija, za skrušenimi nihajkami opuščene saloona, za zavesami pajčevin šepetaje: o zlatu v skritem rudniku, o ženskah, v žametu, svili, o zelenih rančih na plodni ravnini ... Iz praznih steklenic se potoči viski.« (Bergles 1988, 46)

Za tovrstna jezikovna sporočila je značilno, da imajo več pomembnih funkcij, s katerimi vplivajo na bralca; poleg estetske tudi moralno in etično: »Pod etično funkcijo je v literarni umetnini potrebno razumeti vse tisto, kar lahko vpliva na bralčevo vrednostno razmerje do sebe, okolja in sveta; kar oblikuje njegove težnje, želje in namere, mu določene pojave kaže kot pozitivne, druge kot negativne in v tem smislu celotno življenjsko obzorje postavlja pod izrazito vrednostno perspektivo.« (Kos 2001, 32)

Kakšno vrednostno perspektivo so preko umetnosti svojega sporočila uporabili izbrani pisatelji in pesniki in na kakšen način pomagajo pri sooblikovanju naše stvarnosti v odnosu do drugih, s katerimi smo imeli ali pa tudi ne neposredno izkušnjo, bom podrobneje predstavila v naslednjih odstavkih.

Amerika kot pojem v očeh, dušah in pere-sih literatov

Z ozirom na to, da gre za literarna in s tem v zvezi tudi pretežno fiktivna pisanja, je treba upoštevati tudi pristop, ki so ga obravnavani avtorji zavzeli do samega pojma *Amerika*. Gre za vprašanje asociacij in vprašanje o Ameriki kot literarni metafori, ki kot taka nastopa v relativno abstraktni obliki, in ki je v tem kontekstu lahko tudi nadvse stereotipizirana. Pravzaprav je to okvir, v katerega so vpeta vsa druga dožemanja, s katerimi se bom ukvarjala v nadaljevanju pričujočega besedila.

Naj začnem z najstarejšim delom *Iz dveh domovin*. »Adamičeva« Amerika je skoncentrirana v substratu ZDA, Kanade ter še nekaterih držav Severne Amerike, v katere se je doseljevalo največ evropskih prišlekov. Pisatelj je v svojem delu osredotočen na točno določeni (prej omenjeni) del Amerike, ki ga v svojih literarnih poskusih abstrahira na njeno celoto, pri čemer pa nima v mislih tudi preostalih predelov ameriškega kontinenta. Amerika je zanj *novi svet*, metafora, ki poglobljuje zaznamuje njegovo delo in jo uporablja kot

nasprotje stari celini »materi Evropi«. Adamičevo delo je prepleteno z evropocentričnim pogledom, ki ga opredeljuje zgodovinska prelomnica naseljevanja (z evropskega vidika torej) novega kontinenta in pisanje zgodovine, različne od evropske, ki jo bodo v na novo osvojeni prostor vtisnili evropski naseljenci:

»Ta novi svet ne bo več svet teptanih in ponižanih, ampak svet svobodnih ljudi in svobodnih narodov, ki bodo vsi enako spoštovali in cenili človeka.« (Adamič 1951, 32)

Adamič svoj pogled na Ameriko utemeljuje z vidika novonaseljenih prišlekov. Novi svet je prav dežela priseljencev, zato je ostro ločena od zgodovinskega prostora ameriških staroselcev, ki ga Adamič v tem delu ne omenja. Prebivalci, ki jo naseljujejo, se delijo na *Staroamerikance* (prišleki iz zahodnoevropskega dela sveta) in *Novoamerikance*, pod katere avtor umešča predvsem Hrvate, Litvance, Madžare, Slovence in druge pretežno vzhodnoevropske narode, ki svoj zgodovinski prostor na ameriških tleh šele ustvarjajo.

Naj iz Adamičevega dela izluščim še eno pomembno metaforo, na kateri je osnovano njegovo razmišljanje (v veliki meri se pravzaprav navezuje na prejšnjo in je povezana z osnovanjem novega sveta v nasprotju s »staro« celino Evropo): *Amerika kot upanje*. V tej podobi se skriva upanje v blaginjo, demokracijo in pravičnejši svet, kljub temu, da se latentno vseeno zaveda protislovij, ki prav tako sestavljajo njegovo podobo Amerike (revščina – bogastvo, konzervativnost – napredek, ipd.). Pogled v zrcalo nam razkriva »Adamičevo« Ameriko kot fetus nove razvitejšje in boljše civilizacije, ki se bo razvila s pomočjo novonaseljenih evropskih prišlekov.

Adamič in Rode se srečata na stičišču fascinacije nad Ameriko, vendar se njuna pogleda v marsičem razlikujeta. Treba je upoštevati, da je Adamič pisal v času množičnega priseljevanja Evropejcev v nekatere dele Amerike in je bilo s tem pomembno navdahnjeno tudi njegovo delo.

Metafora Amerike, ki se ponuja pri Rodetu, je podoba *romantične, divje pokrajine*:

»Tu pod mano dolina La Punilla, vsa zelena, vsa prosojna v sončnem zlatu! In vas Dolores v preprosti in čisti lepoti!« (Rode 1993, 224)

Med svoje opise vpleta razmišljanja o staroselskih prebivalcih, ki so klonili pot pritiskom časa in kolonizatorjev, vendar v samem navdušenju nad pokrajino hitro splahnijo in izgubijo težo ter pomen za bralca. Rodetova zgodba metaforični višek doseže v *rajski pokrajini*, ki zasenči vse druge pomene. Pa vendar je Rode v nečem specifičen. Če je za slovensko izseljensko literaturo precej značilno, da matično pokrajino nemalokrat nostalgичno idealizira, pa v Rodetovem pogledu tega ne najdemo, kajti popolnost narave najde in priznava tudi daleč stran od rodne grude:

»Rad bi shranil globoko v srcu to lepoto, to preprosto domačnost, za dni asfalta in brezobzorja. (...) Tu naj se utrdi vera, da je preprosto življenje v naravi še možno. Hvala Bogu za te blagoslovljene dni, polne sonca, vetra, žuborenja voda in ptičjega petja. Za sprehode, za počitek, za kopanje, za premišljevanje. To je bil zares otok miru v morju moderne civilizacije.« (Rode 1993, 230)

Nasprotno kot Adamič, Rode nikjer ne uporablja termina Amerika, temveč ves čas eksplicitno govori o Argentini, med-

tem ko Adamič v svojem pojmovanju konstantno posplošuje posamezne dele na njeno celotno območje, čeprav ga dejansko nima v mislih.

Šteger na popotovanju po Peruju neprestano nosi s seboj *breme belca kolonizatorja*, v čemer se skriva tudi glavna podoba njegove predstave Amerike:

»Šele daleč proč človek začuti, kaj pomeni biti Evropejec, ta že tisočletje umirajoči križanec Satirikona in uši na Mozartovem ovratniku.« (Šteger 1999, 96)

Sebe kot drugega daleč nekje v Peruju čuti izredno negativno, s pričo kolonializma pa se mera negativnosti samo še poveča:

»Bila sva tujka znotraj kroga, ki ga je s svojo ostro obalo v gladino jezera zarisoval otok, kroga, ki naju je moral čim prej izpljuniti. Ena prvih stvari, ki se jih otrok v šoli uči, je lekcija sorodnosti in pripadnosti. Razlikovati modre ploščice od rdečih in zelenih, razvrstiti modre k modrim, rdeče k rdečim, zelene k zelenim.« (Šteger 1999, 98)

Svoje potovanje izrabi za popotovanje po sebi. Njegov potopis je prepleten z najglobljim notranjim doživljanjem krajev, po katerih hodi. Te aplicira ne mentalne zemljevide in jih pretvarja v odnos do lastnega jaza in na odnose, ki jih vzpostavlja z drugimi. Predvsem mu Peru pomeni soočenje s samim sabo in vso svojo kulturno prtljago, ki jo nosi v sebi kot individuum, Slovenec, Evropejec in nenazadnje človek. Njegovo dojemanje Peruja se prepleta s starimi inkovskimi verovanji, poudarek je predvsem na bogovih – največkrat se v njegovem delu pojavlja Bog sonca, pojavi pa se tudi motiv pume. Vse te podobe spretno vpleta v svoje besedilo in iz njih sestavlja metafore za svoj notranji svet.

Pesnik Ciril Bergles v nasprotju z drugimi avtorji Ameriko doživlja v vsej njeni pojavnosti. Zanima ga »divji zahod« iz filmskih podob, ukvarja se z zdmsko problematiko, s črnskimi priseljenci in nenazadnje staroselci. Kljub tej pestrosti njegova podoba Amerike pogosto zapada v stereotipe in je precej površinsko predstavljena, če poudarim zgolj naslednji verz s poenostavljeno azteško metaforiko iz pesmi, ki predstavlja Mehiko:

»Bilo je na vrhu piramide, ko me je zadel hlad sonca. Svečeni so mi odprli prsi in pili kri iz živega srca.« (Bergles 1998, 69)

Ves čas bega med stereotipno predstavo kot posledico lastne kulturalizacije, ki jo povezuje s čustvenim, a tudi povsem konkretnim doživljanjem dežele.

Amerika – Evropa, Amerika – domovina

»V svoji avtobiografiji je Margaret Mead v poglavju Dom in potovanje zapisala, da je biti doma, seliti se, potovati in prispeti del celote. Dom lahko definiramo z enim samim predmetom, ki ga postavimo v prostor, v katerem smo, vključno s terenom.« (Weber 2003, 110)

Primerjave in opredelitve med domovino in Ameriko so logične, vendar so v nekaterih delih postavljene močno v ospredje, v drugih pa jih sploh ni. Specifičen odnos do domovine zastopajo izseljenci. Odnos je prežet z nostalgijo, s skoraj romantičnim dojetjem Slovenije, medtem ko ima Amerika različne konotacije – od izrazito pozitivne, kot jo dojemata Adamič in Rode, pa do nekoliko bolj negativne; vsaj kar se

tiče zdomske problematike, ki jo zasledimo pri pesniku Cirilu Berglesu:

»V zenicah bom videl njih upe, dišeče po jabolkah in hruškah. Stali bodo tam, na Ellis Island, dolgo in v vrsti, kakor na kakem semnju. Ta velika dežela jih bo izbrala po zdravih zobeh in krepkih mišicah in jim dovolila, da se bodo spenili v rudnikih in zgoreli v prerijah, ob plavžih ...« (Bergles 1988, 14)

Rode v nasprotju z Berglesom v odnosu do druge kulture nastopa v prizanesljivejšem tonu. Pravzaprav ga zlitje dveh kultur navdaja z vzhičenostjo:

»Globoko doživetje, kako se dve kulturi zlivata v eno. Iz počitniške hišice, ki stoji nad nami, se je jel razliviati po pobočju – kot v nevidnih slapovih – zvok zelo znanih slovenskih nabožnih pesmi. Takrat sem obnemel in zajadral v območje prve domovine.« (Rode 1993, 230)

Šteger svojega odnosa do Slovenije nikjer specifično ne poudari, a je kljub temu zaslediti zanimive konotacije o lastnem narodu, ki jih v njem poraja bivanje v drugi kulturi. Ob živahnem peruanskem praznovanju novega leta se mu je utrnila primerjalna misel o karakternih lastnostih Slovencev:

»Slovenci smo primarna bitja, vezana na naravo, na njene premene in krog letnih časov. Ti večinoma določajo naše počutje in vedenje, naše želje in potrebe. Če postanemo ob razcvetu pomladi samomorilsko razigrani in nas v poletni vročini prične najedati odsotnost, nas v jeseni zajame velika ekstatična slovesnost, ki v zimskih mesecih skorajda vsakega od nas pokrije s tanko plastjo depresije.« (Šteger 1999, 103–104).

Najbolj očitno se na duh Slovenije kot idilične dežele opira Berglesova koleracija med domovino in Ameriko:

»Bil je večer, sinji in mehak. Pili smo naš tepkovec, poskušali naše klobase in govorili po naše in tuje. (...) In smo sedeli vso noč na vrtu v daljni deželi Colorado, govorili po naše in po tuje, peli slovensko in do zore razgrevali to slovensko kri.« (Bergles 1988, 17)

Izstopajoč odnos med Ameriko in domovino je značilen predvsem za izseljensko literaturo, medtem ko v popotniških delih ni zaslediti toliko primerjav. Za novejša slovenska dela je sploh značilno, da svet dojemajo bolj globalno. Avtorji sami sebe postavljajo v širši kontekst Evropejcev in ne poudarjajo več pretirano svoje nacionalne identitete.

Šteger si razliko med Slovenijo in Ameriko razlaga kot neko metaforo med sabo in sabo. Jazom, ki išče jaz. Najde stične točke in se spet razide. Bolj kot Slovenec se čuti Evropejec, ves čas ga navdaja krivda evropske kolonialne zgodovine:

»Ta veliki privilegij – živeti povprečno osnovno življenje – so si naši očetje skozi stoletja med drugim izborili na račun divjih, neciviliziranih narodov, kakršni so bili Inki. (...) Resnici na ljubo je treba tudi dodati, da so imeli zdesetkani barbari mnogo bolj učinkovito cestno omrežje kot današnji Peru, izjemno medrazredno in socialno pomoč, protipotresno gradnjo in namakalne sisteme, ki zdaleč prekašajo današnje (...)« (Šteger 1999, 23–24)

Šteger vzpostavi izrazito negativno pozicijo Zahoda in tako zapade v druge vrste skrajnosti, saj ustvarja negativno in posplošujočo podobo zahodnega sveta. Evropejci so prikazani kot destruktivna, razvajena in pomehkužena bitja:

»Trinajst razvajenih neznancev, pragmatični vodič in štirje nosači šotorov in hrane. Šestindvajset kvalitetnih gorskih

čevljev, par superg in osem sandalov, zataknenih med bos palec in razbrazdan kazalec. Po nekaj sto metrih hoje je pričelo rositi. Trinajstkrat so se odprle zadrge in žepi, iz katerih je pogledalo na dan trinajst kosov dragih nepremočljivih pelerin. Trinajst nerodnih vetrnic je kot po modni pisti odhitelo prek mostu, pod katerim je bučala Urubamba. Trinajst zasoplih rdečih obrazov, vajenih obvladovanja velemestnih situacij, katerih peklensko vroče vetrovke in pelerine so smešno frfotale v tistih nekaj kapljah in lenem zehanju vetra, en z dolgočasen obraz vodiča, vajenega te slike, in štirje nasmejani obrazi nosačev, z ogromnim tovorom na plečih. Trinajst z drekom stvarstva popackanih božjih otrok, na prvem vzponu v očiščenje.« (Šteger 1999, 106–107)

Podobno naracijo uporablja tudi Drago Jančar, ki se ne more izogniti posplošeni primerjavi med sproščenimi Paragvajci in zavrtimi Evropejci:

»(...) med indijanskimi vojaki ni nemške discipline, vsi se nenehno premikajo, hodijo sem in tja prav tako kakor otroci pod rdečo fasado, kakor množica odraslih Gvaranijev, čakajoča na obeh straneh velikega kvadratnega prostora, vse se giblje in valovi, od povsod odmevajo klici.« (Jančar 2000, 218)

Staroselska problematika v literarnih delih

Izbor literature je zanimiv s tega stališča, ker se določena dela ukvarjajo zgolj s preteklostjo ameriških staroselcev, spet druga pa z njihovimi sedanjimi težavami. Nekatera dela so povsem fiktivna, druga realistično pristna, in tudi konteksti, v katerih so staroselci predstavljeni, so zelo različni.

Adamič se v svojem delu *Iz dveh domovin* s staroselci skorajda ne ukvarja. Zanimajo ga zgolj v povezavi s slovenskim mislonarjem Friderikom Barago in sami po sebi niso v središču njegovega zanimanja:

»Nekaj let pozneje sem na zaščitenem indijanskem ozemlju okrožja Baraga v Michiganu vprašal nekega čemernega Chippeva, Indijanca srednjih let, če kaj ve o Baragu (...)« (Adamič 1951, 18)

Kot je bilo že omenjeno, je v ospredju Rodetovega zanimanja narava. Med njene opise vpleta vprašanja o morebitnem obstoju staroselcev na območju, po katerem potuje. Ves čas ga preganja dvom in začudenje nad možnostjo visokega civilizacijskega razvoja staroselskih kultur, ki se mu zdi nemogoče:

»Iz daljave – z nekoliko domišljije – zagledamo v skalovju čudno formacijo: v krogu zaokrožena, zmaju podobna zver, a s konjsko glavo, v premeru morda dvajset do trideset metrov. Jasno se odraža relief iz golega skalovja. Otrokom domišljija vzleti! Kaj če je res relief, izklesan v kamen! A kdo naj bi ga naredil? Indijanska kultura ni dosegla te stopnje razvoja. Kaj če so bila tu zunajzemeljska bitja?« (Rode 1993, 224)

V njegovo delo je vtisnjen močan pečat paternalizma. Ameriškim staroselskim kulturam s svojimi retorično naivnimi vprašanji o njihovih strategijah preživetja pogosto pripisuje manko civilizacije, kar se na koncu zaradi domnevne nižje stopnje razvoja staroselcev v primerjavi z avtorjevo lastno kulturo stopnjuje v sentimentalno pomilovanje in nepriznavanje različnih kulturnih percepcij, saj kot edine relevantne prenašalce zgodovinskega in kulturnega spomina upošteva pisne vire, ki so značilni za njegovo matično kulturo, ne pa

nujno tudi za vse druge:

»Kje je vendar ta svet ameriških Indijancev zabeležen? (...) Ves njihov svet je obmolnil v gluhi temini časa. Nemi kamniti izdelki pričajo o njihovi prisotnosti – nekoč – v teh krajih, a besede ni čuti, sporočila ni nikjer zaznati. Kje in kako bi tedaj zasluhlil odmev njihove misli? Kje naj bi začutil korenino ameriške zemlje? Komaj nevidne stopinje po zabrisanih stezah!« (Rode 1993, 226)

Podobnost, ki ga zaznamuje z mlajšim literarnim kolegom Alešem Štegrovom, je grozeči duh kolonizacije ameriškega kontinenta, pri čemer si tudi Rode prizadeva oprati kolonizatorsko plast krivde, ki prekriva njegovo evropsko kulturno zavest, vendar kljub temu ostaja na superiorni strani pogleda. Staroselce prepozna kot nekakšne pozitivne divjake, ob čemer ga misel, da bi za kratek čas tudi sam občutil kanček njihove »prvinskosti«, nadvse vznemirja:

»Želel bi naleteti na izdelek indijanskih rok, na črepinjo! Hotel bi prodreti v njihovo skrivnost; v njihov svet: svet njihovih upov in bojazni, njihovih bajk in resnic. V svet njihovih bogov in besov.« (Rode 1993, 227)

Koncept »pozitivnega divjaka« Rode gradi s specifičnim izborom besed, s katerimi pri bralcu vzpostavlja asociacije prvinskosti in evolucijskega razvoja človeka. Ena izmed ključnih besed, ki staroselce opredeljuje kot take, je *votlina*:

»Le curek vode meri čas iz leta v leto, v stoletja! Drugače je vse kot okamenelo. Vse je zastalo tisti trenutek, ko so iz *votline* zbežali zadnji premagani, njihov svet se je zrušil v prah. V pesku in prahu te *votline* so brez dvoma solze mnogih rodov, pa tudi obup in kri zadnjih prebivalcev.« (Rode 1993, 228)

Štegrov potopis je mešanica podob iz staroselske sedanosti in preteklosti. Staroselska preteklost je svet bogov, sedanost pa postkolonizatorska beda. Med svojim potovanjem se jasno zaveda staroselske prisotnosti. Prav ta ga po svoje tudi najbolj uničuje, saj ga neprestano opominja na evropsko kolonialno zgodovino, ob kateri se tudi sam počuti sokrivega. V svojih pesniških vzgibih se napaja v staroselski preteklosti, kjer se še največkrat zanese na peruanske bogove:

»Pod mano je divjal vsakdan sodobne prestolnice, ene izmed mnogih, navidez enakih, nad mano pa je za kopreno smoga viselo sonce, staro božanstvo, v katerega so Inki, praočetje dežele, v kateri sem se tisto novembrsko jutro prvič prebudil, verjeli, se mu klanjali, mu nosili daritve, ga spoštovali in občudovali, ki so mu prilagajali svoja življenja in običaje, po katerem so uravnavali svoje rituale in najskrivnejša izročila, okrog katerega so krožili, zapisovali minljive tirnice svojega bivanja, risali svoj krog v razmerju do edinega izvira luči, rojevalca dnevov, prinašalca plodov in prihodnosti, edinega pravega središča.« (Šteger 1999, 20).

Ko odškrtnemo Štegrov pogled na staroselsko problematiko, se nam razpre podoba starobitnega ameriškega prebivalca kot človeka, ki je močno povezan s svojimi božanstvi in skupnostjo, ob kateri diametralno nasprotno nastopa razcerkvenjen in individualistično usmerjen Evropejec. S tem se Šteger giblje po tanki liniji druge skrajnosti stereotipnih dojemaj lastnega kulturnega sveta.

»Šestero indijancev, ki se je v avtobusu zabavalo z mojim kislim, nakremženim izrazom na obrazu, najverjetneje ni vedelo, da ta obraz prihaja iz sveta želje po popolnih nadomestkih.

Iz sveta, katerega glavni trud je posvečen vzpostavljanju iluzije, da je s pomočjo tehnike moč zares premagati zakone narave.« (Šteger 1999, 67)

Še ena opazka k Štegrovom delu se nanaša na najbolj čaščen zoomorfični inkovski simbol pume. Ta se nemalokrat ulovi na njegove metafore, a ne v klasični formi inkovske tradicije, temveč zopet, kot že večkrat omenjeno, v povezavi z njegovim notranjim doživljanjem lastnega jaza. Torej uporabi staroselsko ikonografijo v popolnoma drugačnih pomenih od prvotnih. Jo literalizira.

Jančar se skozi staroselsko problematiko sprehodi v kontekstu misijonarstva. V romanu predstavi del jezuitske zgodovine, v kateri so jezuiti poskušali staroselcem zagotoviti boljše življenje. Njihova politika je bila sledeča: v zameno za možnost kvalitetnejšega življenja, ki je zajemalo boljše zdravstvo, šolstvo ipd., so se morali staroselci pokristjaniti. Jezuiti so s strani drugih kolonizatorjev neprestano želi kritike, da se s staroselci okoriščajo in da so na ta račun nasilno obogateli. Stvar se je razplamtela do te mere, da so se morali jezuiti tako rekoč čez noč umakniti iz svojih misijonov:

»Najvišji pravijo, da smo v Indijancih, ki se upirajo, ki hočejo, da ostanemo z njimi, vzgojili suženjsko zvestobo ... zvestobo že, a ne suženjsko, zvestobo evangeliju, (...).« (Jančar 2000, 233)

Staroselce predstavi v precej nestereotipni podobi, vendar znotraj časa, v katerem se roman dogaja; torej v obdobju kolonizacije ameriškega kontinenta okrog leta 1755. V svoji domišljiji se poigrava s takratno miselnostjo ljudi, ki jo je najbolj jasno vzpostavil Krištof Kolumb. Njegova percepcija je temeljila na dejstvu, da je staroselcem v zameno za naravno bogastvo treba ponuditi kulturno bogastvo, za katerega je Kolumb staroselcem pripisal, da ga nimajo. Kolonialisti so bili prepričani, da z vsiljevanjem lastne (torej po njihovem mnenju tudi boljše) kulture nasproti staroselskim navadam in običajem prinašajo le dobro. S tem so vzpostavili izrazito pokroviteljski odnos in staroselca kot Drugega postavili na razvojno raven infantilnega bitja.

V Jančarjevem delu je zastopan misijon v Paragvaju. Delo misijonarjev je predstavljeno kot pozitivno, saj je Gvaranijem (staroselskemu ljudstvu, ki ga Jančar v romanu opisuje) prineslo neko blagostanje, v nasprotju z neusmiljenimi portugalskimi kolonizatorji:

»(...) divji portugalski jezdeci na svojem neusmiljenem pohodu skozi misijone, skozi njegovo davno življenje, bandeirantes, nosilci ropa, uboja, brezsravnega posiljevanja, teptalci rdeče zemlje in razdiralci stoletnega dela Jezusove družbe.« (Jančar 2000, 65)

Ljudstvo Gvaranijev primerja s preprosto množico slovenskih romarjev. S tem jih civilizacijsko izenači in se tako izogne pokroviteljskemu pogledu na staroselce:

(...) »Hodil je po poljih in gledal kmečke ljudi pri delu, gledal je njihove pobožne procesije in nekaj se mu je zganilo v srcu, ta preprostost, ta jasnost, njihova romanja, včasih se mu je zazdelo, da je tu tista skrivnost razodetja enostavnega in jasnega Boga, ki jo je čutil med Gvaraniji.« (Jančar 200, 356)

Kljub vsemu tudi Jančarju, podobno kot že njegovemu sodobniku Alešu Štegru, na uspe ubežati limanicam, ki jih predenj

postavljajo razmišljanja o prvinskosti prvotnih ameriških prebivalcev. Gvaranije začrta kot ljudstvo, ki je prvobitno povezano z naravo:

»Iz globočin prihaja, tam so njene korenine, zasajene globoko, Gvaraniji so vedeli, duša je iz zemlje in iz gozda, iz živali in iz reke, iz vsega, kar je, in zlahka so razumeli, da duša hoče navzgor, pod kupolo nebeškega svoda, kamor jo kliče Gospod.« (Jančar 2000, 115)

Za čim pristnejši prikaz duha časa, v katerem se roman dogaja, Jančar uporablja svojevrstno besedišče. Tako namesto imena Amerika uporablja izraz Indija. Za vzpostavitev večjega (literarnega) prepada med kulturami uporablja za podobne stvari različna poimenovanja, o katerih dobimo vtis neke distance, oddaljenosti in nerazvitosti določenega ljudstva. Tako na primer jezuiti poznajo molitve in zdravnike, Gvaraniji pa gozdna zaklinjanja in ranocelnike ter vrače.

Pomen jezuitov igra v romanu nosilno vlogo, saj so poleg duhovnih vodij ključni tudi za preostali razvoj gvaranijskega ljudstva. Gvaranijem tako pogosto pripade vloga infantilnega ljudstva, ki mu brez pomoči drugega (civilizacijsko naprednejšega) grozi izumrtje:

» (...) v misijonih, nič ni prinesenega iz Španije in drugih evropskih dežel, vse izcizelirano v spretnih rokah gvaranijskih kiparjev, ki so jih te umetnosti naučili jezuiti.« (Jančar 2000, 151)

Jančar se ves čas vrti okrog predsodkov in stereotipov družbe, ki je šele vstopala v novi vek in je bila polna bajeslovnih in mističnih gledanj na tuja ljudstva:

»O čem naj ti pripovedujem Katarina? O Indijancih, o divjakih, ki hodijo v cerkve. Niso divjaki, reče Simon, takšni so kakor ti in jaz.« (Jančar 2000, 164)

Berglesove podobe staroselcev se kot na dlani ponujajo za antropološko analizo. So precej konkretne in jasne. Pri staroselski problematiki se izrazito postavi na stran staroselcev. Rezervate vidi povsem enostransko – negativno, v luči nekakšnega geta:

»Ostali so jim strgani šotori, velika peščena pustota, jalovost rdeče prsti in podpis belega poglavarja na pismu, ki jim zagotavlja dolgo umiranje.« (Bergles 1988, 52)

Posledično s tem je tudi odnos do kolonialistov negativen in s tem enako posplošujoč za Zahod kot pri Štegru.

V izbrani literaturi petih slovenskih književnih del, ki se nanašajo na Ameriko in njene prebivalce, lahko sledimo tudi paleti različnih poimenovanj za staroselske ameriške naseljence.

Adamičeva (sicer vrednostno zaznamovana) terminologija spričo metaforičnih preskokov iz rdečkožcev (kot imenuje staroselce) na bleda lica (belopolti priseljenci) postane nevtralna:

»Tu in tam je imel Baraga nekaj časa uspehe; nazadnje pa se je nakopičilo proti njemu in rdečkožcem preveč težav.« (Adamič 1951, 19)

»Ni (Baraga op. p.) mogel prepričati uvažanja 'ognjene vode' (žganja), s katerim so 'bleda lica' opajala Indijance in sklepara z njimi kupčije.« (Adamič 1951, 19)

Jezikovno bogata poimenovanja za staroselce ima tudi Štegrov potopis. Med utečeno kolonialistično evropsko poimenovanje Indijanci se bolj pogosto vrine ime Peruanci. Tudi pri poimenovanjih za belce ne skopari in v skladu s svojo protikolonia-

listično držo imenuje belega človeka gringo.

Poleg izraza Indijanci, Jančar za Gvaranijsko ljudstvo najde še eno poimenovanje:

»Ta gozdna bitja so se naučila tiskati knjige (...)« (Jančar 2000, 352)

Skoraj nobeno delo pa ne izhaja iz staroselskih poimenovanj, tudi pojem staroselci se ne pojavi nikjer.

Epilog

Različnost izbranih del v vseh pogledih (kronološko, žanrsko, ipd.) seveda pogojuje med seboj povsem izključujoča si dojetanja, a tudi mnogo vzporednic v odnosu do Amerike in njenih (predvsem staroselskih) prebivalcev. Čeprav gre za literarna dela, ki so že apriori zaščitena z nalepko fikcije, pa se skozi dela jasno odražajo različna osebna stališča avtorjev. V ničemer se pisanje (kakršno koli že) ne more odreči subjektivnim in objektivnim predstavam, ki izhajajo iz okolja pišočega. Skozi literaturo se odražajo ne samo določene estetske smernice, temveč tudi politične in kulturne. Literarna dela so pomembno zrcalo dobe, v kateri so nastala, zato je prerez pričujoče problematike relevanten primer tega, kako se je dojetanje Amerike pri slovenskih književnikih spreminjalo (in se še spreminja) skozi čas.

Medtem ko se Adamičeva pripovedna naracija osredotoča na Ameriko kot novi svet, ki lahko ponudi evropskim prišlekom plodna tla za nastanek nove in boljše civilizacije kot ji je bil priča na stari evropski celini in ga veliko bolj kot prvobitni prebivalci Amerike zanimajo evropski prišleki, pa druga generacija izseljenskih avtorjev, ki ju zastopata Bergles in Rode, kaže na povsem drug tip pripovedi, v kateri lahko sledimo predvsem razliki med Ameriko in domovino ter posledično s tem romanticiziranim predstavam. Zanju je v veliki meri značilna nostalgičnost in celo sentimentalnost, predvsem v odnosu do slovenske zemlje in kulture. Ta dva pojma sta pogosto žrtvi idealizacije, ki pa dejansko nima nikakršne realne podlage, temveč je le plod konstruktov, ki sta si jih avtorja ustvarila daleč stran od doma.

V sodobni slovenski literaturi, kamor prištevam Jančarja in Štegra, je zaznati še več narativnih sprememb. V igri je nekakšen postmodernistični obrat, ki se tiče predvsem kritičnega in večplastnega dojetanja kolonizatorskega procesa, ni pa še opaziti bistvenih zavedanj o procesu staroselskega preporeda. Podobe Amerike so zaobjete dosti bolj subtilno, kritično in previdno, čeprav predvsem Šteger še vedno prepogosto naseda limanicam negativne stereotipizacije lastnega zahodnega sveta.

Tudi stereotipna podoba staroselca kot primarnega in manj razvitega ameriškega prebivalca, neenakovrednega evropskemu, se počasi spreminja, ostajajo pa še kolonizatorska poimenovanja, ki ne izhajajo iz staroselskega besedišča, npr. Indijanci.

Kot je pokazalo pričujoče besedilo, predvsem sodobni avtorji do problema zavzemajo določeno distanco in zato premorejo zadostno mero samorefleksije, da njihova dela bralcev v večji meri ne zavajajo k predsodkom in stereotipizaciji Amerike. Predvsem izpuščajo pomembno lastnost, in sicer posploševanje in pogrevanje nekkih že obstoječih konstruktov, ki so v

največji meri plod medijske realnosti.

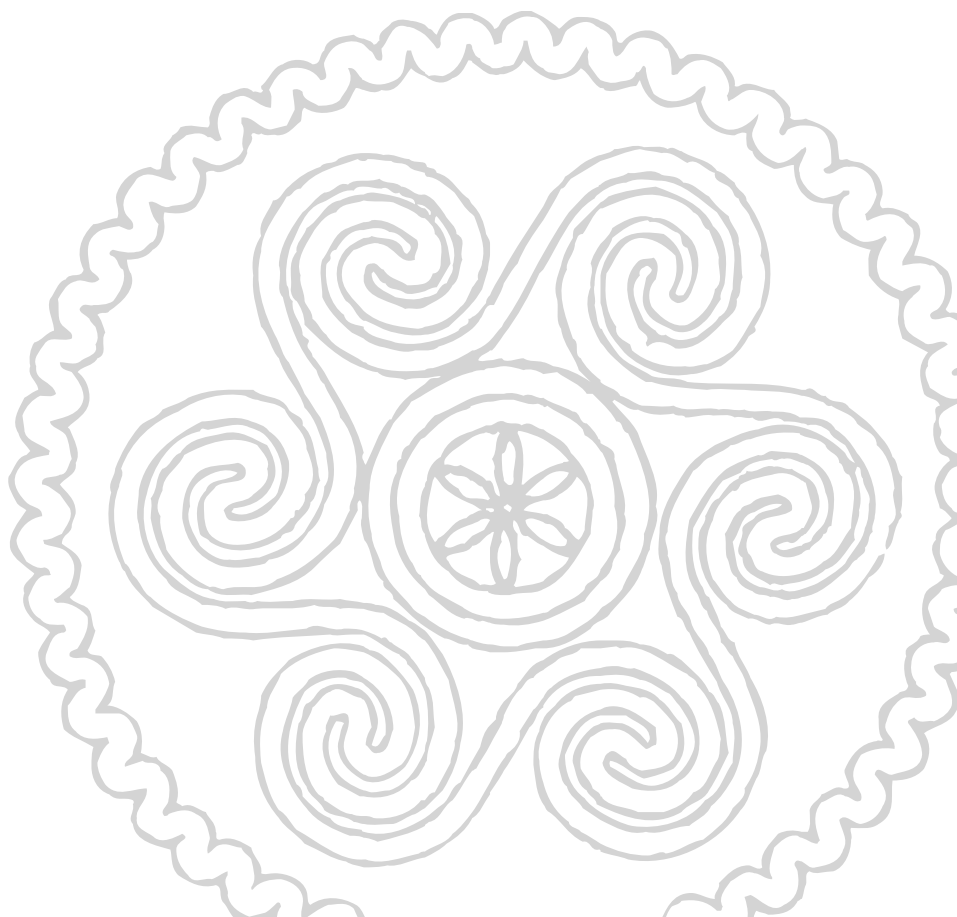
Pričujoča raziskava se opredeljuje le do petih literarnih del in obravnava tri generacije avtorjev ter njihove poglede na ameriški kontinent in njihove prebivalce s poudarkom na staroselcih. S tega zornega kota pač ne more zajeti vseh pogledov avtorjev na tovrstno problematiko, ki je še mnogo bolj kompleksna, kot je pokazal pričujoči poskus rekonstrukcije literarnih predstav v slovenskih književnih delih, vendar pa vseeno kaže določeno sliko, ki se prenaša na bralca kot ključnega prenosnika in konzumenta predstav, ki jih literatura posreduje.

Beletristika kot konkurenčen medij vsem drugim oblikam, kot so svetovni splet, TV, časopisi, radio ipd. igra pri risanju in oblikovanju naše podobe o stvarnosti pomembno vlogo, zato ni vseeno, kako nam jo posreduje. Sama po sebi mora biti zadostno orožje v boju proti stereotipnim podobam in se tega tudi zavedati.

Literatura:

- ADAMIČ**, Louis 1951: *Iz dveh domovin*. Maribor: Obzorja.
- BERGER** L., Peter, Thomas **LUCKMANN** 1988: *Družbena konstrukcija realnosti: Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BERGLES**, Ciril 1988: *Ellis Island*. Ljubljana: Književna mladina.
- JANČAR**, Drago 2000: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOS**, Janko 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- RODE**, Vinko 1993: Otok miru. V: Andrej Rot (ur.), *Ob srebrni reki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 224–231.
- ŠTEGER**, Aleš 1999: *Včasih je januar sredi poletja*. Ljubljana: Študentska založba.
- WEBER**, Irena 2003: *Ženski itinerariji: Med antropologijo potovanja in literaturo*. Koper: Znanstvenoraziskovalno središče Koper.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 1. 6. 2006

TOVARNIŠKI PROSTOR: PROSTORSKA RAZMERJA IN HIERARHIJE

Izvleček

V prispevku se sprašujem o prostorskih ureditvah in hierarhijah v tekstilni tovarni Predilnica Litija. Osredotočam se na oblikovanje tovarniške discipline in na spreminjanje prostorskih razmerij, prostorske mobilnosti oz. determiniranosti delavcev in upraviteljev v proizvodnji v kontekstu spreminjanja socialistične tovarne v preoblikovano postsocialistično podjetje.

V Predilnici Litija sem se leta 2004 za krajši čas zaposlila v proizvodnji. Analizo terenskih zapisov soočam z intervjuji z upokojenimi in s še zaposlenimi ljudmi v Predilnici. Teza, ki jo postavljam, je, da prostorska ureditev, v katero so implicirana hierarhična razmerja in razmerja moči, ni le odraz tovarniške discipline, temveč tudi prostor, kjer se vzpostavlja spomin.

Abstract

The article analyzes spatial relations and hierarchical structures in the Predilnica Litija textile factory. Examined are disciplinary measures in the plant and the changes in spatial relations and mobility of production workers and management, all within the context of transformation from a socialist textile factory to a restructured post-socialist enterprise. After having obtained a short-time employment in the factory in 2004 I kept a fieldwork diary and interviewed factory employees as well as those who have already retired from the plant. On the basis of my findings I posit that the spatial arrangement within the plant, with its implicit hierarchical structure and proportions of power, reflects not only work discipline but also forms a space that creates a memory.

Za uvod

Projekt zgodnje industrializacije, ki se je tako rekoč rodil prav v tekstilnih tovarnah, so v Sloveniji po drugi svetovni vojni vzeli v roke inženirji socialistične ideologije, v sodobnem času pa upravitelji, ki poskušajo slediti strategijam mednarodnih trendov upravljanja podjetij. Kot sestavni del socialističnega projekta je Predilnica Litija tako kot druge tovarne utemljevala svoj razvoj s posebnimi parolami o učinkovitosti in racionalizaciji. Zanimivo je, da so po političnem preobratu po letih 1990 in 1991 na dan znova prišle enake parole, čeprav s popolnoma drugačnimi pomeni.

Socialistične tovarne so z ekspanzivnim večanjem števila zaposlenih in s širjenjem prostorov uresničevale parole o (socialistični) tehnološki modernizaciji in napredku. Tudi Predilnica je v tem duhu dograjevala nove prostore, ki jih je odpirala ob političnih obletnicah, in tako z odprtjem novega prostora potrjevala politične zmage, krepila pripadnost tovarni

in (tudi) političnemu režimu.

V sodobnem času se je tovarna skrčila tako v številu zaposlenih kot v prostoru.¹ Delavke in delavci so mi vsi najprej hiteli zatrjevati, kako veliko se je v tovarni spremenilo: »Zdaj se zgubiš notri, ker se je toliko spremenilo,« so mi razlagale delavke. »Včasih je bilo 1100 ljudi, zdaj pa ...,« so ostajali stavki večinoma nedokončani, kot da jih sploh ni treba izgovoriti, saj naj bi to videla že sama. Največjo prostorsko spremembo je po pripovedovanju prineslo zmanjšano število zaposlenih v proizvodnji.

Spreminjanje tovarniškega prostora pri zaposlenih je tesno povezano s časovno delitvijo na »včasih« in »zdaj«. Pri tem lahko označevalec *zdaj* zajame zelo široko obdobje; lahko je danes, včeraj ali pred petimi leti. Prav tako lahko *včasih* pomeni tudi preteklost pred dvajsetimi ali štiridesetimi leti. Dogodek, ki čas razdeli med *včasih* in *zdaj*, ni jasno definiran; lahko je to leto 1990 (odpuščanje delavcev v tovarni in ne politične volitve), leto 1991 (izguba jugoslovskega trga in vojna v Sloveniji) ali pa prelom ostaja časovno nedoločen.

Predilnico Litija sem izbrala za bolj poglobljeno študijo predvsem zato, ker je ena redkih predilnic v Sloveniji, ki še vedno deluje. S specializacijo za posebna vlakna, ki jih izdelujejo za potrebe medicine, pohištvne in avtomobilske industrije, je Predilnica specializirala proizvodnjo, redefinirala podjetniško usmerjenost, reorganizirala delovno organizacijo in prostorske relacije ter s tem socialna razmerja med ljudmi.

Vodstvo Predilnice ponosno opozarja na *predilniško tradicijo*; s tem pravzaprav poimenuje časovno kontinuiteto obstoja tovarne, hkrati pa neprestano poudarja tehnološko modernizacijo in vizije prihodnosti. V takšnih okvirih tudi delavci s ponosom poudarjajo, kako se je s tehnološkim razvojem vse spremenilo.

Ob najinem prvem pogovoru leta 2003 je direktor Predilnice pokazal na tovarniški dimnik ter vodni stolp na fotografiji, in rekel: »*Tole je simbol predilnice in ljudje se tega premalo zavedajo.*« Nekdanji direktor, ki je Predilnico vodil skoraj 30 let, je v intervjuju poudaril, da je, ko se je zaposlil v tovarni, najprej poskušal »*utrditi pripadnost delavcev do tovarne.*«. Tudi v tem primeru je tovarniški dimnik postavil za simbol. Dimnik je simbol tovarne tako v klasični industriji kot tudi v socialistični ideologiji. V obeh primerih uteleša produkcijsko moč v materialnem in simbolnem smislu.² V imaginariju

¹ Dele tovarniškega posloplja Predilnica oddaja v najem drugim podjetjem. Po oceni nekdanjega direktorja naj bi Predilnica zdaj delovala le še v tretjini nekdanjega obsega.

² Tovarna ne proizvaja le dobrin, temveč tudi subjektne pozicije ljudi (prim. Rofel 2001, 170): delavke, delavce, uslužbenke, upravitelje in vodje.

zaposlenih in upokojenih pripovedovalcev dimnik prinaša niz predstav, med drugim predstavlja »kruh« oz. zaslužek, v industrijski krajini pa poseblja napredek in uspeh.

V postsocialističnem času se je pomen dimnika spremenil. V diskurzu postsocializma in deindustrializacije so industrijska poslopja zamenjala servisna podjetja, moderne poslovne stavbe s pisarnami in trgovski centri. S preoblikovanjem socialnega prostora so tudi delavke in delavce v medijskem diskurzu začeli nadomeščati nove proletarke in proletarci, to so trgovke in trgovci.³ Vzdrževalec v proizvodnji Predilnice se mi je pritožil nad spreminjanjem okolja in se pri tem skliceval prav na izganjanje kadečih dimnikov: »Potem imamo še bencinske črpalke, pa trgovine. Industrije pa ni. Da bi se še kaj ven kadil iz raufenka, to se pa samo pri nas. Povsod so same trgovine, pa trgovke. Saj je prav, da so trgovke, ampak če drugih firm ne bo, tudi v trgovine ne boš mogel iti.«

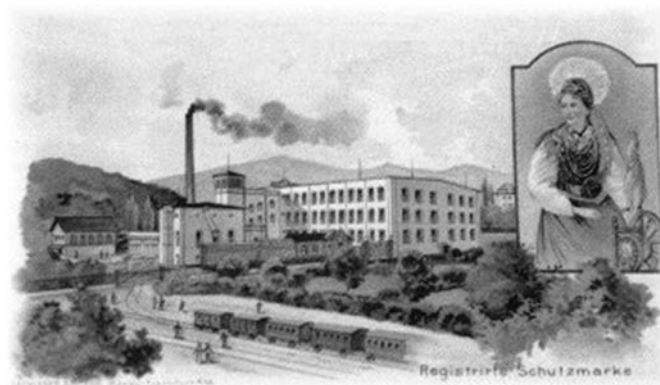

Fotografija dimnika in vodnega stolpa Predilnice Litija.
Vir: *Litijski predilec*, september 2003, letnik 3, št. 2, 1

Kljub temu pa se upravitelji Predilnice ob opredeljevanju podjetja tudi danes obračajo na klasični simbol industrije. »117 let štejejo. Tovarniški dimnik kot izraz industrijske moči, rasti in tudi kot simbol naše enotne volje,« je septembra leta 2003 v uvodnik tovarniškega časopisa *Litijski predilec* zapisal direktor.

Sodobno poslanstvo podjetja, ki je definirano ob prepletanju preteklosti in sedanjosti, nakazuje tudi slika na spletni strani Predilnice Litija: v zgornjem kotu je na manjši sliki v narodni noši upodobljena predica, ki prede na kolovratu, v ozadju pa se čez cel kader razteza industrijsko poslopje z dobro vidnima dimnikom in vodnim stolpom. Iz dimnika se vali dim, tovarna torej deluje. Pred tovarno je železnica, pomembna za razvoj tekstilne industrije. Pod sliko pa je zapisana letnica 1886, kar poudarja časovno kontinuiteto obstoja tovarne. Osrednje

tovarniško poslopje, zgrajeno v stilu predvojne, zgodnje industrijske arhitekture⁴ se do danes ni veliko spreminjalo. Osrednji del zgodnje predilnice je ostal, dodajali pa so se novi prostori. Tovarniško poslopje je ograjeno. Zaposleni vstopajo v ograjeni tovarniški prostor po dvorišču mimo vratarnice, kjer se nahajajo tudi skladišča. Vrata so v dopoldanskem času odprta, vstop kontrolira vratar, ki je danes hkrati tudi telefonist, v popoldanskem in nočnem času pa so vrata zaprta. Z racionalizacijo delovnih mest so se (po letu 1990) v Predilnici ukinila nekatera delovna mesta, med drugim tudi mesto vratarja v popoldanskem in nočnem času. V popoldanskem in nočnem času vhod prek monitorja in kamere nadzoruje delavka v vlagalnici.

Slika spletne strani Predilnice Litija.
Vir: www.litija.com, 9. 1. 2005⁵

Nižje poslopje ob glavni proizvodni stavbi naseljujejo uslužbenci tržnega sektorja, marketinga in drugih servisnih služb. Kadrovska služba in računovodstvo sta v stavbi, ki je odmaknjena od tovarniškega poslopja in zunaj ograjenega prostora. Proizvodnja Predilnice je razdeljena na tri oddelke: predpredilnico, predilnico in sukalnico. V proizvodnji poleg delavk in delavcev za stroji delajo tudi čistilci, snemalke, transportni delavci, ki skrbijo za prevoze, in vzdrževalci, ki popravljajo oz. vzdržujejo stroje. Vsak oddelek ima svojega vodjo, po formalni hierarhični lestvici so nižje od njih vodje posameznih izmen. Njihova naloga je organizacija in koordinacija dela v proizvodnji. Njihov formalni naziv je *vodja izmene*, zaposleni v proizvodnji pa jim pravijo *majstri*. Pogosto jih kličejo kar po imenu, le tistega, s katerimi se ne razumejo najbolje, naslavljajo z neosebno obliko *majster*.⁶

⁴ Z zgodnjo industrijsko arhitekturo raziskovalci označujejo čas od tridesetih let 19. stoletja do propada Avstro-Ogrske. Breda Mihelič, *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem: Zgodovinski uvod*. V: Breda Mihelič, *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana 2002: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 5–26.

⁵ V času, ko je bil prispevek že napisan, so v Predilnici Litija spremenili naslovnico spletne strani.

⁶ Beseda je nemškega izvora. Še danes pri delu vsi v proizvodnji uporabljajo veliko nemških popačenk. Zdi pa se, da vodje spodbujajo uporabo slovenskih različic, saj so mene vedno, ko sem tudi sama spregovorila z nemškimi popačenkami, vprašali, če vem za slovenski prevod. Delavke in delavci so mi razložili, da je zato toliko nemških besed, ker je bila Predilnica včasih nemška.

³ Boštjan Videmšek, *Novi proletariat, trgovke: Nasmeh je eno najpomembnejših pravil korporacijskega kodeksa*. In prav je tako. V: *Delo, Sobotna priloga*, 26. 2. 2005, 12–14.

Zaposleni na vodstvenih položajih, ki svoje delo opravljajo v pisarnah, le redko vstopijo v proizvodnjo, npr. ko imajo tam kakšno konkretno delo. Delavci v proizvodnji jih ne vidijo pogosto in jih le redko naslavljajo s priimki, še redkeje z imeni, čeprav na videz, in kadar jim omeniš priimek, prepoznajo vse. Ko govorijo o njih, jih naslavljajo z *uni iz pisarn* ali *uni gor*. Tudi vodstvo je hierarhično razdeljeno in za delavce tako obstajajo *šefi* in *še večji šefi*, se pravi *uni gor*, to so pisarniški uslužbenci. V tovarni je ključna razdelitev na proizvodnjo in pisarne. Za razumevanje dihotomije zgoraj–spodaj pa moramo spoznati hierarhično strukturo v tovarni.

Hierarhična struktura v tovarni

V pogovorih delavke in delavci proizvodnjo pogosto označujejo z *noter*. *Noter* in *zunaj* sta ključna označevalca, prav tako tudi *zgoraj* in *spodaj*, ki jih moramo brati v mreži hierarhičnih razmerij in socialnih interakcij. Z označevalcema *zgoraj* in *spodaj* zaposleni v proizvodnji ločujejo pisarne upraviteljev, kamor pogosto v pogovorih delavk, delavcev in vzdrževalcev sodijo tudi druge servisne službe, pa čeprav se številne pisarne ne nahajajo v zgornjem delu glavne stavbe. Takšna poimenovanja niso povezana s prostorskim stanjem, temveč odražajo hierarhično razdelitev.

Noter v interpretacijah delavk in delavcev predstavlja proizvodnjo, lahko pa tudi notranji, prostorsko in časovno omejen prostor, ki ga delavka in delavec ne smeta zapustiti, dokler ni konec *ših*. Kot mi je v pogovoru rekel vzdrževalec: »*Zunaj je pa moje življenje, tukaj si ga pa ne morem sam urejati, tukaj si pa s sodelavci, zunaj je pa zunaj, se pa družimo vsi ...*« V delavskih interpretacijah *noter* pogosto z negativno konotacijo omejenega prostora predstavlja omejenost miselnega horizonta. »*Svojim otrokom ne bi tega pustila, da se zaposli v predilnici, jaz sem se kot otrok, kaj pa otrok ve. Potem pa tukaj ostaneš in se zabubiš ... in ne greš nikamor več drugam,*« se mi je pritožila delavka. Prostor lahko v takšnem smislu determinira horizont življenja posameznice oz. posameznika.

Oddelki so ločeni med seboj; v pritličju sta predpredilnica, prva faza obdelave, in sukalnica, zadnja faza. Predilnica, vmesna faza, se nahaja v dveh nadstropjih, v zgornjem nadstropju, delno pa tudi spodaj, v istem prostoru kot sukalnica. Prva in tretja faza sta zaradi lažjega dovoza materiala (na primer bombaža) in odvoza preje (končnega izdelka Predilnice) spodaj. V vsakem oddelku so pisarne *majstrov* in njihovih pomočnikov. Predilnica je pred kratkim prenovila proizvodno pisarno svojega oddelka, ki se kot galerija razteza v prostor dveh proizvodnih oddelkov, predilnice in sukalnice. Čez celo steno pisarne je okno z razgledom nad proizvodnjo. Pisarne kadrovske službe, računovodstva, generalnega direktorja in direktorice hčerinskega podjetja Liti⁷ so v drugi stavbi, kjer je bilo nekoč še več pisarn, in se nahaja za tovarniško vratarnico, se pravi zunaj ograjenega prostora.⁸ Laboratorij in pisarne trženja, prodaje in razvoja so v posloplju poleg proizvodnje.

⁷ Hčerinsko podjetje Liti je bilo s statusom invalidskega podjetja ustanovljeno leta 1994.

⁸ Poslovna stavba je ločena od glavnega tovarniškega kompleksa. V stavbi je bila še pred letom 1986 zdravstvena ambulanta, pozneje pa tudi trgovina.

Večina pisarn je tudi prostorsko odmaknjena od proizvodnje; brez razgleda nanjo ali stikov z njo.

Lisa Rofel je v analizi tovarniškega prostora tekstilne tovarne svile na Kitajskem postavila zanimivo vprašanje o prostorski oddaljenosti. Vprašanje je, kdo se skriva pred kom; pisarniški uslužbenci pred delavci ali obratno. Njena teza je, da upravitelji niso skriti le zato, da bi lahko čim bolj prikrito opazovali in nadzorovali delavce, temveč tudi zato, da sami ostajajo skriti pred njimi. Na takšen način ohranjajo moč nad svojim delom; delavci namreč nikoli ne vedo prav dobro, kaj delajo upravitelji in uslužbenci v svojih pisarnah. Po Rofelovi moramo raziskovalci razmišljati v kontekstu moči, saj imajo tisti, ki so v pisarnah, dostop do znanja. (2001, 170)

To velja predvsem za pisarne upraviteljev ter pisarniških uslužbencev, ne pa vodij v proizvodnji. Pisarne *majstrov* niso neprehoden prostor. *Majstri* v pisarnah izračunavajo zmogljivost strojev pri obdelavi raznolikih surovin, program dela oz. organizacijo strojev pa vpisujejo v tabele na veliko tablo, ki se nahaja v vsaki pisarni na različnih oddelkih. V pisarnah so tudi izračuni in popisi količine, ki sta jih pridelala posamezna delavka ali delavec. »*Ko v pisarni ni nikogar, skočim pogledat, koliko sem naredila,*« mi je povedala delavka, pri kateri sem delala. V pisarno pa vstopita delavka ali delavec tudi takrat, ko se pokvari stroj, da po telefonu pokličeta vzdrževalce. Delavke in delavci pogosto vedo, kaj se dogaja v pisarni. Skozi okno, ki se nahaja v vseh treh oddelkih, imajo namreč vsaj delen vpogled v prostor, zato se tudi govorice med njimi hitro širijo.

Delavke so večinoma jezne, če v garderobo vstopi nepovabljen nadrejeni. »*On je tudi v garderobo za mano prišel,*« so mi za določenega vodjo večkrat rekly v pogovoru. Garderoba je intimni prostor delavk, kamor imajo dostop le one ali delavke drugih izmen istega oddelka. Čeprav to v praksi ne drži vedno. V garderobo lahko stopi vodja izmene z nalogami, navodili in opozorili, ali pa tam poišče delavko, da se vrne za stroj. Po pripovedovanju se to v sodobnem času redkeje dogaja, v preteklosti pa se je večkrat. Uslužbenci in upravitelji v njihovo garderobo nikoli ne vstopijo. Garderobe moških in žensk so ločene, moški pa so lahko v nekaterih oddelkih in izmenah tudi povabljeni na kavo v žensko garderobo.

Pisarna v proizvodnji je tudi v razumevanju delavcev prostor vodij izmen, kamor se ti poskušajo tudi skriti, predvsem v nočnem delovnem času, ko naj ne bi bilo kontrole z *vrha*, nadzora, ki so mu izpostavljeni tudi vodje v proizvodnji. Po mnenju delavk in delavcev so vodje v proizvodnji tudi sami izpostavljeni nadzoru upraviteljev. Takšne razlage so odvisne od odnosa med vodjo in njegovo izmeno. V splošnem pa med različnimi položaji znotraj proizvodnje, se pravi med vodjo izmene, delavkami, delavci in vzdrževalci obstaja povezanost, ki se navezuje na skupni delovni prostor. Predvsem to drži v razmejevanju s pisarniški uslužbenci; takšen prostor je namreč situacijsko in relacijsko oblikovan. Številni *majstri* so bili pred napredovanjem delavci oz. vzdrževalci v proizvodnji.

Razlika med zaposlenimi v proizvodnji in zaposlenimi v pisarni je vidna tudi v oblekah; vodje v proizvodnji (čeprav ne vsi) imajo halje, pisarniški delavci oz. zaposleni v drugih sektorjih pa jih nimajo. Vodje izmen popravljajo oz. nastavljajo stroje, tako da so sami pogosto črni od olja, ali pa kot delavke in delavci beli od bombaža ter lanu; njihovo delo namreč pote-

ka v proizvodni dvorani. Pisarniški uslužbenci se, oblečeni civilno, pogosto le sprehodijo skozi tovarno. Redko se med njimi in delavci v proizvodnji sliši pozdrav, ali pa si v pozdrav pokimajo z glavo.

Oddelki so prostorsko ločeni, vsak ima svojo garderobo, se pravi, da se zaposleni niti med malico, ki poteka v garderobi, ne vidijo med seboj. Ker je moških v proizvodnji toliko manj, imajo zdaj skupno garderobo. Zaposleni se vidijo le, ko prihajajo ali odhajajo iz skupne zgradbe. Vendar sta tudi vhoda v zgradbo dva: v predpredilnico oz. predilnico smo šli večinoma skozi drug vhod kot v sukalnico. Oddelki so med seboj povezani, čeprav se delavke in delavci ne sprehajajo naokoli. Njihovo mesto je točno določeno. Če jih vodje ne prestavijo na drugo delovno mesto, delavke in delavci ne zapuščajo proizvodnih hal svojega oddelka. Večina jih že dolgo ni bila v drugih oddelkih, in sami so rekli, da bi bilo dobro, da bi se razgledali naokoli in videli, kako se je spremenila proizvodnja. To pa je mogoče le enkrat letno ob dnevu odprtih vrat, ko obiskovalce po proizvodnji vodijo vodje izmen, oddelkov ali proizvodnje.

Kjer poteka delo v skupini, na primer na nekaterih delovnih mestih v predilnici, delavke z *ukanjem*, kot to same imenujejo (podaljšano črko u zategnjeno in glasno zapojejo), kličejo k delu na določenem stroju. Poleg telesne komunikacije, kretenj rok in glave, ostaja med njimi ukanje še danes ključni način komunikacije pri delu. V predilnici delavke v skupini pripravljajo stroj. Ko ga vodja skupine »zalaufa«, zraven zaúka, takrat pa z vseh strani dvorane pritečejo delavke ter začnejo vezati prejo. Stroji so dolgi; na obeh njihovih straneh stoji in prejo veže več delavk. Sama tega nisem delala, ker se nikakor nisem mogla naučiti. Ko smo končale delo pri pripravi stroja, sem na začetku kar stala v kakšnem kotu. Vendar so me delavke opozorile, da to ni dobro; da se moram znajti in si sama najti opravilo. Stati križem rok prikrito in odkrito odklanjajo vsi v proizvodnji. Še preden sem vstopila v proizvodnjo, mi je prijatelj, uslužbenec v Predilnici, svetoval, naj v proizvodnji nikakor ne stojim z rokami v žepih. Tudi sam je namreč kot pripravnik v proizvodnji delal tri mesece.⁹ V proizvodni dvorani nikoli nisem videla, da bi kdorkoli stal pred strojem in čakal. Če v nekem trenutku v določeni fazi ni dela, ker se na primer čaka na material, se delavke (čeprav je prepovedano) umaknejo v garderobo, skrijejo za kakšnim večjim strojem in poklepetajo ali pa v roke vzamejo metlo in počistijo okolico stroja. Zato sem v takšnih trenutkih sčasoma v roke kar sama vzela metlo in začela pometati. Enkrat pa sem, ko se je z ukanjem klicalo k vezanju preje, odšla od stroja, da bi se razgledala po proizvodnji. Do mene je prišla delavka, ki je zaslišala ukanje. Bila je razjarjena, ker sem odšla, nato pa je sama v ihti skočila k stroju. Ukanje namreč v trenutku definira natančno koreografijo delavk v prostoru.

Čeprav se osredotočam na verbalno artikulirane pripovedi, na tem mestu vendar opozarjam tudi na neverbalno artikulirane pomene, kar zajema tudi samo učenje dela v tovarni. Delavke in delavci se dela za stroji namreč priučijo z opazovanjem in s telesnim posnemanjem gibov. Precej samouško učenje zajema

utelešeno znanje in nebesedne komunikacije. (prim. Herzfeld 2003, 101) Učenje telesne discipline na podlagi posnemanja zahteva aktivno udeležbo posameznice oz. posameznika. Telesno učenje predvsem na začetku redko spremljajo verbalna pojasnila.

Marsikatera upokojena delavka mi je v intervjuju zavrnila, da lahko še danes sredi noči naredi vozle; v dokaz je z rokami takoj v zrak zarisala kretnjo. Ob tem pa je ponosno poudarila, da se je teh vozlov naučila sama. Učenje s telesnim posnemanjem pa je lahko problematično. Marsikatera se je pritožila, da ji dolgo nihče ni povedal, da ne dela pravilno. Delavke in delavci se dela za stroji učijo od starejših sodelavk in ne od formalno nadrejenih vodij. V začetni fazi je tako zelo pomemben odnos med starejšo delavko in novinko. Starejša delavka je namreč tista, ki ve, kako najbolje in najhitreje delati na stroju. V nadaljevanju se takšen odnos odvisnosti prenese na vodjo izmene in delavko. Nova delavka mora poskrbeti, da bo stroj deloval. Ko se pokvari, mora o tem obvestiti vodjo izmene, ki pokliče vzdrževalca, da stroj popravi. Hitreje ko sta pri stroju vodja izmene in vzdrževalec, hitreje lahko delavka nadaljuje z delom, to pa se na koncu pozna na števcu njenega stroja ali pri stehtani kilazi.

Delo v proizvodnji je fizično, delavke in delavci delajo z rokami oz. s telesi. Popisujejo *šefi*; tisti, ki *samo popisujejo*, v proizvodnji niso najbolj priljubljeni. Pred kratkim so upravitelji začeli v proizvodnjo uvajati sistem podpisovanja; delavke in delavci se podpisujejo na listke, ki jih priložijo svojim izdelkom, ali na sezname opisanih del, ki visijo na strojih. Za nekatera dela, kot na primer čiščenje stroja ipd., je časovno določeno, kdaj se izvajajo, in ko jih delavka oz. delavec opravi, na seznamu naredita kljukico. S kljukico in podpisom prav tako potrđita, da sta pri prevzemu in ob odhodu z delovnega mesta stroj lastnoročno pregledala. Podpis naj bi v tem primeru potrdil identifikacijo posameznice ali posameznika z njunim izdelkom, v primeru podpisovanja opravljenih del pa dokazal njuno fizično prisotnost in moralno odgovornost do dela za strojem: »Zdaj smo jih že tako navadili, da imajo vsi svinčnike, ker morajo. Na strojih morajo opraviti določena opravila, potem imajo pa kontrolni list, kakor recimo na straniščih snažilka. Ima listo, to sem naredil, to, to, tako da zdaj niso vsi majstri, ki imajo svinčnike.« Upravitelj v citatu posredno opozarja na pomensko spreminjanje svinčnika ali samega pisanja v proizvodnji. V preteklosti je kontrolni list podpisoval vodja izmene, zdaj je to postala naloga delavk. Razlaga upraviteljev je, da poskušajo na ta način delavce osamosvojiti. Delavke in delavci pa tovrstna nova opravila pogosto težko sprejemajo, večina vidi v tem le dodatno delo.

Pri tem pa je zanimiv tudi sam pomen pisanja ob fizičnem delu za strojem v proizvodnji. Delavke in delavci še danes negativno ocenjujejo tiste vodje, ki se s svinčnikom in papirji v rokah sprehajajo po proizvodnji, sami pa nikoli niso poskušali ali ne poskušajo delati na strojih. Takšni pogledi so odraz razmejevanja med priučenimi oz. izkušenimi in izobraženimi, šolanimi ljudmi. »Delavka je mojster svojega stroja in svoj stroj najbolj pozna,« so mi večkrat povedale sodelavke. Izkušnje so namreč tiste, ki v proizvodnji ostajajo pomembne. Nadrejene, ki niso nikoli delali na stroju, delavke in delavci prav zaradi tega pogosto označujejo negativno.

⁹ Vsi pripravniki, ki se zaposlijo kot uslužbenci v Predilnici, najprej tri mesece delajo v proizvodnji.

Tovarniška disciplina

Vsaka delovna faza je odvisna od dela, ki so ga delavke in delavci opravili v prejšnjih delovnih fazah; tako organizirano delo po *tekočem traku* oz. zaporedju delovnih faz namreč postavlja delavke in delavce v razmerje odvisnosti. Delavke so v pogovoru večkrat poudarile, da so bila vedno pomembna vsa delovna mesta v tovarni, nihče namreč ne more brez drugega. Vendar pa je delavka iz predpredilnice, ko se je pri meni ustavila skupaj s transportnim delavcem iz sukalnice, v šali rekla sodelavcu z drugega oddelka: »Brez nas tudi vas ne bi bilo.« V sodobnem času se takšna delitev spreminja, v predpredilnici vodje uvajajo linije, kjer naj bi delavec ali delavka obvladala celotno linijo. Z racionalizacijo in s prilagodljivostjo delovnih mest¹⁰ ista delavka oz. delavec ne delata za enim, temveč za dvema ali tremi stroji ene linije. Ena linija namreč predstavlja več različnih faz, kjer se obdeluje določena vrsta materiala; na primer bombaž, lan ali mešanica.

Pot oz. potek delovnih postopkov sta v proizvodnji točno določena: neočiščen bombaž (ali lan, surovin je namreč več), ki ga pripeljejo s tovornjaki ali po železnici, najprej obdelajo v predpredilnici. V navitkih prepeljejo transportni delavci material v vozičkih v predilnico, kjer se predeluje preja, in na koncu v sukalnico, kjer se oblikuje fina nit.

Vozički za prevoz navitkov v predpredilnici.
Foto: Nina Vodopivec, 9. 9. 2005

Vodje oddelkov utemeljujejo sodobno proizvodnjo z več urejenosti, ki sledi načelom večje učinkovitosti. Takšne so tudi pogoste interpretacije delavcev in delavk. Upravitelji tovarne neprestano poudarjajo red. Tudi nekdanja gospodarska ministrica Petrinova naj bi bila ob obisku Predilnice zadovoljna z notranjo organizacijo dela, »kjer dela ena delavka na več strojih, in izredno čisto proizvodnjo, kjer je vse, kot je povedala, na svojem mestu. Njenim očem ni bilo skrito, da se delavci ne

¹⁰ Prilagodljivost in racionalizacijo delovnih mest izpostavljajo tako merila sodobnih strategij upravljanja podjetij kot tudi dokumenti Sveta Evrope. O kritiki in problematičnosti takšnih pogledov gl. Angela Procolli (ur.), *Workers and Narratives of Survival in Europe: The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century*. New York 2004: State University Press.

sprehajajo brez potrebe in vsak natančno ve, kaj dela.«¹¹

Prostorska preureditev pomeni drugačno razdelitev dela, kar vpliva tudi na drugačno socialno interakcijo. Pri tem je pomembna spremenjena postavitev strojev, ki so drugačni tudi tehnološko. »Včasih nisi smel stran od mašine,« povedo delavke. Že sama pozicija strojev je zahtevala več sodelovanja med delavkami. Po pripovedovanju so bili stroji postavljeni drug nasproti drugega, tako da sta si bili delavki prostorsko blizu. Ker na strojih ni bilo lučk, ki bi označevale napake (kot na sodobnih strojih), je morala delavka neprestano nadzorovati, kako se napeljuje preja na sprednji in zadnji strani stroja. Četudi je šla preverit zadnji del ali zadaj vezat prejo, kar je sestavni del delovnega procesa, je njena sodelavka nadzirala, kaj se dogaja na sprednji strani.

Delovna mesta po oddelkih so različno porazdeljena: v predpredilnici delata delavka ali delavec sama za enim ali tremi stroji, v predilnici in sukalnici pa delo večinoma poteka v skupini. To je pomembno tudi v prostorskem smislu, saj sta v prvem primeru delavka oz. delavec sama za strojem, v drugem pa sta v neprestani interakciji z drugimi sodelavci. Razlikuje se torej njuna prostorska determiniranost v proizvodni hali, ki je lahko vezana na majhen prostor običajno tik ob stroju, ali pa zavzame večjo prostorsko mobilnost.

Prostorska razmerja ne zajemajo le prostorskega discipliniranja teles, temveč tudi prostorsko discipliniranje zavesti. (Rofel 2001, 163) Točno je določeno, kje stoji delavec in koliko korakov stran stoji drugi delavec. Sistem linij v predpredilnici predstavljajo na tleh zarisane črte, ki zaznamujejo delovna mesta, pozicijo strojev, loncev, vozičkov in poti ter točno določijo pozicijo delavcev, njihove gibe in poteze. Kot že rečeno, je težnja vodstva, da bi delavka ali delavec obvladala celo linijo, kar pomeni več faz in več različnih strojev. Delavka in delavec nadzirata svojo linijo, ki je prostorsko odmaknjena od drugih linij. Tudi zaradi prostorske razdalje in hrupa je komunikacija med njima onemogočena, saj bi to zahtevalo, da zapustita svoj prostor. Po eni strani je mesto delavke in delavca točno določeno,¹² ne smeta se sprehajati po drugih proizvodnih dvoranah. Po drugi strani pa naj bi bilo delo delavke in delavca danes – v skladu z merili mednarodnih standardov – bolj prilagodljivo; glede na potrebe dela naj bi delavka oz. delavec sprejela tudi druga delovna mesta. (prim. Stenning www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf, 27. 1. 2005; Dunn 2004). Nad takšnim spreminjanjem delovnih mest v sodobnem času delavke in delavci niso navdušeni, predvsem če naj bi zapustili svojo skupino in oddelek.

¹¹ Novinar je ob tem dodal: »Žal si ministrica ni uspela vzeti nekaj minut časa za kratek klepet z zaposlenimi ženami, ki v zelo težkih delovnih pogojih in v štirih izmenah prejmejo v povprečju zgolj 70.000 tolarjev mesečne plače.« Bojan Rajšek, Predilnica se ne boji Kitajcev. V: *Delo*, 19. 2. 2004, 3. Pozneje pa so upravitelji Predilnice napisali odgovor, da je bila ocena o plačah neresnična. Manja Tesla. V: *Delo*, 3. 3. 2004, 3.

¹² Na oglasni deski je zapisano, katere stroje zna upravljati.

Sistem linij v predpredilnici predstavljajo na tleh zarisane črte, ki zaznamujejo delovna mesta, pozicijo strojev, loncev, vozičkov in transportnih poti. Črte na tleh točno določajo pozicijo delavcev, njihove gibe in poteze.

Foto: Nina Vodopivec, 9. 9. 2005

Mobilnost posameznika v prostoru je odvisna od delovnega mesta. Delavke in delavci, ki delajo v proizvodnji za stroji, so omejeni na majhen prostor. Ko smo se oktobra leta 2004 med delom zaklepetali z delavko predpredilnice in transportnim delavcem drugega oddelka, je prišel vodja. Delavko je poslal na delovno mesto, transportnega delavca pa nazaj na njegov oddelk. Pri tem ga ni niti vprašal, ali ima kot transportni delavec, ki edini med proizvodnimi delavci lahko zapuša prostore svojega oddelka, kakšno opravilo v oddelku predpredilnice.

Vodje oddelkov obesijo na oglasne deske liste s tabelami, na katere vodje izmen vpisujejo prisotnost, neopravičene in opravičene izostanke posameznic in posameznikov.¹³ Nihče ni komentiral, da bi ga to motilo ali da bi karkoli pomenilo; tako ali tako naj bi vsi v prostoru videli in vedeli, da te ni in zakaj te ni.

Čas je pomemben predvsem v proizvodnji pri normiranem delu.¹⁴ Kot že rečeno, delo za strojem onemogoča mobilnost delavk in delavcev po prostoru in zapuščanje delovnih prostorov. Takšna časovna determiniranost razmejuje ljudi, predvsem zaposlene v proizvodnji (razen vzdrževalcev) od vodij oddelkov in uslužbencev drugih služb v tovarni.

Vodja je v najinem pogovoru delavkam in delavcem pripisal nostalgijo po socializmu, a vendar mi je, ko sva se srečala v pisarni v proizvodnji, rekel, da tudi sam pogreša urnik, ko je lahko delal od osme ure zjutraj do treh popoldan, sedaj pa ostaja do petih ali še dlje. Razdelitev na delovni in nedelovni čas je pri delavkah in delavcih točno določena, vendar se tudi konča po osmih urah, medtem ko je urnik upraviteljev in nekaterih

uslužbencev servisnih služb v sodobnem času bolj raztegljiv. Delavka, ki je v začetku devetdesetih let delala kot samostojna trgovka, je opozorila, da se kljub temu, da je fizično naporno, delo v proizvodnji za delavke in delavce zaključuje po osmih urah, za marsikoga pa danes ni tako. To je izkusila tudi sama, ko je imela trgovsko podjetje.

Odsotnost z dela je med delavkami in delavci sankcionirana.¹⁵ Pod vtisom sodobnih strategij o večjem redu in učinkovitosti tudi delavke in delavci sodobnost utemeljujejo v nasprotju s socializmom, »*ko se je veliko ljudi šetal naokoli*«. Sama sem bila sprva presenečena, da je bil nadzor v proizvodnji tako minimalen. O tem sem takoj povprašala delavko, ki mi je odgovorila: »*Saj ni treba, da je ravno nadzor, saj te takoj vidi, koliko si naredil, po števcih.*«

Discipline pa ne zagotavljajo le števci; tovarniški prostor je namreč strukturiran tako, da so vsi ves čas vidni. Tovarniška organizacija s hierarhičnim, kontinuiranim, funkcionalnim in samostojnim nadzorom zajema pogled, ki nikoli ne neha gledati. Rezultat takšnega pogleda so delavci, ki predvidevajo odgovornost za samodisciplino.¹⁶ Moč pogleda je vsem očitna, ni pa preverljiva. Arhitekturna struktura tovarniškega prostora je tako bolj anonimna in produktivna kot pa represivna. (Foucault 1984, 171–177)

O večjem nadzoru v primerjavi s preteklostjo pa se delavke neprestano pogovarjajo v garderobi. Ko sem enkrat vprašala sodelavko po mehanizmih na stropu proizvodnje, mi je odgovorila, da je slišala, da bodo na strop pritrdili videokamere. Ko sem jo presenečeno vprašala, zakaj, mi je odgovorila »*za nas*«. Pri tem se mi ne zdi tako pomembno vprašanje, ali bodo upravitelji v proizvodnji dejansko postavili videokamere, temveč dejstvo, da se med delavci sploh oblikujejo take interpretacije. Zgodbo z videokamero sem zasledila tudi v časopisih, ko naj bi leta 2002 v eno od tovarn direktor namestil videokamere.¹⁷

Pomočnik, ki se je v Predilnici Litija zaposlil šele pred kratkim, in je o razmerah v socialistični preteklosti slišal le od sodelavcev, odgovarja: »*Prej so bili delavci bolj med sabo. Zdaj po devetdesetih se je vse spremenilo. Ko greš naokoli, vsak delavec gleda, kot da ga kontroliraš, da izvajaš nadzor nad njim, zdaj so bolj zaprti.*« Spominjanje preteklosti je v tem primeru posredovano, vendar ponotranjeno.

Na izobraževalnem seminarju za delavke in delavce je med drugim vodstvo zaposlenim v proizvodnji predstavilo kodeks oblačenja in obnašanja. Delavka mi je v pogovoru rekla, da je bila prizadeta, ko je slišala predavateljico govoriti o tem, kako morajo imeti delavke urejene nohte in kakšno frizuro naj imajo: »*To je moja svoboda,*« je rekla, »*ali bom imela lase zgoraj ali nazaj. Dobro, nekaj je, da če imaš dolge, da imaš spete zaradi varnosti, ampak drugače je pa moja izbira. Sem*

¹³ Opravičena ali neopravičena odsotnost z dela se označujeta z različnimi barvami. Neopravičenih odsotnosti, ki se označujejo z modro barvo, po pripovedovanju vodje danes ni več. Kaznovana bi bila lahko tudi z izključitvijo iz podjetja.

¹⁴ V sodobnem času je delo v proizvodnji razdeljeno na štiri izmene. Izmena je dolga osem ur in se spreminja na dva dni. Kar pomeni, da dela izmena v proizvodnji dva dni dopoldne, dva dni popoldne, dva dni ponoči, dva dni pa so delavci izmene prosti.

¹⁵ V preteklosti naj bi po pripovedovanju zaposlenih vodstvo toleriralo odsotnost kmetov ob večjih sezonskih delih, kar so delno sprejeli tudi zaposleni v proizvodnji.

¹⁶ Michel Foucault je s konceptualizacijo panoptikona opozoril, da prostorska razmerja oblikujejo subjektivitete. Foucault je panoptikon spremenil v metonim za moderni pogled discipline; s konstitucijo vednosti raznolikih inštitucij postanejo subjekti pravzaprav objekti nadzora. (Foucault 1984)

¹⁷ Brane Piano, Na monitorju opazujejo delavke v spodnjem perilu. V: *Delo*, 25. 1. 2002, 6

stara štirideset let in če se v štiridesetih letih nisem naučila pozdravljati, se tudi zdaj ne bom.«

Kljub temu, da sem se tudi sama s svojo izmeno udeležila istega izobraževanja, tega predavanja nisem slišala, čeprav je bilo napovedano na vabilu, ki so ga dobili vsi zaposleni. Predavanja so bila namreč organizirana za vse zaposlene v proizvodnji, poslušala pa jih je vsaka izmena posebej. O tem sem slišala govornice in nekaj šal v garderobi: »Pokaži mi, a imaš urejene nohte, če ne pa domov« ali »bolje desetkrat pozdraviti kot nikoli«. Številne delavke¹⁸ so bile užaljene, da jih vodstvo tako obravnava, vendar pa mi je sodelavka v pogovoru rekla, da je sama opazila, kako se nekatere res ne znajo obnašati. Njena interpretacija je bila, da upravitelji tega ne morejo naravnost povedati posameznici ali posamezniku, zato so povedali vsem v skupini; da pa jim je verjetno nerodno pred tujimi partnerji, ki občasno obiščejo proizvodnjo. Številne so bile prepričane, da je bilo predavanje o pravih načinih obnašanja namenjeno vsem, tudi njihovim nadrejenim.

Kljub *tovarniški disciplini* (Foucault 1984), ki nadzira delavce in gibanje v proizvodnji, pa v praksi dejansko prihaja do neprestanih pogajanj. Na cigarete smo sicer predvsem v nekaterih izmenah redko hodile, kava (pet minut) in malica (dvajset minut) sta bili časovno točno določeni. Delo v hrupnem, zakajenem in vročem prostoru s ponavljajočimi se gibi je fizično naporno in preoblikuje telesa delavk oz. delavcev. To pa ne pomeni, da delavke nimajo nobenega nadzora več nad svojimi telesi in svojim gibanjem. Sodelavka je rekla, da če ji nagajata stroj ali preja, včasih kar na glas reče: »Udaj, pa grem na cigaret.« Ko si umiri živce, se vrne: »Tako bom več naredila, kot pa da tukaj v mašino brcam.« Dodala je, da je med delom prepovedano hoditi v garderobo, to je dovoljeno le med odmorom. »Ta starejše rečejo, da je bilo včasih tega več.« Po njenem mnenju pri tem tudi mojstri zamižijo na eno oko, saj vidijo, da »ne gre« in jih včasih celo tolažijo: »Ne se sekirat, saj bo.«

Med socialistično tovarno in postsocialističnim podjetjem

Z družbenopolitično spremembo so po letih 1990 in 1991 številne tekstilne tovarne končale v stečaju, število zaposlenih pa se je zmanjšalo. Pred osamosvojitvijo leta 1990 je bilo v tekstilni industriji zaposlenih 74.845 ljudi, leta 2004 pa 21.535. (SURS, obdelava GZS ZTOUPI)

V Sloveniji so pričeli v tem času mediji, ekonomske in politične elite v ospredje postavljati popolnoma druge akterje, kot so jih postavljali v socialističnem času. Delavci, ki so bili v preteklem sistemu portretirani kot nosilci revolucije in revolucionarne zavesti, so v sodobnem času tisti, ki v javnem diskurzu kot relikti socialističnega ekspanzivnega zaposlovanja v industriji odplačujejo napake socialističnega režima. Danes delavec ni zamenljiv le v konkretnih praksah, temveč tudi v diskurzu ekonomske politike ter sodobnih politik vodenja in upravljanja podjetij. Raziskovalci moramo torej upoštevati

diskurz o delavcu v sodobni ekonomiji in politiki. V takem diskurzu je delavec vpisan v drugačno mrežo politike in moči, kot je bil v socialistični preteklosti.

Kot je bilo rečeno že na začetku prispevka, o pomenski konstrukciji tovarniškega prostora razmišljamo tako v povezavi s spreminjanjem ekonomskih ter političnih inštitucij kot tudi socialnega prostora, se pravi v kontekstu postsocialistične transformacije. Postsocializem obravnavam kot popolno predelavo temeljnih pomenskih in interpretativnih sistemov in ne popolnoma ločeno od procesov deindustrializacije. Pri tem se sklicujem tudi na kritiko tranzicije v smislu linearnega prehoda od ene statične kategorije k drugi, ki naj bi premočrtno sledila ideji napredka in kapitalističnim zahtevam ekonomije. Transformacija zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata. (Brumen in Muršič 1999, Buchowski 2001, Burawoy in Verdery 1999, Rona Tas 1997) Z idejo transformacije hkrati problematiziramo družbeno evolucionistične poglede, ki socializem portretirajo kot totalitarni režim, v nasprotju z demokratičnim sistemom v kapitalizmu.

Vprašanje torej je, kako vizije o prostorskih preureditvah in o novih oblikah discipliniranja zaposlenih ter mednarodne strategije o razvoju podjetja v praksi realizira vodstvo in kako te vizije sprejemajo ter oblikujejo delavci. Nove strategije namreč ne nastajajo v praznem prostoru, temveč tudi v okviru spomina delavk in delavcev ter upraviteljev. Prostor ni le rezultat socialnih procesov, temveč tudi medij, ki konstituira družbeno. (Gupta in Ferguson 2001, Low in Zuñiga 2003)

V spominu ljudi socialistična tovarna ni bila le delovni prostor; bila je prostor, kjer so se delavke in delavci tudi zabavali, se med seboj poročali, si pridobivali izkušnje in se seznanjali z drugačnim načinom življenja. (prim. Kürti 1996) K spoznavanju drugačnega življenja so prispevali tudi sindikalni izleti; nekateri so prvič v življenju odpotovali v tujino, se šolali v Vzhodni Nemčiji, Švici ali na Švedskem, ali pa so prvič pleteli z letalom v druge jugoslovanske republike. Predilnica je gradila stanovanjske bloke in naselja, s počitniškimi domovi na morju in v hribih pa je organizirala prosti čas zaposlenih in njihovih družin.¹⁹ Predilnica je zgradila sindikalno dvorano, ki je bila še v osemdesetih letih pomemben prostor, kjer so potekale tudi lokalne proslave. Delovno mesto v tovarni je odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih mrež, v družinskem življenju in pri integraciji v skupnost. Starejši upokojenci se spominjajo, da je imela tovarna svoj zelenjavni vrt, menzo, trgovino, zdravstveno, zobozdravstveno in ginekološko ambulanto,²⁰ nekaj časa v prvem povojnem obdobju tudi vrtec (leta 1947 so odprli Dom igre in dela).

Leta 1994 se je podjetje kot številna druga podjetja v Sloveniji privatiziralo z notranjim odkupom.²¹ Kljub temu, da je prihajalo do prestrukturiranja in da je pomembno vprašanje, kdo ima danes v Predilnici delnice in kaj to pomeni v kontekstu moči,

¹⁹ Stanovanjsko infrastrukturo so oblikovali lastniki Predilnice že med obema vojnama. Več o zgodovini Predilnice gl. France Kresal, *Zgodovina predilnice Litija 1886–1986: Predilnica Litija 100 let*. Litija 1986: Predilnica Litija.

²⁰ Prva zdravstvena posvetovalnica je bila ustanovljena leta 1962, zobna ambulanta pa leta 1963.

²¹ Leta 2005 se je Predilnica d. d. preoblikovala v družbo z omejeno odgovornostjo.

¹⁸ O tem sem se pogovarjala predvsem z ženskami, vendar naj bi se v predavanju obračali tudi na moške, kako morajo biti obriti, postriženi in počesani.

so delničarji v popolni večini še vedno zaposleni v tovarni, in upokojenci, ki delnic niso prodali. Prestrukturiranje Predilnice nakazuje že sprememba imena: Predilnica se je namreč preoblikovala iz tovarne v podjetje, pa čeprav se zaposleni nanjo še vedno sklicujejo kot na *fabrko*. Delniška družba ostaja za zaposlene v proizvodnji precej abstraktna entiteta.

Upravitelji v tovarni utemeljujejo sodobne strategije s kritiko nekdanjega socialističnega sistema oz. v opoziciji z njim in ga označujejo kot neučinkovitega, pogosto ga poimenujejo kot demokracijo v narekovajih, kjer so bili delavci preveč svobodni in preveč zaščiteni (s čimer se velikokrat strinjajo tudi delavci). V primerjavi s sodobnim racionalizmom prostega trga socializem portretirajo kot čustveni sistem. »*Tovarna je gospodarsko podjetje in ne socialna ustanova*,« mi je v pogovoru razložila uslužbenka in ob tem dodala, da je bila najprej huda, ko so drugi tako govorili, zdaj pa razume, da tako mora biti. Takšni pogledi predstavljajo socialistično podjetje kot socialni ventil, ki je preprečeval nemire, ni pa skrbel za dobiček in zahteve trga.

Vodstvo sicer utemeljuje nove strategije v nasprotju s socializmom, vendar jih kljub temu delavcem večkrat predstavi na takšen način, da poudari kontinuiteto s preteklostjo. Upravitelji delavce pogosto povezujejo s socialistično preteklostjo, pa vendar so sami tisti, ki o njej eksplicitno zelo pogosto govorijo. V takšnih njihovih interpretacijah so delavci tisti, ki se težje prilagajajo. Prilagodljivost, ki jo zahtevajo upravitelji, pa je drugačna od prilagodljivosti v razlagah delavcev, kjer so delavci tisti, ki se znajo prilagoditi in znajo delati vse. Delavci uporabljajo nekdanje izkušnje, s katerimi zagovarjajo in dokazujejo, da so se znali prilagoditi v času pomanjkanja, ko so delali nadure, ob slabi tehnični opremljenosti, slabi kvaliteti surovin (ko se je »*neprestano trgala preja*«) in v slabih delovnih pogojih (ko je bil »*beton po tleh in ni bilo klimatskih naprav*«). Delavci ne trdijo, da je bila socialistična organizacija dela ali produkcije boljša, temveč da njihove izkušnje iz časa socialističnih napetosti legitimirajo njihove sodobne položaje dobrih delavcev v kapitalističnem podjetju in da so zaradi teh izkušenj boljši delavci. Na podobne načine preteklost uporabljajo tudi upravitelji, ko pripovedujejo o različnih preteklih izkušnjah pomanjkanja in strateških načinih preživetja. Te izkušnje naj bi jim pomagale preživeti tudi v sodobnem času.

Predilnica Litija je bila, kot že rečeno, zgrajena leta 1886 in deluje še danes. Zaposlovanje v tovarni je potekalo po sorodstvenih linijah okoliškega prebivalstva, kar pomeni, da so imele delavke, delavci, uslužbenci, vzdrževalci ali upravitelji zaposlene že babice, tete, mame, v redkejših primerih tudi očete, strice in može. Pri tem igra pomembno vlogo tudi dejstvo, da je direktor domačin, nekdanji štipendist tovarne, doma iz bližnje okolice, kot tudi večina drugih zaposlenih na vodstvenih položajih. Pogovor z ljudmi kaže, da je to pomembno dejstvo, saj je po eni strani tovarna dolgoletni vir preživetja, hkrati pa je simbolni kapital – za zaposlene je tovarna namreč prostor in vir identifikacije. Tovarna je prostor, ki na prav poseben način neprestano povezuje preteklost s sedanostjo, saj vzpostavlja občutke trajanja.

Ob ekonomskih, političnih in družbenih spremembah se sodobnost v nekaterih pomembnih dejanjih na prav posebne načine prepleta s preteklostjo; v družinskem življenju, v nekaterih delovnih postopkih še delujočih tovarn, kot na primer

Predilnice, se pravi v vsakodnevnih telesnih gibih v tovarni, v socialnih odnosih, v obnašanju ljudi v vsakdanjem življenju in v neformalnih normah. Na tem mestu pa vendar opozarjam, da raziskovalci na odzive vodstva Predilnice, njenih upraviteljev, delničarjev, delavk in delavcev ne gledamo kot na ostanke socialistične preteklosti, temveč kot na odgovor, ki nastaja ob prepletanju preteklosti in sedanosti. Strategije ljudi v sodobnem času so tudi reakcije na mednarodne povezave in premestitve kapitala v inštitucijah, s katerimi se soočajo nekdanje komunistične države. Slovenija je v mreže delovanja nekaterih od naštetih mednarodnih organizacij vstopala že v devetdesetih letih, kot na primer v Svetovno trgovinsko organizacijo leta 1994. Leta 2004 pa je postala formalna članica Evropske unije in Nata.

Ob tem se sklicujem na kritiko Michaela Burawoya in Katherine Verdery (1999, 2), s katero se avtorja usmerjata proti raziskovalcem, ki ob dokazovanju kontinuitete med socializmom in postsocializmom spregledajo, da je preteklost preoblikovana in konstituirana v reakciji kot odgovor na sodobne napetosti in tržne iniciative.

Tovarna je produkcijski in socialni prostor, kjer neprestano prihaja do mobilizacije in pogajanj med različnimi interpretacijami preteklosti in sodobnosti. Ravno spreminjanje prostorskih razmerij, nove strategije upraviteljev, pogajanja med vodstvom in delavci in med samimi zaposlenimi v vodstvu ustvarja napete situacije. Upokojeni in še zaposleni v Predilnici s spominom na pretekli pomen dela utemeljujejo svoja pričakovanja in zahteve tudi v spremenjenem sodobnem socialnem okolju. Pri tem je pomenska konstrukcija tovarne kot socialističnega projekta v spominu ljudi pomembna, saj na različne načine legitimira njihove sodobne položaje. Prostorska ureditev tovarne, v katero so vključena razmerja moči, ni le odraz discipliniranja delavcev, temveč je tudi prostor, kjer se vzpostavlja spomin.

Literatura:

BRUMEN, Borut in Rajko **MURŠIČ** 1999: Uvod v odčaranje tranzicije. V: Borut Brumen in Rajko Muršič (ur.), *Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries. Etnološka študijska 9*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 7–12.

BUCHOWSKI, Michal 2001: *Rethinking Transformation: An Anthropological Perspective on Postsocialism*. Poznan: Wydawnictwo Humaniora.

BURAWOY, Michael in Katherine **VERDERY** (ur.) 1999: *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield.

DUNN, Elizabeth C. 2004: *Privatizing Poland, Baby food, Big Business, and the Remaking of Labor*. London, Ithaca: Cornell University.

FOUCAULT, Michel 1984: *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.

GUPTA, Akhil in James **FERGUSON** 2001 [1997]: Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press, 1–32.

HERZFELD, Michael 2003: *The Body Impolitic; Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value*. Chicago: The University of Chicago Press.

KÜRTI, Laszlo 1996: Fieldwork Experiences in Socialist and Post-socialist Hungarian Communities. V: Zmago Šmitek in Rajko Muršič (ur.), *MESS Mediterranean Ethnological Summer School Piran*, Pirano, Slovenia 1997 and 1998, Vol. 3. Ljubljana: Županičeva knjižnica, 185–208.

LOW, Setha in Denise **LAWRENCE-ZUÑIGA** 2003: *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Publisher.

ROFEL, Lisa 2001 [1997]: Rethinking Modernity: Space and Factory Discipline in China. V: Akhil Gupta in James

Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham, London: Duke University Press, 155–178.

RONA TAS, Akos 1997: *The Great Surprise of the Small Transformation: the Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

STENNING, Alison 2005: Re-placing Work: Economic Transformation and the Shape of a Community in Post-socialist Poland. V: *Work, Employment & Society* 19/2, 235–259. www.nowahuta.info/papers/stenning%20wes.pdf, 27. 1. 2005.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 14. 12. 2006

Izvirni znanstveni prispevek / 1.01

Jasna Fakin Bajec

RAZISKOVANJE KULTURNE DEDIŠČINE NA KRASU PO SLEDEH JEZIKOSLOVCA IN NARODOPISCA DR. KARLA ŠTREKLJA

Izveček

Dr. Karel Štrekelj, rojen v Gorjanskem na Krasu, je kot priznan slavist, jezikoslovec in narodopisec pri svojem raziskovalnem delu uveljavil pomembne smernice etnografskega raziskovanja. Kraševci v nekaterih vaških skupnostih vse bolj posnemajo raziskovalne nagibe svojega rojaka, v drugih skupnostih pa raziskovanje dediščine nikakor ne obrodi zelenih sadov. Avtorica v prispevku na podlagi Štrekljevih metodoloških izhodišč analizira vzroke za uspešnost / neuspešnost raziskovanja, ohranjanja in vključevanja dediščine v sodoben razvoj lokalnih skupnosti.

Abstract

Dr. Karel Štrekelj, born in the village of Gorjansko in the Karst region, was a prominent Slavist, linguist, and ethnographer who had formed significant directives in ethnographic research. In several village communities in the Karst region locals have started to follow the lead of their compatriot to research their cultural heritage. While some attempts have been successful others have not generated any significant results. In view of Štrekelj's methodology, the author analyzes the key factors of their success or failure, the degree of heritage preservation in the area, and its inclusion in the present development of local communities.

Namesto uvoda – o dediščini

Dediščina je v sodobnem času pogosta tema mnogih znanstvenih diskusij, konferenc, obravnjav, saj je v današnjem svetu porabniške družbe poznega kapitalizma, transnacionalnih gibanj in s tem povezane globalizacije v osrčju procesa soustvarjanja, utemeljevanja in poudarjanja nacionalne in lokalne identitete, poleg tega pa je postala tudi podlaga za ekonomsko

in komercialno izrabo, predvsem pri načrtovanju turističnih vsebin (t. i. *heritage industry*).

Z dediščino kot sodobnim globalnim pojmom – čeprav ima beseda za sabo že dolgo zgodovino (gl. Lowenthal 1985) – pa se ne ukvarjajo le znanstveniki in strokovnjaki različnih humanističnih in družboslovnih ved, katerih področja raziskovanja so človek, njegovo družbeno okolje in stvaritve, temveč se z odkrivanjem dediščine pravzaprav ukvarja širši krog prebivalstva: otroci v okviru izobraževalnih projektov, predstavniki lokalnih in regionalnih skupnosti, člani najrazličnejših kulturnih, turističnih, razvojnih in drugih društev itn. Skrb za dediščino je tudi glavno poslanstvo Organizacije združenih narodov za šolstvo, znanost in kulturo (Unesco), ki v okviru svojih konvencij skrbi za ohranjanje naravne in kulturne dediščine vsega človeštva. Pri Svetu Evrope¹ in v EU sprejemajo konvencije, ki uveljavljajo doktrino integralnega – celostnega varstva kulturne dediščine, kar pomeni, da je ohranjanje vrednot kulturne dediščine treba vključiti v razvoj družbe, saj dediščina predstavlja temelj razvoja civilizacije in jo je zato treba vključiti v dinamične spremembe in transformacije. Varstvo dediščine naj bi postalo integralni del načrtovanja in upravljanja skupnosti in prispevalo k njenemu

¹ Svet Evrope je meddržavna organizacija, ki združuje različne evropske države, katere cilj je: varovati človekove pravice, pluralistično demokracijo in pravno državo; ozaveščati ljudi in spodbujati razvoj evropske kulturne prepoznavnosti in raznolikosti; iskati rešitve za probleme, s katerimi se srečuje evropska družba (zapostavljanje manjšin, sovraštvo do tujcev, nestrpnost, varstvo okolja, kloniranje ljudi, aids, mamila, organiziran kriminal itd.); pomagati pri uveljavljanju trdne demokracije v Evropi s podporo političnim, zakonodajnim in ustavnim reformam (http://www.coe.si/sl/predstavitev_sveta_evrope/na_kratko/, 5. 3. 2007).

trajnostnemu, kakovostnemu, ekonomskemu in socialnemu razvoju. (Lah 2002, 42)²

Čeprav v znanstvenem diskurzu ni temeljne definicije, ki bi povsem enoumno povzemala pojem dediščine, saj jo lahko vsak znanstvenik in strokovnjak interpretira skozi svoj raziskovalni pogled, poleg tega pa je odvisna tudi od posamičnih držav oziroma opredelitev v njihovih zakonih o varstvu kulturne dediščine, mnogi zaradi splošne predstave o pomenu izraza dediščina niti ne razmišljajo in ga uporabljajo bolj v vsakdanjem smislu – kot stvaritve, ki so nam jih zapustili naši predniki in jih moramo v sodobnem času ohraniti. Prav ohranjanje, restavriranje, predstavljanje in vključevanje dediščine v trajnostni razvoj³ so torej najpogostejši izrazi, ki dopolnjujejo razumevanje dediščine in so tudi ključni cilji mnogih razvojnih projektov, ki jih finančno podpirajo Evropska unija in druge evropske in svetovne organizacije. S poglobljenim razumevanjem pomena dediščine v določeni skupnosti pa lahko kaj hitro spoznamo, da je dediščina v vsakdanjih pogovorih postala medij, ki krepi občutek pripadnosti in legitimira tako lokalne, regionalne skupnosti kot nacionalne in širše transnacionalne korporacije (dediščina Krasa, Slovenije, EU). Z drugimi besedami, ukvarjanje z dediščino lahko brez večjega truda pritegne širšo javnost (npr. pripadnike določene skupnosti), da s skupnimi močmi zavaruje ostanke, ki so jih zapustili predniki, ob tem pa še zadovolji potrebo po druženju in zabavi. Za ohranjanje elementov dediščine in njenega trženja je mogoče zaprositi za finančna sredstva tako na občinski in državni ravni kakor tudi širši evropski, saj je trenutno ohranjanje dediščine ena pomembnih in temeljnih evropskih razvojnih usmeritev.

Na Slovenskem je izraz dediščina pogosteje v rabi od 80. let 20. stoletja. To so bila leta, ko je zaradi različnih političnih, gospodarskih in kulturnih kriz rasel občutek ogroženosti slovenske nacionalne identitete, ki je dosegel vrhunec v izbruhu političnega upora proti centralizaciji v nekdanji SFRJ in leta 1991 v osamosvojitvi Slovenije. Samostojna nacionalna država je za svoj obstoj in prepoznavnost začela uporabljati preteklost, z iskanjem narodovih korenin in utemeljevanjem dolgoletnega, večstoletnega obstoja Slovencev in slovenstva. Dediščina, ki naj bi bila vir o slovenski preteklosti in naj bi potrjevala dolgo zgodovino, je postala pomembno sredstvo, s katerim je politična oblast utemeljevala nacionalno državo. Ob tem vsekakor ne smemo prezreti dejstva, da je zaradi evforičnega iskanja nacionalnih korenin prihajalo in še prihaja tudi do izumljanja elementov dediščine oziroma tradicij

(*invented tradition*).⁴ Tako je bil npr. v 90. letih aktualiziran mit o kralju Matjažu, junaku ljudske pripovedke, ki pooseblja močan značaj in prvega slovenskega kralja. V medijih je stekla obširnejša razprava o Karantancih kot neposrednih prednikov današnjih Slovencev. Cilj konstruiranih in oživljenih mitov je bil ustvariti med Slovenci občutek, da ima slovenski narod dolgo in nepretrgano zgodovino.

Ukvarjanje z dediščino kot sodobnim produktom, ki v svoji pojavnosti obliki pravzaprav odseva širši institucionaliziran družbeni red, je zanimivo raziskovalno polje tudi za etnologe in kulturne antropologe, ki pojavnost dediščine lahko obravnavajo z dveh zornih kotov: aplikativno (kot npr. muzealci, konzervatorji, svetovalci za razvoj turizma itn.), in po definiciji dediščine Barbare Kirshenblatt-Gimblett postanejo ustvarjalci oz. izumitelji dediščine (1998, 150), ali bolj teoretično oz. reflektivno, ko se sprašujejo, kako v sodobni družbi *mislimi dediščino*. Čeprav po besedah Rajka Muršiča v primerjavi s tujimi znanstveniki v slovenskem prostoru *dokaj pozno zaznavamo potrebo po kritičnem pretresu pojma dediščina*, in, kakor nadaljuje, je kritičen pretres sicer ustrezen, ker je *kritika ... pomembna prav sedaj, kot ta pojem dobiva vse večji pomen v dejanskem življenju* (Muršič 2005a, 8), pa je treba poudariti, da se je v slovenski etnologiji s kritiko in z analizo pojma dediščina, predvsem pa z njeno vlogo v življenju ljudi, začel ukvarjati Janez Bogataj že v 80. letih 20. stoletja. V delu *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem* (1992) je poleg postavitve lastne definicije problematiziral temeljna vprašanja o dediščini,⁵ ki sta jih v tujini poudarjala David Lowenthal in Marcus Binney. (Jezernik 2005, 12)

Čeprav v znanstveni in strokovni literaturi o dediščini zasledimo različne interpretacije (prim. Lowenthal 1985; Kirshenblatt-Gimblett 1998; Bogataj 1992 idr.) in pojem dediščine opredeljujejo in omejujejo tudi različni mednarodni dokumenti, se velja za nadaljnje razumevanje ustaviti pri samih definicijah.

Če zanemarimo posebnosti, lahko sprejmemo ugotovitev, da so opredelitve pojma dokaj sorodne in podobne. Pomembne konceptualne razlike je mogoče zaznati predvsem v širini oziroma obsegu pojma. Še nedavno je bil pojem dediščina največkrat uporabljen v povezavi z dedovanjem (kar posameznik dobi od svojih prednikov), danes pa se je uporaba termina pomensko

² To določata deklaraciji, sprejeti pri Svetu Evrope, in sicer: *Amsterdamska deklaracija*, sprejeta leta 1975, in *Krakovska listina* iz leta 2000, ki med drugim posebej poudarja upravljanje s kulturno dediščino. (Lah 2002, 42)

³ Strategija trajnostnega razvoja upošteva spoštljiv odnos do kulturne dediščine, zahteva integracijo konzervatorskih prizadevanj s sodobnimi ekonomskimi in socialnimi cilji, ki vključujejo tudi turizem kot sestavni del sodobne družbe in razvoja. Zato, kakor poudarja arhitekt Ljubo Lah, *moderno konzervatorstvo ne pomeni vrnitve v preteklost; nasprotno, zahteva pogum za zavezo k trajnostnemu razvoju v okvirih stvarnosti in potencialov kulturnega bogastva in fizičnih ter okoljskih zmožnosti*. (Lah 2002, 46)

⁴ Eric Hobsbawm loči dve vrsti izumljenih tradicij. Prva je ustvarjena in formalno institucionalizirana (npr. kurjenje kresov in postavljanje mlajev na večer pred 1. majem – praznikom dela), druga pa bolj ustreza novim razmeram in pojavom, ki sčasoma postanejo tradicionalni (npr. boljša tržnica in sejem domače obrti v Štanjelu). Za »izumljene tradicije« je značilno, da je njihova kontinuiteta s preteklostjo pretežno navidezna, saj so dejansko odzivi na nove okoliščine, prevzamejo oblike s sklicevanjem na stare oz. pretekle razmere ali ustvarjajo svojo lastno preteklost s kvaziobligatornim ponavljanjem. (Hobsbawm 1996, 2)

⁵ Božidar Jezernik je v zborniku *Dediščina v rokah znanosti* poudaril naslednja temeljna problemska vprašanja o dediščini: Zakaj je sploh potrebno in pomembno ohranjati zgradbe, predmete in pokrajine iz preteklih dob? Kakšen pomen ima otipljiva dediščina za nas kot posameznike, za skupnost in za nacijo? Kako lahko najboljše uporabljamo, kar smo obvarovali pred zobom časa? Kako naj ravnamo, da ne bi s tem, ko jih prilagajamo našim smotrom, razvrednotili takšne preostanke? (Jezernik 2005, 12)

precej razširila: pomeni kakršno koli obliko medgeneracijske izmenjave ali medgeneracijskih odnosov in dobrin tako na ravni družbe kakor posameznika. Elementi dediščine niso izraženi le v materialnih oblikah, kakor je leta 1972 dediščino opredeljevala tudi Unescova Konvencija o varovanju naravne in kulturne dediščine,⁶ temveč je danes pod pojmom dediščina razumljen tudi »neviden« in »neotipljiv«, nesnovni del, ki obstaja zgolj v človeški zavesti. To je dediščina idej, znanstvenih odkritij, človeške duhovne ustvarjalnosti. Poleg tega k dediščino sodi vse, kar je ustvarjeno danes in bo postalo dediščina v prihodnosti. K dediščini smo začeli vključevati tudi stvaritve iz vsakdanjega življenja, torej neumetniške in »nezgodovinske« predmete – naravno dediščino, dediščino znanosti in tehnologije ter dediščino izročil in folklore. Leta 2003 je tudi Unesco sprejel Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine, ki obsega prakse, reprezentacije, izraznost, znanje in veščine, ki jih skupnosti, skupine in v nekaterih primerih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine. (nav. po Muršič 2005b, 30) Skratka, kulturna dediščina predstavlja bogastvo (angl. *wealth*), torej vse tisto, kar je v času pridobilo kulturno vrednost. Ugotavljanje, kaj je kulturno pomembno, pa se spreminja s časom, prostorom in spreminjanjem političnih nazorov. Spremembe politične ideologije in sistema praviloma povzročajo tudi spremembe v razumevanju in interpretaciji preteklosti, kolektivnega spomina in konstruiranju dediščine, kar povzroča prevrednotenje simbolov⁷ države, s katerimi politična oblast legitimira in utemeljuje državno in narodno identiteto. To pomeni, da ob spremembi politične oblasti lahko prihaja do odstranitve simbolov stare ureditve in vpeljave tistih, ki predstavljajo novo ideologijo in novo politično vodstvo.

V sklopu postmodernih konstruktivističnih teorij je interpretacija dediščine odvisna od sodobnih pogledov na preteklost, je konstrukt sodobnosti, ki je za družbo, politično oblast in posameznike simbol samoopredeljevanja, oziroma, kakor zapiše David Lowenthal, *legalizira in povzdigne sedanjost* (Lowenthal 1985, 16), saj nihče ne bi hrepenel za njo, če bi bila zgolj replika sedanjosti. Da dediščine nikoli ne smemo razumeti le kot oblike preteklosti, temveč predvsem kot obliko sedanjosti in sodobnosti z razsežnostjo zgodovine, se je zavedal in odločno poudarjal tudi Bogataj. Njegovo izhodišče je potrdila poznejša teza Barbare Kirshenblatt-Gimblett, ki razlaga, da so elementi (predmeti) dediščine ustvarjeni skozi proces razstavljanja, saj razstavljanje podeli predmetu sožitje

z vsakdanjim življenjem. Že zavržen, porušen predmet oživi v drugi obliki, obliki dediščine. (Kirshenblatt-Gimblett 1998, 149) Zato po njenem mnenju tudi ne moremo govoriti, da dediščino ohranjamo, restavriramo, ščitimo, oglašujemo, saj dediščina v sedanjosti producira nekaj novega, kar ima vir v preteklosti. (Kirshenblatt-Gimblett 1998, 150) S tem smo vsi, ki se tako ali drugače ukvarjamo s predmeti iz preteklosti, ustvarjalci dediščine. Ne smemo prezreti, da o dediščini vedno govorimo na določenem političnem prizorišču skupnosti. Njeno vrednotenje torej ni odvisno izključno ali predvsem od pripadnikov te skupnosti, temveč jo bistveno soustvarja politična moč oblastnikov, ki s svojimi finančnimi viri podpirajo ali zavračajo razumevanje in rabo sledi preteklosti.

Skoz zgodovino lahko opazujemo različne odnose do pomnikov preteklosti oziroma do nenehnega spreminjanja vrednotenja in poudarjanja izbranih preteklih spoznanj in zavračanja drugih. V sodobni postindustrijski družbi, pogosto imenovani porabniška, medijska, informacijska, družba elektronike ali visoke tehnologije (Jameson 2001, 9), ko estetska produkcija postaja temelj produkcije dobrin, se ljudje vse bolj zatekajo k razpoznavnim, domačim lokalnim identifikacijam, ki jih ponujajo lastna, domača preteklost in njena dediščina (narečja, lokalna arhitektura, kulinarika, ljudske pesmi itn.). Kot odziv na obdobje moderne, ki je v duhu tehničnega napredka in razvoja povzročila odtujenost, anomijo, samoto, družbeno razdrobljenost in izoliranost, pravzaprav dobo tesnobe, je za postmodernizem značilno, da rešitve za takšne razmere iščemo prav v lokalni preteklosti, tradiciji in konstruirani lokalni dediščini.

Iskanje »lastnih korenin«, nostalgичno zbiranje starih predmetov, oživljanje starih šeg in navad odsevajo hrepenenje po boljši, idealizirani preteklosti, preteklosti brez vsakdanjih tegob in težav. Ostanki preteklih časov in restavrirani spomeniki so tudi simbol lokalne ali regionalne identitete, ki v globalni družbi, ko postanejo nacionalne meje zaradi gospodarskih in kulturnih sprememb šibke in spodkopane, izraža pomembno točko osebnega in skupinskega opredeljevanja. Kakor poudarja Cohen, je oživljanje tradicije še posebej značilno za tiste družbe, ki so bile skoz zgodovino podvržene hudim asimilacijskim pritiskom (npr. kolonizaciji, centralizaciji, avtoritarnim režimom – npr. socializmu), ti pa so zamajali obstoj skupnosti. (Cohen 1985, 106)

V socializmu je bil na Slovenskem odnos do lokalne preteklosti in stvaritev, ki so jih oblikovali naši predniki, mnogokrat negativen. V duhu napredka, tehničnega razvoja in urbanizacije podeželja so bili kmečki predmeti uničevani, zapuščene so bile stare, v lokalnem / regionalnem stavbnem slogu grajene stavbe, in zgrajene nove tipske hiše. Vendar je tudi v socializmu, ki je svojo ideologijo utemeljeval na predpostavkah moderne, selektivno poudarjanje elementov preteklosti (npr. zgodovina osvobodilnega boja in s tem povezani simboli – spomeniki, proslave) rabilo krepitvi komunistične ideologije in nacionalnosti. V tem času so bile odločno zavržene tradicionalne religiozne prakse (npr. praznovanje božiča) oziroma prakse, ki so imele svoje korenine v religioznih in mističnih značilnostih, utemeljenih na lokalnih posebnostih. Na drugi strani pa je država z ideološkimi nagibi množično podpirala folklorizem, za katerega je mdr. značilno, da pozabljen tradi-

⁶ Konvencija opredeljuje kulturno dediščino kot spomenik, skupino stavb ali kraj zgodovinskega, estetskega, arheološkega, znanstvenega, etnološkega ali antropološkega pomena. (nav. po Muršič 2005b, 30)

⁷ Simboli so različni elementi in ideje (šege, hrana, arhitektura, starost, jezik, vedenje, spol itn.), ki so skupni ljudem v isti skupnosti. Njihova poglobljena značilnost je, čeprav si jih delijo pripadniki iste skupnosti, pomenska večplastnost kot nasledek različnih interpretacij oz. razumevanj. Vsak pomen, ki ga član skupnosti pripisuje določenemu simbolu, je namreč povezan z njegovimi izkušnjami, na podlagi katerih jih osmišlja, pri čemer so pomeni lahko spremenljivi. Simboli so pogosto definirani kot stvari, ki pomenijo oziroma izražajo druge stvari. Vendar te druge stvari niso jasno izražene in določene. Pri izražanju sopomenov se navadno oblika simbola med člani iste skupnosti ohranja in deli, medtem ko se pomen transformira. (Cohen 1985)

cionalne prakse oživlja kot rekonstrukcijo in jih vključuje v različne javne prireditve za potrjevanje skupinske identitete.⁸ Tradicionalne prakse predsocijalistične kulture so zaživele zunaj naravnega, izvirnega oz. avtohtonega okolja, spremenile funkcijo, z lokalno pripadnostjo povezan socialni in simbolni pomen je bil prenesen na širšo državno raven. V duhu slogana »bratstvo in enotnost« naj bi folklorizem zatrl lokalno, regionalno različnost in konstruiral novo (nad)nacionalno, tj. jugoslovansko identiteto.⁹

Obširno razumevanje interpretacij preteklosti in manipuliranje z zgodovino, s tradicijo in folklorizmom v socialistični državi je v delu *Kdo poseduje preteklost (Who Owns the Past. The Politics of Time in a »Model« Bulgarian Village)* predstavila Deema Kaneff (2004); analizira izrabo preteklosti tako s strani centralizirane države kot s strani lokalnega prebivalstva, ki so preteklost uporabljali kot »orodje« za samoopredeljevanje v razmerju s centralizirano državo. Družbenopolitično dogajanje v Bolgariji je bilo v več pogledih primerljivo z dogajanjem v nekdanji SFR Jugoslaviji.

S folklorizmi, ki jih je še posebej poudarjala socialistična država (čeprav seveda folklorizma nikakor ne smemo razumeti kot konstrukta socializma / socialistične ideologije),¹⁰ se spoprijemamo tudi v sodobnem času; pri samem pojavu so udeleženi tudi strokovnjaki, vendar je pomembno, da so o tem začeli kritično razmišljati in ga znanstveno utemeljevati. (Stanonik 1990) Poleg tega je strokovno poslanstvo usmerjeno tudi v opozarjanje ljudi o načinih izkrivljanja, romantično-nostalgичnega odnosa do preteklosti in razvrednotenja značilnosti kulturnih praks, ki so nam jih zapustili predniki. Zavedati se moramo, da so ljudje, ki soustvarjajo folklorizem, bolj ali manj posredno ali neposredno udeleženi v širšem družbenokulturnem in političnem dogajanju in se vseh razsežnosti in implikacij folklorizma niti ne ali pa sploh ne zavedajo. Folklorizem je v sodobni globalni in porabniški družbi, družbi porabe kulturnih dobrin, temelj turistične industrije, ki v svojo vsebino med drugim vključuje tudi trženje dediščine.

Prav na dediščini utemeljen turizem pa je glavna gospodarska smernica državne gospodarske politike in politike mnogih občinskih uprav, predvsem tam, kjer so lokalni prebivalci množično izgubljali delovna mesta. Zato smo strokovnjaki in znanstveniki, ki preučujemo in reflektiramo sodobne pojave folklorizma in manipulacijo z dediščino, odgovorni, da lokalnemu prebivalstvu pomagamo pri interpretaciji lokalne preteklosti in soustvarjanju lokalne dediščine. Zmotno je pričakovati, da se ob sodobnem gospodarskem in kulturnem

Pogled na stari del Štanjela. Foto: Vojko Franetič, maj 2004

razvoju ter spoprijemanju s širšimi, svetovnimi družbenimi pojavi, folklorizem ne bo pojavil in ljudje v ta namen ne bodo uporabljali objektov ali predmetov svojih prednikov (npr. kozolcev, lesenih vozov, starih lesenih orodij). Pomembno je, da elemente dediščine, ki nam danes zaradi različnih pomenov predstavljajo vrednoto, atraktivno in funkcionalno vključimo v sodoben način življenja, tako tudi v turizem, ki je v Sloveniji pomembna gospodarska dejavnost, kakor tudi v druge oblike sodobnega življenja, npr. v prenavo in oživetev starih mestnih, trških in vaških središč. In kako lahko to dosežemo? Z etnografskim delom na terenu.

Etnografska metoda dela raziskovalcu omogoča, da ljudi v pogovoru o problemu, ki ga raziskuje, informira, izobražuje in hkrati razišče in ugotovi posebnosti v načinu življenja in za določeno okolje značilne glavne vrednote. Ker s pisanjem etnografskih monografij navadno podajamo holistično podobo nekega kraja, njegovih ljudi in pogled na navidez trivialne in nepomembne segmente načina življenja, nam v resnici analiza zbranih podatkov na terenu omogoča, da se dokopljemo do ključnih segmentov življenja v neki skupnosti, ki so lahko bistvenega pomena za opredeljevanje in načrtovanje razvoja v prihodnosti. Z natančno raziskavo načina življenja skupnosti, pojavnostjo kakega elementa, pojava, šege ali navade v sodobnosti (npr. pri trženju dediščine za namene turizma ali pri revitalizaciji vaških jeder) se izognemo izkrivljanju podobe pojava v sodobnosti in ga lažje vključimo v trajnostni razvoj. Pri raziskavi moramo biti pozorni na vsa področja človekovega delovanja: gospodarstvo, socialno življenje in duhovno prizadevanje.

Te naloge niso novost pri raziskovanju dediščine, saj jih že od vsega začetka svojega raziskovanja in aplikativnega delovanja utemeljeval Bogataj, tega se zavedajo tudi etnologi – konzervatorji, ki delujejo na Zavodih za ohranjanje kulturne dediščine. (Hazler 1999) Zavedal pa se jih je tudi eden izmed pomembnih utemeljiteljev etnografskega raziskovalnega dela na Slovenskem – dr. Karel Štrekelj. V duhu prebujanja, iskanja in utemeljevanja slovenske nacionalne identitete so mu bile prav omenjene raziskovalne smernice temelj za zbiranje in razumevanje t. i. narodnega blaga, kot je imenoval predmet svojega raziskovalnega področja, v katerem je videl podlago za izobraževanje in vzgojo širših plasti prebivalstva, da bi se zavedale svojih nacionalnih korenin in ne častile vsega, kar je tuje.

⁸ Tako so npr. pri uradnih sprejemih dobrodošlico uprizorili s soljo in domačim kruhom. Čeprav v slovenskem kulturnem prostoru ta navada ni bila poznana, je bila v času življenja v socialistični Jugoslaviji dokaj splošna tudi na Slovenskem.

⁹ Zanimiv, značilen in splošno poznan zgled propagandno-političnega folklorizma mdr. navaja Dunja Rihtman-Auguštin: v nekdanji Jugoslaviji so folklorne skupine plesale tudi plese iz drugih republik prav zato, da bi utrjevale politiko »bratstva in enotnosti« (Rihtman - Auguštin 2001, 146).

¹⁰ Marija Stanonik poudarja, da začetki folklorizma sodijo v obdobje razsvetljenstva, ko je pojavljajoča se industrializacija s svojimi spremenjenimi kulturnimi pojavi do dna začela spreminjati način življenja množice prebivalcev. (Stanonik 1990, 20)

V nadaljevanju članka opozarjam na temeljne smernice Štreklovega raziskovalnega dela, kakor jih je podal pri svojem pedagoškem in raziskovalnem delu. S pomočjo Štreklovcih raziskovalnih pristopov skušam premisliti sodobne načine raziskovanja dediščine oziroma rabe dediščine pri oživljanju življenja v določeni skupnosti. Pokazati želim, da je prav od načina raziskovanja odvisno, kako bo (iz)raba dediščine in njeno varstvo vplivalo na trajnostni razvoj. Glavni namen je predstaviti, zakaj raziskovanje dediščine in njeno vključevanje v trajnostni razvoj v nekaterih skupnostih obrodi želene razvojne cilje, v drugih pa ne.

Ob kaki drugi priložnosti bi bilo treba opraviti tudi raziskavo, koliko Karla Štreklovcia in njegovo delo poznajo sami Kraševci. Vemo, da je v občini Komen dejavno Kulturno društvo Karel Štreklovcia, katerega glavno poslanstvo je plesanje folklornih plesov, prepevanje, igranje in zbiranje ljudskih pesmi. Poleg tega društvo v poletnih mesecih pripravlja Štreklovcie večere, ki so namenjeni predstavitvi ljudskih iger in pesmi iz različnih krajev Slovenije in zamejstva. Večeri se v jeseni sklenejo s podelitvijo Štreklovcie nagrade, priznanjem najzaslužnejšim zbiralcem in ljubiteljem ljudskega blaga. Ne vemo pa, koliko ljudje poznajo njegova raziskovalna oz. teoretska izhodišča.

Ker obsega ukvarjanje z dediščino obširno raziskovalno polje, na katerem so dejavne različne stroke (arhitekti, umetnostni zgodovinarji, slavisti, zgodovinarji, biologi itd.), bi bilo treba za njeno celostno varstvo pristopiti interdisciplinarno in ob tem uveljaviti skupna metodološka izhodišča. Čeprav se vede in stroke, ki se ukvarjajo z raziskovanjem dediščine, na teoretični ravni tega zavedajo, v praksi navadno spregledujejo izsledke drugih strok in rezultati neinterdisciplinarnosti se kažejo tudi v (ne)uspešnosti mnogih raziskovalnih projektov. Za ponazoritev aktualnega in težavnega problema načina raziskovanja in vključevanja dediščine v sodoben razvoj v nadaljevanju članka predstavljam analizo nekaterih razvojnih projektov v dveh vaških skupnostih na Komenskem Krasu (od koder je bil doma tudi Karel Štreklovcia) – v vaški skupnosti Volčji Grad in vaški skupnosti Štanjel.¹¹ Predstavljeni so razvojni projekti, ki jih je podpirala tako država Slovenija kot Evropska unija. Vključujejo raziskovanje, ohranjanje, predstavljanje in trženje dediščine za razvoj turizma in obnovo vaškega življenja. Ker so določeni projekti dobro zaživeli v praksi, drugi pa nikakor ne, postavljam tezo, da je za uspeh razvojnega projekta potrebno troje: potreba po etnografski metodi dela in etnološki topografski monografiji, potreba po interdisciplinarnem pristopu, pri katerem imamo tudi etnologo in kulturni antropologo pomembno nalogo, in to, da so v raziskavo vključeni domačini, ki so ustvarjalci, nosilci in prenašalci dediščine. Ta načela je poudarjal že Štreklovcia, za njimi seveda tudi drugi etnologo in kulturni antropologo, žal pa vse premalo strokovnjaki drugih ved, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in s trženjem kulturne dediščine.

Vendar naj pred predstavitvijo projektov na kratko predstavim glavna načela raziskovalnega dela Karla Štreklovcia, ki bi moral biti na Krasu (pa tudi širše) pomemben zgled raziskovanja in izobraževanja o pravih korakih sodobnega raziskovanja dediščine.

Glavna načela raziskovalnega dela Karla Štreklovcia

Dr. Karel Štreklovcia je v slovenski znanosti najbolj znan kot urednik monumentalne zbirke *Slovenske narodne pesmi*. Pri raziskovalnem in pedagoškem delu je zaslovel kot zelo natančen dialektolog, etimolog in jezikoslovec, raziskovalec slovenskega jezika, ki pa je v okviru zanimanja takratne filologije svoj raziskovalni opus razširil tudi na področje današnje etnologije. V slovenski etnologiji velja za pionirja na znanstvenih temeljih osnovane etnologije, pri čemer je bil bistvenega pomena prav njegov odmik od romantičnega pojmovanja ljudske pesmi k realističnemu gledanju. (Kropej 2001, 97)

Pri razvoju etnološkega raziskovanja je uveljavil več strokovnih vidikov, katerih pomen poudarjamo še danes. Zavzemal se je, da je treba *ljudsko blago zabeležiti čisto avtentično iz ust pripovedovalca* (Kropej 2001, 25), kar v tistem času ni bilo splošno v navadi. Pesmi, zapisane med ljudmi, ni popravljaj, temveč se je zavzemal, da so obdržale *lice in obliko, kateri jih je zajel prvi zapisovalec iz vedno tekočega in izpreminjajočega se potoka narodnega duševnega delovanja*. (nav. po Kropej 2001, 33) Tudi pri izdajanju in urejanju ljudskih pesmi je zagovarjal in želel slediti načelom, ki jih je natančno predstavil v »Prošnji za narodno blago«. Ker je k zbiranju želel pritegniti širši krog zbirateljev, je namenil precejšen del razlagi, kaj je narodovo blago,¹² pri katerem je ločil t. i. realno stran ustnega slovstva in t. i. formalno stran narodnega blaga. Zavedal se je namreč, da je treba t. i. narodov duhovni proizvod nujno obravnavati in razumeti v kontekstu z njegovim formalnim ozadjem. *Torej, če hočemo spoznati narodovo 'dušeslovje' oz. narod v njegovem bistvu, se ne smemo zadovoljiti le z njegovim ustnim slovstvom oz. duhovnimi podatki, ampak moramo nujno spoznati tudi kontekst – tj. formalno stran narodnega blaga*. (Kropej 2001, 37)

Štreklovcia se je ob svojem pedagoškem delu zavedal, da etnologija, ki je v tistem času spadala pod okrilje filologije, na Slovenskem ni znanstveno opredeljena, kaj šele podprta z raziskavami in študijami za znanstveno delo. Zato je natančno opredelil delo etnografa / etnologa, ki naj obravnava človeka kot posameznika, pripadajočega določeni družbi, ki je osnovana na šegah in izročilu in jo družijo skupni jezik. (Kropej 2001, 44) Pri raziskavah je združeval filologijo, etnologijo oz. antropologijo (razumel jo je kot vedo o človekovih fizičnih značilnostih) in historične vede, predvsem arheologijo. Prepričan je bil, da je treba za poznavanje etnološke podobe nekega naroda najprej temeljito poznati zgodovinski razvoj naroda od

¹¹ Obe sta vključeni v občino Komen.

¹² ... to čemur sicer pravijo tudi ustno ali tradicionalno slovstvo, ki obsega vse, kar pomaga spoznavati in preiskovati 'dušeslovje' kekega naroda, ali kakor današnji radi pravijo, 'demopsihologijo' njegovo. V novejšem času se rabi za narodno blago in učenje o njem pogosto angleška beseda folklore, nauk ali vesti o narodu. Folklorista ne zanima samo narodna pesem, pravljica, pripovedka, uganka, vraža, narodni pregovor rek in zagovor – on pazi tudi na šege in običaje, na narodno pravo, narodne igre, narodno medicino in vremenska pravila kmetova; tudi kletvin in narodnih anekdot ne zameta. (nav. po Kropej 2001, 34)

najstarejših obdobj. To problematiko pa je mogoče spoznati z etnološkimi metodami in s študijami najstarejših pisnih virov in materialnih spomenikov. Zato se po njegovem mnenju etnologija in arheologija na tem področju tesno prepletata. (Kropej 2001, 46) Kakor poudarja Monika Kropej, ki je raziskovala Štrekljevo zapuščino, je bila povezava antropologije, etnologije in prazgodovine v splošnem značilna za drugo polovico 19. stoletja (Kropej 2001, 46), vendar, kar velja poudariti, je njegovo zavedanje, da je za preučevanje človeka in njegovih stvaritev treba poznati tako njegovo zgodovino kot družbeno okolje, v katerem je človek živel. Pri svojem delu je, če je le utegnil, odšel med ljudi, na deželo, kajti učil se je rad od prvega in glavnega jeziktvorca, od naroda samega. Spoznal je, da pri ustvarjanju jezika ne more noben filolog sam presti posamičnih besed, kakor prede pajek nit. Jasno mu je bilo, da je pri jeziku najpomembnejši družbeni dejavnik in da je treba *iskati oz. iti vprašati tistega, ki je besedo ustvaril, torej narod sam. Prav zato si je tudi tako prizadeval za zapisovanje žive govornice.* (Kropej 2001, 94)

Strnjeno bi bila temeljna načela Štrekljevega raziskovanja naslednja:

- za poznavanje etnološke podobe nekega naroda je treba najprej temeljito poznati zgodovinski razvoj naroda od najstarejših obdobj, kar je mogoče spoznati z etnološkimi metodami in s študijami najstarejših pisnih virov – s tem je poudaril pomen raziskovanja zgodovine načina življenja;
- pri preučevanju svojega raziskovalnega področja – jezika se je zavedal, da je jezik družbeni dejavnik in ga je treba raziskovati med ljudmi, ki so besedo ustvarili sami – s tem je poudaril raziskovalno delo na terenu oziroma etnografsko metodo dela;
- pri raziskavah je združeval filologijo, etnologijo oz. antropologijo in historične vede, predvsem arheologijo – zavedal se je pomena upoštevanja izsledkov raziskav drugih ved; danes tak pristop razumemo kot interdisciplinarni;
- temelj etnološkega raziskovanja je človek kot posameznik, ki pripada določenemu družbenemu okolju, kar pomeni, raziskovati človeka in njegovo družbeno okolje.

Sodobna izhodišča

Smernice, ki jih je poudarjal Štrekelj, v sodobni etnologiji in kulturni antropologiji niso novost. V znanstvenem razvoju vede in z utemeljevanjem predmeta etnologije in kulturne antropologije (Slavec Gradišnik 2000; Muršič 1995, 2001) se danes kot glavni predmet etnološkega in kulturnoantropološkega raziskovanja uveljavljajo prav *človek in stvari, ki jih človek producira in uporablja v svojem življenju in kulturnem prostoru.* (Muršič 1995, 151)

Za razumevanje človekovega delovanja in ravnanja oziroma poznavanja individualnih in kolektivnih praks pa je ključno poznavanje njegovega habitusa, kakor ga je opredelil Bourdieu: *sistem trajnih in premestljivih dispozicij, strukturiranih struktur, ki so vnaprej določene, da bodo funkcionirale kot ... načela, ki porajajo in organizirajo prakse in predstave.* (Bourdieu 2002, 90) Dispozicije, ki trajno in generativno zaznamujejo habitus, so razumljene kot prvi pogoj, težnja, nagnjenje ali naklonjenost skupnosti, da proizvaja individu-

Otroci sprašujejo informatorko iz Volčjega Grada o zgodovini vasi. Foto: Jasna Fakin Bajec, junij 2005

alne in kolektivne prakse (dejanja, način dela, način življenja, šege in navade skupnosti in posameznikov), ki se morajo ujemati s shemami oz. logiko skupine, ki je zasnovana zgodovinsko. Habitus kot sistem trajnih, spremenljivih dispozicij združuje pretekle človeške izkušnje, in na podlagi sodobnih objektivnih okoliščin proizvaja misli, zaznavanja, ravnanja in dejanja članov skupine. Habitus ustvarja družba, ki se nenehno krepi s posameznimi in skupinskimi ukrepi, ki jih zahteva skupina, katere last je. Ni konstantna kategorija, temveč *samo posamezne internalizirane in eksternalizirane človeške izkušnje* (Muršič 1995, 151), človeška dejanja, ki so odvisna od preteklih človeških izkušenj in ravnanj v sodobni družbi (socialni strukturi z določenimi pravili in strategijami). Prek raziskovanja človeških izkušenj in ravnanj predremo v razumevanje logike skupnosti, ki se je oblikovala skozi zgodovino. Pomen raziskovanja in razumevanja človeških izkušenj pri opredeljevanju in oblikovanju socialne skupnosti poudarja tudi Cohen (1985), saj je prav od izkušenj odvisno opredeljevanje identifikacijskega znaka – simbola, s katerim člani skupnosti označujejo skupinsko identiteto.

Zato je pri izvajanju razvojnih projektov, ki se zavzemajo za vključevanje dediščine v trajnostni razvoj skupnosti, treba raziskati človekove izkušnje in družbeni kontekst, ki je odvisen od preteklih in sočasnih družbenih dogajanj. Skratka, potreben je stik z ljudmi, poglobitev v njihovo preteklo pot, pa tudi v okolje, v katerem živijo, da lahko iz njihove zgodovine, izkušenj in sedanjih praks sestavimo logiko skupnosti ter na podlagi ovrednotenih pomembnih sestavin njihovega življenja ponudimo smernice za prihodnost. Raziskave o zgodovini načina življenja in o vlogi dediščine pri oživljanju skupnosti naj zato ne bi nastajale v strokovnjaških kabinetih, temveč med ljudmi kot glavnimi akterji življenja skupnosti. Zaradi tega moramo pred kakršno koli uporabo dediščine za trajnostni razvoj (npr. za turistične, revitalizacijske namene) poznati zgodovino načina življenja skupnosti oz. življenjske izkušnje ljudi v skupnosti, logiko okolja, v katerem je skupnost ustaljena, in širše, danes že kar svetovno dogajanje. Le tako bo mogoče izluščiti glavne vrednote skupnosti in pripraviti uspešno strategijo trajnostnega razvoja. Čeprav se je tega ob koncu 19. stoletja zavedal že Štrekelj in za njim še številni etnologi,

v zadnjih desetletjih predvsem konzervatorji,¹³ se žal vsega tega vse premalo zavedajo drugi strokovnjaki,¹⁴ ki vodijo najrazličnejše razvojne projekte.

Za ponazoritev omenjenih tez v nadaljevanju najprej predstavljam razvojne projekte v vaški skupnosti Štanjel, kjer kljub številnim prizadevanjem za ohranjanje in vključevanje dediščine v integralni razvoj, stari del naselja (utrjeno naselje z gradom) zaradi neustreznega pristopa izumira oziroma zaživi le v poletnih mesecih, ko so v gradu poroke in različne druge prireditve. Na drugi strani pa je vaška skupnost Volčji Grad zaradi drugačnih pristopov k oživiljanju vasi najaktivnejše naselje v občini Komen.

Ali vaška skupnost Štanjel res ne zmore dejavno sodelovati pri prenovi starega dela svoje vasi?

Štanjel je v širšem prostoru znan po kakovostno oblikovanem, zgodovinsko in arhitekturno izjemno dragocenem starem naselbinskem jedru s prazgodovinsko tradicijo. Posebnost starega dela naselja sta predvsem krajinsko izjemna lega na griču Turn in terasasto grajeno utrjeno naselje, sestavljeno iz grajskega kompleksa, cerkve sv. Danijela in okoliške vasi.¹⁵ V slovenskem merilu je stari del vasi znan tudi kot značilen primer odmirajočega kraškega naselja. V drugi polovici 20. stoletja je bila v starem Štanjelu pretrgana kontinuiteta bivanja in je danes bolj ali manj prazno, propadajoče naselje. Tako potekajo številna prizadevanja najrazličnejših ustanov, ki si s finančno podporo Občine Komen,¹⁶ države Slovenije in Sveta Evrope prizadevajo z najrazličnejšimi programi in projekti ponovno oživiti in ohraniti najznačilnejše naselje na Krasu. Cilji projektov so urediti Štanjel v bivalno prijetno,

¹³ Na področju dediščine in turizma je takšna izhodišča poudarjal Bogataj (1989), pri prenovah mestnih in vaških naselij pa Sedej (1964), Cevc (1980), Hazler (1998, 1999), Delak-Koželj (2001) idr.

¹⁴ Pomen interdisciplinarnosti pri revitalizaciji naselij je sicer poudarjal arhitekt Peter Fister (1979), vendar je pri svojem delu le redko upošteval prispevke drugih strok. Arhitekti in etnologi so sodelovali pri večjih raziskavah za prenove mestnih jeder in deloma vasi, ki so se začele v 60. in 70. letih 20. stoletja. Sodelavci in študenti Oddelka za etnologijo FF v Ljubljani so npr. opravili raziskave načina življenja v Stari Ljubljani, Škofji Loki, Izoli, Radovljici in na Gočah, vendar kljub vrsti kakovostnih raziskav in pomembnih spoznanj nosilci projektov prenove – navadno arhitekti, etnoloških podatkov in dela etnologov niso razumeli. Od etnologov so pričakovali, da opravijo delo vestnih anketarjev, ne pa raziskovalcev načina življenja. Hkrati so jim diktirali, kaj in kako raziskati, da bi bili potrjeni njihovi že vnaprej pripravljene načrte prenove. Vse to je pripeljalo do nesporazumov in sporov, tako da so zadnjič sodelovali pri projektu revitalizacije naselja Goče v Vipavski dolini leta 1978. (Hazler 1999, 72)

¹⁵ Stari Štanjel je zaradi svojih večplastnih vrednosti razglašen za spomenik nepremične kulturne dediščine in je zavarovan z Odlokom o razglasitvi naravnih znamenitosti in kulturnih spomenikov na območju občine Sežana, objavljenim v Uradnih objavah št. 13, Koper, 17. 4. 1992; območje Ferrarijevega vrta je zaščiten z odlokom Ministrstva za kulturo št. 3852 iz leta 1999. (Deu 2005, 116)

¹⁶ Občina Komen je postala lastnica gradu Štanjel, Kvadratnega stolpa, Stolpa na vratih in hiše ob Stolpu na vratih leta 1995, po nastanku novih občin na ozemlju nekdanje občine Sežana.

gospodarsko, kulturno in turistično stičišče Krasa, predvsem pa preprečiti izseljevanje domačinov, ki so glavni nosilci tamkajšnjega življenja.

Prvi najpomembnejši urbanist in arhitekt, ki je po grozotah prve svetovne vojne začel s prenovno zgornjega dela Štanjela, je bil domačin, arhitekt Maks Fabiani, doma iz sosednje vasi Kobdilj. Leta 1917 se je odločil, da se bo posvetil povojni rekonstrukciji Goriške dežele in svoje ožje domovine – Krasa. Vse, kar je bilo zgrajeno v Štanjelu med obema vojnama, je načrtoval Fabiani. Nekateri njegovi načrti za Štanjel so bili v tistem času konceptualna novost v evropski arhitekturi. Tako je s spremembo namembnosti hiš, zgrajenih na obzidju, te preoblikoval v Ferrarijevo vilo, pri tem pa je ohranil njihovo prvotno zunanjo obliko v zgornjem nizu (v delu starega Štanjela) in z dodatkom mogočne lože v spodnjem nizu, z zunanje strani, vilo arhitekturno vključil v del Ferrarijevega vrta. Obnovljenemu gradu je dal upravno funkcijo, saj so bili v njem sedež občine, šola, zdravstvena postaja, kinodvorana, plesna dvorana in občinsko središče. Med drugo svetovno vojno so bili grad in nekatere stanovanjske hiše močno prizadeti. V spopadu Kosovelove brigade z Nemci je bil grad miniran in požgan. Anglo-ameriška uprava je po vojni hotela pomagati pri obnovitvi gradu, vendar je jugoslovansko vodstvo pomoč odklonilo.

Revitalizacija se je začela v šestdesetih letih 20. stoletja. V zbirki vodnikov kulturnih in naravnih spomenikov Slovenije s podnaslovom *Štanjel in grad Štanjel* avtorice arhitektke Nataše Štupar-Šumi (1987) se lahko poleg kratke zgodovine in arhitekturnih značilnosti naselja in gradu seznanimo tudi s problemi revitalizacije Štanjela. Prenova Štanjela, kot navaja avtorica, se je začela že leta 1964, ko je takratni Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije uvrstil Štanjel med štirinajst najpomembnejših spomenikov. Takrat sta bili opravljeni prva valorizacija in dokumentacija povojnega stanja tega spomenika in Štanjel je bil deležen prvih finančnih sredstev za reševanje spomeniškega fonda. Leta 1972 je takratni republiški zavod pripravil obširno študijo o štanjelskem naselju in njegovi arhitekturi. Na podlagi te dokumentacije je stekla sistematična spomeniška obnova zlasti grajskega kompleksa pa tudi srednjeveških stanovanjskih zgradb v naselju samem. Obnovljeni so bili grajski palacij, delno osrednji grajski stolp z delom gradu onstran stolpa, obzidje ob vhodu v naselje, vhodni stolp v naselje, Kobdiljski stolp in enocelična hiša (romanska hiša), kamor so postavili etnografsko muzejsko zbirko in kamnite strehe Ferrarijevih hiš. Komunalno podjetje iz Sežane je začelo vzdrževati in čistiti Ferrarijev vrt. Pred tem pa so arheologi začeli arheološke raziskave, ki so prinesle pomembna spoznanja in zapolnile vrzel o stavbni zgodovini med srednjim vekom in prazgodovino.

Po mnenju Štuparjeve je takratna spomeniška služba nenehno preučevala in dokumentirala ostaline naselja starega Štanjela in s tem pridobila dragocene podatke za primerno in strokovno utemeljeno rekonstrukcijo posamičnih stavb in ambientov. Spomeniška služba je v elaboratu nakazala tudi možne rabe oz. funkcije za prihodnje življenje gradu in naselja.

V spomeniškem elaboratu, ki obravnava revitalizacijo z namembnostjo posamičnih objektov, zlasti v hotelske turistične namene, je bilo nakazanih še nekaj zamisli: spomenik NOB z muzejem NOB v gradu, etnografsko središče Krasa, kjer bi bile v starih hišah prodajalnice izdelkov domače obrti.

Prizor s snemanja dokumentarnega filma *Takú je blo na Volčjem Gradi*: predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasici Volčji Grad. Foto: Boštjan Štolfa, junij 2005

V gradu naj bi zaživele gostinska in muzejska dejavnost in trgovina z lastnimi izdelki. Avtorica je prispevek sklenila z ugotovitvijo, da Štanjel ni le spomeniška vrednota, temveč gospodarski kapital, ki ga žal ne znajo ovrednotiti in uporabiti (Štupar-Šumi 1987, 13–18).

Delo arhitektke Štuparjeve je vsekakor zelo pomemben in neprecenljiv začetek prenove štanjelskega naselja po drugi svetovni vojni. Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije je k prenovi pristopil celovito, saj so se poleg evidentiranja in dokumentiranja nepremične kulturne dediščine in priprave topografije, ukvarjali tudi z zgodovinskim razvojem naselja in razvojem v sodobnosti. Avtorica je v delu natančno predstavila graditev naselja in gradu skozi čas, ni pa se lotila temeljitega raziskovanja načina življenja vseh tistih socialnih in poklicnih skupin prebivalstva, ki so takrat prebivali v tem zavarovanem območju. Čeprav so nakazali smernice za prihodnost (delavnice domačih obrti, trgovina prodaje izdelkov domačih obrti), niso preučili, katere so bile npr. tradicionalne štanjelske domače obrti, ki bi bile lahko še danes aktualne za turistične namene. S tem bi današnja turistična ponudba temeljila na predstavitvi glavnih kvalitet dediščine tamkajšnjega načina življenja. Zaradi tega je pri preučevanju načina življenja *potrebno raziskati vse tiste kulturne sestavine, ki so v določenih obdobjih odločilno vplivale na podobo naselja in na življenje ljudi. Naj bo to kmetijstvo, trgovina, industrija, obrt, prehrana, družabno življenje* (Hazler 1999, 77–104), bistvo je le, kakor poudarja Hazler, da jih raziščemo skoz zorni kot življenja ljudi, torej nosilcev navedenih kulturnih pojavov.

Leta 1998 so študentje Fakultete za arhitekturo popisali več hiš znotraj obzidja, da bi popise lahko uporabili za nadaljnje načrte in za potencialne investitorje.

Prav tako je bila leta 1999 na Fakulteti za arhitekturo pripravljena *Programska zasnova za naselje Štanjel* (Štanjel 1990c), izpeljana v okviru programa Phare za čezmejno sodelovanje Slovenija / Italija na pobudo Turističnega društva Štanjel in Občine Komen, usklajevalno vlogo pa je prevzelo Ministrstvo za kulturo. Temeljna predpostavka projekta je bila, da je varstvo izjemnih kulturnih spomenikov učinkovito le, če se njegove kulturne, zgodovinske in krajinske vrednote

na primeren način vključijo v življenje skupnosti in se hkrati zagotovi prostorsko varstvo.¹⁷ Čeprav je bil glavni cilj ureditev Štanjela v bivalno prijetno in privlačno podeželsko središče z razvito turistično ponudbo v lokalnem in regionalnem okviru, ki bi temeljila na prednostih Štanjela zaradi izjemnih kulturnih vrednot, raziskave in predstavitve vrednot, ki bi jih bilo smiselno ohranjati, ne zasledimo.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Nova Gorica je leta 1999 pripravil konzervatorski program za *Štanjel – širše območje* (1999b) in za *Štanjel – ožje območje* (1999a). Dokument je popis že evidentiranih in še neevidentiranih enot kulturne dediščine na območju Štanjel–Kobdilj in v zavarovanem zgodovinskem jedru Štanjela. Hkrati je avtorica, etnologinja – konzervatorica Eda Belingar, določila tudi varstveni režim, vrednost, konzervatorsko kategorijo in usmeritve za varstvo vsake dediščinske enote. Program rabi le kot seznam evidentiranih enot kulturne dediščine (Štanjel 1999a).

V osemdesetih letih 20. stoletja je Goriški muzej odprl muzejsko zbirko kraškega slikarja Lojzeta Spacala, Turistično društvo Štanjel pa je s kulturnimi prireditvami na grajskem dvorišču skušalo ponovno oživiti stari del naselja, ki je vse od druge svetovne vojne zgubljal svoje domačine.

Poleti leta 1999 je Goriški muzej izpeljal tudi projekt zbiranja starih fotografij od izuma fotografije do konca druge svetovne vojne. Vodila sta ga etnolog Andrej Malnič iz Goriškega muzeja in domačinka Dušana Švagelj. Namen zbiranja ni bila le dokumentacija, temveč so se želeli približati ljudem, jih spoznati in jih pridobiti za sodelovanje. Projekt so končali z razstavo izbranih fotografij o življenju v Štanjelu do okrog leta 1950. Po besedah vodje je bil odziv domačinov izjemen, saj jih je veselilo, da se zanimajo za njihovo življenje in ne le za kamen. (Malnič 2000, 66) To je bil do leta 1999 edini projekt v Štanjelu, pri katerem so strokovnjaki k sodelovanju povabili domačine.

V letih 1999–2001 je občina Komen nadaljevala revitalizacijo Štanjelskega gradu – z obnovo Kvadratnega stolpa in vzhodnega dela gornjega palacija. Pokazala se je želja po celoviti ureditvi, ki bi določila ne le tehnične podrobnosti obnove, temveč tudi celovito namembnost tega pomembnega spomenika. Občina Komen je kot lastnica grajskega kompleksa in kot lokalni upravni organ, odgovoren za razvoj Štanjela, želela pripraviti konkretni predlog prihodnje namembnosti in ureditve štanjelskega gradu, ki bi na eni strani zagotavljal ustrezna finančna sredstva za obnovo in sprotno vzdrževanje obnovljenega objekta, na drugi strani pa določal tako namembnost, ki bi bila skladna s prostorskimi možnostmi naselja in bi imela čim močnejše razvojne impulze za Štanjel in okolico.

Tako je občina Komen s projektom »Revitalizacija štanjelskega gradu« (Deu [ur.] 2002), ki je vseboval pripravo idejne zasnove, gradbene in investicijske dokumentacije za cel grajski kompleks, kandidirala za sredstva Programa Phare za čezmejno sodelovanje Slovenija / Italija – Sklad za male projekte.

¹⁷ Bistveni cilji projekta so bili: pripraviti programsko zasnovo, ki bi izhajajoč iz vrednot spomenika in iz drugih danosti predstavljala programsko orientacijo območja ter dajala izhodišča za ureditvene in obnovitvene posege v Štanjelu in okolici; pripraviti tehnično dokumentacijo za obnovo stolpa na Trgu in spodbuditi zanimanje lokalne skupnosti in javnosti za sodelovanje v tem in v vseh naslednjih projektih.

Glavni cilj projekta je bil določiti sistem, ki najbolj ustreza uvajanju raznovrstnosti uporabe prostorov – da zadovolji več mogočih »akterjev«, ki bi dejavno – ekonomsko – sodelovali pri revitalizaciji in bi bil hkrati najmanj invaziven do strukture zgodovinskega objekta. Končna odločitev se je nagibala v prid razvitja visokošolskega sistema, ker naj bi ta najbolj ustrezal zastavljenim ciljem, saj omogoča uporabo prostorov in zagotavlja kontinuirano delovanje skozi vse leto. Sistem je razmerno usklajen z obstoječimi funkcijami, ima pozitiven vpliv na lokalno skupnost, ki lahko investira v stavbni fond, ga tako zaščiti pred degradacijo in zadovolji potrebe po prenočiščih in spremnih dejavnostih.

Leta 2002 je potekala delavnica, na kateri so slovenski in tuji arhitekti podali smernice za lokalni razvojni načrt in akcijski program Štanjela in Kobdilja v letih 2003–2006. S tem dokumentom so želeli odgovoriti na vprašanje, kako zagotoviti integralni pristop pri varovanju zgodovinskih območij, kakršno je Štanjel. Na podlagi številnih programov, analiz, projektov in dokumentov, zlasti programske zasnove iz leta 1999, so izluščili razvojno vizijo *Štanjel – živo naselje* (2002). Skladno s tem so predložili izhodišča za izdelavo podprojektov, ki jih je treba še razčleniti po posamičnih področjih.

Leta 2000 so štanjelske žene v okviru Turističnega društva Štanjel (krožek za spodbujanje družabnosti in oživljanja starih šeg, navad in znanj, ki ga je vodila Vesna Jazbec - Mary) obudile šego za Ivanovo (24. 6.), ko so na predvečer godovanja sv. Ivana v krogu družine matere in dekleta pletle zlatorumene vence – venčke sv. Ivana. V prvih dveh letih so vence, ki so jih pletle na grajskem dvorišču, podarile starim hišam v Štanjelu, v naslednjih letih pa so pripravile tudi tekmovanje za najlepši in najizvirnejši venček. Ljudje so preprost dogodek lepo sprejeli, saj je bil prvovrsten turistični in za prazno vas tudi vaški družabni dogodek. (Malnič 2002, 39) To je bil drugi projekt, pri katerem so bili pri oživljanju in revitalizaciji starega naselja dejavno vključeni domačini.

V skladu z Zakonom o urejanju prostora, ki je podlaga za pripravo občinske lokacijske dokumentacije za prostorsko ureditev Štanjela – staro jedro je bila leta 2005 sprejeta urbanistična zasnova, tj. temelj normativnega dokumenta za izdelavo lokacijskega načrta. Pri pripravi lokacijskega načrta, ki so ga oblikovali v letu 2005, so bili povezano vključeni tako lokalna skupnost kot strokovnjaki z Ministrstva za kulturo in strokovnjaki, konzervatorji z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Nova Gorica. Po navedbah arhitektke Žive Deu, strokovne vodje projekta, so bili projektne predlogi, povezani z novo vsebino, sprotno usklajeni s prebivalci oz. lastniki stavb v starem jedru. Konzervatorji pa so skrbeli za uresničitev razvojne vizije, da postane naselje Štanjel s svojo kulturno dediščino eden od stebrov prihodnjega razvoja kraškega prostora. (Deu 2005, 111) V lokacijskem načrtu je podana razmestitev vizij razvoja predvidenih dejavnosti tako v obnovljeni strukturi gradu kot v restavriranih, rekonstruiranih in kako drugače saniranih stavbah. Ker je kulturna dediščina starega jedra temeljni vir prihodnjega razvoja, je celostna prenova urbane in arhitekturne podobe z vsemi razvojnimi spremembami usmerjena v ohranitev izvorne oblike urbane strukture naselja in stavb. (Deu 2005, 115)

Vodja projekta se sicer strinja, da kakovostno obnavljanje

Obnavljanje starodavnega zbiralnika vode – kala v Volčjem Gradu. Foto: Boštjan Štolfa, junij 2004

starega jedra ne more biti uresničeno brez kakovostnega sodelovanja med prebivalci, izvajalci in načrtovalci ter brez stalne udeležbe skupine strokovnjakov, vendar, če si ogledamo dosedanje projekte, so skoraj vse projekte (razen dveh, ko sta sodelovala etnologa Andrej Malnič in Eda Belingar) vodili arhitekti, ki so po mojem mnenju premalo postorili za večje sodelovanje z domačini. Iz pogovorov z njimi je videti, da se lokalno prebivalstvo, ki želi restavrirati svoje stavbe, največkrat srečuje s strokovnjaki – arhitekti. Nerazumevanje strokovnega jezika in pa številne napake, nastale pri dolgotrni revitalizaciji, so med domačini in strokovnjaki praviloma predmet spora in nesoglasij. Do sedaj nihče od sodelujočih arhitektov ni pristopil do ljudi, da bi se z njimi pogovoril, kaj jim Štanjel pomeni, kako so nekoč v njem živeli, s katerimi gospodarskimi dejavnostmi so se ukvarjali, kako vidijo naselje v prihodnosti itn.

Tudi občina Komen kot naročnica dosedanjih projektov v svoja prizadevanja oživljanja vasi še ni vključila drugih strokovnjakov, ki bi tako kakor arhitekti, vendar s svojo metodologijo, osvetlili restavratorske probleme.

Na drugi strani pa tudi samo lokalno prebivalstvo ne čuti potrebe po tesnejši vaški solidarnosti, medsebojnem povezovanju, da bi s skupnimi močmi postorili kaj tako za oživitev starega dela naselja kakor za razvoj turizma. Poleg skromnega števila domačinov, ki si z raznimi akcijami prizadeva oživiti dejavnosti v gradu (skupaj s Turistično informacijsko pisarno enkrat na mesec pripravijo boljšo tržnico), večina domačinov pasivno sprejema oživljanje starega dela oziroma se za revitalizacijo niti ne zanima. Sprašujem se, kje so vzroki, da v Štanjelu ni lokalne zavesti, zakaj imajo ljudje težave, ko gre za skupno dobro, zakaj ni dialoga med strokovnjaki, ki so sodelujejo pri obnovi, in prebivalci, kdo je kriv, da Štanjel kljub številnim razvojnim projektom in porabljenemu denarju ni zaživel, kakor bi si želeli, itn.

Odgovore na ta vprašanja bi lahko dobili le z natančno raziskavo tamkajšnjega življenja tako v sodobnem času kot v preteklosti, ob tem pa bi nam raziskava podala temelje za ustrezno prenovo in oživljanje vasi. Z njo bi ugotovili spremembe družbenih in prostorskih struktur, določili specifičnosti in vrednote

naselja, in tradicijo naselja prilagodili sodobnim vrednotam in sodobnemu načinu življenja.

Po mnenju etnologa Janeza Bogataja je dediščina starega jedra, stavbe ali ulice tisti model, ki ga je zgodovina že neštetokrat preverila, in nam ponuja številne rešitve za novo življenje. Iz dediščine načrtovana nova vsebina prenovljenega središča, stavbe ali območja ohranja njihovo identiteto in pokaže na nekatere oblike, ki lahko prihodnje življenje v takih ambientih postavijo na popolnoma drugačne temelje, s tem pa tudi medsebojne odnose med ljudmi. (Bogataj 1992, 24)

Zavedam se dejstva, da je bilo vse dosedanje strokovno gradivo različnih tehničnih strok potrebno za arhitekturno obnovo starega jedra, vendar mislim, da bi k njegovi pripravi morali vključiti tudi širšo strokovno javnost (mdr. etnologe in kulturne antropologe, sociologe, zgodovinarje, geografe), ki bi s terenskimi in drugimi raziskavami spoznala način življenja tamkajšnjih ljudi, njihov interes, želje in zahteve za načrtovanje in uresničevanje uspešnega varstva. Čeprav se ob opravljenih projektih zavedajo, da je treba kulturne, zgodovinske in krajinske vrednote vključiti v življenje skupnosti, da je neogibno spodbujati zanimanje lokalne skupnosti za sodelovanje v projektu, da morajo vizije obnovljenih objektov temeljiti na ohranjanju in trženju dediščine, pa nihče od nosilcev projektov ni upošteval tamkajšnjega človeka. Ker je arhitektura najvidnejša človekova stvaritev in v veliki meri soustvarja človekovo okolje, sta za njeno prenovo glavni izhodišči človek in kontinuiteta načina življenja. Poleg tega je z ovrednotenjem družbenega pomena življenjskega prostora arhitekturni stvaritvi podana vsebina (način in kontinuiteta življenja, identiteta prostora in človeka), ki je najpomembnejša vrednota prenavljanja. Velikokrat lahko le iz vsebine obravnavanega prostora sklepamo o vzrokih za nastanek in ohranitev prostorskih vrednot, spoznavamo povezanost med prebivalci ter načrtujemo razvoj, varstvo in prenovo. Vsebine prostora ne moremo razumeti brez poznavanja odnosa uporabnikov do stavbne dediščine, njihovega razumevanja in pogledov v prihodnost.

Vaška skupnost Volčji grad – dober zgled drugim skupnostim na Krasu

V nasprotju z vaško skupnostjo Štanjel pa so se ob problemu oživljanja in vključevanja dediščine v trajnostni razvoj skupnosti povsem drugače angažirali prebivalci vaške skupnosti Volčji Grad, ki je danes ena izmed najdejavnih in najbolj živih vaških skupnosti v občini Komen.

Volčji Grad je manjša vasica na južnem pobočju Komenskega Krasa, kilometer in pol oddaljena od občinskega središča – Komna. V vasi živi okoli sto ljudi, ki so v zadnjih letih veliko naredili za raziskovanje, ohranjanje in predstavitev pomnikov lokalne preteklosti. Ker je vas skoz zgodovino slovela kot priznana kamnoseška vas, saj so v njej delovale kar štiri kamnoseške delavnice, veliko domačinov pa je bilo zaposlenih v okoliških kamnolomih, je danes arhitekturno najbolj ohranjeno naselje na Krasu. S stavbno strukturo kraških domačij in arhitektonskimi detajli privablja mnogo arhitektov, umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, etnologov in drugih obiskovalcev. Vas pa ni zaslovela le po stavbarskih značilno-

stih, temveč tudi po najstarejšem prazgodovinskem gradišču – Debeli griži – v neposredni bližini vasi. Prav zanimanje za gradišče, ki v bližnji in daljni okolici velja za najbolj ohranjeno gradišče na slovenskem delu Krasa, je v preteklosti v vas privabljal vedno več obiskovalcev, ki so si poleg gradišča ogledovali tudi druge značilnosti kraške vasi. Vaščani se še pred desetletjem niso zavedali pomena lokalnih stvaritev iz preteklosti. V duhu modernega življenja tudi niso posvečali izjemne pozornosti ohranjanju pomnikov preteklosti in prenovi svojih domačij. S ponovnim vrednotenjem in zanimanjem za lokalno preteklost, ki sta značilna za sodobno globalizirano družbo, pa se je tudi v Volčjem Gradu začel spreminjati odnos do lokalne preteklosti.

Čeprav tega ne priznajo radi, so k vrednotenju kraških posebnosti veliko prispevali priseljenci, ki so v vas prihajali kot »vikendaši«, si tu kupili staro, zapuščeno hišo in si jo prizadevali prenoviti v starem kraškem slogu. Sprva so bili deležni posmeha, češ, *kdo pa bo danes še živel v taki hiši*, z leti pa se je ta odnos bistveno spremenil in v duhu širših družbenokulturnih in porabniških sprememb so domačini spoznali, da stvaritve iz preteklosti lahko začnejo izkoriščati tako za poudarjanje identitete svoje lokalne skupnosti, lastno promocijo in za turistične namene. Ker je v vas prihajalo vse več obiskovalcev, saj je Kras v 90. letih 20. stoletja postal vabljiv turistični cilj, poleg tega pa so se ob glavnih stebrih turizma na Krasu – tj. Lipice, Škocjanskih jam in Štanjela – začele turistično prebujati tudi manjše vasi (Sveto, Lokev, Pliskovica idr.), so tudi vaščani Volčjega Gradu sami, brez pomoči državnih in občinskih organov, spoznali, da lahko sami poskrbijo za razvoj turizma, ohranjanje lokalne identitete in oživljanje vasi. Leta 2003 so ustanovili razvojno Društvo za ohranjanje, oživljanje in razvoj naravne, kulturne in etnološke dediščine, da bi se lahko kot pravna oseba prijavljali na razpise razvojnih projektov različnih ministrstev Republike Slovenije in ustanov Evropske unije.

V nasprotju s projekti v Štanjelu, pri katerih vaščani niso imeli večje vloge, so bili v Volčjem Gradu prav vaščani glavni predlagatelji projektov, snovalci zamisli in glavni akterji pri uresničevanju postavljenih ciljev. Zavedali so se, da je pomembna vključitev celotne vaške skupnosti, tako starejših vaščanov kot otrok. Prav otroci so veliko prispevali k zavesti o pomenu ohranjanja dediščine: za osnovnošolske raziskovalne naloge so si izbirali prav Volčji Grad in so bili pri tem deležni obilo pomoči in podpore vaške skupnosti in društva. Z delom na terenu in v pogovorih s starejšimi vaščani so vaščanom pod strokovnim vodstvom etnologa in kulturnega antropologa (Fakin 2005) začeli »odpirati oči« za zanimivosti, za vse, kar bi lahko predstavili vse številčnejšim obiskovalcem, in za načine trženja dediščine. Vaščani znanja otrok, njihovih zamisli in predlogov niso zavračali, temveč so jih uporabili kot pomembne zamisli in vsebine za nadaljnji razvoj.

S skupnimi močmi so na t. i. *rabutah* ('prostovoljnih delovnih akcijah') izvedli več aktivnosti: očistili so stare 'vodne zbiralnice' – *kale*, restavrirali 'vaške kamnite zbiralnice za vodo' – *štirne*, po vasi in okolici uredili tematsko učno pot – Pot kamna (ali Volčjo pot), na kateri predstavljajo glavne kulturne in naravne značilnosti Krasa (gradišče, vrzel, pastirsko hiško, bezen, suhokamnite zidove, *kaverno*, *kale*, *lokev* itn.), in še

mного drugega. Iz pogovorov z glavnimi pobudniki pa tudi spoznamo, da v obnavljanju stvaritev iz preteklosti vidijo in cenijo priložnost za medsebojno druženje, zabavo, krepitev medsebojne povezanosti in razumevanja, tako da je mnogokrat samo ohranjanje in restavriranje dediščine sekundarnega pomena. Dediščina je zanje medij za graditev lokalne zavesti in za medsebojno sodelovanje. Za vaščane najpomembnejši in najdragocenejši projekt so izvedli leta 2005, ko so v poletnih mesecih posneli film o zgodovini načina življenja v vasi z naslovom »*Taku je blo v Volčjem gradi*: predstavitev preteklega načina življenja v kraški vasi Volčji Grad.«

Glavni akterji dokumentarnega filma so prav vaščani. Ti so pod strokovnim vodstvom poleg arhitekture predstavili glavna kmečka opravila, ki so se na kraški kmetiji odvijala v poletnem in jesenskem času: peko kruha, kamnoseštvo in kamnarstvo. Čeprav gre za rekonstrukcijo načina življenja, pravzaprav za folklorizem, saj so prizori izvzeti iz časa in predstavljeni za namene turizma in promocije vasi, pa tudi vir za nadaljnje rodove, so vaščani na svoj izdelek zelo ponosni, saj so sami nekaj postorili tako za oživljanje lokalne skupnosti, ohranjanje dediščine in predstavitev svoje preteklosti. Ob tem sicer radi prisluhnejo strokovnjakom, ki se ukvarjamo z raziskovanjem dediščine, vendar se tudi zavedajo, da brez lastne pobude, vztrajnosti in požrtvovalnosti, strokovnjaki ne bodo oživili njihove vasi.

Morda se zdi, da nikakor ne moremo primerjati vaše skupnosti Volčji Grad z vaško skupnostjo Štanjel, saj gre za precej različni naselji, tako po zgodovini, številu prebivalstva in vitalnih dejavnostih. Za oživljanje starega dela Štanjela je namreč potrebna občinska, državna kot evropska finančna pomoč, Volčji Grad pa ne potrebuje tako velike denarne podpore, vendar lahko kljub temu na predstavljenih zgledih spoznamo, kako pomembno je za pripravo smernic za sonaravni in trajnostni razvoj vasi vključiti njene prebivalce, saj je prav od njih odvisno, kakšna bosta njihov način življenja in kultura v prihodnosti.

Sklepne misli

Štrekelj se je že konec 19. stoletja pri svojem raziskovalnem delu zavedal pomena preučevanja tako družbenega sveta – socialne strukture kot človeka – akterja družbe in glavnega nosilca kulturnih procesov. Zavedal se je, da je človek glavni predmet raziskave in da s svojim delovanjem (vsakdanjimi praksami) producira snovne in nesnovne kulturne artefakte. Vse, kar ustvari, posredno ali neposredno vpliva na življenje družbenih skupin, kakor to dopuščajo ali narekujejo odnosi med člani te skupine oz. družbe in njihova zgodovinska prtljaga. Kakor je poudaril že E. Durkheim, družba ni nominalno bitje, ki bi ga ustvaril razum, temveč sistem delovnih sil, ki se kaže v razumevanju človeških dejavnosti oziroma človeškem delovanju. Zato je pri raziskovanju načina življenja določene družbe oziroma skupnosti in njenih stvaritev neogibno v ospredju razumevanje človekovega delovanja in njegovih izkušenj, ki nam pomagajo predreti v tkivo skupnosti. Človek je tudi glavni nosilec, transformator in prenašalec kulturnih stvaritev, ki so danes dediščina, včasih im. narodovo blago, izročilo, spomeniki. Poleg tega je treba preučiti tudi širše druž-

benokulturne značilnosti okolja, v katerem skupnost živi. In tu tiči ključ za razumevanje, zakaj različni raziskovalni projekti, ki si prizadevajo ohranjati dediščino, v določenih skupnostih dosežejo svoje cilje, drugod pa ne. Primer Štanjela in Volčjega Gradu kaže, da je rešitev v metodološki zasnovi, ki upošteva ali pa ne človeka, njegovo okolje in zgodovino.

Raziskava in analiza predstavljenih razvojnih projektov v vaških skupnostih Štanjel in Vaški skupnosti Volčji Grad, ki vsebinsko vključujeta (iz)rabo dediščine za trajnostni razvoj skupnosti, nam nazorno pokažeta, kako pomembni so problematiki ustrezni raziskovalni pristopi in metodologija. Namen prispevka je bil na konkretnih primerih opozoriti in pokazati posledice ustreznih oz. neustreznih prijemov, ko na eni strani projekt zaživi in prinese zaželene rezultate ter s tem zadovolji skupnost in širše družbeno okolje, na drugi strani pa kljub številnim finančnim spodbudam nikakor ne doseže svojega namena. Kolikšno je število takšnih »neuspešnih« projektov v naših razvojnih agencijah?!

Viri in literatura:

BARTOL, Blanka 2000: Izhodišča Pharejevega projekta Štanjel, pridobljene izkušnje in kulturni tolar. *Kras* april–maj, št. 38/39, 10–12.

BOGATAJ, Janez 1992: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.

BOURDIEU, Pierre 2002: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia humanitatis.

COHEN, P. Anthony 1985: *The Symbolic Construction of Community*. London in New York: Routledge.

DELAK-KOŽELJ, Zvezda 2001: Izhodišča za pripravo posebnih strokovnih podlag za izdelavo ureditvenih načrtov na nivoju najpomembnejše kulturne dediščine – urbanističnih spomenikov. *Glasnik SED* let. 41, št. 3–4, 9–11.

DEU, Živa 2000: Štanjel – znamenito, najznamenitejše slovensko mesto. *Kras*, april–maj, št. 38/39, 13–19.

DEU, Živa (ur.) 2002: *Revitalizacija štanjelskega gradu*. Komen: Občina Komen.

DEU, Živa 2005: Celovita prenova naselja Štanjel: mednarodna načela celovitega varstva stavbne dediščine v izdelani dokumentaciji za prostorsko, urbano in arhitekturno prenovu naselja Štanjel. *Urbani izziv* let. 16, št. 1, 108–116.

FAKIN, Jasna 2005: Globalno v lokalnem. Raziskovanje Komenskega Krasa skozi sodobno teorijo identitetne dinamike. V: Hudales in Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica; 12), 189–208.

FISTER, Peter 1978: Etnologija kot sestavina načrtovanja prenove urbanega in ruralnega prostora. V: J. Bogataj in M. Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice in Ljubljana: Posavki muzej in Slovensko etnološko društvo, 90–94.

FISTER, Peter 1979: *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

HAZLER, Vito 1998: Predlog standardov za delo etnologov v spomeniškem varstvu. *Etnolog* let. 8, št. 59, 77–104.

HAZLER, Vito 1999: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konzervatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus.

HOBBSAWN, Eric 1983: Introduction. V: E. Hobsbawn in T. Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press (ponatis: Canto 1995).

HUDALES, Jože, Nataša VIŠOČNIK (ur.) 2005: *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica; 12).

JAMESON, Fredric 2001: *Postmodernizem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Analecta).

JEZERNIK, Božidar 2005: Preteklost in dediščina. V: Hudales in Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica; 12), 11–24.

KANEFF, Deema 2004: *Who Owns the Past? The politics of Time in a »Model« Bulgarian Village*. New York in Oxford: Berghahn Books.

LAH, Ljubo 2002: *Muzeji na prostem – večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

LOWENTHAL, David 1985: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press.

KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara 1998: *Destinati-on Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.

KROPEJ, Monika 2001: *Karel Štrekelj. Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MALNIČ, Andrej 2000: Prenova in revitalizacija Štanjela je prvorazredno ekonomsko vprašanje. *Kras* april–maj, št. 38/39, 66.

MALNIČ, Andrej 2002: Kaj je osnovno poslanstvo turističnega društva? *Kras* 54/55, 38–39.

MURŠIČ, Rajko 1995: Oddaljeni pogled na preplete etnološke samorefleksije. Etnološki raziskovalni programi. V: R. Muršič in M. Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo in Znanstveni inštitut FF (Knjižnica Glasnika SED; 23), 147–154.

MURŠIČ, Rajko 2001: Slovenska etnologija in marksizem. V vrtincu stoterih možnosti. *Glasnik SED* let. 41, št. 1, 2, 19–26.

MURŠIČ, Rajko 2005a: Uvod. H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke. V: Hudales in Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica; 12), 7–10.

MURŠIČ, Rajko 2005b: Kvadratura kroga dediščine. Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Hudales in Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Županičeva knjižnica; 12): 25–39.

RENER, Tatjana 2000: Pilotni projekt Kras in pomen Štanjela v njem. *Kras* april–maj, št. 38/39, 22–23.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja 2001: *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.

SEDEJ, Ivan 1964: Problemi raziskovanja slovenske ljudske kulture. *Slovenski etnograf* let. 16–17 (1963–64), 331–336.

SEDEJ, Ivan 1967: Nekaj načelnih vprašanj varstva etnoloških spomenikov. *Varstvo spomenikov* let. 11, 74–80.

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid 2000: *Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC.

STANONIK, Marija 1990: O folklorizmu na splošno. *Glasnik SED* let.30, št. 1–4, 20–42.

ŠTANJEL 1999a: Štanjel – ožje območje. Konzervatorski program. Nova Gorica: Zavod za ohranjanje kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Nova Gorica [interno gradivo].

ŠTANJEL 1999b: Štanjel – širše območje. Konzervatorske smernice za varovanje kulturne dediščine. Nova Gorica: Zavod za ohranjanje kulturne dediščine Slovenije – Območna enota Nova Gorica [interno gradivo].

ŠTANJEL 1999c: *Programska zasnova za naselje Štanjel*. Univerza v Ljubljani. Fakulteta za arhitekturo.

ŠTANJEL 2002: Štanjel – živo naselje, smernice za lokalni in razvojni načrt in akcijski program 2003–2006. Štanjel: Agencija RS za regionalni razvoj [idr.] [interno gradivo].

ŠTUPAR-ŠUMI, Nataša 1987: *Štanjel in grad Štanjel*. Maribor: Obzorja (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije; 125–126).

ŠTUPAR-ŠUMI, Nataša 2000a: Štanjel – Castris sancti Danielis. *Kras* april–maj, št. 38/39, 24–29.

ŠTUPAR-ŠUMI, Nataša 2000b: Na vrhunskih spomenikih morajo delati vrhunski strokovnjaki. *Kras* let. 38/39, 30–33.

Elektronski viri:

Slovenija: Informacijsko Dokumentacijski Center Sveta Evrope. http://www.coe.si/sl/predstavitev_sveta_evrope/na_kratko/, 5. 3. 2007.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 8. 11. 2006

O PREUČEVANJU DRUŽABNEGA ŽIVLJENJA V ETNOLOGIJI IN KULTURNI ANTROPOLOGIJI

Primer Črnomlja od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne¹

Izvleček

Članek vsebuje osnovne povzetke iz magistrske naloge o družabnem življenju v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. Uvodni del predstavlja namen raziskave in način raziskovalnega dela. Prispeva kratek prikaz razvoja termina družabno življenje ob pregledu temeljnih del z obravnavo družabnega življenja na Slovenskem in prinaša pogled v nekatera druga dela in prispevke, ki obravnavajo (tudi) družabno življenje doma in na tujem. Osrednja vsebina povzema osnovne ugotovitve iz različnih področij in aspektov družabnega življenja v Črnomlju.

Abstract

This article recapitulates the basic findings from a M.A. thesis on social activities in Črnomelj between the second half of the 19th century and the Second World War. After an initial description of the principal aims of her research on this topic and research methodology employed in her ethnological study the author briefly discusses the development of the term social life and reviews bibliographic works on this topic in Slovenia and abroad. The article focuses on the principal findings on different aspects of social activities in the town of Črnomelj.

Pogled v terminologijo, razmerje med kulturnim, kulturno-družabnim, družabnim in družbenim življenjem

Etnološke, antropološke, zgodovinske, kulturnozgodovinske in sociološke raziskave ob obravnavi širših tem družbene kulture zajemajo tudi družabnost. Z nastankom obsežnejših del, »orisov družabnega življenja«, so raziskovalci oblikovanju pojma »družabno življenje« namenjali več pozornosti, razmišljanj, sklepnih ugotovitev. Uvodoma je v konkretno preučevanje družabnega življenja v Črnomlju sodila obravnavo tovrstne literature in pogled v razvojno pot terminologije družabnega življenja, kar v temeljnih potezah zajema pričujoči prispevek. Podrobnejše poznavanje terminoloških oznak pojmov *kulturno – družabno – družbeno* podaja temeljno podlago pri določitvi temeljev raziskovalnega področja. (Termine med drugim pojasnjuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1994, 175, 465–466.)

Ob koncu sedemdesetih let 20. stoletja je Damjan Ovsec ob raziskavi družabnega življenja v Ljubljani ugotavljal, da je »pojem 'družabno življenje' zelo širok. Težko ga je opredeliti, tako da ostaja marsikatera njegova oblika nejasna, predvsem seveda tam, kjer prehaja na druga področja, ki sama zase pomenijo celoto, a se zaradi posebnega socialnega značaja in položaja dotikajo po svoji funkciji tudi družabnosti in družabnega življenja. Gotovo je, da družabno življenje zajema vse sloje prebivalstva in je kot tako pomemben del socialne strukture. Oblike družabnega življenja tudi dokaj dobro označujejo specifičnost dobe, v kateri so nastajale in se razvijale ...« (Ovsec 1979, 7)

Na delo *Oris družabnega življenja v Ljubljani* se je naslonila večina nadaljnjih raziskovalcev obravnavane tematike. Avtor je vprašalnik za pomoč pri pogovorih z informatorji izdelal že leta 1971, »ki so ga kasneje prevzemali ali posnemali tako etnologi kot zgodovinarji, kadar so se lotevali enakih tem.« (Ovsec 1997, 19)

Ovsec posebej raziskuje in poudarja meščanstvo, ki se mu predvsem v delu *Kulturna zgodovina mesta Ljubljane* v veliki meri posveča tudi z vidika psiholoških vprašanj.

Sredi osemdesetih let je Maja Godina pri raziskovanju družabnega življenja v drugem največjem slovenskem mestu, Mariboru, podobno ugotavljala, da je »pojem družabno življenje izredno širok in v slovenski etnologiji še ni globlje obdelan. Obdelana pa so bila posamezna področja socialne kulture, ki se delno vključujejo tudi v obravnavo družabnega življenja (družbene organizacije, fantovske in dekliške skupnosti, prijateljstva, poznanstva, klike, združbe odraslih ...).« (Godina 1986, 3)

Maja Godina je v nasprotju z Ovscom, ki je posebej opozoril na meščanstvo, pozornost namenjala različni narodnostni in socialno-poklicni sestavi. Avtorica je v sklepu zapisala misel, ki glede na začetne vzgibe pri odločitvi za preučevanje družabnega življenja povezuje tako mariborsko kot črnomaljsko raziskavo. »Temeljitejše poznavanje preteklosti pogojuje tudi boljše razumevanje sedanjosti. Tudi pri poznavanju družabnega življenja je tako. Saj ti prav ob njegovem poznavanju postane razumljivejše sedanje življenje mestnega prebivalstva in funkcioniranje samega mesta ... Že se pojavljajo tudi želje po obujanju nekaterih oblik družabnega življenja, ki so bile znane pred vojno (kavarne, raznovrstne plesne prireditve, elitnejši gostinski lokali ...). Upam, da bo kot tovrstna spodbuda služilo tudi pričujoče delo.« (Godina 1986, 68)

Godinova je v letu 1991 pripravila tudi dobrodošel pripomoček za raziskovalce življenja v mestih – etnološko bibliografijo del o preučevanju industrijskih naselij in mest. (Godina

¹ Članek je povzet po: Marjetka Balkovec Debevec, *Družabno življenje v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja*. Magistrsko delo. Ljubljana 2005, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 312 str.

1991, 180–183)

Marija Klobčar je v delu *Kamničani med izročilom in sodobnostjo* kamniške meščane obravnavala z različnih zornih kotov. Ravno »... zaradi celovitosti obravnavanega načina življenja« je bilo delo označeno za »... strokovni prvenec na področju etnoloških raziskav mest na Slovenskem«. (Klobčar 1998, iz ocene dr. J. Bogataja)

Primerjava obravnave družabnega življenja v Ljubljani (Ovsec) in Mariboru (Godina) kaže »... pomemben razloček med njima ...«, saj »se Ovšček oris omejuje na meščansko plast prebivalstva (višje in srednje družbene plasti), Godinova pa upošteva razvejeno družbeno in tudi nacionalno sestavo ... Zanimiva je skupna poanta sicer različno naravnanih del Ovsca in Klobčarjeve o središčnosti posameznika in individualnosti, ki je v obzorju občestvenosti ni bilo mogoče misliti.« (Slavec Gradišnik 2000, 493)

Omenjene obravnave (Ovsec, Godina, Klobčar) so s posameznimi poudarki pomembna spodbuda pri raziskovanju stičnih vprašanj in poti kulturnega in družabnega življenja v Črnomlju.

Od osemdesetih let dvajsetega stoletja lahko sledimo večjemu številu raziskav, ki se podrobneje ali bolj obrobno dotikajo vprašanj družabnega življenja. Skladno s podrobnejšimi preučevanji se je oblikoval tudi tîrmin družabno življenje, ki je strnjeno predstavljen v *Slovenskem etnološkem leksikonu* (2004). Pri pojmu **družabno življenje** gre v ožjem pomenu za »a. družabne prireditve in igre«, v širšem pomenu pa so to »b. človeški odnosi v določenem okolju in druženje zaradi pomembnega osebnega, kult(urnega), verskega ali športnega dogodka. D. ž. zajema vse plasti preb(ivalstva) v mestih in na podeželju in je pomemben del soc(ialne) strukture in kulture. /.../ D(ružabno) ž(ivljenje) poučno označuje določene posebnosti dobe, v kateri oblike d(ružabnega) ž(ivljenja) nastajajo in se razvijajo. To velja zlasti za preteklost, ko so d(ružabno) ž(ivljenje) spremljale številne šege in navade oz. natančna pravila ravnanja in je bilo d. ž. tudi sestavina družb(ene)ga ugleda ...« (Ovsec 2004, 101)

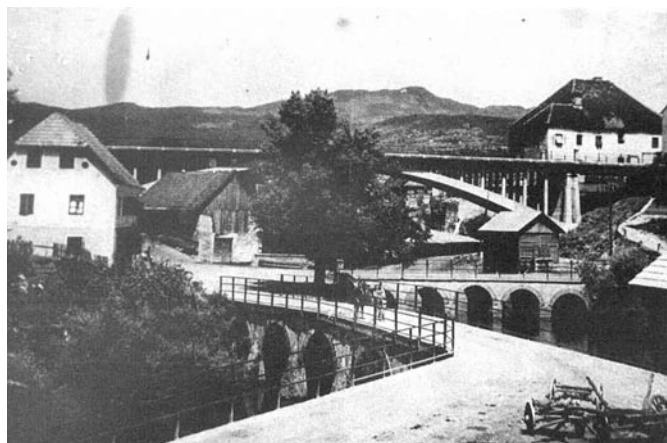
Raziskava družabnega življenja v Črnomlju je zajemala obravnavo družabnega življenja v najširšem pomenu pojma družabno življenje, postavljeno v določeno mestno okolje in v določeno časovno obdobje.

Pogled v nekatera druga dela in prispevke, ki obravnavajo (tudi) družabno življenje

Poglavje vsebuje pogled v nekatere prispevke z obravnavo sorodnega raziskovalnega področja ali pa v prispevke s splošnimi in teoretskimi tezami in razmišljanji, ki se navezujejo na raziskave družabnega življenja v mestu in jih dodatno osvetljujejo.

Pri raziskavah z elementi kulturnega, družabnega ali družbenega življenja je pri izbiri terminologije v naslovu ali podnaslovu prispevkov opazna precejšnja raznolikost, ponazorjena tudi s poudarkom na posamezen predmet raziskave (bolj družbene ali bolj družabne narave).

Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je nastalo več nalog na to temo ali z obravnavo posameznih segmentov z zanimivimi razmišljanji, izsledki, ugotovitvami.

»Črnomaljsko tromostovje« – trije mostovi nad Dobličico in Lahinjo, ki oblivata staro mestno jedro. Največji, železobetonski most, je bil kot pomembna pridobitev zgrajen leta 1912. Fotografija je iz obdobja med obema vojnama. Original hrani H. Frančeškin, Ljubljana.

Eno temeljnih del, ki je iz različnih razlogov uporabno za raziskovalce mestnega življenja, je *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem* avtorja Slavka Kremenška. Delo, ki ga odlikujejo številni podatki, širina in globina preučevanega, v vsebinskem pogledu med drugim zajema tudi naslednja poglavja: uporaba prostega časa; udeležba v organizacijskem življenju; zanimanje mladine za šport, za delo v kulturno-prosvetnih društvih in neformalna združevanja; izvenšolska dejavnost mladine; povezanost mladih; medsebojna povezovanja in sestajanja odraslih; delo v družbenih organizacijah; običaji; obiskovanje gledališča in kina idr. (Kremenšek 1970) Prav tako je za poznavanje raznih splošnih in teoretskih vprašanj dobrodošlo poznavanje drugih Kremenškovih del in prispevkov, npr. *Obča etnologija, Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejših dobe, Etnološki razgledi in dileme 1–4* in druga.

Mojca Ravnik je v *Galjevici* upoštevala že uveljavljena načela pri obravnavi mest, ob njih pa vnesla nova in jih posebej predstavila in utemeljila. Je eno tistih temeljnih del, na katerega se vedno znova oziramo. (Ravnik 1979)

V *Slovenskem ljudskem izročilu*, pregledu etnologije Slovencev (1980), je bilo v poglavju Družbeno življenje prikazano takratno stanje: »... preučevanje družbenih pojavov v slovenski etnologiji (se) šele začnjenja, čeprav lahko obilo podatkov o njih najdemo v etnoloških spisih, ki jim niso neposredno namenjeni. V tem pogledu so zgovorni predvsem najštevilnejši opisi ter raziskave življenjskih, letnih in delovnih šeg, stavbarstva, noše, prehrane in slovstva, ki nam skozi védenje in ustvarjanje nosilcev kulture razkrivajo tudi vsebino in funkcijo njihovih medsebojnih odnosov ...« (Ravnik 1980, 134) Hkrati je Ravnikova v *Slovenskem ljudskem izročilu* v sintezi o družbenem življenju ugotavljala, da spoznanja novejših raziskav opozarjajo »na prepotrebne vsebinske in metodološke dopolnitve v vedi«. (Ravnik 1980, 134)

Borut Brumen je v središče razmišljanj v delu *Na robu zgodovine in spomina: Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941* postavil vprašanje o bistvu in zakonitostih urbanega načina življenja. Delo v uvodu zajema izsledke tovrstnih tujih raziskovanj, pri obravnavi izčrpne vsebine sledimo prepletu etnološko-sociološke obravnave. (Brumen 1995)

Brumen se je z vprašanji obravnave mest ukvarjal tudi v drugih prispevkih, tako v članku Evropske urbane študije pred durmi posturbanosti (Brumen 1994) ter Naprej v preteklost in nazaj v prihodnost: Od etnologije mesta k urbani etnologiji (Brumen 1995a).

V članku Meščani mesta Kranja v obdobju med svetovni vojnama je ob temeljno zastavljenem vprašanju, kdo je sploh meščan, avtorica Tatjana Dolžan določila in obrazložila temeljne kriterije, ki jih je upoštevala v raziskavi: prostor in čas, bogastvo, razgledanost, zavest pripadnosti boljšemu svetu. Izsledki v poglavju Plesi, družabnost, prireditve in Meščanski način življenja se še posebej stikajo s sorodnostjo ugotovitev pri raziskovanju družabnega življenja v Črnomlju: »... Pred drugo svetovno vojno so bili izrazito meščansko razvedrilo plesi. ... Veselice so bile dosti bolj sproščena oblika plesnega razvedrila, namenjena nižjim slojem meščanstva, zlasti obrtnikom in okoličanom. Prirejala so jih stanovska ali interesna društva ... Delo, družinsko življenje, nedelje, praznovanja okroglih obletnic, družabnost, izkazovanje in razkazovanje meščanskega na prireditvah, razgibanost duha in telesa z umetnostjo in športom so se prepletali in se izkazovali ponekod izrazito, drugod zamolklo, pač odvisno od premoženjskega in duhovnega blagostanja.« (Dolžan 1993, 90–95)

»Več krajevnih monografij avtorice Marije Makarovič (*Kostanjevica in okolica* (1975), *Strojna in Strojanci* (1982), *Predgrad in Predgrajci* (1985), *Črna in Črnjani* (1986), *Sele in Seljani* (1994)) po vsebinski širini najbolj ustrezajo modelu celovitih krajevnih obravnav, nekakšni idealni monografiji, v katerih so izrisana, čeprav ne povsem enakomerno, vsa področja kulture ...« (Slavec Gradišnik 2000, 490) Med monografijami Marije Makarovič je delo *Predgrad in Predgrajci* v celoti, še posebej pa poglavje o družabnem življenju, zanimivo zaradi primerljivosti s podatki za preostalo Belo krajino.

Monografija Vitanja (ur. Duša Krnel-Umek in Zmago Šmit) združuje več prispevkov različnih avtorjev, zanimiva je uvodna predstavitev dela. Duša Krnel-Umek je v tem delu svoja raziskovalna spoznanja strnila v poglavju Skupnosti in družbeno razlikovanje.

Družabno in družbeno življenje je zastopano tudi v delih *etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja*. Med zvezki etnoloških topografij sta izšli tudi deli za območje Bele krajine, najprej za občino Črnomelj (Dular 1986) in nato za občino Metlika (Balkovec 1994).

Članek Tanje Tomažič Nekatera bistvena dogajanja in pojavi na področju družbene kulture v 19. stoletju na Slovenskem strnjeno povzema splošna dognanja, predvsem pa postavlja vrsto vprašanj in razmišljanj o obravnavani tematiki. V preglednem članku, objavljenem v *Slovenskem etnografu* leta 1991, je Tanja Tomažič med drugim poudarila: »Ljudje živimo v skupnostih, za katere so značilni različni družbeni odnosi. Ti odnosi se spreminjajo skupno z materialno podlago življenja. To so vezi, ki se prepletajo med družinskimi člani, vezi, ki povezujejo prebivalce sosesk, župnij, krajevnih skupnosti, pa tudi soglasja ali nasprotja, ki prihajajo na dan med interetničnimi odnosi, različne stopnje družbenega razlikovanja med pripadniki posameznih družbenih skupin ...« (Tomažič 1991, 389–431)

Med temeljna dela, ki združujejo splošna raziskovalna in zgodovinska vprašanja etnologije, sodi delo Ingrid Slavec

Gradišnik *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije* (izšlo 2000). Avtorica dela je izrazitejša sporočila raziskav o »družbenem« in »družabnem« strnila v poglavju Ljudje v družbi in prostoru, kjer je ugotovila tudi: »Kakor kažejo izhodišča novejših raziskav snovnega sveta, družbenost ni nekaj, kar bi mogli osamiti, je vezivo in gibalo, ki prežema vsakdanje življenje in je drugi obraz kulturnega ...« (Slavec Gradišnik 2000, 484)

Nove poglede in razmišljanja o podobi narodopisja v drugi polovici 19. stoletja prinaša knjiga Jurija Fikfaka *Ljudstvo mora spoznati sebe*. (1999)

Pri oblikovanju trdnega okvirja in vsebine praznikov, letnih, delovnih in življenjskih šeg, je raziskovalcu v pomoč delo Nika Kureta *Praznično leto Slovencev*. (Kuret 1965–1971)

Niz podatkov, sintez, misli, načinov obdelave nudijo raziskovalcu (tudi družabnega življenja dela Janeza Bogataja, med njimi predvsem: *Mlinarji in žagarji v dolini Krke, Sto srečanj z dediščino na Slovenskem, Smo kaj šegavi*, in druga. (Bogataj 1982, 1998)

Ravno tako ne gre prezreti drugih pomembnih del slovenskih etnologov, ki razna področja družabnosti uvrščajo v svoje raziskovalno delo. Tudi na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je nastalo več nalog, ki vsebujejo vprašanja družabnega življenja v širših obravnavah ali pa v posameznih segmentih.

Orisu družabnega življenja lahko sledimo tudi v delih zgodovinarjev.

Med prva, temeljna kulturnozgodovinska dela sodi knjiga Josipa Mala *Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturnozgodovinski oris*, ki je izšla v Ljubljani leta 1957. Avtor je v uvodu zapisal tudi, da je »razen teh zunanjih, vojnih in političnih dogodkov ... prav tako važno in potrebno poznati tudi notranjost človeka, opisati njegovo duševnost in prepletanje materialne in duhovne kulture v njem ter poudariti vsa tista dejstva, ki zbudijo v nas čustveni odmev bodisi s svojo sorodnostjo bodisi s svojim nasprotjem do nas. V ospredju in žarišču kulturne zgodovine stoji vedno človek kot tak ... In prav po življenjskem odražanju v navadah in običajih, v hrani in obleki, v opremi, stanovanju in v igri, zabavi in celem družabnem izživljanju sploh se javlja človek vsake dobe v svoji nezlagani podobi, v svojih pravih težnjah in željah, v svojih nagnjenjih in zopervanjih, v svoji moči in slabosti, v svojih spoznanjih in v svojih dostikrat smešnih predsodkih.« (Mal 1957, 5–6)

Janez Cvirm se je v knjigi z naslovom *Kri v luft! Čreve na plot!* in podnaslovom *Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja posvetil družabnemu življenju v Celju, s posebnim poudarkom na narodnostnih nasprotjih med Nemci in Slovenci.*

V Pokrajinskem muzeju Celje so leta 1995 pripravili razstavo *Iz življenja celjskega meščanstva v 19. stoletju* in ob njej izdali katalog *To in ono o meščanstvu v provinci*, v katerem so različni avtorji prispevali svoja videnja in raziskovalne sinteze o meščanski kulturi.

Monografija o Spodnji Šiški, ki je bila nekdanja »prva vas na Gorenjskem ob poti proti Celovcu in najbližja soseda Ljubljani« (Šuštar 1996, 306), je delo zgodovinarja Branka Šuštarja. Temelji na arhivskih virih, časopisnih člankih, spominski in drugi literaturi. Tako kot je v recenziji k delu navedel Vasilij Melik, je »... Avtor zajel gospodarstvo, politiko in kulturo z

najrazličnejših strani in daje zelo veliko novih podatkov, ki bodo lahko koristili tudi raziskovalcem zgodovine vsakdanjega življenja ...» (Šuštar 1996, iz recenzije dr. V. Melika)

Pri preučevanju vloge društvene dejavnosti v družabnem življenju določenega okolja sta priporočljivi deli zgodovinarke Majde Žontar in Zore Torkar. V katalogu razstave Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914 (avtorica Majda Žontar) je poleg obravnave posameznih društev na Gorenjskem v uvodu objavljen tudi splošni pregled: Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društev, ki ga je pripravil Vasilij Melik. Zanimive podatke prinaša tudi katalog o narodni čitalnici v Kamniku avtorice Zore Torkar, ki konkretne obravnave dogajanj v kamniški čitalnici povezuje s širšimi ugotovitvami o delovanju čitalnic na Slovenskem.

Ker je družabnost pomembna sestavina prazničnih dni, spoznamo zgodovinske razmere in kulturne elemente praznikov v delu Damjana Ovsa *Velika knjiga o praznikih* in v delu zgodovinarjev Franca Rozmana, Vasilija Melika in Boža Repeta *Zastave vihrajo: Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*.

Med **tuj** literaturo zasledimo vrsto razmišljanj in spoznanj, ki so širila raziskovalne meje in polja etnološki stroki. Predvsem nas je zanimal pogled v nekatera dela tujih raziskovalcev, ki so namenjali pozornost raziskavam življenja v mestih in oblikam družabnosti v njih.

Na Hrvaškem se je v začetku sedemdesetih let z vprašanji preučevanja mest ukvarjala predvsem Dunja Rihtman-Auguštin. Z določitvijo mesta kot predmeta etnoloških preučevanj je spodbudila vrsto novih etnoloških del, posvečenih kulturi in načinu življenja v urbanih naseljih. Eno njenih temeljnih del je *Etnologija naše svakodnevice* iz leta 1988.

Svoje raziskovalno delo je vprašanjem urbane kulture namenjala tudi Aleksandra Muraj, npr. *Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu*, 1977 idr. Zanimive izsledke prinašajo prispevki Lele Ročenović, ki je med drugim pisala o nekdanjih in današnjih (ritualnih in političnih) funkcijah mlaja, ki ga v nekaterih urbanih in ruralnih sredinah postavlja ob 1. maju (1989). Milivoj Vodopija se je ukvarjal s šegami in z navadami ob maturi na temelju terenskih preučevanj v Zagrebu, Ines Prica je preučevala politične in nacionalne manifestacije v Zagrebu (1990), v doktorski disertaciji Poslijeratna svadba u Zagrebu je analizirala spremembe in razvoj svadbenih ritualov v kontekstu sodobnih sociokulturnih procesov. V delu *Mala europska etnologija* je zajela vrsto vprašanj iz etnološkega raziskovalnega področja, med drugim tudi obravnave urbane kulture v hrvaški etnološki praksi.

Maja Povrzanovič je namenjala posebno pozornost obravnavi pojavov spontanega zbiranja prebivalcev v središču mesta – *Okupljališta na otvorenom u središtu Zagreba*, ob vojni na Hrvaškem pa se je ukvarjala predvsem z svakodnevnim življenjem med vojno.

Delo hrvaških etnologov *Etnografija – svagdan i blagdan hrvatskoga puka* prinaša strnjen pregled temeljnih etnoloških obravnav. Podrobnejši prikaz razvoja in pomena letnih šeg in navad prinaša delo Vitomira Belaja *Hod kroz godinu*.

Z obravnavo družabnega življenja se poleg etnologov ukvarjajo tudi drugi pisci. Tako je hrvaški novinar in književnik Zvonimir Milčec napisal knjigo *Galantni Zagreb*, bogato ilustrirano s slikovnim gradivom iz družabnega življenja Zagreba

Veselice na Gričku so bile med osrednjimi družabnimi prireditvami v Črnomlju. Gasilska veselica pod lipami na Gričku. Črnomelj, okrog leta 1935. Original hrani B. Pezdirc, Črnomelj.

in Zagrebčanov.

Med temeljna dela evropske etnologije po drugi svetovni vojni sodi delo nemškega etnologa Hermanna Bausingerja *Volkskultur in der technischen Welt*, ki je izšlo v Stuttgartu leta 1961. V veliki meri je knjiga spodbudila teoretični premik z usmeritvijo etnologije k raziskovanju vsakdanjosti. Z njo je Bausinger odprl prostor, v katerem je nešteto poti za etnologijo modernih kompleksnih družb. (Brumen 1991, 97) Prav tako je naslednje pomembno Bausingerjevo delo *Volkskunde: Von der Altermumsforschung zur Kulturanalyse* (Berlin 1971) prineslo odgovore na temeljna etnološka razmišljanja.

V Nemčiji (nekdanji ZRN) je mesto postalo predmet etnoloških raziskav v 60. letih 20. stoletja, s teoretično usmeritvijo etnologije k raziskovanju vsakdanjosti. Nemško etnološko društvo je z namenom sistematičnega preučevanja mest leta 1983 organiziralo 24. kongres nemških etnologov z delovnim naslovom – Velemesto. V nekdanji NDR pa je v 60. letih 20. stoletja z usmeritvijo etnologije k vprašanju sedanosti tudi mesto postalo predmet etnoloških raziskav (predstavnik Paul Nedo in Wolfgang Jacobeit). (Brumen 1991, 96, 97, 99)

Pomembno vlogo pri raziskavi mest zavzemajo švicarski etnologi. Tako je Richard Weiss v delu *Volkskunde der Schweiz* utemeljil etnologijo mesta kot nedvoumen sestavni del etnološke problematike. (Brumen 1991, 100)

V knjigi Leopolda Schmidta *Wiener Volkskunde* iz poznih tridesetih let 20. stoletja in v naslednjih delih je bil nauk o mestu priznan za samoumeven del stroke, čeprav so ostali v središču raziskovanja običaji in ljudska glasba, noša in ljudsko verovanje. Preobrat v tej smeri je bila med deli avstrijskih etnologov disertacija Wolfdietra Zupferja o kulturnih premenah v dunajskih predmestjih v 19. stoletju. (Slapansky 1991, 75, 77)

S preučevanjem kulture in načina življenja (*byt*) mestnega prebivalstva so se ukvarjali tudi raziskovalci v nekdanji Sovjetski zvezi, med njimi V. J. Krupjanskaja (industrijsko središče srednjega Urala, Nižnji Tagil), v 70. letih 20. stoletja so se raziskovalci ukvarjali s preučevanjem mestnega prebivalstva v srednjem delu Rusije (Kaluga, Jelec, Jefremov). Zanimive rekonstrukcije posameznih plati življenja meščanov v preteklosti so bile narejene v delih o Peterburgu. Pomembna je tudi raziskava *Mesto in ljudske tradicije Rusov ter Stari Tbilisi: Mesto in meščani v 19. stoletju*. (Budina 1991, 83–85)

Med deli poljskih etnologov zbuja posebno pozornost raziskave prazničnih običajev v velikih mestih Jadwige Komo-

rowske. Poleg raziskovanj delavske kulture in raziskav v mestnih industrijskih središčih na Poljskem je Center za znanstvene raziskave Wojciecha Kętrzyńskiego v Olsztynu začel z raziskavami malih mest in mestec. (Kopczyńska-Jaworska 1991, 34) Leta 1993 je izšel zbornik *Wybrane problemy etnologii miasta*. (ur. B. Kopczyńska-Jaworska)

Ob raziskovanju življenja delavcev in s tem hkrati tudi življenja v mestih je dobrodošla primerjava z delom, ki ga je pripravilo več čeških etnologov in folkloristov, *Stará delnická Praha*. Prinaša opredelitve pojma češkega delavstva in njegov razvoj, družbeno, društveno, družabno življenje, socialno strukturo, družinsko življenje, kulturo bivanja, prehrano in nošo. Na Slovaškem je leta 1991 izšlo delo Petra Salnerja *Taká bola Bratislava*, ki prav tako zajema vprašanja urbane etnologije, meščanstva, še posebej je predstavljeno druženje v kavarnah Bratislave. Poseben poudarek družbeni slojevitosti in narodni identiteti mestnega prebivalstva namenja delo *Etnicita a mesto: etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Zbornik sta uredila Peter Salner in Daniel Luther. (Salner-Luther, 2001)

Katharina Oxenius prinaša v svojem delu *Vom Promenieren zum Spazieren* kulturnozgodovinski pregled razvoja in namena pariških parkov; zanimiv je predvsem razvoj parkov kot otroških igrišč in pomen parkov kot prostor za srečevanje ljudi in preživljanje prostega časa. (Oxenius 1992)

Delo Margaret Stacey *Tradition and change* je izšlo že leta 1960 in prinaša obravnavo življenja v Banburyu, mestu na deželi. Vsebina zajema portret mesta, vire zaslužka, politiko, religijo, prostovoljna združenja, hiše in sosedske odnose, družino in socialni status. (Stacey 1960)

Zbornik *Anthropologists in cities*, ki sta ga uredila George M. Foster (Univerza v Kaliforniji, Berkeley) in Robert V. Kemper (Southern Methodist University), je izšel leta 1974, potem ko so tri leta prej na Univerzi v Kaliforniji (Berkeley) začeli seminar o urbanizaciji. V zborniku je objavljenih deset članikov z obravnavo vprašanj antropologije v mestih. Raziskavam urbane antropologije sta namenjena tudi strokovna časopisa *Urban Anthropology* in *Urban Anthropology Newsletter* ter vrsta druge antropološke literature.

V pričujočem prispevku navajam le izbor nekaterih del, ki se navezujejo na raziskave družabnega življenja. Predvsem gre za dela, ki so začetek uvrščanja problematike (tudi družabnega življenja v etnološke obravnave mest. Navedena dela so prinašala razmislek in bila hkrati v pomoč pri različnih vidikih nastajanja in oblikovanja dela o družabnem življenju v Črnomlju. Obstaja pa še cela vrsta domačih in zlasti tujih del, ki obravnavajo razna področja družabnosti in jih ob etnologiji in kulturni antropologiji najdemo v kulturni zgodovini, sociologiji, psihologiji in drugih vedah.

O metodologiji raziskovanja

Če strnemo glavno metodološko usmerjenost del, ki se ukvarjajo z raziskovanjem (tudi družabnega življenja, lahko ugotovimo, da prevladuje genetično strukturalna, historično usmerjena metoda, so pa tudi dela, ki so v metodološkem pogledu bolj pluralistična. (Brumen 1995, iz ocene dr. S. Kremenška)

Primer preučevanja družabnega življenja v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

Navedena dela so bila pri raziskovanju družabnega življenja v Črnomlju v pomoč predvsem ob uvodnih pripravah na preučevanje ter pri spremljajočih razmislekih o sami vsebini in njenem obsegu, o metodah in postopkih raziskovalnega dela. Predhodna obdelanost oz. neobdelanost problematike, dostopnost podatkov in virov, združitev etnološke in zgodovinske obravnave pa je dokončno oblikovala metodologijo raziskovanja in vsebino dela v konkretni raziskavi družabnega življenja v Črnomlju. Pri določitvi osrednjega vsebinskega jedra raziskovanja so nudila oporo predvsem nekatera tovrstna temeljna etnološka dela. Raziskava družabnega življenja v Črnomlju je iskala tudi primerjavo, vzporednice in razmerja v »orisih družabnega življenja« med Ljubljano, Mariborom in Kamnikom. Etnološka dela omenjenih mest so izšla vsako v enem od zadnjih treh desetletij 20. stoletja. Leta 1979 je izšlo delo Damjana Ovsca *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*; leta 1986 delo Maje Godina *Oris družabnega življenja v Mariboru od leta 1919 do 1941*, in leta 1998 delo Marije Klobčar *Kamničani med izročilom in sodobnostjo: Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*.

Ljubljana in Maribor sta dve največji mesti na Slovenskem. Vzporednice z majhnim podeželskim mestom, kakršen je bil predvojni Črnomelj, je včasih težko potegniti. Nekoliko bližje je primerjava oblik in vsebin družabnega življenja z mestom Kamnikom.

V obravnavanem obdobju so v Črnomlju živeli (predvsem manjši) obrtniki, gostilničarji, trgovci, katerim je bila dodatna gospodarska dejavnost kmetijstvo. Z začetkom industrije in ob gradnji železnice se je v kraju naselilo nekaj delavcev, ki so prišli iz različnih predelov Slovenije in tudi od drugod. Višji sloj prebivalstva v mestu je bila peščica uradništva in izobražencev (učitelji, zdravniki, sodniki, duhovniki).

V začetku 20. stoletja je Ljubljana štela več kot 26.000 prebivalcev, Črnomelj pa 1.055, torej lahko na Črnomelj gledamo pod lupo petindvajsetkratno pomanjšavo Ljubljanje. Tako lahko ob primerjavi prikaza posameznih segmentov družabnega življenja v Ljubljani in tudi Mariboru ugotovljamo, da se množičnost, številčna pojavnost in zunanja razkošna podoba v primeru Črnomlja izraža v pomanjšani, skromnejši zunanji obliki. Pri preučevanju družabnega življenja v Črnomlju lahko ob primerjavi z obema največjima mestoma na Slovenskem sledimo bolj izrazitemu prepletu sestavin družabnega življenja, kakršno je bilo bolj značilno za kmečko prebivalstvo po vaseh, in elementom, ki so odraz mestnega načina življenja in druženja. Navedena ugotovitev je v nadaljevanju prikazana s konkretnimi primeri.

Razmerja o velikosti in majhnosti ali o bogastvu in revščini so sicer lahko zelo različna, odvisna od tega, kaj komu pomeni velikost in kaj bogastvo. Hudomušno, a zgovorno nam razmerje med Ljubljano in Črnomljem prikaže pripoved, objavljena v knjigi *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*, ki govori o tem, kako je črnomaljski stoletnik videl Ljubljano – s svojimi očmi. Stoletnik Belič je šel leta 1938 v Ljubljano na evharistični kongres.

Uprizoritve dramskih del, ki so jih prirejala različna društva, so si domačini radi ogledali. Igro Pavelčkova piščalka so igrali pri »Prosveti« leta 1934. Original hrani A. Jerman, Črnomelj.

»Po Lublani je hodo bus, v noši, pred sabo pa je nóso tablo z napisom: 100 lejt. Póle je pravo duma: 'Kok so tej lódi rejvni, nobenega gnoja ni okuli hiš'.« (Kure 2004, 181) Pripoved sodi v čas, ko je kup gnoja pred hišo še predstavljal pojem bogastva in blagostanja. Tega je bilo v Črnomlju obilo, v Ljubljani ga pa ni bilo!

Raziskovalno delo o družabnem življenju v Črnomlju

Beli krajini in njenim prebivalcem na jugovzhodu Slovenije so zgodovinski dogodki, odločitve in pojavi oblikovali svojstveno kulturno-družbeno-zgodovinsko podobo. Črnomelj je upravno središče Bele krajine, drugo, petnajst kilometrov oddaljeno belokranjsko mesto je Metlika. Z mestoma se ves čas povezujejo bolj ali manj oddaljeni trgi in vasi. Medtem ko je Metlika v neposredni bližini hrvaške meje, je Črnomelj od nje oddaljen okrog petnajst kilometrov.

O preučevanju družabnega življenja v Črnomlju so že pred časom začeli razmišljati snovalci kulturno-družabnih prireditvev na takratni Občini Črnomelj, z željo, da bi to védenje ne le odstrlo del zgodovinske in etnološke podobe o Črnomlju in njenih prebivalcih, pač pa bi iz tega temelja lahko izhajale tudi nove prireditve in nove oblike praznovanj in druženj. Namig je spodbudil pričujočo raziskavo s postopnim razkrivanjem in preučevanjem tovrstnih vprašanj.

Splošna ugotovitev, da lahko pojem *družabno življenje* razumemo izjemno široko, se je ob vsakem nadaljnjem raziskovalnem koraku dodatno potrjevala. Pojavljala se je stalna dilema o tem, kje postaviti meje raziskovanja, saj se tematika tesno stika z drugimi obravnavami snovne in nesnovne kulture. Tudi zato je bilo treba raziskovalno področje umestiti v določene okvirje. Prvi je bil časovni – zajema obdobje od druge polovice 19. stoletja in traja do začetka druge svetovne vojne.

Oris družabnega življenja v Črnomlju je bil postavljen tudi v dovolj trdno zgodovinsko ogrodje, saj je tako bolj jasno razvidna pot od samih pogojev za določen način življenja do nastanka posameznih pojavnih oblik in vsebin družabnega življenja, ki se ob danih pogojih razvijajo in nastajajo.

Uvodna poglavja raziskave družabnega življenja v Črnomlju prinašajo temeljna spoznanja o terminologiji, metodologiji

raziskovanja in delih, ki zajemajo obravnave družabnega življenja. Delo se nadaljuje s splošno zgodovinsko, gospodarsko in socialno predstavitev Črnomlja. S tem se pravzaprav »odprejo vrata« v nadaljnje predstavitve družabnega življenja. V posameznih poglavjih je večinoma razvojno, kronološko, z opisom temeljnih značilnosti predstavljena obravnavana tematika. Celotno vsebino raziskave je težko strniti v posplošene ugotovitve, ne da bi ob tem tvegali, da katerega od elementov prezremo ali pa kakšnemu namenimo večjo pozornost, kot bi bilo treba. Vendarle so poudarjeni nekateri poudarki, ki so pri preučevanju prišli najbolj do izraza. Tudi v sami nalogi so posamezni bolj reprezentativni elementi družabnega življenja predstavljeni podrobneje, posebej, če je bilo za to na voljo tudi več ustreznih virov in literature. Namen raziskave je bil zadostiti tudi naslednjim ciljem: mnoge teme naj bi vedno novim raziskovalcem življenja v Črnomlju ponudile temeljno izhodišče za nadaljnje preučevanje. Pridobljena spoznanja naj bi osvetlila del preteklosti Črnomlja in načina življenja njenih prebivalcev ter hkrati nudila določene možnosti pri obogatitvi in nadgradnji družabnih dogajanj v sodobnosti.

Poseben del raziskave je namenjen obravnavi šolstva v Črnomlju, poudarjena je vloga šole v družabnem življenju kraja. Šolstvo je bilo (in je) vpeto v širša družbena dogajanja, tako je privlačno (tudi) za etnološke obravnave.²

V želji, da bi bila obravnavana problematika čim bolj in čim bolj raznovrstno osvetljena, hkrati pa bi zajela bistvo vsebine, sem poskušala pridobiti čim več razpoložljivih virov, sredstev in možnosti za oblikovanje raziskovalnega dela.

Poleg literature, pregledovanja različnih virov in gradiva v arhivih, muzejih, knjižnicah, so dodatno vrednost raziskavi dala ustna sporočila. Bela krajina je znana kot »dober teren«, kar sem lahko znova z veseljem potrdila. Z informatorji sem opravljala delno vodene intervjuje, za katere je bila smer pogovora vnaprej uokvirjena in v najosnovnejših potezah tudi dogovorjena. Seveda pa je bil vsak pogovor drugačen, poseben in se je kdaj zasukal tudi po nekoliko drugačni poti od prvotno načrtovane – vsekakor pa je bil dragocen. Pripovedovalke in pripovedovalci s svojim spominom, do koder jim pač lahko seže, ponazarjajo zgodovinska dejstva s konkretno življenjsko izkušnjo, nam jih na ta način približajo, jih oživijo in celotni vsebini dodajo žlahtnost. Srečanja s sogovorniki dajo pravo vrednost tako raziskavi sami kot končni podobi dela. Pomemben dodatek besedilu so pridobljene fotografije in drugi dokumenti, ki predstavljenim ugotovitvam pridajo bolj slikovito in hkrati realnejšo podobo.

V pomoč pri razumevanju načina življenja, mišljenja in doživljanja Črnomalčev mi je bilo to, da je Črnomelj moj domači kraj.

Bolj ko je raziskovanje vodilo v širino in globino obravnavane teme, bolj se je oddaljevala neka posplošena, poenostavljena sinteza družabnega dogajanja v Črnomlju. Ne le, da je vsako obdobje prinašalo svoje značilnosti, družabno življenje so različno doživljali posamezni socialni sloji. Pri premožnih je življenje teklo drugače kot pri revnih; politično katoliški krog je razmišljal in živel drugače kot liberalni; v samem središču

² Različni aspekti raziskav tradicije šolstva nas še posebej zanimajo v Slovenskem šolskem muzeju, kjer sem zaposlena kot kustosinja. Raziskava naj bi bila v prid tudi mojemu poklicnemu delu.

mesta so se spominjali povsem drugih značilnosti družabnega življenja kot na enem ali drugem skrajnem predelu Črnomlja. Raziskava je poskušala to množico različnosti in drugačnosti vendarle povezati v skupno sled o družabnem življenju v Črnomlju med drugo polovico 19. stoletja in drugo svetovno vojno. V pričujočem prispevku so v posameznih segmentih nakazani le nekateri bistveni elementi raziskave.

O življenju v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

Osrednje zgodovinsko jedro Črnomlja leži na dvignjenem pomolu v rečnem okljuku oziroma medvodju rek, ki ga oblikujeta reki Dobljica in Lahinja. Urbano jedro, kakršno se je ohranilo do sodobnega obdobja, prikazuje že Franciscejski načrt iz leta 1824. (Bernik 1987, 14–15)

V obravnavanem obdobju je Črnomelj štel dobrih tisoč prebivalcev, skupaj z bližnjo okolico do tisoč devetsto prebivalcev, ki so se preživljali pretežno z raznimi obrtnimi dejavnostmi ob nepogrešljivem kmetijstvu (poljedelstvu, vinogradništvu, tudi živinoreji). Nekoliko drugače se je preživljala peščica državnih uradnikov, zdravnikov, učiteljev, duhovnikov.

Med dvajsetimi okrajnimi glavarstvi na današnjem ozemlju Slovenije brez Prekmurja je Črnomelj po štetju leta 1880 zasedal trinajsto mesto po velikosti sedežev okrajnih glavarstev. (Melik 1995, 5–10)

V belokranjskem okolju je bilo mesto pomembno središče, tako v upravnem, gospodarskem in kulturno-družabnem pomenu.

Podoba Črnomlja v začetku 20. stoletja je v nekoliko romantičnem zapisu ohranil kronist Leopold Podlogar in lahko rabi kot dobra primerjava tega, kar se je v mestnem središču ohranilo do zadnjega obdobja. Zapis Podlogar začenja: »Glej, globoko spodaj, skoraj pod teboj leži malo, pa prijazno belokranjsko mestece Črnomelj ... Majhno mestece je: ima le 1.240 prebivalcev, 198 hiš in leži 156 m nad morsko gladino. Meščani so Slovenci, vendar se lahko po vseh gostilnah in prodajalnah nemško pomeniš ...« (Podlogar 1906, 4)

Mestu je dajal posebno podobo grad, ki je bil močno povezan tudi z družabnim dogajanjem, saj se je v njegovih prostorih odvijalo veliko prireditev, plesov, družabnih srečanj.

V poznejšem razvoju se mesto na pomolu ni bistveno spreminjalo. Zaradi stiske s prostorom so si mestni kmetje postavili gospodarska poslopja pred Vavtaro (pozneje Suhim mostom), kjer so se razvile njihove pristave. (Krajevni leksikon Slovenije 1971, 27)

Gibanje števila prebivalstva v obravnavanem obdobju

Občina Črnomelj je leta 1869 štela 21.684 prebivalcev, število prebivalstva je v naslednjih desetletjih upadalo in pred drugo svetovno vojno doseglo najnižje število v letu 1910, ko je štela 17.479 prebivalcev. V mestu Črnomelj je leta 1869 živelo 1.071 prebivalcev, najmanj jih je bilo leta 1910 – le 978 (z okolico 1.394 prebivalcev), do leta 1931 je število naraslo na 1.400 prebivalcev (z okolico 1.938). Upadanje števila prebivalstva so povzročile slabe gospodarske razmere, nerazvita industrija, odmaknjenost od tržišč in skromne prometne pove-

Družba je veselo zaplesala pri Laknerjevi zidanici v Stražnjem vrhu pri Črnomlju. Pred drugo svetovno vojno. Original hrani M. Lakner, Črnomelj.

zave. V osemdesetih letih 19. stoletja so trtne bolezni skoraj popolnoma uničile belokranjske vinograde, kar je revščino še povečalo. Predvsem zaradi navedenih razlogov so ljudje iskali zaposlitev zunaj Bele krajine, večinoma v tujini. Izselsjevanje prebivalstva se je močno povečevalo in v zadnjih letih pred prvo vojno ter kmalu po njej v občini Črnomelj skorajda ni bilo hiše brez izseljenca. (Krajevni leksikon Slovenije 1971, 19) Največ ljudi se je izselilo v Ameriko, pa tudi v Kanado, Argentino in Francijo. (Dular 1986, 8) V začetku tridesetih let 20. stoletja so se razmere nekoliko umirile, saj so se vendarle začele pojavljati prve možnosti zaposlovanja v industriji. Tako se je število prebivalstva povečalo, še posebno v samem mestu, ki je leta 1931 štelo največ prebivalcev v celotnem obdobju – 1.400, število prebivalstva se je na splošno povečalo tudi v občini Črnomelj, ko se je upadanje spet zaustavilo in tudi nekoliko naraslo – na 18.153 prebivalcev. (Krajevni leksikon Slovenije 1971, 19)

Pred prvo svetovno vojno industrije v Črnomlju, razen rudnika rjavega premoga v Kanižarici pri Črnomlju, ki so ga odprli leta 1857, ni bilo. Industrija v Črnomlju se je začela razvijati šele po prvi svetovni vojni.

Kljub začetnemu razvoju industrije je črnomaljski okraj še dolgo sodil med okraje z največjim deležem kmečkega prebivalstva. Tako je bil leta 1931 črnomaljski okraj med vsemi dolenskim okraji najbolj kmečki, saj je od kmetijstva živelo kar 81,9 odstotka prebivalcev. (Dular 1986, 93)

Ob upravni razdelitvi Kraljevine Jugoslavije na banovine je bilo leta 1929 ozemlje takratnega sreza Črnomelj dodeljeno Savski banovini s sedežem v Zagrebu, že leta 1931 pa spet Dravski banovini s sedežem v Ljubljani. Prebivalci se spominjajo nezadovoljstva ob priključitvi k Savski banovini in tega, da so poskusili vse, da bi odločitev iz leta 1929 čim hitreje razveljavili. (Dular 1986, 14)

Vplivi na oblikovanje podobe družabnega življenja v Črnomlju

Poleg družbenih in socialnih pogojev, ki so vplivali na oblikovanje določene podobe družabnega življenja v Črnomlju, so poudarjeni še nekateri elementi, ki so sooblikovali družabnost v Črnomlju. Pri tem je poudarjen pomen *belokranjske žele-*

Družba ob »trtju« v Stražnjem vrhu pri Črnomlju, »pri Medvedu«. Tudi mimoidočim so radi ponudili kakšen kozarček. Pred 2. svetovno vojno. Original hrani B. Pavlin, Črnomelj.

znice, določen vpliv je imelo širše obzorje, ki ga je prinašalo neformalno in formalno izobraževanje odraslih, posebno vlogo pa so odigrale tudi posamezne družine, kot na primer Haringovi v Črnomlju.

Oblike in vsebine družabnega življenja v Črnomlju

Društvena dejavnost

Pomembna sestavina črnomaljskega družabnega življenja je bila društvena dejavnost, ki ji v raziskavi sledimo od ustanovitve Narodne čitalnice leta 1868. Društveno življenje je prinašalo napredek v skladu s temeljnimi cilji in nameni društva. Družabni dogodek so lahko predstavljala posamezna društvena srečanja, še posebej pa prireditve, ki so jih društva prirejala.

Narodna čitalnica v Črnomlju je živahno zacvetela predvsem v prvem obdobju svojega delovanja, kar je nakazala že prireditev ob slovesnem odprtju 29. junija 1868. »Že ob četrty uri zjutraj je igranje godbe in pokanje možnarjev razglasilo Črnomaljcem, da bo to poseben dan. ... Glavna prireditev je bila ob 8. uri zvečer, v lepo okrašeni grajski dvorani. Začela se je z besedami Dragotina Kastelca, ki je v govoru vsem navzočim pojasnil pomen čitalnice. Temu je sledil nastop pevskega društva, sestavljenega iz okoliških učiteljev, pod vodstvom g. Juvana, za konec pa so si navzoči ogledali še igro 'Bob iz Kranja', ki so jo Črnomaljci pripravili s pomočjo Metličanov. Na prireditvi so bili številni gostje iz okoliških krajev, iz novo-meške in metliške čitalnice, gospod baron Vranicani in drugi iz Hrvaškega.«³

Gasilsko društvo Črnomelj, z ustanovno letnico 1881, je odigralo pomembno vlogo v družabnem življenju. Gasilci so bili vedno navzoči pri vseh pomembnejših dogodkih v mestu. Posebno pozornost so črnomaljski gasilci posvečali florjanovemu, »ki je od pradavnih časov mestni praznik«, saj so se po dvakratnem hudem požaru v mestu meščani zaobljubili k sv. Florjanu.⁴ Nepogrešljive so bile tudi gasilske veselice, tako »trikraljevske«, ki so se največkrat odvijale v Hotelu Lackner,

kot letne veselice na Gričku (v zadnjih letih pred drugo vojno v Sokolskem domu), pri katerih je tako ali drugače sodelovala večina krajanov. Ob pripravi gasilskih veselic in ob njihovi izpeljavi je dejansko zaživelo celotno mesto. O teh veselicah podrobno pričajo zapisniki sej požarne brambe v Črnomlju od leta 1884 do 1940, vir pa dodatno oživljajo še spomini informatorjev. Gasilci so priredili nekaj odmevnih tombol, slovesni so bili trenutki ob novih tehničnih pridobitvah za uspešnejšo obrambo pred požari, posebno pozornost pa so gasilci namenili tudi zadnjemu slovesu svojih članov.

Značilna je še prepletenost družabnih aktivnosti gasilcev in mestne godbe, katere nastanek sega v leto 1866. Tako eni kot drugi so bili nepogrešljivi pri vseh pomembnejših kulturnih dogodkih in prireditvah, godba je praviloma igrala tudi na mestnem, gasilskem prazniku – na florjanovem in na gasilskih veselicah. Za druženje so bili pomembni še »plac koncerti« – koncerti godbe na pihala na mestnem trgu pred Posojilnico.

Če je bilo delovanje gasilskega društva (kar so radi poudarjali) nadstrankarsko, je bila naslednja značilnost društvenega življenja delitev na društva glede na svetovno nazorsko prepričanje. Tako sta si bila tudi v Črnomlju nasproti dva pola. Enega je predstavljalo društvo **Sokol** in njemu sorodna društva z liberalno politično usmeritvijo, drugega pa **Orel** in sorodna društva s katoliško nazorsko opredelitvijo. Obe društvi sta prirejali zanimive, kvalitetne in po zunanji organizaciji sorodne prireditve, ki so si jih pogosto množično ogledali gledalci iz »obeh polov«. Predvsem so bili privlačni telovadni nastopi Sokolov in Orlov, gledališke predstave obeh društev; miklavževanja – ena v sokolskem, druga v prosvetnem domu; novoletne zabave s programom pri obeh društvih. Sokoli so imeli od srede tridesetih let 20. stoletja v svojem domu tudi kino. Kino predstave so si z veseljem ogledovali prebivalci Črnomlja in okolice, različnih plasti in različnih prepričanj, če so si jih le lahko privoščili.

Kulturna dejavnost je bila pomemben element, ki je mestu dodal žlahtnejši in bolj živahen značaj. Ljudje so se radi udeleževali uprizoritev gledaliških iger, koncertov in drugih nastopov. Prva poročila o igralskih uprizoritvah sodijo v obdobje delovanja narodne čitalnice, sicer pa so igre prirejali tudi Sokoli in Orli. Slednji so se v dramski dejavnosti še posebej odlikovali. Ljudje se spomnijo mnogih nadarjenih igralcev, posebej pa je bila znana igralska družina Plut, ki je leta 1936 ustanovila svojo gledališko skupino. Posebno mesto v gledaliških dogodkih Črnomlja ima slavnostna gledališka predstava Ustanovitev črnomaljske župnije. Nastala je ob počastitvi 700-letnice črnomaljske župnije leta 1928. Igro je za to priložnost napisal Oton Berkopec, režiral pa dekan Pavlin Bitnar.

Plesi, veselice

Plesi sodijo med najbolj priljubljene prireditve, kjer je družabna vloga jasna in poudarjena. Tudi v Črnomlju so ples pripravljala različna društva, nekatera so bila namenjena ožjemu krogu ljudi, druga so na široko odprla vrata vsem, ki jih je ta vrsta zabave mikala. Tudi po opravljenih kmečkih delih so večkrat zaplesali ob zvokih domačega godca. Če je bilo največ plesov v hotelu Lakner in v gostilnah, se je v tem primeru v plesišče spremenil prostor v skednju ali v domači hiši. V letih pred drugo svetovno vojno so bili zanimiva novost plesni tečaji, ki so jih prirejali v Sokolskem domu.

Plesu so nekateri pripisovali tudi kali neprimerne, nemoralne

⁰ Novice, 1. 7. 1868.

⁴ Dolenjske Novice št. 6, 15. 5. 1914, 24.

nega vedenja, zato se je pojavljal odklonilen odnos. Sledimo ga predvsem ob delovanju Dekliške Marijine družbe Črnomelj. Že v pravilih družbe, potrjenih leta 1902, so zapisali, da se bodo hčere Marijine družbe poleg drugega neprimerne vedenja popolnoma varovale tudi plesa. Kot kažejo vedno nova in nova svarila, se plesu dekleta, kljub strogim prepovedim, preprosto niso mogla odreči.⁵

Obiskovanje in druženje na domu

Črnomalci in Črnomalke so sicer kar pogosto hodili drug k drugemu »v vas, saj se ni nikjer vrat zapiralo«. (ustni viri: A. G., A. J.) Med najbolj značilne primere obiska na domu je sodilo godovanje, ko so šli sosedje, sorodniki, prijatelji godovniku »bobnat«, slavljenec pa jih je sprejel in pogostil.

Nedelja in prosti čas sta pomembna elementa pri oblikovanju družabnega življenja. V letu 1905 so o pomenu druženja v prostem času zapisali: »Človek je društven stvor, brez družbe zlasti prostega časa ne more uživati z istim slajem kakor v zvezi z mnogimi sebi enakimi ...« (Popotnik 1905, 256)

Nedeljo in prosti čas so posamezniki v Črnomlju preživljali različno. Predvsem za prebivalstvo višjega in srednjega sloja, ki je v največji meri živelo v središču Črnomlja, je redno navado predstavljala nedeljska promenada. Prosti čas je zaznamovalo predvsem zbiranje sosedov, prijateljev, sorodnikov na klopih pred hišami. Tu so stekli številni pogovori, širili so novice, šale, zgodbe; družbe so rade skupaj tudi kaj zapopevale. Ob nedeljah so obiskovali »zlahto«, šli peš ali z zapravljičkom do vinograda, »v gôro«. Nedeljske izlete so vsaj premožnejši prebivalci združili še z obiskom gostilne ali pušlšanka v okolici Črnomlja.

Številne črnomaljske **gostilne** so bile priča različnim družabnim dogodkom, posebej zanimive so bile predpustne zabave, tako imenovani *bali*, ki so jih prirejala društva in so se vrstila po določenem vrstnem redu od gostilne do gostilne. Živahnije je bilo v gostilnah ob sejmskih dnevih, ko je v mesto prišlo veliko ljudi iz bližnjih in daljnih krajev. Največ slavnostnih obedov in drugih praznovanj, ki so se jih udeležili tudi pomembni gostje, so pripravili v gradu, v hotelu Lakner.

Druge javne prireditve

Prebivalstvo iz mesta in okolice se je rado udeleževalo različnih drugih javnih prireditev, ki so se največkrat odvijali na trgu pred Posojilnico. Med velike dogodke je sodilo tudi slovesno odprtje novega mosta čez Dobljico leta 1912. Gradnja je bila zahtevno delo, most je po tedanjih merilih veljal za enega pomembnejših tovrstnih objektov. Novi most je blagoslovil knezoškof Jeglič, ki je zapisal: »... Napravljen je čez vodo krasen most iz železnega betona: drzovita zgradba ...«⁶

Sejmski dnevi

Ko so Črnomelj preplavile sejmske stojnice, se je začel živahen sejmski mestni vrvež. Najpomembnejšemu elementu, trgovanju, se je ob bok postavljala pomembna družabna vloga, saj so bili sejmski dnevi priložnost za medsebojno srečevanje, spoznavanje in druženje.

Romanja in žeganja so poleg verskega elementa predstavlja-

Zabavne maškarade so razveseljevale pustni čas. Skupina Črnomalčev je uprizorila cirkus, s cirkuško direktorico in direktorjem. Okrog 1936. Original hrani V. Kvas, Ljubljana.

la tudi možnost druženja, spoznavanja novih ljudi, krajev in navad.

Kopališča, šport

Poletje je prineslo veliko zabavnega druženja ob kopanju na Lahinji in Dobljici. Predvsem je bilo lepo urejeno kopališče Rdečega križa. Nekoliko premožnejši so se odpravili na kopalne izlete na Kolpo, posamezniki pa kdaj tudi na morje. Znali so uživati v zimskih radostih, posebno pa je športni in družabni utrip razburkal nogomet.

Družabno življenje ob šegah in navadah

Ustaljeni vsakdanji ritem življenja so ljudem obogatili cerkveni, posvetni in osebni **prazniki** ter šege in navade (Črnomaljci raje uporabljajo izraz *običaj*), ki so se ob njih razvile. Družabno življenje kmečkega in obrtniškega prebivalstva je bilo pogosto povezano z delom, predvsem velja to za *praščine* (koline), *cofanje perja*, *ruženje koruze* in za *trgatev*. Na *praščino* in na *trgatev* so vsaj nekateri kmetje poleg sorodnikov radi povabili še kakšno bolj imenitno osebo, bodisi učitelja, zdravnika, pomembnejšega uradnika. Večja opravila je v marsikateri hiši spremljalo vedro razpoloženje. Ob *praščini* je za šalo poskrbel že mesar ob razkosavanju prašiča. Ko je na primer odrezal ušesa, je v šali »vuho« rad vrgel kakšnemu članu družine, denimo odraščajočemu fantiču, ki ni bil poseben ljubitelj vode in umivanja ter se *pohecal*: »Na, to je zate! Če se ne boš vmival, bojo i tvoja vuha taka!« (Ustni viri: A. G., M. B.)

Otroški prosti čas

Poseben svet je bil otroški svet. Njihovo družabno življenje se je največkrat pletlo ob igri. Prostega časa ni bilo veliko, a je mnogo možnosti zabave ponujala paša, drobne trenutke igrivosti so, brez velikih in dragih igrac, znali poiskati tudi ob različnih drugih opravilih.

Vloga šole v družabnem življenju Črnomlja

Preučevanje je potrdilo predvidevanja o pomembnem deležu šole, učiteljev in učiteljic ne le pri pridobivanju in postopnem razširjanju osnovne izobrazbe, pač pa tudi v gospodarstvu, društvenem življenju, kulturni dejavnosti in družabnem življenju. Učitelji so imeli kot redki izobraženci v kraju poseben položaj, pogosto so bili glavni ustvarjalci novih razvojnih poti ter s tem življenjskega utripa v mestu. Na šoli v Črnomlju

⁵ Dekliška Marijina družba Črnomelj, pravila in zapisniki 1902–1930, NšaLj.

⁶ Dnevnik A. B. Jegliča, prepis v knjižnici INZG, 8. zvezek, 1912 (12. 8.), 224–225.

se je od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne zvrstilo več učiteljev, vloga nekaterih je bila še posebej izrazita. Med slednje lahko uvrstimo Antona Jeršinoviča, Franca Šetino, Rudolfa Schillerja, Josipino Primožič in druge, ki so jim sledili. Za širši družbeni razvoj kraja je bila pomembna ustanovitev meščanske šole leta 1935 (od 1944 gimnazija) in med drugimi učitelji tudi njen upravitelj Karel Štrbenk. Učenci in učitelji so sodelovali pri različnih prireditvah v kraju. S prirejanjem proslav, iger, razstav, koncertov in drugih nastopov so predstavljali enega pomembnejših dejavnikov kulturnega in družabnega življenja. V raziskavi je prikazan razvoj šolstva, podrobneje je predstavljena vloga učiteljev in učiteljic v kulturnem in družabnem življenju mesta, nanizani so kulturni dogodki, proslave, šolske prireditve in njihov vpliv v družabnem utripu.

Sklep

Družabno življenje v Črnomlju sodi med obravnave s širše zastavljenim okvirom etnološkega in kulturnozgodovinskega prikaza. V primerjavi z nekaterimi drugimi tovrstnimi raziskavami je nekaj več pozornosti namenjene splošnemu prikazu in razvoju različnih dejavnosti, saj te v preteklosti še niso bile podrobneje raziskane. Osrednji poudarek preučevanja vsebuje prikaz družabnega življenja v posameznih vsebinah in oblikah predstavljenih tem.

Med temeljne ugotovitve v raziskavi družabnega življenja v Črnomlju v primerjavi z večjimi mesti sodi ta, da večino glavnih pojavnih oblik družabnega življenja v velikem mestu vsaj v obrisih zaznamo tudi v Črnomlju (npr. prireditve Narodne čitalnice, Sokolov, Orlov in drugih društev; predpustni plesi in pustovanja; promenade, »plac koncerti«, obiskovanje gostiln, tudi s stalnimi omizji; nedeljski izleti v bližnjo okolico; obiski na domu, različne javne prireditve; kopanje na kopalniških idr.). V večini primerov bi težje govorili o blišču in razkošnosti tovrstnih prireditev in dogodkov, če jih primerjamo s podobnimi v Ljubljani, Mariboru ali tudi v Kamniku. Lahko bi posplošeno dejali, da gre v Črnomlju za bolj skromno obliko družabnih prireditev, morda za večjo vpetost, tudi podrejenost okolju in družbi, in hkrati za večjo domačnost. Pojavnost oblik družabnega življenja v obravnavanem obdobju je bila pestra in raznolika. Zbrano gradivo kaže, da je tudi črnomaljska družba iz desetletja v desetletje ohranjala nekatere oblike družabnosti in sočasno sprejemala nove oblike družabnega življenja, vpletene in prepletene s širšimi kulturnodružbenimi dogajanji. Nekatere izrazite pojavnosti oblik družbenosti, kar denimo velja za zbiranje ljudi na klopih pred hišami, so v sodobnem času, tudi zaradi prometnega vrveža, skorajda povsem zamrle. Tako značilne gasilske veselice, ko je ob pripravah nanje zaživelo vse mesto, so po drugi svetovni vojni doživljale bolj in manj uspešne izvedbe. Razlike in spremembe bi lahko ugotavljali tudi pri drugih segmentih družabnega življenja. Raziskava prinaša mnogo spodbud, na podlagi katerih bi lahko, tako kot je bilo zamišljeno že pred začetkom raziskovanja, temeljile priprave tovrstnih novih prireditev ob upoštevanju sestavin sodobnega življenja. Spremembe v načinu življenja prebivalcev so vplivale tudi na v preteklosti ugotovljeno značilno domačnost v družabnem življenju kraja. Morda lahko to domačnost v

zadnjem obdobju zasledimo med prebivalci določenih predelov mesta ob posebnih priložnostih, tako kot na primer leta 2005, ko so se prebivalci ulice Sadež zbrali ob zaključku del posodobitve in asfaltiranja ceste in pločnikov. Ta dogodek so obeležili s skupnim druženjem ob kulturnem in zabavnem programu in s pogostitvijo. V pripravo in izvedbo družabnega dogodka je bila aktivno vključena večina prebivalcev tega predela Črnomlja.

Spodbudno je, da obravnavana problematika zanima tudi mlade raziskovalce, tako kot študente etnologije, ki so leta 2005 sodelovali na delavnici Oživljanje mestnega jedra Črnomlja in rezultate raziskovanja predstavili na Dnevih etnologije, ki so bili v tem letu organizirani v Črnomlju.

Izsledke raziskave družabnega življenja v Črnomlju je mogoče uporabiti pri razstavnih postavitvah krajevne muzejske zbirke. Uporabna bi bila v izobraževanju, saj bi bilo tako za osnovnošolsko kot srednješolsko generacijo dobrodošlo, da spozna tudi ta obraz domačega mesta. Nadgradnja raziskave je mogoča pri delu študijskih krožkov in različnih domoznanskih delavnic.

Sklenemo lahko, da raziskava družabnega življenja v Črnomlju od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne nudi podlago za nadaljnjo raziskovanje, spodbuditi želi primerjavo med preteklostjo in sodobnostjo, kliče po obravnavi vprašanj, katere oblike družabnosti so se v mestu ohranile, kako sta se njihova oblika in obseg spreminjala, koliko in kaj se ohranja v sodobnost. Konkretnejšo praktično uporabnost raziskave lahko pričakujemo ob predvidenem izidu knjige v letu 2007, ko bodo v mestu potekala tudi praznovanja ob šeststoti obletnici prve pisne omembe Črnomlja kot mesta.

Dobrodošle bi bile še nove raziskave družabnega življenja v drugih slovenskih mestih in krajih, kar bi lahko s primerjalnimi študijami obrodilo tudi tehtno sintezo družabnega življenja na Slovenskem.

Viri in literatura:

BADOVINAC, Tatjana, Rolanda **FUGGER-GERMADNIK** (ur.) 1995: *To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje: Pokrajinski muzej Celje.

BAUSINGER, Hermann 1971: *Volkskunde: Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Berlin: Carl Hebel.

BELAJ, Vitomir 1998: *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.

BOGATAJ, Janez 1982: *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto: Dolenjski list, Dolenjski muzej Novo mesto. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

BOGATAJ, Janez 1998: *Smo kaj šegavi?: Leto šeg in navad na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BRUMEN, Borut 1991: Raziskovanje mestne in delavske kulture v ZRN, NDR in Švici. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (ČZN) 62, zv. 1. Maribor, 95–101.

BRUMEN, Borut 1995: *Na robu zgodovine in spomina: Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota: Pomurska založba.

BRUMEN, Borut 1995a: Naprej v preteklost in nazaj v prihodnost: Od etnologije mesta k urbani etnologiji. V: Rajko Muršič

- in Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: SED, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 161–165.
- BUDINA**, O(ksana) R(uvimovna) 1991: O rezultatih in problemih etnografskega preučevanja mestnega prebivalstva. *ČZN* 62, zv. 1. Maribor, 82–87.
- DEKLIŠKA** Marijina družba Črnomelj, pravila in zapisniki 1902–1930. Ljubljana: Nadškofijski arhiv.
- DNEVNIK** Antona Bonaventura Jegliča (prepis), 8. zvezek, 1912 (12. 8.), 224–225. Ljubljana: Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino.
- DOLENJSKE** Novice 1914, št. 6 (15. 5.), 24. Novo mesto.
- DOLŽAN**, Tatjana 1993: Meščani mesta Kranja v obdobju med svetovnimi vojnami. V: Cene Avguštin idr. (ur.), *40 let Gorenjskega muzeja*. Kranj: Gorenjski muzej, 90–95.
- DRAŽUMERIČ**, Marija 1977/78: Društveno življenje v Črnomlju med leti 1920–1970. Proseminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo.
- DULAR**, Andrej 1985: *ETSEO Črnomelj*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- FIKFAK**, Jurij 1999: *Ljudstvo mora spoznati sebe: Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- GODINA**, Maja 1986: *Maribor 1919–1941: Oris družabnega življenja*. Maribor: Obzorja.
- GODINA**, Maja 1991: Etnološka bibliografija del o preučevanju industrijskih naselij in mest. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 31, 3–4. Ljubljana: SED, 180–183.
- KLOBČAR**, Marija 1998: *Kamničani med izročilom in sodobnostjo: Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KOPCZYŃSKA-JAWORSKA**, B(ronislava) 1991: Raziskave antropologije mesta v poljski znanosti. *ČZN* 62, zv. 1. Maribor, 31–36.
- KRAJEVNI** leksikon Slovenije, II. knjiga 1971: *Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del*. Ljubljana: MK, 19–27.
- KRAMARIČ**, Janez 1999: *Črnomelj v daljni in bližnji preteklosti*. Črnomelj: Občina Črnomelj.
- KREMENSEK**, Slavko 1970: *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Ljubljana: SAZU.
- KRNEL-UMEK**, Duša in Zmago ŠMITEK (ur.) 1987: *Kruh in politika: Poglavja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KRONIKA** župnije Črnomelj 1883–1928. Črnomelj: Župnijski urad.
- KURE**, Bogomira 2004: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*. Ljubljana: Založba kmečki glas.
- MAL**, Josip 1957: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MATKOVIČ**, Anita 2001: Obrtna zadruga obrtnikov črnomaljskega sodnega okraja. V: *Katalog obrti in podjetništva*. Črnomelj: Območna obrtna zbornica Črnomelj, 10–11.
- MELIK**, Vasilij 1995: Središča, provinca, meščani. V: Tatjana Badovinac idr. (ur.), *To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 5–10.
- MELIK**, Vasilij, Majda ŽONTAR 1980: *Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914: Razstava Gorenjskega muzeja Kranj*. Kranj: Gorenjski muzej.
- MILČEC**, Zvonimir 1990: *Galantni Zagreb*. Zagreb: Mladost.
- NOVICE** 1868 (1. 7.). Ljubljana.
- OSNOVNA** šola Črnomelj, šolska mapa. Slovenski šolski muzej: dokumentacijska zbirka.
- OVSEC**, Damjan 1992: *Velika knjiga o praznikih – Praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Domus.
- OVSEC**, Damjan 1979: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Društvo arhitektov Ljubljana.
- OVSEC**, J. Damjan 1997: *Družabno življenje v Ljubljani in na to nanašajoča se kulturna zgodovina mesta od začetka stoletja do druge svetovne vojne*. Raziskovalna naloga: Kulturna zgodovina mesta Ljubljane, II. faza (tipkopis). Ljubljana: Mestna občina Ljubljana.
- OVSEC**, Damjan 2004: Družabno življenje (geslo). V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 101.
- POPOTNIK** 1905: 256. Ljubljana.
- POVRZANOVIĆ**, Maja 1991: Etnološka i folkloristička istraživanja kulture i načina života stanovnika gradova u Hrvatskoj. *ČZN* 62, zv. 1. Maribor, 67–72.
- RAVNIK**, Mojca 1979: *Galjevica: etnološka monografija*. Ljubljana: RSS.
- RAVNIK**, Mojca 1980: Družbeno življenje. V: *Slovensko ljudsko izročilo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 133–144.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN**, Dunja 1988: *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- ROZMAN**, Franc, Vasilij MELIK, Božo REPE 1999: *Zastave vihrajo*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- SALNER**, Peter 1991: *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda.
- SALNER**, Peter, Daniel LUTHER 2001: *Etnicita a mesto: etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- SLAPANSKY**, Wolfgang 1991: Raziskovanje mestne in delavske kulture v Avstriji. *ČZN* zv. 1. Maribor: 75–77.
- SLAVEC GRADIŠNIK**, Ingrid 2000: *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- SLOVAR** slovenskega knjižnega jezika 1994. Ljubljana: DZS.
- SLOVENSKI** etnološki leksikon 2004. Ljubljana: MK.
- SLOVENSKI** šolski muzej (SŠM), dokumentacijska zbirka, šolska mapa OŠ Črnomelj.
- STARÁ DELNICKÁ PRAHA**, 1981: *Život a kultura pražských delníků 1848–1939*. Praha.
- ŠUŠTAR**, C. Branko 1996: *Spodnja Šiška pušeljc Ljubljane: Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave 18).
- TOMAŽIČ**, Tanja 1991: Povzetek o nekaterih bistvenih dogajanjih in pojavih na področju družbene kulture v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33–34 (1988–1990). Ljubljana, 389–431.
- TORKAR**, Zora 1991: *Narodna čitalnica v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Kamnik: Kulturni center Kamnik.

Ustni viri:

A. G., A. J., M. B.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 29. 1. 2007

ZBIRKA SVITKOV V GORENJSKEM MUZEJU

Izvilleček:

Prispevek predstavlja zbirko svitkov v Gorenjskem muzeju, načine njihove izdelave in materiale, iz katerih so bili izdelani. Raba svitkov za posebne ali vsakdanje priložnosti je določala tudi njihovo izdelavo in izgled. Na svitkih iz zbirke prevladujeta dva okrasna vzorca, sicer pa je bilo več vrst svitkov: nekateri so bili obrtniški izdelek, druge so ženske naredile same, eni so imeli okrasne vzorce, narejene s prepletanjem trakov, drugi so bili narejeni kar iz stare nogavice, zvitega predpasnika ali praproti. Gre za predstavitev svitkov iz konca 19. do srede 20. stoletja na podlagi analize zbirke in pogovorov z informatorji.

Abstract

Gorenjski muzej houses a collection of coiled pads (the svitki) from the end of the 19th to the middle of the 20th centuries. The present paper, whose data had been obtained by a detailed analysis and interviews with a number of informants, examines their making, their use, and different materials employed in the process. Used everyday or for celebrations, the coiled pads differ according to their purpose. Two patterns prevail on most of the twenty-five pads in the collection. Some of the pads, either hand made by the women who were using them or by artisans, were made by intertwining many-colored ribbons into special patterns. Others were made from old stockings, coiled aprons, or fern leaves.

Prenašanje in prevažanje bremen in tovorov je v preteklosti potekalo na različne načine in z različnimi pripomočki, ki so lajšali ali krajšali transport. Med njegove posebno starinske oblike spada prenašanje bremen na glavi, pri čemer so si pomagali z enostavnim pripomočkom – svitkom. (Novak 1960, 105)

Kako in kje so uporabljali svitke?

Svitke je narejen kot majhna blazinica v obliki obroča, ki so si jo položili na glavo in nanjo postavili breme (vedro, škaf, vrč, košaro, jerbasa, rjuho ali vrečo). Tako jim teža bremena ni pritiskala neposredno na glavo, hkrati pa je bilo lažje ohranjati ravnotežje. S pomočjo svitka so po vsej Gorenjski bremena nosile največkrat ženske, pogosto na daljše razdalje: vodo iz vodnjaka, malico koscem na travnik, delavcem na polje ali v gozd, pridelke s polja ali na tržnico, velikonočne jedi k žegnu, celo novorojenčke so v posebnih zibelkah nosili h krstu. V prvi polovici 19. stoletja in prej so ženske rabile svitke tudi pri nošnji rude ali oglja z Jelovice v fužine ob njenem vznožju. Naenkrat so nesle tudi do 32 kilogramov rude (toliko je nekoč nosil tudi rimski vojak). (Jarc 2004, 167) O tem pripoveduje kroparska zgodba o rudarju Štajselnu. »Delala sta skupaj z ženo, on v jami, žena pa je vlačila nakopano rudo v dolino. Delo ju je upognilo in postaralo, in zgodilo se je, da je

rudarju žena nenadoma zbolela in umrla. Tedaj je tudi Štajsel zapustil jamo in sporočil v fužino, da ne bo več kopal, ker je konja izgubil, poginil, da mu je. Trde in surove besede, toda izpovedane z veliko bolečino, ki ni prenesla več navzočnosti in samote kraja, kjer sta toliko let družno delala in se potila.« (Bertoncelj 1973, 8) Moški so svitek uporabljali predvsem, ko so nosili različne tovore v veliki krošnji, na primer pastirji v planino.

Mnoge žene so bile nošenja bremen na glavi tako vajene, da so lahko nosile vedro ali jerbasa na glavi, ne da bi ga držale z rokami. V eni roki so pogosto, ko so šle na polje, nesle še kakšno kanglico, culo ali orodje, drugo roko pa so imele prosto. Zato pa je moral biti jerbasa pravilno (enakomerno) naložen. Da vaja dela mojstra, potrjuje tudi tole: »Moja mama je s polja nesla v jerbasa na glavi krompir ali korenje, pa je spotoma srečala kakšno žensko ali se ustavila pri kateri, ki je bila ravno zunaj ali je plela vrt. Potem sta pa govorili deset, petnajst minut, včasih tudi pol ure, pa medtem jerbasa ni odložila na tla.«¹

Jera Pekovec, po domače Agotnica iz Stare Fužine, nese koscem zajtrk.

Fototeka Gorenjskega muzeja, po drugi svetovni vojni

¹ Naključni udeleženec delavnice izdelovanja svitkov v Mercatorjevem centru v Kranju.

Ženske so v *cambohih*² in jerbasih s polja nosile tudi krompir, korenje, repo in druge pridelke. Kadar pa so svitek pozabile doma, so, da so lahko nesle poln jerbas na glavi, zvile v obliko svitka kar predpasnik.³ Kmečke žene in dekletke iz Strahinja pri Naklem so nosile prodajat *na plac* v Tržič v jerbasih jajca, suho meso, maslo, sadje, borovnice, gobe, kislo zelje in drugo. Ob takih dneh so se lepo oblekle, pridelke so dale v lep jerbas, vzele so tudi *ta lep* svitek in šle peš v Tržič. Veljalo je, da če so urejene, če je videz lepši, bodo tudi lažje in bolje prodale. Z eno roko so držale jerbas, v drugi roki pa so nesle še kanglo mleka.⁴

Tudi vodo za gospodinjstvo je bilo treba nanositi v škafih, vedrih, vrčih in kanglah iz vaških korit ali izvirov, kar je bila pogosto naloga deklet. Posebej težko opravilo pa je bilo pranje perila, predvsem v mrzlih zimskih dneh. Ženske so perilo, ki so ga doma najprej oprale v velikih loncih, ožele in na poseben način naložile na *perivnik*, ki so ga na svitku nesle do najbližjega korita, potoka ali reke. Na vrhu je bilo naloženo bolj slabo in sprano perilo in rjuhe, ki so jih, potem ko so jih v vodi dobro splaknile, razgrnile po kamenju ali travi, da so nanje zložile lepše oprano perilo.⁵

Raba za zaslužek

Mnoge ženske so služile denar tudi z delom pri zidarjih in pomočjo pri gradnji stavb. Opeko, kamenje in malto so na glavi nosile zidarjem v peharjih ali posebnih lahkih zabojih in *mavtarkah*. Tako se npr. ženske v letih pred drugo svetovno vojno pomagale pri gradnji prosvetnega doma v Naklem. Mnoge žene iz Naklega in okolice so hodile v prvi polovici 20. stoletja pomagat zidarjem predvsem v tržiški konec, kjer so znosile ves sipki material, opeko in malto zidarjem na zidarske odre in v nadstropja.⁶ »Moja mama pa je velikokrat pripovedovala, kako sta njena *mati in ta star fotr* (dedek in babica) kupila na začetku 20. stoletja svet, kjer je naša hiša, in ker sta bila revna in sta imela šest otrok, je hiša najprej imela samo eno sobo. Za zidavo pa so uporabili kar kamenje od stare hiše, ki so ga vsega znosili v peharjih. Včasih je bila revščina in so porabili vse, kar so imeli,« pripoveduje Jožica Kukovič iz Strahinja.⁷

Velikonočne žegnanske zgodbe

Še posebej ponosne, kar bahave, pa so bile žene in dekleta, ko so praznično oblečene nosile k velikonočnemu žegnu pisan jerbas, pokrit z lepim vezenim prtom. Tudi svitek je bil *ta lep*, pisan, in so ga uporabljali samo za to priložnost. V mnogih krajih je bilo to opravilo naloga najstarejše domače hčere, veljalo pa je tudi, da se bo tista, ki bo prva prišla domov od blagoslova, še tisto leto poročila (za poročene žene pa je veljalo, da bo prva doma tudi prva pri delu ali da bo prva

oplela korenje, proso ...). (Kuret 1989, 196, 202; Kragl 1936, 417) Zato so mnoga dekleta po blagoslovu zelo hitela domov. Naglica pa mnogokrat naredi več škode kot koristi in znane so zgodbe o dekletih, ki so se med tekom domov spotaknile ali padle, iz prevrnjenega jerbasa pa se je prikazalo marsikaj, kar ni sodilo vanj – blazina, polena, valjar, čevlji ... Vse to so velikonočnim jedem dodale iz baharije, saj je bil obilno naložen jerbas družini v ponos, vsako dekletko pa je hotelo, da bi bil čim višje naložen. Smehu in posmehu pa ob takih nesrečah ni bilo konca. (Kuret 1989, 205; Komanova 1928, 21, 22; Kragl 1936, 417) Takih in podobnih zgodb je zabeleženih mnogo. V Lomu pod Storžičem so npr. fantje neki zelo bahavi in košati puncu nalašč preko poti napeli vrstico, da se je na poti domov spotaknila in raztresla vsebino jerbasa – stare čevlje in polena.⁸ V Svetem Duhu pri Škofji Loki pa poznajo zgodbo o dveh ženskah, ki sta tudi nesli polna jerbasa k žegnu. Pa je ena želela biti bolj imenitna in je rekla drugi: »Nekaj se mi poliva v jerbasu!« »Ja, kaj se ti poliva? Saj nimaš nič takega notri,« se je čudila druga. »Ja, potica se mi ne, štruklji se mi tudi ne, pirhi tudi ne ...,« je ugibala prva. »Pokaži no, kaj se ti poliva,« je vztrajala druga. A prva ni in ni hotela pokazati. Končno je morala popustiti in odložiti ter odkriti jerbas. A v njem so bile le stare *škrpete*.⁹

Tudi v Tržiču so razkrinkali sumljiv jerbas in njegovo lastnico. »Še dandanes pomnijo, kako je bila nekoč neka bahaška nosilka kaznovana za svojo baharijo. Nekam nezaupljivo so že par let gledale nekatere svojo vrstnico, ki je kar vedno imela zelo napolnjen jerbas. Ena najbližjih je bila na videz zelo nerodna, tako da se je zaletela vanjo, pa tako močno, da se je mogla prepričati, če je v jerbasu vse v redu ali ne. Jerbas se je prevrnil, kolač in vse drugo se je začelo valiti navzdol in nazadnje se je iz jerbasa privalila še velika blazina. Tako je bila bahata nosilka na mestu ponižana, pa tudi druge so dobile pouk, da je le najboljše, če naloži v jerbas le velikonočne jestvine, naj bo jerbas poln ali ne.« (Kragl 1936, 417) Uporaba svitka za prenos velikonočnega žegna je počasi zamrla v letih po drugi svetovni vojni. Ta velikonočni motiv pa je pogost tudi pri našem slikarju ljudskega življenja, Maksimu Gaspariju. Upodobitve so take, kot so pripovedovali informatorji: *ta lep gvant, ta lep jerbas in ta lep svitek*.

Opuščanje rabe svitkov

Z izgradnjo vodovodov in razvojem transporta je v prvi polovici 20. stoletja uporaba svitkov začela počasi zamirati. Svitke so v letih po drugi svetovni vojni uporabljali predvsem, ko so nesli k žegnu, nekatere ženske, ki pa so bile še iz mladih let vajene nošenja na glavi, so še kdaj pa kdaj nesle zajtrk ali malico koscem. Z opuščanjem tradicionalnega planšarstva je počasi zamrla tudi uporaba krošnje. Mogoče se je najdlje (do 70., 80. let 20. stoletja) ohranila uporaba posebnih svitkov, narejenih doma iz stare nogavice, napolnjene z vato in zašite v kolobar. Take svitke so uporabljali npr. bajtarji iz vasi ob Udin borštu, ko so iz gozda na glavi nosili na rami *borovce* – les za kurjavo ali butare. Če je bila pot iz gozda do doma dolga, so

² V nizkih pletenih košarah z ročaji, vdelanimi v ustju.

³ Informator Tone Soklič iz Loma.

⁴ Informatorka Jožica Kukovič iz Strahinja.

⁵ Informatorka Francka Osterman iz Kranja.

⁶ Informatorki Frančiška Pajk in Jožica Kukovič iz Strahinja.

⁷ Kamenje za novo hišo so nosili na novo parcelo, oddaljeno približno 300 metrov.

⁸ Informator Tone Soklič iz Loma.

⁹ Informatorka Francka Osterman iz Kranja.

vmes počivali. V hladnejših mesecih so se usedli na svitke, da se niso na mrzlih tleh prehladili. Kadar pa so pozabili vzeti svitek, so natrgali praprot in jo zvili v obliko svitka, da jih brema ni preveč tiščalo.¹⁰

Zbirka svitkov v Gorenjskem muzeju – zakladnica pestrih vzorcev

V muzeju hranimo 25 svitkov. Večina je bila izdelana v prvi polovici 20. stoletja, najstarejši so iz druge polovice 19. stoletja. Pridobili smo jih na Planini pod Golico, v Bohinju, Kamni Gorici, Šenčurju, Trziču, Mengšu, Selški dolini in Strahinju pri Naklem. Domnevamo, da so večino svitkov naredili poklicni izdelovalci – obrtniki, druge pa so za vsakdanjo rabo izdelale gospodinje same.

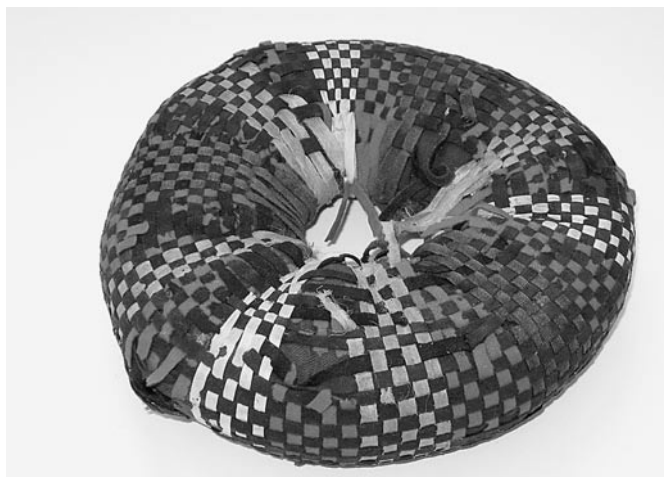
V grobem ločimo dva tipa okrasnih vzorcev. Največ svitkov ima vertikalne trakove (trakovi, ki so oviti okrog polnila) črne, mednje pa so ob zunanji strani vpleteni trakovi živih barv (rdeče, zelene, rumene, bele, redkeje modre, oker, sive, rjave, oranžne, marelične, turkizne, vijolične in roza), ki tvorijo različne vzorce trikotnih, trapezastih in drugih oblik. Izdelava takih vzorcev je zahtevna in natančna, zato predvidevamo, da so ti svitki obrtniški izdelek. »Spodnji« in »zgornji« del (kjer se svitek dotika glave oz. bremena) je črne barve. Take svitke hranijo tudi mnogi informatorji kot spomin na mame, babice, tete, nihče pa ne ve, od kod so ti svitki prišli k hiši oz. kdo jih je izdelal.

*Zelo lep svitek s Planine nad Golico (E 1971).
Foto: Helena Rant, 2006*

Pri drugem tipu svitkov pa vertikalni trakovi tvorijo različne barvne pasove, prečni pa so pri dveh svitkih črni, pri enem pa rdeči in ob zunanji strani dopolnjeni z belimi. Takih svitkov je manj, izdelava je prav tako zahtevna, saj je s šivanjem različnih barvnih trakov veliko dela.

V zbirki pa je še nekaj svitkov, ki bi jih težko uvrstili v prvo ali drugo skupino, saj imajo čisto posebne vzorce ali pa poteze obeh omenjenih skupin. Veliko svitkov ima preprost vzorec, kjer je en trak speljan okrog zunanjega dela svitka. Taki trakovi, ki so na robu – zunanjem delu prepleteni med osnovne trakove, so, da tvorijo nek vzorec, različnih barv.

*Svitek iz Selške doline. Ženske so ga uporabljale, ko so v jerbasu nosile velikonočne jedi k žegnu (E 1041).
Foto: Helena Rant, 2005*

Kako so izdelovali svitke?

Svitke so lahko naredile ženske same iz materiala, ki so ga imele doma. Za nekatere svitke pa predvidevamo, da so bili obrtniški izdelek, ker so izdelani natančno, estetsko so zanimivi ter zahtevnih in pisanih vzorcev, iz boljšega materiala (volnene ali bombažne tkanine, filca, pri nekaterih so dodani trakovi iz svile). Trakovi so natančno narezani, zato so enakomerno široki. Pogosto so ti svitki tudi boljše ohranjeni, saj so jih uporabljali le za posebne priložnosti, npr. za velikonočni žegen. Take svitke se je dalo kupiti pri izdelovalcu – obrtniku, v nekaterih trgovinah, na tržnici ali na stojnicah na vaških sejmihih.¹¹

Svitki, ki so bili narejeni doma, so že na videz bolj okorno izdelani in preprosto okrašeni. Na krpo blaga so dali žimo (ali pa volno, lase, pleve, žagovino, končke blaga, koščke usnja) in ga zavili tako, da je svitek dobil temeljno obliko, preko te pa so prepletli barvne trakove. Za trakove so uporabili tkanino, ki so jo imeli (ostanke volnenega ali bombažnega blaga, pogosto pa tudi bombažni keper trak, kakšno vrvico ali volnene niti), pomemben je bil barvni vzorec. Ponekod je veljalo, da mora biti v svitku tudi rdeča barva, da so ga lažje našli, če so ga odložili v travo. Ker so svitke uporabljali za vsakdanja opravila in ker najbrž niso bili tako trdno izdelani, so mnogi zelo dotrajani in poškodovani.

Svitki danes

Danes svitki ne rabijo več svojemu prvotnemu transportnemu namenu, ampak le kot spomin na pretekle čase krasijo nekatere domove, uporabljajo pa jih najbrž samo še folklorne skupine za ples s štefanom ali z jerbason. Nekatere ženske svitke uporabljajo tudi za shranjevanje šivank in bucik. Znanje izdelovanja svitkov pa se je ohranilo, saj kar nekaj rokodelk še izdeluje svitke v naravni in pomanjšani velikosti. (Bogataj 1999, 257)

¹¹ Kdo so bili ti izdelovalci svitkov, nam še ni uspelo odkriti, tako da raziskava zdaj poteka predvsem v to smer.

¹⁰ Informatorke iz Strahinja.

Kako smo obudili izdelavo svitkov v Gorenjskem muzeju?

V muzeju že nekaj let organiziramo delavnice izdelovanja svitkov za otroke in odrasle, vključene pa so tudi v naš pedagoški program »Kulturni dan z dr. Francetom Prešernom«, kjer otroci v enem dopoldnevu spoznajo Prešerna, Kranj v Prešernovem času, modo, prehrano in promet v 19. stoletju ter si izdelajo svoj svitek. Navdušeni morajo seveda svoj svitek tudi preizkusiti, zato ob koncu ne manjka smeha in zabave, ko se pomerijo v hoji s svitkom in z jerbasom na glavi. Lepo je videti, ko dediščina oživi in se znanje prenaša naprej.

Svitkom in transportu smo posvetili tudi eno od letošnjih »Vitrin meseca«. Odprli smo jo aprila, v velikonočnem času, saj se je uporaba svitkov najdlje ohranila prav v povezavi z velikonočnim žegnem. Razstavo smo obogatili z demonstracijo nošenja jerbasa na glavi, informativnimi listi in številnimi delavnicami izdelovanja svitkov v Kranju in na Jesenicah. Na muzejski spletni strani (www.gorenjski-muzej.si) je s sliko in z besedo zbirka svitkov tudi podrobneje predstavljena, mogoče pa si je ogledati tudi kratek film o njihovi uporabi. Zlasti v Kranju je bil odziv na razstavo in spremljajoče prireditve zelo dober, in mnogi obiskovalci so z nami delili svoje spomine na uporabo svitkov. Navdušeni so pohvalili naše delo in mnogi so pripomnili, da si želijo še več takih prireditev. To pa je največ, kar si muzejski delavci želimo – dobiti potrditev, da znamo dediščino, ki nam je zaupana v varstvo, z znanjem, predvsem pa s srcem in z občutkom tako za ljudi kot za muzejske predmete, oživiti za javnost.

Ustni viri:

Polona Črnilec, Jožica Kukovič, Rezka Nadižovec, Frančiška Pajk, Marija Rant, Mihela Švegelj, Strahinj pri Naklem;
Mara Črnilec, Naklo;
Tone Soklič, Lom pod Storžičem;
Marija Korleale, Francka Osterman, Mira Perne, Kranj;
Mira Novak, Jesenice;
Štefanija Kukovec, Metlika;
Marija Humar, Banjščica;
Naključni obiskovalci delavnic izdelovanja svitkov.

Viri:

Dokumentacija Gorenjskega muzeja (predmetne kartoteke kustodiata za etnologijo).

Literatura:

BERTONCELJ, Joža 1973: *Kroparske zgodbe*. Kropa.
BOGATAJ, Janez 1999: *Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus.
BOGATAJ, Janez 2000: *Maksim Gaspari: Bogastvo razglednic*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
JARC, Valentin 2004: *Starodavne poti pod Karavankami*. Radovljica: Medium.
KOMANOVA, Manica 1928: *Na Gorenščem je fletno*. Ljubljana.

KRAGL, Viktor 1936: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad.

KURET, Niko 1989: *Praznično leto Slovencev: Starodavne šege in navade od pomladi do zime*. Prva knjiga. Ljubljana: Družina.

MAKAROVIČ, Marija; Jana **DOLENC**, 1999: *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi: 10, Bela Krajina: Krajevne skupnosti Adlešiči, Sinji vrh in Vinica*. Ljubljana: Sklad RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti.

NOVAK, Vilko 1960: *Slovenska ljudska kultura: Oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

RAVNIK, Mojca 2004: *Svitek. Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 597.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 23. 6. 2006

PROGRAMI IN VSEBINE V OBJEKTIH KULTURNE DEDIŠČINE

Izyleček

Članek obravnava stanje objektov¹ kulturne dediščine v Sloveniji ter njihove programe in vsebine. Težava je v nepravilnem poimenovanju, rabi napačnih terminov in pomanjkanju strokovnjakov, ki bi na terenu usmerjali navdušene ljubitelje. Velikokrat se izpelje obnova hiše ali celotne domačije, ki se ne nadgradi s primernimi programi. Možnosti za revitalizacijo objektov kulturne dediščine je veliko, le izkoristiti jih je treba.

Abstract

Limiting her research to open-air museums, homes of prominent personalities, and houses and homesteads in situ, the author examines these buildings that have been classified as part of Slovene cultural heritage, their programs, and contents. Improper terminology and a burning lack of experts who would act as mentors to enthusiasts in the field present a great difficulty. All too often, a restoration of a house or a homestead is completed without adequate programs that would follow afterwards. There are plenty of opportunities for revitalization of Slovene cultural heritage; they just need to be sought and carried out.

Objekti kulturne dediščine v Sloveniji ter njihovi programi in vsebine

Slovenija je država z izredno raznoliko in pestro stavbarsko kulturno dediščino, vendar pa sta stopnji ohranjenosti in strokovnega upravljanja številnih objektov kulturne dediščine ponavadi vprašljivi in odvisni od lastnika, upravljavca, prisotnosti strokovnjakov in volonterjev. Tanja Hohnec na podlagi izkušenj s področja konservatorstva meni, da prenova objektov kulturne dediščine v večini primerov poteka ciljno, z upoštevanjem vnaprej določenih programov, ki stavbi lahko ohranijo primarno funkcijo ali ji namenijo nove programe in vsebine. (Hohnec 2003, 78) Obravnavani objekti kulturne dediščine so muzeji na prostem, hiše in domačije znanih osebnosti ter hiše oz. domačije in *situ*.² Že sama terminologija omenjenih objektov se med seboj razlikuje. Obenem so znotraj njih spominske hiše, muzeji ali zbirke, kar pestrost in raznolikost le še povečuje. »V Sloveniji nimamo povsem določene klasifikacije muzejev, galerij in muzejskih zbirk, zato je tudi

Oplenova hiša v Studorju pri Bohinju.
Foto: Adela Ramovš, 2006

uporaba pojma 'muzej na prostem' prepuščena vsakomur oziroma vsaki enoti zase, da se proglašja in poimenuje skorajda samostojno in neodvisno. Ob tem ni mogoče spregledati ugotovitve, da ni posebej velikih razlik med strokovnjaki in laiki v uporabi pojma.« (Lah 2002, 24) Zaradi napačne rabe terminov in napačnega samopoimenovanja je nastala ena izmed glavnih težav pri preučevanju stanja objektov kulturne dediščine v Sloveniji. Veliko ljubiteljev oz. amaterjev z dobro voljo ohranja kulturno dediščino na deloma nestrokoven način, pri tem pa uporablja strokovno terminologijo. Ob vsem njihovem trudu je opazno pomanjkanje strokovnega znanja.

Terminologija s področja nepremične kulturne dediščine

Dediščina je zapuščina preteklosti, s katero živimo v sedanjosti in jo ohranjamo za prihodnje generacije. Naši kulturna in naravna dediščina sta nenadomestljiva vira življenja in inspiracije.³

Definicije **kulturne dediščine** po Zakonu o varstvu kulturne dediščine (*Ur. l. RS 7/99*): »Kulturna dediščina (v nadaljnjem besedilu dediščina) so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma tista ohranjena materializirana dela, ki so rezultat ustvarjalnosti tistega človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanja, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu.«

¹ Avtorica se je omejila le na muzeje na prostem, hiše in domačije *in situ* ter hiše in domačije znanih osebnosti.

² Zavedam se, da so gradovi, graščine, samostani, cerkve, spomeniki, mestna in vaška jedra in drugo prav tako pomembni objekti kulturne dediščine, vendar sem svoje raziskovalno polje omejila le na omenjene objekte.

³ Več o tem na <http://whc.unesco.org>

Ministrstvo za kulturo je leta 1991 začelo razvijati sistem registra nepremične kulturne dediščine. Leta 1995 so sprejeli Pravilnik o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine ter leta 1996 začeli z vpisovanjem enot v register. Podatki o nepremični kulturni dediščini so na voljo na spletni strani Ministrstva za kulturo Republike Slovenije www.kultura.gov.si, register za nepremično kulturno dediščino.

Nepremično kulturno dediščino⁴ na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije⁵ delijo na tipe enot:

- Arheološka dediščina
- Profana stavbna dediščina
- Sakralna stavbna dediščina
- Sakralno-profana stavbna dediščina
- Memorialna dediščina
- Vrtnoarhitekturna dediščina
- Naselbinska dediščina
- Kulturna krajina
- Zgodovinska krajina
- Drugo

Glede na vrsto spomenikov pa jih delimo na:

- Spomeniki državnega pomena
- Spomeniki lokalnega pomena

Objekti kulturne dediščine so nepremična kulturna dediščina lokalnega ali državnega pomena in so hkrati središča, kjer se ohranjata socialna in duhovna kultura. Pri tem pa naj bi bile po besedah Aleša Gačnika naloge etnološke muzeologije usmerjene v zaščito materialnih pričevanj zlasti premične kulturne dediščine in tudi v zaščito ljudi, znanj, (tradicionalnega) časa in prostora, povezanega z biologijo šeg in navad. (Gačnik 2004, 40) Vsekakor je treba najprej definirati posamezne termine za obravnavane objekte kulturne dediščine.

»**Domačija**, dom v ožjem pomenu, v naselju ali na samoti s hišo, s pripadajočimi gospodarskimi poslopiji in z zemljiščem. Izraz d. se uporablja zlasti v zvezi s kmetijo (kmečka d.), ... Zasnova d., razporeditev poslopij in oblika zemljišča, na katerem so stavbe, je odvisna od konfiguracije terena, sestave tal in zemljiške razdelitve. V oblikovnem pogledu so stavbe d. razporejene v gruči, vzporedno, v nizu ali so pod skupno streho bivalne in gosp. enote.« (Slovenski etnološki leksikon 2004: 95)

»**Hiša**, stavba namenjena bivanju, kuhanju, spanju in delu.« (Slovenski etnološki leksikon 2004: 166)

»**Razstava**, prireditev, na kateri je kaj dano, postavljeno na ogled. /.../ zbirka predmetov, danih, postavljenih na ogled: razstava je urejena kronološko, pregledno, ...« (SSKJ 1994: 1137)

»**Zbirka**, sistematično in po določenih merilih (npr. kronološko, področno, tematsko, zvrstno) urejena skupina gradiva – podatkov, predmetov. Ti so načrtno zbrani in shranjeni ...« (Slovenski etnološki leksikon 2004: 704)

»**Muzej**, ustanova, ki zbira, hrani, raziskuje in razstavlja gmotna pričevanja o oblikah kulture in načinih življenja oz. kult. in naravne dediščine.« (Slovenski etnološki leksikon 2004: 344)

»**Muzej na prostem**, a. javna stalna razstava na odprtem

prostoru, na njej so predstavljena gmotna pričevanja o ljudeh ali njihovem okolju; b. ustanova, ki zbira, ohranja, raziskuje in obj. takšna pričevanja in je takšno razstavo postavila in jo oskrbuje (če razstava ni le njeno dopolnilo). ... c. etnol. m. n. p., imenovan tudi *etnopark* in neustrezno *skansen* (obče poimenovanje po enem prvih in najbolj sistematično urejenih m. n. p., postavljenem v Skansnu v Stockholmu 1891), je primerna oblika za etnol. predstavitev načina poselitve, gradnje kmečkega, podeželskega stavbarstva, opreme bivališč in gosp. poslopij, naprav, gosp. prizadevanj in dejavnosti.« (Slovenski etnološki leksikon 2004: 345)

»**Muzej na prostem** je znanstveno načrtovana, vodena ali nadzorovana ustanova, ki na izbranem zemljišču prikazuje način poselitve, graditve stavb, življenja, gospodarjenja v določeni kulturi. Odprt mora biti javnosti. Rabi znanstvenim in izobraževalnim namenom. Po 3. členu ICOM-ovih pravil dobiček ne sme postati glavni namen take ustanove.

Tak muzej morajo načrtovati izvedenci. Ko je ustanovljen, ga mora(jo) voditi znanstvenik(i) s tega področja. Izjemoma ga lahko vodi volonter, ki pa ima znanje s tega področja in sposobnost vodenja (ki je znanstveniki velikokrat nimajo).« (Keršič 1992, 407)

Ekomuzej »predstavlja način življenja in razmerja med človekom in okoljem v določenem času ... Predpona »eko« označuje družbeno, industrijsko naravno okolje. Gre za sodelovanje, interdisciplinarnost prebivalstva, ozemlja, narave, človeka in časa.« (Grafenauer 2000, 60)

Iz ekomuzeja so pozneje v Kanadi razvili ekonomuzej. **Ekonomuzej (Economuseum)** je podjetje domače obrti ali kmetijsko-prehrabno podjetje, ki izdeluje svoje proizvode po tradicionalnih metodah. Njihovo delovanje temelji na odprtosti za javnost, saj obiskovalcu omogočajo vpogled v izdelavo. Ekonomuzej vsebuje proizvodnjo določenih izdelkov, ki je na ogled obiskovalcu, in razstavni prostor kot medij za predstavitev zgodovine, sedanosti in razvojne vizije. Obiskovalcu mora biti na voljo vsa dokumentacija, ki opisuje postopke pridelovanja oz. izdelovanja, ter prodajalna, kjer so izdelki naprodaj. (What is an Economuseum?, <http://www.economusees.com/whatisaneconomuseum.cfm>) To vrsto muzeja je v Kanadi razvil Cyril Simard in ponuja novo priložnost za rabo objektov kulturne dediščine, nov gospodarski pristop ter varovanje nematerialne in materialne kulturne dediščine.

Številni objekti kulturne dediščine v Sloveniji imajo naziv muzej, čeprav po strokovni terminologiji to niso, saj ne opravljajo vseh temeljnih funkcij, ki bi jih kot profesionalne dediščinske inštitucije (zlasti muzeji) morale. Kateri muzej se lahko imenuje (seveda pod določenimi pogoji) muzej na prostem, je definiral Vito Hazler, ki s pojmom muzej na prostem označuje poleg klasičnih skansnov ali etnoparkov tudi vrsto muzejsko prezentiranih etnoloških spomenikov, ki so, ohranjeni *in situ*, pomembni kot avtentični spomeniki naše ljudske revolucije in delavskega gibanja ali pa so se v njih rodili in živeli pomembni Slovenci. Pri tem gre za dve obliki muzejev stavbarstva na prostem: za muzeje, ki se oblikujejo *in situ*, in za takšne, da se na izbrano lokacijo premesti določeno število poslopij. (Hazler 1993, 123) Vendar morajo vsi ti muzeji na prostem zadoščati pogojem za muzej, ki po Alešu Gačniku opravlja štiri temeljne muzeološke funkcije: varovanje, raziskovanje, komuniciranje in razvoj. (Gačnik 2004, 28)

⁴ Delitev nepremične kulturne dediščine po Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije je le eden od sistemov delitve kulturne dediščine.

⁵ www.kultura.gov.si

Glede na vsa nepravilna pojmovanja predlagam, da vse objekte kulturne dediščine (domačije *in situ*, mline, muzeje na prostem, hiše oz. domačije znanih osebnosti, ...), ki ne ustrezajo definiciji muzeja kot strokovne institucije, in ne opravljajo vseh štirih temeljnih muzeoloških funkcij, poimenujemo zbirka. Zbirke so lahko v sklopu hiš ali domačij, kar pomeni, da je npr. uraden naziv Oplenova hiša, znotraj nje pa se nahaja zbirka in ne muzej, kot je v določenih primerih napačno navedeno. Za vse druge ljubiteljske oblike predstavitve kulturne dediščine predlagam poimenovanje stalna razstava. Tako sta oblika objekta kulturne dediščine lahko hiša ali domačija, vsebina pa so zbirka, muzej, stalna razstava ipd.

Stanje v Sloveniji s poudarkom na muzejih na prostem, domačijah in hišah in situ ter domačijah in hišah znanih Slovencev

V knjigi *Vodnik po slovenskih muzejih*, ki ga je uredila Skupnost muzejev Slovenije, je naveden Muzej na prostem Ralo (Cuber pri Ljutomeru), v katerem je na ogled stalna razstava kmečkega orodja in opreme. Zbrala sem dodatne informacije o njihovem delovanju.⁶ Muzej na prostem Ralo upravljajo domačini, ki se s stroko še niso povezali, kljub temu, da sta v uvodni besedi za *Vodnik po slovenskih muzejih* urednici Andreja Rihter in Marjeta Ciglencečki zapisali, da se je uredniški odbor pri Skupnosti muzejev Slovenije odločil, da prostor v vodniku dobijo vsi tisti, ki so odprti za javnost in strokovno bdijo nad gradivom. (2001, 11) Zanimiv je podatek, da to ni edini primer napačnega poimenovanja in nestrokovnega upravljanja muzeja. Vsekakor podpiram zasebne zbiralce in menim, da so strokovnjaki tisti, ki nimajo nadzora nad zasebnimi in amaterskimi zbiratelji. To, kar je zapisal Janez Bogataj o prenovi objektov, prav tako velja za njihove vsebine in programe. »Ljudje so namreč za stanje, kakršno je na tem področju naše dediščine, še najmanj krivi. Krivi smo predvsem mi, od najrazličnejših strok, ki se ukvarjamo z dediščino, do drugih, upravnih, oblastnih 'struktur'. V času, ki ga živimo, je nosilec stavbne dediščine podvržen najrazličnejšim vplivom, od sredstev obveščanja in reklame do odlokov in mnenj, ki jih dajejo strokovne ustanove. Menim, da bomo v bodoče le s skupnimi močmi strok, oblasti in nosilcev dediščine lahko prenovili in ohranili posamezna zaključena območja. Vendar ne v njihovi mrtvi, 'spomeniški' strukturi, ampak kot živa, bivalna okolja kakovostnih življenjskih vsebin.« (Bogataj 1992, 26) Zakaj je v Sloveniji tako malo »pravih« (tistih, ki ustrezajo vsem zakonom, deklaracijam, ...) muzejev na prostem, je razvidno iz stanja na terenu. Zvezda Koželj meni, da gre za

nenadžrtno, naključno in ljubiteljsko delo, ki je bilo izvedeno predvsem s prenosom 'odpisanih' spomeniško visoko ovrednotenih objektov. Izpeljali so jih zavzeti krajani, ljubiteljski zanesenjaki, strokovnjaki v muzejih in na zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine z odločilno podporo družbenih in družbenopolitičnih organizacij. (Koželj 1996, 104)

Da je v Sloveniji kar nekaj muzejev na prostem ali vsaj njihovih zametkov, ki delujejo bolj ali manj ljubiteljsko in le redko v tesni povezavi s stroko, je pisalo v vabilu na posvet Muzeji na prostem – na stičišču novih poti kulturne dediščine.⁷ V bližini Tržiča, v dolini Tržiške Bistrice, se promovira muzej na prostem Smuk, ki deluje v sklopu gostišča in druge ponudbe (tenis in druge športnorekreativne dejavnosti). Del posodobljene ICOM-ove deklaracije o muzejih na prostem iz leta 1982 se nanaša prav na zgornji primer, kjer piše: »Sprejeto mora biti, da muzejev ali muzejem podobnih ustanov, ki ne ustrezajo zgornjim pogojem, ne bi smeli poimenovati 'muzej na prostem'. Najrazličnejši komercialno vodeni krajinski parki in podobno delujoče enote ne bi smeli kovati dobička na račun znanstvenega značaja pravih muzejev na prostem, ker jih na tak način razvrednotijo in si hkrati prilaščajo ime, do katerega niso upravičeni.« (Keršič 1992, 407) Žal pa muzej na prostem Smuk (poimenovanje ni pravilno, vendar uporabljam njegov naziv) ni edini primer v Sloveniji, ki ne ustreza ICOM-ovi deklaraciji.

V Sloveniji lahko vsak posameznik, društvo ali institucija sami poimenujejo objekt oz. objekt kulturne dediščine, ki ga upravljajo. Tako prihaja do napačne rabe tipologij, kot so domačija, hiša, dom, muzej na prostem, muzej, zbirka ipd. Tako je Trubarjeva domačija poimenovana domačija, vendar tej ne ustreza. Razumljivo je, da ljubitelji in nestrokovnjaki napačno poimenujejo in uporabljajo strokovno terminologijo, saj si marsikatero definicijo lahko razlagajo narobe oz. jo poenostavijo. »Neorganizirano in nesistematizirano, neurejeno, nenačrtno, slepo, stihijsko so predznaki, ki ilustrirajo vezi med ljubitelji in stroko.« (Rožembergar Šega 2003, 27) Zaskrbljujoče je dejstvo, da strokovnjaki v inštitucijah, ki so odgovorne za ohranjanje in predstavitev kulturne dediščine na terenu, popularizirajo napačno rabo terminologij. Tak primer je Oplenova hiša v Studorju pri Bohinju, ki je v zasebni lasti, strokovno pa jo upravlja Gorenjski muzej Kranj. Na njihovi spletni strani in v prospektih je Oplenova hiša muzej bivalne kulture v Bohinju. V istem prospektu pa je na drugi strani navedeno, da zbirko strokovno upravlja Gorenjski muzej Kranj. Postavlja se vprašanje, ali je Oplenova hiša zbirka ali muzej? Direktorica Gorenjskega muzeja v Kranju je obrazložila, da se muzej imenuje zato, da ljudje vedo, da je na ogled, drugače pa je zbirka. V strokovni rabi oz. klasifikaciji je takšna terminološka raba pomankljiva, vendar pa je za obiskovalce pravilna, saj sami nimajo temeljnih znanj, da bi ločevali zgoraj navedene termine.

Pojavljajo se vprašanja: Kam uvrstiti ljubiteljske zbiralce in muzeje na prostem, ki niso pod strokovnim vodstvom? In kaj pomeni strokovno vodstvo? Ali je to le bdenje nad zbirkami

⁶ Pri preučevanju stanja na terenu sem naletela na naslednjo situacijo, ki jo dodajam kot dopolnilo:

A: »Glede na to, da ste muzej na prostem, morate imeti kakšne zgradbe, hiše?«

B: »Nimamo hiš, mi smo muzej na prostem.«

A: »Kje pa imate shranjena orodja in stroje?«

B: »Mi smo muzej na prostem, torej na prostem in nekaj pod kozolcem. No, imamo tudi črno kuhinjo. Nekaj kmečkega orodja pa je razstavljenega (obešenega) na hiši.«

A: »Ali je vaš muzej kje registriran, prijavljen na Ministrstvu za kulturo, Zavodu za varstvo kulturne dediščine?«

B: »Mi smo društvo za varovanje kulturne dediščine.«

⁷ Posvet je organiziralo Slovensko konservatorsko društvo 12. 5. 2005 v Pokrajinskem muzeju Koper. Sklepi, ki so nastali na podlagi referatov in razprav, in ki ilustrirajo stanje muzejev na prostem v Sloveniji, so bili objavljeni v: Hohnec 2005, 16–17.

in objekti kulturne dediščine oziroma nad tako imenovanimi muzeji in muzeji na prostem? Ali je to nekaj več, tako kot piše v večini definicij, da je muzej (pa naj bo muzej, muzej na prostem ali zbirka) ustanova, ki zbira, hrani, raziskuje in razstavlja gmotna pričevanja o oblikah kulture? Odgovor na ta vprašanja je preprost: treba je ločiti strokovno vodene muzeje in ljubiteljske organizacije. Treba je upoštevati terminologijo in definicije, ki so jasne, in določajo, kaj je zbirka, muzej, muzej na prostem, domačija, hiša.

Podatki o veliki večini obravnavanih objektov so dosegljivi prek interneta. Spletne strani so ponekod skope, drugod izredno pestre in osvežene z novimi podatki. Internet nam danes omogoča hiter prenos podatkov, njihova dosegljivost pa je neverjetna lahka in hitra. Zato bi morali biti podatki o vseh objektih kulturne dediščine dostopni prek spletnih strani (vsaj tisti najbolj temeljni: kje se nahajajo, odpiralni čas, kontaktno osebo, morebitno vstopnino in fotografije). Menim, da so spletne strani ogledalo inštitucij in posameznikov, ki predstavljajo kulturno dediščino. Urejena spletna stran kaže, ali se želijo približati sodobnemu človeku in ali znajo izkoristiti prednosti sodobnih medijev.

Odnos do kulturne dediščine

»Ne presenečajo razmeroma pestre (pozitivne in negativne) ravni odnosov do dediščine. Med njimi je seveda najbolj izpostavljeno vprašanje aplikativnih možnosti in rešitev, med katerimi je veliko tudi precej dvomljivih strokovnih odločitev. Zato se postavlja na eni strani vprašanje kriterijev strokovnega vrednotenja in na drugi vprašanje vloge in mesta dediščine v sistemu vrednot in norm vsakega posameznika ter družbe v celoti.«⁸ Odnos do kulturne dediščine je zelo različen. Kaj za lokalno okolje pomeni obnova kulturnega spomenika in uvajanje vsebin in programov? V večini primerov se je izkazalo, da je postopek prilagajanja na nov element v delovanju skupnosti izredno počasen. Odnos je na začetku odklonilen, ljudje so nezaupljivi. Ko sčasoma ugotovijo, da objekt ali več objektov kulturne dediščine lahko izkoristijo sebi v prid, se z njim identificirajo.

Kakšen je odnos obiskovalcev do muzejev ali zbirk? Nekateri grede tja iz zanimanja, drugi, ker morajo. »Poleg tega še vedno obstaja precejšnja populacijska skupina (med petino in tretjino), ki muzeja zaradi njegove podobe in navezav na visoko⁹ kulturo ne razume kot možnosti za preživljanje prostega časa.« (Mikuž 2003, 142) Muzejev je veliko in vsi se trudijo za čim večje število obiskovalcev. Zato mora biti obisk muzeja / objekta kulturne dediščine atraktiven, nezapleten, lahko dostopen, z urejenim parkiriščem, ... (Boylan [ur.] 1992, 24) Samo take muzeje bodo ljudje sprejeli kot možnost za preživljanje prostega časa, hkrati pa spoznavali dediščino, ki kot vrednoto »dokazuje kulturno identiteto nekega prostora«. (Hazler 1995, 246)

Izredno pomembno vlogo pri oblikovanju odnosa do kulturne dediščine imajo mediji; radio, televizija, časopisi. Vsak dan

nas »bombardirajo« z informacijami z vseh področij. Največ jih je s področja politike, sledi gospodarstvo, nekje na koncu lestvice se znajde kulturna dediščina. Seveda izhajajo posebne revije, predvajajo se oddaje, vendar le za tiste, ki jih to res zanima. Obiskovalci muzejev pa niso vedno strokovnjaki s tega področja, ki bi prišli dopolnit svoje znanje. Prihajajo kot nepopisane knjige in polni pričakovanj. Zato mora biti njihova izkušnja v muzeju, kjer je predstavljena kulturna dediščina, prijetna, sproščena, a še vedno strokovna. Z vsakim obiskom take inštitucije naj bi kulturna dediščina postajala večja vrednota.

SWOT analiza možnih programov in vsebin v objektih kulturne dediščine

Odnos okolja do objektov kulturne dediščine oblikujejo številni dejavniki. Nekateri so izredno negativni, drugi spet pozitivni. Analiza SWOT kaže, kakšne so možnosti, da kulturni spomenik preraste konservatorske programe in temeljne muzejske funkcije. Danes sta zbiranje in predstavitev temelj, na katerem gradimo programe in vsebine, ki privabljajo številne obiskovalce z vseh strani. Saj kot je zapisal Aleš Gačnik, so se že pred več kot stoletjem zavedali pomena zbiranja predmetov tako iz sedanjosti kot tudi iz različnih kulturnih in socialnih okolij. (Gačnik 1995, 67)

Prednosti

Že obnovljen objekt kulturne dediščine
Zainteresiranost lastnika oz. upravljavca za nadgradnjo vsebine

Slabosti

Slabo medsebojno povezovanje muzejev in drugih inštitucij
Amaterski pristopi
Slaba promocija in oglaševanje

Priložnosti

Nova delovna mesta
Povezovanje različnih inštitucij (muzejev, šol, LTO, ...)
Javno zasebno partnerstvo
Povezovanje na različnih ravneh: lokalni, regionalni, nacionalni
Razvoj podeželja
Skupen nastop na tržišču
Dvig kakovosti življenja

Nevarnosti

Oddaljenost od večjih mest
Pomanjkanje finančnih sredstev
Nelojalna konkurenca
Nezainteresiranost vlagateljev in okolice

Programi in vsebine v objektih kulturne dediščine

Stanje programov in vsebin v objektih kulturne dediščine v Sloveniji je izredno raznoliko. V nekaterih primerih sta brez dodatne ponudbe predstavljeni samo premična in nepremična kulturna dediščina. Dodatno ponudbo lahko razdelimo na stal-

⁸ Uvodne besede Janeza Bogataja na znanstvenem simpoziju »Dediščina, spomeniki in njihovi lastniki« leta 2003 v Zrečah.

⁹ Gre za problematično rabo pojma visoka kultura, saj kulturo težko delimo na visoko ali nizko.

no in občasno. Stalna ponudba so v večini primerov muzejske trgovine, ki ponujajo publikacije, izdelke domače in umetnostne obrti, spominke, razglednice, svinčnike, majice. Občasna ponudba so delavnice za otroke in dijake, manj je delavnic za odrasle, sledijo literarni večeri, kulturne prireditve ter obujanje šeg in navad. To so klasične vsebine in programi v slovenskih spomenikih kulturne dediščine.

Slovenija je majhna, a zanimiva država. Prav zaradi majhnih razdalj med različnimi zanimivostmi bi večino objektov lahko ohranili *in situ* (kadar to res ni mogoče, se stavbe prenese) v njihovem avtentičnem okolju. Med seboj bi jih povezali in pripravili projekt po poteh dediščine.¹⁰ V to ponudbo lahko vključujemo gostinstvo, kulturno in naravno dediščino, programe za aktivno preživljanje prostega časa in oddih, športne aktivnosti, rekreacijo, turistične kmetije, zdravilišča, idr. Turistična ponudba potrebuje središča, ki bi posredovala vse potrebne informacije in usmerjala obiskovalce oz. turiste. Menim, da bi objekti kulturne dediščine lahko poleg svoje temeljne funkcije predstavitve materialne in nematerialne kulturne dediščine,¹¹ postali središča,¹² ki bi:

- opravljali izobraževalne in znanstvenoraziskovalne funkcije;
- posredovali znanja o domačih obrteh;
- prevzeli funkcijo promocijskega središča kulturne in naravne dediščine;
- bili nosilci kulturnega turizma;
- bili centri za nakup ročno izdelanih izdelkov domače obrti in drugih izdelkov, značilnih za Slovenijo in za regijo, kjer bi se središče nahajalo;
- postali kraji oddiha in razvedrila;
- podpirali in razvijali lokalno društveno organiziranost;
- vzpodbujali lokalno ekonomijo;
- razvijali blagovne znamke;
- se vključevali v razne projekte Slovenije in Evropske unije (CRPOV, Interreg);
- pomagali in izobraževali o pripravi evropskih projektov s področja kmetijstva, gospodarstva, svetovali pri prijavih na razpise različnih ministrstev in Evropske unije.

¹⁰ Projekt »Heritage trail« je že narejen za območje Dolenjske in Bele krajine. Izdali so tudi brošuro z naslovom *Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine*.

¹¹ Ves čas se ukvarjamo z že obstoječimi objekti in pripravljamo programe in vsebine, ki bi popestrile in dopolnile temeljno ponudbo. Vedno najprej poiščemo objekt in nato vsebine. Aleš Gačnik si je kot vodja projekta zadal nalogo v obratnem vrstnem redu. Center za varovanje in razvoj podeželskih kultur je projekt v pripravi. Na raziskovalnem taboru v Skorbi 2003 smo najprej preučili teren, zanimanje občanov in možne vsebine, ki bi se odvijale v tem centru. Nato so na podlagi naših izsledkov arhitekti izdelali načrt, kjer so pri snovanju sledili arhitekturni zasnovi bogatejših kmetij s Ptujsko-Dravskega polja. Kmetija bi bila novogradnja. Zunanost bi temeljila na starejši kmetiji, notranji prostori pa bi bili prilagojeni za opravljanje muzejske, informacijske, gostinske, kongresne dejavnosti. (Več v: Gačnik 2004)

¹² Predlogi so delno povzeti po predavanju Ljuba Laha z naslovom: »Izpeljave ideje muzejev na prostem«, ki je bil 12. 5. 2005 predstavljen na simpoziju v Kopru.

Muzeji imajo ključno vlogo pri razvijanju čuta za pripadnost in identiteto. S svojim delovanjem prispevajo k dvigu kakovosti življenja ljudi in življenja v okolici. Seveda pa morajo biti dobro, strokovno in managersko vodeni. (Mikuž 2003, 107) Zato današnji muzeji v svetu v svojo ponudbo vključujejo restavracije, kavarne, pekarnice, knjižnice, trgovine, antikvariate, multimedijske dvorane za koncerte in prireditve, posebne prostore za delavnice, namenjene tako otrokom kot odraslim. Tako se ljudje v muzejih počutijo dobro, samozavestno, domače. Muzeji niso več sterilne, tuje in neprijazne inštitucije.

Marketing v muzejih ugotavlja, kaj obiskovalci želijo oz. kaj iščejo. Zato morajo o vsebinah odločati obiskovalci, saj brez njih muzejev ne bi bilo. »Celovitost tematike zahteva od nas celovit raziskovalni postopek. V nasprotnem primeru si lahko ustvarimo popačeno sliko o posameznem kulturnem pojavu, kar lahko vpliva na nepravilne strokovne odločitve pri načrtovanju nadaljnjega razvoja.« (Gačnik 2004, 45) Internet in vedno lažja dostopnost do kulturne dediščine sta pripomogla

Tabla označuje parkirišče pred Oplenovo hišo, ki je navedena kot muzej. Foto: Adela Ramovš, 2006

k razvijanju vse bolj poduhovljenega občinstva, ki od muzeja pričakuje kvalitetno, namensko popolno in lahko dostopno muzejsko izkušnjo. (Mikuž 2003, 47) Zato moramo najprej preučiti, kaj ljudi zanima, jih privlači in motivira. Na podlagi teh raziskav lahko pripravimo strokovno primerne vsebine in programe.

Vse več **je interdisciplinarnega dela**, kjer sodelujejo strokovnjaki različnih strok, ki se med seboj dopolnjujejo. Vendar je tega sodelovanja še vedno premalo, saj se nekateri strokovnjaki in inštitucije obnašajo, kot da so univerzalni in vse zmorejo sami. »Pri tem pa upravljalec ni vedno in povsod obstoječa inštitucija, kot sta na primer muzej ali zavod za varstvo kulturne dediščine, kjer so predvsem zaposleni strokovnjaki specialisti, pa tudi ti imajo le izjemoma tudi ustrezna sodobna upravljavska znanja, kot so npr. vodenje, načrtovanje, financiranje, komuniciranje in druga managerska znanja in spretnosti (npr. lobistična, pedagoška, projektni management).« (Omersel 2003, 81) V primeru, da so muzeji sami sebi namen, ne potrebujemo posebnih znanj. Ko pa gre za muzej, ki naj bi bil sestavni del turistične ponudbe nekega kraja, mora biti namenjen obiskovalcem. Programi morajo biti sestavljeni in prilagojeni za vse vrste obiskovalcev, za vse vremenske razmere, ko se obiskovalci v hladnih in deževnih dneh zatečejo pod streho objektov kulturne dediščine in spoznavajo tradicijo iz različnih medijev. Klopi, kjer si ljudje lahko spočijejo ali uživajo v lepem vremenu, in igrala (stara igrala)

za otroke bi morala biti sestavni del ponudbe. Prav tako je zelo pomembna kulinarčna ponudba, ki hkrati prinaša dodatna finančna sredstva.

Muzejska prodajalna je lahko prostor, kjer obiskovalci preživijo precej časa in obenem zapravijo denar. Lahko pa je tudi prostor, v katerem ljudje spoznavajo dediščino, se izobražujejo. Paša po trgovini lahko pomeni tudi eno od smeri, ki pokaže na možne načine življenja z dediščino ali ob njej v sodobnem svetu. (Bogataj 2003, 20) Lahko pa so to prostori, katere takoj, ko vanje vstopijo, tudi zapustijo. Vse je odvisno od ponudbe, cen in strokovnosti zaposlenega. Kot pravi Tomislav Šola, naj bosta tako muzej kot njegova prodajalna samoumevno kakovostna. (Šola 2003, 33) Ko bo muzejska prodajalna pridobila svoj ugled, bodo ljudje v njej in ne v nakupovalnem centru kupovali darila in spominke. Ponudbo v muzejskih trgovinah ponavadi oblikujejo rokodelski izdelki, ki bi jih lahko razdelili v tri skupine: na tiste, ki nadaljujejo dediščino posameznih rokodelskih panog, in sicer v njihovih ponovitvah ali replikah. Sledijo tisti, ki vitalno nadaljujejo dediščino posameznih rokodelskih panog, in na koncu tisti, ki ustvarjajo popolnoma nove oblikovalske rešitve, brez navezav na dediščino. (Bogataj 2005, 20) Muzeji pogosto povečujejo promet svojih prodajal s tem, da odprejo svoje vhode tudi na cesti ali v preddverje, kamor lahko ljudje vstopijo brez muzejske vstopnice. (Šola 2003, 35) Vzoren primer je muzejska trgovina Skanska v Stockholmu. V njej ponujajo tipične švedske izdelke, raznovrstne publikacije, spominke, povsem uporabne izdelke za vsakdanjo rabo. Ponudba je raznolika, cena izdelkov raste s kakovostjo. Tako si lahko otroci privoščijo spominek, lahko pa v njej kupimo uporabno, kakovostno darilo za vse priložnosti. »Najboljši porabniki so otroci in obiskovalci, ki kupujejo darila. Ob občasnih razstavah smemo, pogosto pa v prodajalni celo moramo pripraviti posebno ponudbo.« (Šola 2003, 35) Zato bi morale trgovine prodajati spominke, ki so zanimivi in cenovno ugodni za otroke. Najbolj pomembno je, kot je poudarila Majda Slokan, da moramo najprej ljudi / obiskovalce privabiti v muzeje, jim ponuditi kakovostne programe in dobre razstave. Šele takrat jim bomo lahko prodali ponujene spominke in izdelke, ki jih imamo v muzejskih trgovinah. (Kastelic [ur.] 2003, 131) In kot je zapisala Irena Destovnik, so muzeji, kljub temu, da so po definiciji neprofitne ustanove, v svetu že dolgo časa obenem institucije, ki morajo s svojimi storitvami konkurirati na trgu informacij in storitev (1996).

Vse zgoraj naštetih možnosti za razvoj programov in vsebin, ki bi dopolnjevale temeljne funkcije muzejev v objektih kulturne dediščine, se lahko razvijejo v skladu z Zakonom o ohranjanju kulturne dediščine, ne posegajo v varstvo kulturne dediščine in ne kršijo konservatorskih načel. Tukaj je pomembno sodelovanje med konservatorji, muzealci in managerji, ki morajo najti dialog o obnovi in namembnosti objekta. V današnjem času po mnenju Marjete Mikuž muzeji niso več zgrajeni kot monumentalni templji, ki izpričujejo veličastno sliko nacionalne kulture. Danes so muzeji lahko na posestvih, ladjah, v rudnikih, zaporih, gradovih ali navadnih kmečkih hišah. (Mikuž 2003, 118) Vsak objekt kulturne dediščine ima svojo zgodbo in zgodovino, ki ju je treba upoštevati pri razvoju in pripravi programov, prav tako pa pri etnološkem vidiku trženja kulturne dediščine, ki naj temelji na njenem spoznavanju, preučevanju in varovanju. (Kranjc 2005, 38)

Gibanje EMYA (European Museum of the Year Award) že od leta 1977 pripravlja tekmovanja, kjer izbirajo najboljši muzej. Med nominiranimi je bilo tudi nekaj slovenskih. Zanimivo je, da so zadnja leta ocenjevalci bolj pozorni na to, kako se muzej financira, kakšne dejavnosti se odvijajo v njem, kako se staplja z okolico oziroma ali vključuje lokalno prebivalstvo. Zavedam se, da v Sloveniji stalno primanjkuje denarja, vendar je z dobro organizacijo in ponudbo mogoče privabiti vlagatelje. Za raziskave in potencialne vlagatelje potrebujemo strategijo in jasno vizijo, kaj jim lahko ponudimo, da bodo spoznali korist, ki bi jim jo prineslo sodelovanje z upravitelji objektov kulturne dediščine. Kot pravi Smrekar, je trženje vedno bolj pomemben del dejavnosti, s katero lahko muzej ustvari dodatna sredstva. (Smrekar 2003, 61)

Sklep

»Kulturni spomeniki obstanejo le zaradi ljudi, ki z njimi ali zanje živijo, padejo pa zaradi brezbržnosti za vrednote, ki jih ponujajo, zaradi pohlepa ali malomarnosti. Vsak čas prinaša varuhom kulturne dediščine nove izzive, naloge pa tudi nepričakovane ovire.«¹³ Stanje objektov kulturne dediščine v Sloveniji je z vidika ohranjanja in varovanja dobro, saj veliko ljubiteljev ohranja kulturno dediščino po svojih najboljših močeh in z dobro voljo ter veliko energije. Tako prihaja do nepravilne rabe strokovne terminologije, kar se žal dogaja tudi med strokovnjaki (nekateri ne poznajo razlike med muzejem in zbirko). Pri pregledu objektov kulturne dediščine na Slovenskem, to je domačij ali hiš pomembnih osebnosti, hiš ali domačij *in situ* ter muzejev na prostem je razvidno, da se kategorije med seboj prepletajo, saj muzej na prostem vsebuje stavbe *in situ*, stavba *in situ* je lahko hkrati hiša oz. domačija znane osebnosti, ter da ni nujno, da je v hiši oz. domačiji znane osebnosti spominska soba. Nadgradnja fizičnega ohranjanja in varovanja objektov kulturne dediščine so programi in vsebine. Za večino slovenskih muzejev, zbirk in razstav so to delavnice na temo domačih in umetnostnih obrti, manjše muzejske trgovine, delavnice za otroke, delovni listi, prikaz določenih opravil, povezanih z letnimi časi. Težave se pojavijo s koncepti in z družbenim pozicioniranjem, saj se institucije med seboj ne povezujejo in ne sodelujejo. Programi in vsebine v objektih kulturne dediščine so odvisni od večjega števila dejavnikov: lastnika, upravljalca, vira financiranja, prisotnosti strokovnjaka in volonterjev, ... Izredno pomembna je promocija: kako, kje in kdaj oglaševati, kje objavljati programe dela: v lokalnih časopisih, katalogih, brošurah, na spletnih straneh. Vključevanje objektov v turistično ponudbo povečuje pestrost in zanimivost lokacije ali regije ter vzpostavlja medsebojno povezovanje in skupen nastop na tržišču. Objekti kulturne dediščine so za turiste zanimivi takrat, ko je njihova ponudba široka in izobraževalna. Odnos do kulturne dediščine je zelo različen: negativen, tržen, romantično nostalgichen, strokoven ali razvojen. Vsak posameznik ima specifičen odnos do kulturne dediščine.¹⁴ Programi in vsebine v objektih kulturne dediščine imajo zato pglavitno vlogo pri oblikovanju odnosa

¹³ Podrobno o tem na: www.kultura.gov.si/_templates/si.

¹⁴ Odnosa posameznikov do kulturne dediščine ne moremo posploševati, zato moramo biti pazljivi.

do dediščine. Pri tem ne smemo pozabiti na besede Vita Hazlerja, da ni prenove brez programa. (Hazler 1999, 230)

Ali smo pripravljeni sprejeti nove izzive, ki v objekte kulturne dediščine prinašajo inovativnost, pestrost in prepoznano kakovost, posledično pa tudi marsikatero skušnjavo in dilemo, kar je odvisno od:

- ustreznega razumevanja in vrednotenja družbenega položaja;
- lastništva;
- lokalnih skupnosti, države in zasebnikov;
- upravljavcev;
- splošnega statusa kulturne dediščine v družbi – vključevanja v razvoj.

Vsekakor je treba narediti korak naprej in se približati vzornim domačim in tujim primerom. Pri tem ne smemo pozabiti, da je naša kulturna dediščina edinstvena in jo moramo na tak način tudi predstavljati.

Viri in literatura:

BOGATAJ, Janez 1992: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 394 str.

BOGATAJ, Janez 2003: Spominki v turizmu in muzejskih trgovinah. V: Ivan Kastelic (ur.), *Spominki, muzej, turizem*. Brežice: Posavski muzej, 13–25.

BOGATAJ, Janez 2005: *Ustvarjalna Slovenija*. Ljubljana: Rokus, 283 str.

BOYLAN, Patrick John (ur.) 1992: *Museums 2000: Politics, people, professionals and profit*. London, New York: Museums Association.

DESTOVNIK, Irena 1996: Muzeologija kot umetnost in ljubezen. (Diplomsko delo). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo kulture.

GAČNIK, Aleš 1995: Matija Murko – muzejski kritik in muzeolog: Med narodopisno razstavo češkoslovansko v Pragi leta 1895 in »spominom« nanjo leta 1995. V: Rajko Muršič, Mojca Ramšak in Monika Kropelj (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 67–75.

GAČNIK, Aleš 2003: *Center za varovanje in razvoj podeželskih tradicij – Skorba*. Ptuj: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, 48 str.

GAČNIK, Aleš 2004: *Dediščina kurenta v kulturi Evrope*. Ptuj: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, 438 str.

GRAFENAUER, Boža 2000: Muzej na prostem, skansen, ekomuzej ...? *Glasnik SED* let. 40, št. 3, 4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 58–61.

HAZLER, Vito 1993: Muzeji na prostem v Sloveniji. *Traditiones* 22. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 121–126.

HAZLER, Vito 1995: Ohranjanje etnološke dediščine – realnost ali (zgolj) utopija. V: Rajko Muršič, Mojca Ramšak in Monika Kropelj (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 242–246.

HAZLER, Vito 1999: *Podreti ali obnoviti?* Ljubljana: Rokus, 325 str.

HOHNEC, Tanja 2003: Nepremična kulturna dediščina in

njena promocija. V: Aleš Gačnik (ur.), *Etnologija in regionalni razvoj*. Ljubljana, Ptuj: Slovensko etnološko društvo, Znanstveno raziskovalno središče Bistra Ptuj, 76–80.

HOHNEC, Tanja 2005: Govorica muzejev na prostem na Slovenskem. *Spomeniškovarstveni razgledi* 9. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 16–17.

HORNE, Donald 1992: Reading museums. V: *Politics, people, professionals and profit*. London, New York: Museums Association, 62–74.

KASTELIC, Ivan (ur.) 2003: *Spominki, muzej, turizem*. Brežice: Posavski muzej Brežice.

KERŠIČ, Irena 1991: Mreža regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji in ICOM-ova deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957. *Etnolog* 1. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 227–234.

KERŠIČ, Irena 1992: Dopolnila k deklaraciji o muzejih na prostem. *Etnolog* 2/2. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 405–415.

KOŽELJ, Zvezdana 1996: Mreža regionalnih muzejev na prostem na Slovenskem. *Etnolog* 6. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 99–122.

KRANJC, Darja 2005: Moč prepoznavnosti: Predlog notranje opreme obnovljene zavarovane domačije. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 220 str.

LAH, Ljubo 2002: *Muzeji na prostem – večplastnost pomenov za ohranjanje arhitekturne dediščine*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, 345 str.

MIKUŽ, Marjeta 2003: *Pogledi na muzeje v dobi globalizacije*. Ljubljana: ISH, 223 str.

OMERSEL, Bojana 2003: Sodobni principi načrtovanja in upravljanja s kulturnimi spomeniki. V: Aleš Gačnik (ur.), *Etnologija in regionalni razvoj*. Ljubljana, Ptuj: Slovensko etnološko društvo, Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, 81–88.

PETRUŠA ŠTRUKELJ, Elizabeta (ur.) 2005: *Pedagoški programi v slovenskih muzejih in galerijah 2005–2007*. Ljubljana: Pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije.

PETRUŠA ŠTRUKELJ, Elizabeta 2003: Zbirke znamenitih osebnosti in njihova dostopnost na spletnih straneh. V: Katja Esih, Tanja Roženbergar Šega in Adrijana Zupanc (ur.), *Mala šola muzeologije*. Celje: Regijsko študijsko središče, 15–20.

RIHTER, Andreja, Marjeta **CIGLENEČKI** (ur.) 2001: *Vodnik po slovenskih muzejih: 252 muzejev in galerij*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, Mladinska knjiga.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja 2003: Laično muzejstvo – ko lokalno postane stvarno. V: Katja Esih, Tanja Roženbergar Šega in Adrijana Zupanc (ur.), *Mala šola muzeologije*. Celje: Regijsko študijsko središče, 24–30.

Slovar slovenskega knjižnega jezika 1994. Ljubljana: DZS.

Slovenski etnološki leksikon 2004. Ljubljana: Mladinska knjiga, 730 str.

SMREKAR, Andrej 2003: Trženje v muzejih. V: Ivan Kastelic (ur.), *Spominki, muzej, turizem*. Brežice: Posavski muzej, 61–65.

ŠOLA, Tomislav 2003: Muzejska prodajalna. V: Ivan Kastelic (ur.), *Spominki, muzej, turizem*. Brežice: Posavski muzej, 33–38.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 12. 9. 2006

Intervju / 1.22

Doc. dr. Mojca Ravnik

IZ HIŠE V SVET: ŽIVLJENJE SUHOROBARSKIH IN ZDOMARSKIH DRUŽIN V RIBNIŠKI DOLINI V 20. STOLETJU

Razstava v Muzeju Miklova hiša v Ribnici

V Muzeju Miklova hiša so junija 2006 odprli razstavo »Iz hiše v svet: Življenje suhorobarskih in zdomarskih družin v Ribniški dolini v 20. stoletju«. Pripravili sta jo kustodinja Polona Rigler Grm in samostojna raziskovalka dr. Irena Rožman.

Razstava je zelo zanimiva že zato, ker družbena kultura ni pogost predmet muzejskih razstav. Poleg tega je tudi sodelovanje med muzejem in zunanjo raziskovalko vredno pozornosti, morda tudi posnemanja. Etnologinji smo zato zaprosili za odgovore na nekaj vprašanj v zvezi z njunim delom in načrti. *V ribniškem muzeju je bilo na etnološkem področju od ustanovitve leta 1958 največ pozornosti posvečeno suhorobarstvu kot značilni gospodarski dejavnosti, ki je dala tako izrazite poteze načinu življenja prebivalcev Ribniške doline. Kakšno mesto ima razstava »Iz hiše v svet« v sedanjih in prihodnjih muzejskih postavitvah v ribniškem muzeju?*

Polona: Razstava je občasna, njena podlaga je raziskava življenja suhorobarskih in zdomarskih družin v Ribniški dolini v 20. stoletju. Predstavlja družbeno kulturo in bo del celotne postavitve razstave o ribniški suhi robi. Sedaj je na ogled stalna razstava ribniške suhe robe, predvsem materialne kulture.

Vaš namen je bil torej prikazati družbeno kulturo v zvezi s to gospodarsko dejavnostjo, kar pa je gotovo obsežna tematika, saj zajema vse od družine, sorodstva in sosedstva do delovnih odnosov, stikov z drugimi skupinami prebivalcev doma in v krajih, ki so jih obiskovali zaradi prodaje itd. Vendar ste na razstavi izpostavili družino. Zakaj?

Polona: Želeli smo izpostaviti nosilca te dediščine, to je prav gotovo družina oziroma posameznik v njej. Vendar se družine ne da ločiti od širše skupnosti in je tudi na razstavi nismo nasilno omejevali. Želeli smo se približati liku Ribničana, ki ne sloni na lastnostih posameznika, ampak je odsev gospodarske dejavnosti širše skupnosti.

Irena: Ravnateljica muzeja Vesna Horžen in kustodinja Polona Rigler Grm sta ugotovili, da jim v muzeju primanjkuje podatkov zlasti o družbenem življenju suhorobarjev in krošnjarjev. Odlično so dokumentirani izdelava, izdelki in prostorska razprostranjenost suhe robe, krošnjarstvo, pa tudi ljudska pesem in pripovedništvo.

Etnoloških del o družbeni kulturi je na sploh malo. Za ribniško območje je deloma to vrzel zapolnilo raziskovalno delo etnologinje dr. Polone Šega, ki je v člankih, razpravah in doktorski nalogi z naslovom »Način življenja krošnjarjev iz Ribniške doline v 19. in 20. stoletju« (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, 1999) osvetlila način življenja ribniških kostanjarjev in krošnjarjev oziroma zdomarjev. Na voljo so tudi diplomska dela in raziskovalne naloge, na primer o izseljevanju v Ameriko, gospodarstvu v Ribniški dolini in nedavno tega objavljene življenjske zgodbe avtorice Majde

Slabe, *Življenjske pripovedi iz Ribniške doline* (Ribnica 2003) idr. Vendar smo na razstavi želeli prikazati vsakdanje življenje družin suhorobarjev in zdomarjev, ki je še vedno manj znano, in sicer skozi optiko družinskega gospodarstva, kar je suhorobarstvo in zdomarstvo navsezadnje tudi bilo. Zato smo v raziskavo vključevali kot informatorje ne samo posamezne izdelovalce oziroma prodajalce suhe robe, ampak tudi njihove družinske člane. V prvi fazi raziskave so bile to predvsem njihove žene.

Janez Lovšin starejši in mlajši iz Otavic pri Ribnici, krošnjarja v Peimkirchnu (okolica Dunaja). Svojo potujočo trgovino sta prevažala s kulo. Okoli 1920. Fototeka Muzeja Miklova hiša

Kako je prišlo do vašega sodelovanja? Je bil cilj sodelovanja le razstava ali se bo še nadaljevalo?

Polona: Ko sem se pred sedmi leti zaposlila v Muzeju Miklova hiša, sem kmalu spoznala, da bo treba več pozornosti posvetiti družbeni kulturi suhorobarjev in zdomarjev, saj so bile dotedanje raziskave povezane predvsem z materialno kulturo. Irena je podala osnutek projekta, na tej podlagi smo zasnovali cilje sodelovanja pri raziskavi, razstavi in publikaciji.

Kako je potekala raziskava, kakšno gradivo je bil pridobljeno, kje bo to gradivo hranjeno?

Irena: Na ribniški teren sem odšla oktobra 2005. Tam sem živela osem mesecev. Pri delu sta mi pomagali tudi izredni študentki etnologije, Vasja Pavlin, domačinka, in Sandra Jazbec, ki sta s tem opravili terensko prakso. Na terenu sem intervjuvala domačine in snemala pogovore, pridobila fotografsko gradivo, s Polono pa sva zbrali tudi precej predmetov in dokumentov, kot so ženitovanjsko pismo, dovoljenje za krošnjarjenje, posestne liste, ženitovanjska, otroška in delovna oblačila, poljedelsko orodje, spominske predmete, ki so jih zdomarji prinašali domov idr.

Polona: Raziskava je potekala terensko, najprej pri domačinih, ki sem jih že poznala. Naš cilj je bil zbrati gradivo iz različnih vasi ribniške občine. Pozneje si je Irena informatorje izbirala še po lastnem ključu. Po končani raziskavi, ki se bo nadaljevala še v letu 2007, bodo fotografije, arhivski dokumenti in transkribcije shranjeni v muzeju, prav tako zvočni zapisi, ki so dober vir za preučevanje narečja in pripravo muzejskih pedagoških učnih ur.

Poroka Marije Korošec in Alojza Kosa iz Gorenje vasi pri Ribnici. Nekdaj je poroka pomenila nadaljevanje rodu, možnost preživetja, zavetje, obstoj. V Ribniški dolini so se ženske v prvi polovici poročale v črni obleki, kar je bila posebnost območja. Fototeka Muzeja Miklova hiša

Katera so glavna spoznanja raziskave?

Irena: Povezana so z različnimi vidiki družinske ekonomije, z gospodarjenjem, kot so se izrazili domačini. Suhorobarstvo in zdomarstvo sta bili predvsem dopolnilni gospodarski dejavnosti, temelj družinske ekonomije pa je bilo kmetijstvo, zlasti živinoreja in gozdarstvo. V kmetijstvo, torej tudi v nakup zemlje, so vlagali ves dohodek od suhe robe in zdomarstva, s čimer so si nekatere družine znatno dvignile življenjsko raven. To še posebej velja za uspešne zdomarje, kar odseva tudi v njihovi bivanjski kulturi, ki je bila v primerjavi z bivanjsko kulturo suhorobarjev praviloma na višji ravni. V primerjavi

z življenjsko ravno Dolenjcev pod Gorjanci, kjer sem največ raziskovala, ugotavljam, da je bilo življenje ribniških ljudi ravno zaradi suhe robe in zdomarstva bistveno kvalitetnejše. To kaže, kako pomembni sta bili ti gospodarski dejavnosti. S tega vidika bi bilo bolj natančno, da bi v prihodnje o ribniškem vaškem gospodarstvu govorili kot o mešanem gospodarstvu, saj je bilo čistih suhorobarjev, zdomarjev ali kmetov le peščica. Donosnost vseh dejavnosti, med katere uvrščam tudi izseljevanje, je bila odvisna od gospodarskih tokov na državni in krajevni ravni in vsakokratnih družbenih, političnih, tudi ideoloških razmer. Na primer po 2. svetovni vojni, ko so se tudi v Ribniški dolini začeli ustanavljati tovarniški obrati, so se družine manj intenzivno ukvarjale z izdelavo suhe robe in zdomarstvom, pač pa so se intenzivno zaposlovali in vlagali v kmetijstvo, živinorejo. To zlasti velja za sedemdeseta leta 20. stoletja, ki jih imajo na gospodarskem področju tudi domačini za zlato obdobje socializma. Z osamosvojitvijo pa je veliko delavcev – kmetov izgubilo zaposlitev, nazadovati je začelo tudi kmetijstvo. Zato so se nekatere družine vrnile k tradicionalnemu delu – suhi robi in zdomarstvu, ki jim danes zagotavljata preživetje. Omenila bi samo še eno posebnost, in sicer, da so v Ribniški dolini, na območju zdomarskih vasi, tipična moška dela zaradi odsotnosti moških opravljale ženske.

Naj dodam še zelo zanimivo spoznanje, ki se tiče regionalne identitete. Prebivalci Ribniške doline se namreč nimajo za Dolenjce. To so zelo lepo izrazili z odgovorom na moje vprašanje, kje so kupovali vino. »Ja, na Dolenjskem!« »Kaj vi niste Dolenjci?« sem jih vprašala. »Ne, to pa ne, mi smo Ribenčani!«

Slavka Šega na bratovem motorju, ki mu ga je prinesel oče iz Nemčije. Ravni Dol 1965. Fototeka Muzeja Miklova hiša

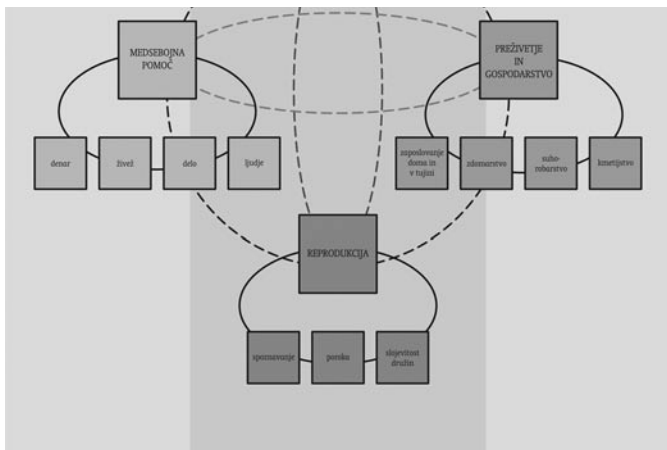
Kakšne izkušnje sta pridobili v zvezi z muzejsko predstavitvijo družbene kulture?

Polona: Predvsem domačini so razstavo sprejeli zelo čustveno pozitivno, odprto, saj se z njo lahko poistovetijo otrok, odrasel in starejši.

Irena: Zame je bila to predvsem nova izkušnja, ki mi je na začetku povzročala precej skrbi. Slikovno gradivo in predmeti so zelo pomembni, zlasti ko hočemo rezultate raziskave približati čim širšemu krogu ljudi. A osebno so mi bližje beseda, zvok in neposreden stik s sogovornikom, ker se največ ukvarjam z raziskovanjem medčloveških odnosov, za katere, predvsem za preteklost, nimamo na voljo slikovnega gradiva. Zato sem se spraševala, kako medčloveške odnose, o katerih so mi pripovedovali domačini, spremeniti v razstavni jezik, ne da bi pri tem okrnili njihovo vsebino in verodostojnost. Zastavila sem si cilj, da bi na razstavi obiskovalci čimbolj neposredno začutili utrip vsakdanjega življenja ribniških ljudi. Zato smo se odločili, da jo opremimo s podnapisi v narečju; gre pravzaprav za izseke iz intervjujev. O vsem tem sva se s Polono veliko pogovarjali in skupaj z oblikovalko razstave Matejo Goršič iskali rešitve.

Kako bi za nekoga, ki si razstave ni ogledal, opisali koncept postavitve?

Polona: Razstava obsega štiri panoje v obliki hiške na sredini prostora in pet stranskih stenskih panojev. S fotografijami in z dokumenti so predstavljena poglavja »Družina«, »Spoznavanje in poroka, socialna slojevitost in status družine«, »Preživetje in gospodarstvo družine« in »Medsebojna pomoč«.

Grafična predstavitev vsebine razstave.
Računalniška obdelava Mateja Goršič, 2006

Irena: Gre za osvetlitev ne samo gospodarskih načinov, kot so kmetijstvo, suhorobarstvo, krošnjarstvo ter delo v domači in tuji industriji, ampak tudi tistih strategij zagotavljanja preživetja, ki so izvirale iz pogojev mešanega gospodarstva – ženitne strategije, dednih običajev in medsebojne pomoči. Zlasti veliko pozornosti je pritegnila sorodstvena medsebojna pomoč, ki je bila zelo izražena zlasti pri gradnji hiše, v kriznih trenutkih družine in drugih težkih situacijah.

Na razstavi predvajate posnetke govora domačinov, tudi del besedil na panojih je v narečju. Kako ste rešili vprašanje zapisa narečja?

Polona: Celotno zgodbo spremlja zvočni zapis v narečju, tako da lahko obiskovalec sliši ribniško narečje. Posebnost razstave je, da je besedna vsebina na panojih navpično zapisana v knjižnem jeziku, vodoravno pa v narečju. Zapis narečja so uredile Anica Mohar, Metka Kljun in Tadeja Topolnik.

Pri tem so upoštevale predvsem to, da bi bilo besedilo v celoti

v ribniškem narečju in hkrati razumljivo oziroma berljivo za vse slovenske obiskovalce in ne samo za domačine.

Irena: Navedki zato niso dosledno zapisani s fonetičnimi znaki, ki najbolje označujejo pravilno narečno izgovorjavo, prav tako so se lektorice odločile, da bodo slovenske knjižne besede zamenjale z ribniškimi izrazi, predvsem zato, da bi se osnovnošolci pri ogledu razstave lahko seznanili s »pravim« ribniškim narečjem.

Razstavni prostor. Foto Marko Burger, 2006

Zgledov, da bi kak muzej pritegnil k pripravi razstave zunanjo raziskovalko, je malo, čeprav bi bilo verjetno marsikdaj ravno tako skupno delo najboljši način za celovito obravnavo pojavov. Kako bi opisali to izkušnjo, ne samo v smislu vajinega osebnega sodelovanja, ampak tudi v smislu uresničevanja muzejskih nalog z zunanjimi sodelavci?

Polona: Skupno delo med raziskovalci in muzealci je zelo dobrodošlo. Za majhne muzeje po številu zaposlenih zato, ker ti nimajo dovolj časa, da bi lahko raziskali vse vsebine. Konkretno v Muzeju Miklova hiša ni bil do leta 1990 nihče uradno zaposlen in je zaradi tega prišlo do izostanka celotnega delovanja muzeja. Šele zadnja štiri leta sva zaposleni dve kustosinji, ki nikakor ne moreva zapolniti vseh vsebin. Vsem bralcem, posebej raziskovalcem in kustosom želim povedati, da je projekt lahko uspešen tedaj, kadar so med avtorji razstave in postavitve dobri strokovni in osebni odnosi. Ob razstavi »Iz hiše v svet« lahko rečem, da je bilo tako.

Irena: Rada bi poudarila, da sem bila sedaj, ko živimo v svetu odtujenih odnosov in silnega »grebatorstva«, s sodelovanjem zadovoljna do te mere, da mi je povrnilo načeto zaupanje v dobre delovne odnose. Zahvaljujem se vsem delavcem Muzeja Miklova hiša, zlasti Poloni Rigler Grm, Vesni Horžen in Marini Gradišnik ter delavkam v knjižnici, ki so mi pomagale in pokazale veliko razumevanja za težave. Prav tako se zahvaljujem ribniškim ljudem, ki so me zelo prijazno sprejeli in obdarovali. Edina »slaba« izkušnja je, da me je v nekaterih hišah prezeblo do kosti; sprašujem se, ali sem tako zmrznjena, pomanjkljivo oblečena ali so Ribničani tako vroči ali pa se je potrdil rek, da »Ribničan ne more iz svoje kože in špara, pa naj stane, kar hoče«. Naj bodo ta vprašanja iztočnica za prihodnje raziskave.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 24. 1. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Doc. dr.
Naško Križnar**DNEVNIK NAMESTO POROČILA**

Beograjski festival etnološkega filma

Etnografski muzej v Beogradu,

1.–5. november 2006

Četrtek, 2. november

V Beograd pridem na drugi festivalski dan okoli 11.30, zamudim torej odprtje in program prvega dne. Na letališču me dočakata Irena Gvozdinović in dr. Sofija Kostić, ob Saši Srečkoviću selektorica filmov, ki se pohvali, da je dobro sprejela naš film »Leto oračev«. Za začetek se dobro sliši.

V muzeju me prisrčno sprejmejo članice in člani festivalskega odbora, Irena, drobna Jelena Savić, Mirjana Miličević-Netto, Saša Srečković, duša in motor beograjskega festivala, in drugi. Tudi Zagrebčana Aleksej Pavlovsky in Ivan Kuzmanić sta že tam in z njima Makedonka Sonjica Rizoska Jovanovska. Poznava se iz Zagreba, z letošnje konference o etnografskem filmu v muzeju. Že prej sem spoznal tudi prvega tujega gosta, mladega Danca Esbena Hansena, pozneje pa še dva Romuna (Ovidiu Dumitrana in muzejskega konservatorja iz Maramureša). Izvem, da je prvi dan prišel tudi Asen Balikci, a že drugi dan odšel zaradi slabega počutja. Prej je imel še predavanje za študente etnologije in antropologije na Filozofski fakulteti. Zelo mi je žal, da se nisva srečala.

Stari Ljubo Reljić prikazuje svoje filme v sejni dvorani. Ne utegnem veliko gledati. Urejam gradiva, ki so mi jih dali, pregledujem program. Katalog je v cirilici in angleščini. Ni preveč pregleden in praktičen. Predvsem manjka abecedno kazalo filmov in avtorjev. Prejeli so 109 filmov iz 28 držav. V program so uvrstili 64 filmov. V katalogu je poleg festivalskega osebja objavljen tudi spisek nagrad na prejšnjih festivalih in dva uvodna članka. Saša Srečković piše o zaželenem profilu festivala, ki naj bi se osredotočil predvsem na vlogo etnografskega filma v upiranju globalizaciji, mag. Vesna Marjanović pa piše o Ljubomiru Reljiću.

Reljić je ustanovitelj festivala, nekdanji dolgoletni direktor muzeja in srbski Kuret za etnografski film. Srečal sem ga že konec osemdesetih let, ko sem obiskal etnografski muzej zaradi možnih kontaktov na področju etnografskega filma. Doslej je naredil okoli 80 oddaj s srbsko državno televizijo. Večinoma je snemal verske rituale. Prvi festival (1992) je postavil v samostan Prohor Pčinjski, da bi s tem poudaril njegovo srbskost in verske vsebine etnografskih filmov. Dobil je tudi glavno nagrado na tem festivalu. Njegovi filmi so zelo tradicionalni. Prikazujejo dolge verske rituale, opremljeni so z glasbo in s komentarjem.

Ob velikem ekranu z Reljićevimi filmi se začnemo pogovarjati. Polemiko o demokratizaciji vizualne tehnologije začne filmski zgodovinar Stevan Jovičić, član žirije. Zagovarja prednost male videokamere, ki zna vse sama, razen kreativnosti. Oporeka mu Aleks Pavlovsky, češ da je kamera še vedno zelo

zahtevno orodje (verjetno misli na profesionalno opremo za *broadcasting*), jaz pa Jovičićevo izhodišče podprem.

Gledam nekaj filmov festivalskega programa, a je veliko drugih obveznosti. Pride tudi Dragomir Zupanc-Zule, moj stari beograjski prijatelj, režiser, ki je končno dobil slovenski potni list zaradi zaslug pri posredovanju slovenske kulture v Srbiji. Srečković nas pelje k Slobodanu Naumoviću, docentu politične antropologije, na Filozofsko fakulteto. Tja so povabljeni tudi Hrvati z makedonskim filmom, da ga bodo predstavili v Naumovićevem seminarju. Mi trije, Srečković, Zule in jaz pridemo prvi na fakulteto. Slobodana nisem prepoznal. Sam je pristopil in pozdravil. V kabinetu sem takoj povedal, da sem prišel v Beograd poizvedovat, kakšno je stanje na področju etnografskega filma v raziskovalnih ustanovah. Oba s Sašom sta pazljivo poslušala. Uvidel sem, da sem malo hiter za srbske navade. Moral bi bolj taktizirati. Vseeno se mi zdi, da sta razumela, kaj hočem in da je bil moj predlog za sodelovanje dobro sprejet. Sklenemo, da se bomo o tem še pogovarjali v naslednjih festivalskih dneh.

Petek, 3. november

Noseča novinarka Isidora Masniković me intervjuja za *Politiko*. Fotograf naredi več portretov. Govorim v diktafon o zasnovah etnografskega filma v Jugoslaviji, o nekdanjih kontaktih in o sedanjih predpostavkah. Pozneje izvem, da je bil intervju objavljen 20. 11. 2006.

Saši Srečkoviću izročim zbornik 61. kongresa FIAF v Ljubljani, ki je pravkar izšel, in DVD z izborom filmov Poletne šole vizualnega ob 10-letnici. Slobodanu Naumoviću izročim isti zbornik in DVD s filmi Poletne šole vizualnega 2006.

Okrogla miza

Naslov okrogle mize je »Conveying reality to ethnological film«. Mag. Vesna Marjanović poda temeljne teze, Srečković pa udeležence povabi k besedi. Počakam, da se oglasi prvi govornik, neka ženska z zelo nevtralnimi stališčem.

Nato po dolgem molku avditorija prosim za besedo in začnem s pozdravom in pohvalo festivalskim organizatorjem. Neumno se mi zdi taktizirati in čakati na zadnjo besedo, kot to očitno nameravajo drugi. Razen tega se mi zdi, da lahko podam temeljne teze in s tem usmerim diskusijo.

Razložim, kako danes gledamo na odnos etnofilma do realnosti. Zavedamo se, da je etnografski film v bistvu konstrukcija realnosti in ne realnost sama. Omenim pomembno značilnost vizualne etnografije, to je, da sta snemalec in raziskovalec v eni osebi. Podam pač podobo etnografskega filma kot medija etnološkega pogleda in razumevanja. Festivali naj bi omogočali komunikacijo med to specifično vizualno produkcijo in gledalci. Še dobro, da sem se prvi oglašil. Za mano je namreč nastopil Nikola Lorencin (takrat ga še nisem prepoznal) s popolnoma obratno tezo, da namreč v etnografskem filmu ne rabimo strokovnega svetovalca. Za zgled etnološkega filma je postavil znane kratke filme Vlatka Gilića, kar me je pretreslo. Gilićevi filmi izpred 30 let so vendar najlepši primer zelo osebnega art dokumentarca s skrajno estetizirano podobo stvarnosti. Razmišljam, kako bo treba odgovoriti.

Prvi je repliciral Ljubo Reljić, češ da je sam vedno zagovarjal tezo, da ni etnografskega filma brez strokovnega svetovalca. Odločno se je uprl Lorencinovi zamisli, tako da meni tega ni

bilo treba. Opozoril pa sem, da je Lorencinovo stališče staro najmanj 50 let in da danes nima več smisla graditi na taki strategiji. Omenil sem CIFE in Granada TV s serijo antropoloških filmov *Disappearing World*, ki je ustanovila univerzitetni študij vizualne antropologije na univerzi v Manchestru zaradi potreb TV-produkcije. Omenil sem tudi primer dobre prakse hrvaške televizije, ki ima etnologa za urednika.

S Slobodanom sva sedela skupaj in sva že pred začetkom ugibala, kdo od TV-urednikov bo prvi omenil *reality show*. In res ga omeni Svetlana Paroški, urednica novosadske televizije. Podobno kot je Lorencin prikazoval Giličeve filme kot etnološke, Paroški prikazuje *reality show* kot najboljšo obliko TV-etnografije. Grozno. Moral sem se oglasiti, da je za etnologe *reality show* zanimiv kot medijska oblika in da nas zanima percepcija gledalcev in nastopajočih, sama oblika oddaje pa je ravno nasprotna idealom etnografskega filma (skrita kamera nasproti participaciji).

Dušan Drljača se je oglasil s svojo staro tezo o dokumentarcih z etnološko vsebino in mahal s svojim člankom v *Slovenskem etnografu* (1972). Precej ostro je nastopil proti festivalu, česar nisem prav razumel. Vztrajal je, da bi morali najprej analizirati profil festivala, preštudirati programe vseh dosedanjih festivalov in se šele potem pogovarjati. Sklepal sem, da gre verjetno za kakšne stare zamere med njim in organizatorji festivala.

Nato se je oglasil Slobodan Naumović in pomirljivo razložil, da gre pri etnografskem filmu prvenstveno za most razumevanja med kulturami. Zato moramo pozornost usmeriti na to njegovo vlogo, ne pa na manj važne zadeve. Tako sem ga razumel. Imel sem občutek, da se noče opredeliti do nobene strani v diskusiji.

Zagrebčanov in Sonjice ni bilo na okrogli mizi.

Po koncu okrogle mize sem pristopil k Lorencinu in ga spomnil na naše druženje v času Jugoslavije. On je bil v uredništvu sarajevskega Sineasta skupaj z Nikolo Stojanovićem, jaz pa sem prihajal na jugoslovanski festival kratkega filma v Beogradu. Tudi on se je spomnil mene in »Belih ljudi«. Razložila in poravnala sva najini stališči.

Kosilo v znameniti restavraciji Znak pitanja v družbi upokojenega profesorja Nikole Pavkovića in Slobodana Naumovića, njegovega nekdanjega asistenta, na katerega je Nikola zelo ponosen. Slobodan mu to vrača z naklonjenostjo in s pozornostjo. Nikola Pavković, specialist za pravno etnologijo, je naš zvesti kolega iz časov jugoslovanskega Združenja etnoloških društev, ko smo imeli konference in kongrese po vsej Jugoslaviji. Presenečen in vesel sem, da me je prišel pozdravit na festival.

Vsi naročimo postne jedi, ki so trenutno zelo moderne v Beogradu. Ko vztrajam, da jima plačam kosilo, Nikola izjavi, da imam balkanske navade. Vidim, da sem ga spravil v zadrego. Vse naslednje dni bi rad povrnil moje gostoljubje, a ni bilo niti priložnosti niti potrebe. Če sem ga prizadel, sva oba »Balkanca«.

Zvečer pripravijo festivalci žur v muzejskem klubu, kljub temu, da v dvorani teče večerni tekmovalni program. Ni prijetno, ker je vroče, ni zraka, glasba je glasna. Ne moremo se pogovarjati. Razen tega je v zraku veliko tobačnega dima. V Srbiji očitno kadilskega zakona nihče ne upošteva. Veliko ljudi kadi v javnih prostorih. Natakari postavi nekaj ventilatorjev, kar spominja na Rusijo. Najprej sem z novosadsko kustosinjo,

nato pa gostujem pri več mizah, pri Srečkoviću in nazadnje pri Romunih. Ovidiu Dimitrana je prav prijazen in samozavesten mladenič. Srečković mi razlaga svojo vizijo kulturnega menežerstva. Pravi, da ga najbolj zanima, kako bi ustvaril družbeno klimo, v kateri bi kulturo, ob ekonomiji in politiki, šteli za enakopravno družbeno sfero. Skratka, zavzema se za enakopravnejši položaj kulture v srbski družbi. Festival naj bi opozoril politike in gospodarstvenike na moč kulture. Pomislil, da je to sicer plemenita, a zahtevna naloga za festival etnografskega filma. Omeni tudi zamisel o ustanovitvi Centra za vizualno antropologijo.

Sobota, 4. november

S prijateljem Zuletom se dogovoriva za obisk Čubure, njegove rojstne četrti. Dan je sončen, a mrzel in vetroven. Ko grem Zuletu naproti, fotografiram odtise gum oklepnega vozila pred nekdanjo jugoslovansko skupščino, ki jih je še precej videti v asfaltu. Mislim si, da gotovo ni veliko evropskih prestolnic, kjer bi pred parlamentom videli odtise oklepnih vozil. Ker sem se izgubil na veliki aveniji, pokličem na pomoč Zuleta in srečava se pri Karađičevem spomeniku. Ogledava si celo četrt Čubura. Najprej obiščeva kotlarja, *kazandijo*. Zule mi kupi džezvo za tri kave. Pred mrazom se zatečeva v kavarnico ob velikem živilskem trgu in pije kavo. (Mimogrede: v Srbiji sem začel piti kavo, sicer bi se moral zelo nedostojno izogibati njihovi gostoljubnosti in pravemu beograjskemu vzdušju.) Pridejo še Ilija Slani, upokojeni producent beograjske televizije, Zuletov prijatelj, neki doktor kemije, ki je stalno poudarjal vernakularno poreklo kulture, in Miodrag Zupanc, pisatelj, Zuletov mlajši brat. Pozneje greva preko živilskega trga, ki je tudi boljši trg. Kupim rože za Zuletovo ženo Rado. Kosimo pri njih na Dubljanski; lazanjo in veliko zelenjave. Tam je nekaj trenutkov tudi Zuletov starejši sin Ivan. Z bratom Gregorjem sicer stanujeta v hiši na koncu ulice. Oba sta umetnika: fotograf in filmski režiser. K mami nosita perilo v pranje in prideta občasnno na kakšen priboljšek. Mehko osamosvajanje odraslih otrok.

Po kosilu se pogovarjamo o starih časih. Rada je Črnogorka. Vzela bo črnogorski potni list, ker ima nekaj podedovane lastnine v Črni gori. Vsi skupaj, tudi sinova, bi želeli priti v Slovenijo. Pred mano je lep primer jugoslovanske transnacionalnosti v različnih smereh. Na poti v etnografski muzej mi Zule razkaže hram sv. Save, ki ga v marmor oblači Marmor Hotavlje. Božji mraz v hramu in zunaj njega.

Nedelja, 5. november

Novinarska konferenca

Predsednik žirije Vladimir Bocev iz skopskega etnografskega muzeja je eleganten. Žirija se je v kaosu popolnoma raznolikih filmov kar dobro znašla. Iznašli so nekakšne glavne kategorije in nagrade usmerili po njih. Grand prix je dobil romunski film »Onostrana vatra / Fire from beyond«, avtor: Ovidiu Dumitrana. Prikazuje obisk pravoslavne pokopališča v noči na velikonočni četrtek, ko žene kurijo ognje na grobovih, darujejo hrano in »pojejo« (naricajo). Glavna nagrada dobro kaže, kakšen je profil festivala oz. kakšno je na tem festivalu razumevanje metodologije etnografskega filma. Meni se zdi

predvsem sporno, da s to nagrado žirija in s tem beograjski festival sporočata, da je odlika etnografskega filma komentar *off* in računalniško generirana umetna glasba. Nikola Pavković je rekel, da ga glasba spominja na »Gospodarja prstanov« in da bi se film na to temo moral posvetiti predvsem svetlobi, hrani in petju (= naricanju). Besedilo, ki je postavljeno tako, da moti percepcijo slike, je v tem filmu zgolj mašilo za luknje v vizualni naraciji.

Poleg tega mi je mladi romunski režiser, ko sem mu čestital za nagrado, ponosno izjavil, da je bil pač v pravem trenutku na pravem mestu. Kako, prosim? Ni važna etnološka raziskava, etnološko razumevanje in dolgotrajno navezovanje stikov z informatorji in okoljem, važno je, da si v pravem trenutku na pravem mestu, kot kakšen paparac!? Pomislil na to, da ljudje zamenjujejo ekskluzivnost ali filmsko ekspresivnost za etnološko spoznanje, dokumentarni film pa proglašajo za etnografski, ker obravnava etnološko temo. To je večno žalostna usoda etnografskega filma!

Zaključek: Malo sem vendarle razočaran, da žirija ni omenila našega filma »Leto oračev«. Moral bi dobiti vsaj nagrado za etnološki prispevek, saj je bil na festivalu edini, ki z analitičnostjo presega opisnost. To nagrado je dobil film Sonjice Rizoske Jovanovske »Prilepski mečkari«, češ da se je avtorica dobro znašla v moški družbi. Žirija je to formulirala takole: »Udeležba etnologinje v ritualu, ki je tradicionalno ekskluzivno zaprto moško združenje, je zelo dobro in naravno vključena v film in predstavlja model za etnološko terensko delo.«

Te odločitve žirije ne morem komentirati, saj je bil moj film neposredni konkurent. Pač pa lahko komentiram odločitev žirije, da ni opazila kakovosti Sulfurja (mladega Floriana Geyerja), ki je dobil za ta film letos nagrado na Mednarodnem festivalu etnografskega filma v Göttingenu, in simpatične produkcije zaječarske lokalne televizije. Že prej pa sem Saši Srečkoviću omenil začudenje, da indijskega filma »July boys« (Gautama Sontija) ni v tekmovalni sekciji. Tudi žirija ga ni opazila. Škoda, saj prikazuje popolnoma novo temo vizualne etnografije – dejavnost softverskega podjetja v Indiji in njegove kapitalske povezave po vsem svetu. Tema filma so trenutki bistvenih odločitev za nove kapitalske povezave podjetja. To je prvi film, ki z metodo observacijskega realizma obravnava japijevsko kulturo. Pod črto pa film nakazuje težave lokalne identitete v globalnih kapitalskih in podjetniških strukturah. Zakaj beograjski festival sploh vabi tuje filme, če selekcija in žirija ne prepoznata njihovih odlik? O teh stvareh bi organizatorji festivala v Beogradu morali resno razmisliti.

Od nekaterih sogovornikov v kuloarjih festivala sem večkrat slišal mnenje, da je etnografski vsak film o ljudeh. S tem mnenjem je polemiziral Jay Ruby že v sedemdesetih letih. Ljudje zamenjujejo etnografsko spoznanje in *zeitgeist*. Res gre za podobne učinke, a hkrati ogromne razlike. Vsako umetniško delo, pa naj bo literatura, slikarstvo, glasba ali film, nosi sporočila o načinu življenja in mišljenja, o politiki in ideologijah avtorjevega časa. Umetniško delo nastaja kot izmišljena konstrukcija po načrtu avtorja, etnografskost filma pa nastaja z observacijskim snemanjem vsakdanjega življenja na podlagi neke etnološke teorije ali spoznanja, ne da bi avtorji posegali v obnašanje ljudi in ne da bi režirali prizore pred kamero. Etnografski film posneto gradivo montažno razvršča v strukturo

vizualnega teksta oz. v naracijsko strukturo, da lahko komunicira z gledalcem, vendar ta naracijska struktura navadno ne sledi krivulji z uvodom, zapletom, vrhuncem in zaključkom. Naracijska krivulja v etnografskem filmu po uvodu zelo hitro doseže najvišjo točko, ki jo drži do konca filma. Zanimanje za informacije v etnografskem filmu je linearno. To je logično, saj nas zanimajo celotna vizualna struktura in vsi njeni elementi. Za razumevanje kulture je vse, kar je avtor dognal, enako pomembno. Z drugimi besedami: Etnografski film odkriva zgodbo, ki je skrita v življenju, medtem ko fikcijski film najprej zamisli zgodbo, nato pa ji vdahne življenje.

Posebno vprašanje na beograjskem festivalu so televizijski filmi. Dobil sem vtis, da je beograjski festival postal domena TV-dokumentarcev in promocija njihovih producentov. V tem se morda kaže močna tradicija srbskega dokumentarnega filma, ki je dobil zatočišče na televiziji. Množična prisotnost TV-dokumentarcev povzroča strašno erozijo sodobnih načel etnografskega filma. Televizijski dokumentarni film razrešuje druga vprašanja kot etnografski film in na drugačen način. Usmerjen je na drugo ciljno publiko kot etnografski in ima zagotovljeno distribucijo. Etnografski film pa razen specialnega festivala nima druge možnosti za komunikacijo s širšo publiko. Žirija bi morala sistematizirati televizijsko produkcijo in ji dati mesto na festivalu s tem, da bi poudarila najproduktivnejše etnofilmske tokove v TV-dokumentarcu, ne pa dovoliti vsesplošne mimikrije TV-dokumentarca v programu etnografskih filmov. Od 15 beograjskih festivalov je na desetih dobil grand prix TV-dokumentarec! Seveda so pa lahko tudi izjeme. Na letošnjem festivalu so bili to, kot rečeno, filmi zaječarske lokalne televizije in film »Čuvari potonulog doma / Sunken home keepers« (RTV Pi Channel, Zoran Čolić), ki je dobil stransko nagrado in je vsaj pošten dokumentarec o ljudeh. Domnevam, da bratenje znanosti in televizije traja toliko časa, dokler znanost ne organizira svoje vizualne produkcije. Spet z Zuletom. V lokalni restavraciji Čubura, znani po dobri srbski kuhinji, se zbirajo znameniti krajanji ali bolje – krajevne moške družbe. Čaka naju omizje Zuletovih prijateljev. Tam je tudi Ilija Slani. Zelo dobri čevapčiči in počutje ter radovedni sogovorniki. Vsi me sprašujejo, kako se mi zdi v Beogradu. Med drugim omenim fotografiranje odtisov gum oklepnih vozil pred skupščino. Vsi se čudijo, da sem opazil kaj takega. Komaj verjamejo. Zdi se mi, da jim je nerodno. Pogovarjajo se o Jankovičevi volilni zmagi v Ljubljani. To je sploh pogosta tema beograjskih razgovorov te dni. Ljudje ugibajo, ali njegova zmaga pomeni, da je 62 odstotkov Ljubljančanov Srbov. Ali pa se skušajo spomniti, ali so oni in njihovi sorodniki poznali Jankoviča ali kakšnega njegovega sorodnika. Marsikaj dobrega in slabega izvem o Jankovičevi rodbini. Govorimo tudi o razlikah med Slovenijo in Srbijo. Vse zanimajo plače in življenjski stroški v Sloveniji in primerjava s položajem v Srbiji. Nisem si zapomnil imen, pač pa dejavnosti in poklice sobesednikov. Na levi je bil navdušen alpinist, na desni arhitekt, nasproti ob Zuletu na eni strani odvetnik, na drugi simpatični upokojeni direktor Jugoslovenskega dramskega pozorišta, nestor naše družbe. Izvem za mnogo krajevnih posebnosti in lastnosti Čuburcev in Beograjčanov. Najbolj sem si zapomnil misel: Beograd ni Srbija. Beograjčani so zelo ponosni na nekdanji mednarodni značaj mesta.

Projekcija »Leta oračev«

Pridejo Ilija Slani, Miodrag Zupanc, Slobodan Naumović in Aleksandra Sekulić, urednica Akademskega kulturnega centra, ki me je že večkrat vabila, naj pridem k njim predavat. Po projekciji sedimo v muzejskem klubu in kujemo načrte.

Najprej je Ilija podal kritiko filma. Kritičen je do dramaturške zgradbe. Pravi, da sem z njo uničil zgodbo in da najbolj zanimive stvari niso prišle do izraza. Miodrag me brani, prav tako Naumović. Ilijeva kritika je morda upravičena s stališča TV-dokumentarca, meni pa se ne zdi napačno, da gledalec ostane nezadoščen, saj do neke mere (etnografski) film postavlja vprašanja, odpira probleme, ne razvaja pa gledalčevega ega. Vprašajmo se: kdaj pa raziskovalec ve vse odgovore? Škoda je, da z Ilijo nisva mogla najti prave komunikacijske podlage, na kateri bi lahko diskutirala. Gotovo pa je, da se sam najbolj zavedam šibkih strani svojega filma, zato ga nerad branim. Ne bi o tem!

Po razgovorih z Aleksandro Sekulić, s Slobodanom Naumovićem in Sašo Srečkovičem sem takole razdelil svoje zadolžitve ob svojem spomladanskem obisku Beograda:

- Predavanje v Akademskem filmskem centru o kontinuiteti ustvarjalnosti med umetniško in znanstveno prakso na primeru ohojevske filmske produkcije in etnofilma.
- Predavanje na Filozofski fakulteti: Predstavitel Poletne šole vizualnega in njenih metodoloških izhodišč.
- Predavanje v Etnografskem muzeju Beograd: Predstavitel geneze Avdiovizualnega laboratorija oz. vizualne antropologije v Sloveniji.

V Beograd bom prišel enkrat konec februarja ali v začetku marca 2007. Podlaga mojega obiska bo inštitutski bilateralni projekt Slovenija–Srbija. Moje kolegice in kolegi v Srbiji preučujejo življenje in delovanje Slovencev, srbske kolegice in kolegi z Inštituta za etnologijo SANU pa v Sloveniji preučujejo življenje srbske etnične skupnosti. Jaz sem izbral preučevanje stanja etnografskega filma v Srbiji in načrtovanje morebitnih skupnih dejavnosti na tem področju. Bomo videli, kaj bo iz tega.

Saša Srečković me je prosil, če bi pred slovesom za njegovo malo kamero povedal nekaj o svojih vtisih. Najprej sem razložil, kakšen etnografski film zastopam. Njegove temeljne postavke so: komunikacija med raziskovalcem, informatorjem in gledalcem. Podrobno sem obrazložil, kaj vsaka od teh relacij predpostavlja. Konec koncev pa je najbolj pomembno vprašanje, koliko etnologije lahko spravimo v film, kot se je lepo izrazil Miodrag Zupanc. To so bistvena vprašanja etnografskega filma danes.

Nato me je prosil še za mnenje o vlogi in prihodnosti beograjskega festivala. Povedal sem svoje mnenje o festivalski mreži v Evropi in o mestu beograjskega festivala v njej. Konec koncev je ta festival že vključen v CAFFE (Coordination of anthropological film festivals in Europe). Bolj se mi zdi sporen način oblikovanja festivalskega programa. Seleksijska komisija razvrsti filme v tri neprepričljive kategorije (informativna, amaterska in tekmovalna sekcija). Žirija izbira nagrajence samo v tekmovalni sekciji. Zdi se mi, da se je tokrat žirija premalo zavedala odgovornosti, da je festival zelo pomemben za vzgojo producentov in avtorjev etnografskega filma. S svojimi odločitvami žirija postavlja merila sodobnega etnografskega filma. V tem pogledu mora beograjski festival najti razločnejši

profil med drugimi festivali in se opredeliti za določen, rekel bi, modernejši tip etnografskega filma.

Vsekakor se mi zdi beograjski festival etnološkega filma tudi na sedanji stopnji razvoja pomembna točka za razvoj vizualne antropologije na Balkanu in tudi širše. Bližnja soseda sta Sibiu severovzhodno, Firenze zahodno in Göttingen severno od Beograda. Ali bo kdaj vmes Ljubljana?

Prijazna študentka Ivana Todorović mi je ob slovesu dala DVD s svojim filmom. Spoznal sem jo v Göttingenu, kjer je korajžno predstavljala svoj film in beograjski festival. Takoj ko sem prišel domov, sem še enkrat pogledal njen film. To je prisrčna vizualno-etnografska reportaža in dober začetek za mlado raziskovalko. Lepo prikazuje komunikacijo z romskimi otroci s pomočjo kamere in hkrati vso bedo ciganskega življenja, na koncu pa (začuda) deklarativni napis o uradni skrbi Srbije za Rome. Ali je njen film t. i. »governmental film«? Zaključni napis lahko razumemo celo kot ironijo. V filmu se mladi ciganke pritožujejo, da bi šli radi v šolo, če bi jih tam enakopravno obravnavali. Iz filma se dobro prepoznajo kratko otroštvo (otroci morajo zelo zgodaj začeti delati, zato ne morejo hoditi v šolo) in zgodnje poroke. Vse ženske so izjavile, da so se poročile v starosti okoli 14 let. Ivana je našla med otroki zelo zanimivega, duhovitega in inteligentnega informatorja, podobno kot ga je našel MacDougall v zadnjem filmu o Doon School. Škoda, da ni več gradila na njem. Morala bi ga spet poiskati in narediti še kaj z njim. Kamera je preprosta, včasih diletantska, a dokaj radovedna in neposredna. Montaža rešuje, kar se da.

Pri teh filmih o Romih se najbolj čudim, zakaj po eni strani skoraj vsi avtorji prikazujejo Rome kot simpatične, njihove težke življenjske razmere pa kot nekaj romantičnega. Ali oponašajo Flahertyja, ki je to počel z Eskimi? Tej glorifikaciji kulturne prvinskosti rečemo sindrom *nobel savage* (plemeniti divjaki). Po drugi strani pa avtorji ne zmorejo kritičnosti do romskih razmer, kot je bil kritičen do skrajne človeške bede Buñuel v »Zemlji brez kruha«. Spomnim se na Petrovićevo in Kusturičino glorificiranje romske kulture in pomislim, da njun vpliv sega tudi v (srbski) etnografski film. Mislim, da ti avtorji delajo slabo uslugo Romom, saj jih na tihem prepričujejo, naj vztrajajo v svojem posebnem položaju bedne, a veličastne marginalizacije in naj ne popustijo pred kulturno in družbeno integracijo. Tako poveličevanje romske kulture je v bistvu zakriti rasizem. V tem pogledu se mi je zdel veliko prepričljivejši grški film o Romih v Atenah, »Unplanned / Neplanirani«, ki me je spominjal na položaj Romov v Sloveniji.

Po zadnji festivalski točki se z Zuletom sprehodiva po nočnem Beogradu, po lepi Knez Mihajlovi do Terazij. Kljub pozni uri so lokali še odprti. V slaščičarni z mešano orientalsko-srbsko ponudbo si privoščiva sezonski *kesten pire* in *šampite*, oboje odlično. Vmes Zule najavi snemanje dokumentarnega filma o meni. To sem pričakoval, zato odgovorim s protizamisljivo, o kateri že dolgo razmišljam, to je snemanje filma o primerih transnacionalnosti, v katerem bi obravnaval tudi primer dvojnega državljanstva oz. potencialne dvojne nacionalnosti njegove družine. Ni bil preveč navdušen. Taki so režiserji. Snemali bi druge, sami pa se ne pustijo posneti.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 22. 12. 2006

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Nadja
Valentinčič Furlan

ORAČI V HALOZAH IN V CITY PARKU

V produkciji Avdiovizualnega laboratorija sta na prehodu let 2005 in 2006 nastala etnografski film in urejeno gradivo, ki oba prikazujeta pustovalsko kulturo. Članek prinaša recenzijo obeh vizualnih enot, ker pa skupaj nudita izredno možnost za primerjavo konkretnega primera te tradicijske kulture v razpunu med folkloro in folklorizmom, članek prinaša tudi analizo omenjenega fenomena.

Leto oračev je etnografski film, za katerega lahko trdimo, da je pravi znanstveni film. V prvem delu podaja strokovni pregled pustne kulture v Sloveniji, še posebno v Halozah, v drugem delu pa se loteva poglobljene analize izbranega Etnografskega društva Oračev iz Okiča, ki skrbi za ohranjanje pustovalske kulture. Prvič smo ga videli februarja na strokovnem posvetovanju Fašenk v etnografskem filmu na Ptuj. Urejeno gradivo **Orači v City Parku** prikazuje člane istega društva, ki so leta 2005 v pustnem času nastopili v Intersparu v Ljubljani. Prikazuje njihovo pot, priprave pred BTC-jem in njihov nastop. Naško Križnar je to vizualno enoto z živim komentarjem predstavil na lanskem 4. Etnovideo maratonu v Slovenskem etnografskem muzeju.

Leto oračev

V pregledu pustne kulture v Sloveniji Naško Križnar citira Nika Kureta in njegovo razdelitev šemskih pokrajin in likov. Gledamo knjigo *Maske slovenskih pokrajin* in zemljevid, pa tudi pustne skupine iz Ronca v Benečiji, Drežnice, Cerknega, Rakitovca, Hrušice, Vrbič, Libuč, Ponikev, Vidma Dobrepolja, Kostanjevice, Jurovcev, Velikega Okiča, Ptuja in Predanovcev. Zahod in severovzhod Slovenije sta najbogatejša v pustni tradiciji, zato se film v prehodu na regionalno oziroma lokalno raven osredotoča na orače v Halozah. Spremljamo skupine oračev iz Lancove vasi, Malega Okiča in Zgornjega Gruškovja. Avtor postavi tezo, da so te skupine prevzele funkcijo nekdanjih fantovskih skupnosti, kar demonstrira na primeru Etnografske skupine iz Lancove vasi in Etnografskega društva Orači iz Okiča.

Zadnje društvo avtor vzame pod drobnogled in naredi študijo primera. Pri tem v skladu s tradicijo etnografskega filma članom društva namenja precej aktivno vlogo. Predstavijo se s pripovedmi o začetkih in delovanju društva, gledamo gostovanja oračev in ruse v različnih krajih po Sloveniji in na Hrvaškem, celo nastop v Intersparu v Ljubljani. Izvemo, da ne delujejo samo pri pripravah in izvedbi fašenka, ampak tudi ob vuzenci, martinovanju, krstu mošta, prvomajskem pohodu po Halozah, ročni košnji in izdaji svojega koledarja, skratka čez vse leto, kot sugerira tudi naslov filma. Društvo ima sedež v stari cimprači, ki so jo obnovili na tradicionalni način. Očitno se dobro zavedajo pomena in ciljev svojega društva, zato skrbijo tudi za kakovostno (vizualno) dokumentacijo delovanja, ki je seveda vključena v film. V zaključku se Naško Križnar

sprašuje, kako ohraniti izvorno podobo fašenka tam, kjer je to važen sestavni del krajevne kulture, in v odgovor ponuja željo Bena Vidoviča, tajnika društva Orači, naj fašenk ohranja tradicijo doma in naj ga ne potepta svet. To spoznanje verjetno delijo vsi člani društva in je torej nekakšno vodilo, celo poslanstvo društva. Ker je Naško Križnar film končal prav s to mislijo, lahko sklepamo, da je to tudi bistveno sporočilo filma.

Film je natančno strukturiran in vizualno zelo zgoščen. En ogled je pravzaprav premalo, če hočemo dojeti vse njegove razsežnosti. Naško Križnar se skozi film pojavlja kot znanstveni komentator: razlaga, citira, postavlja trditve, odpira vprašanja. Zanimivo je izvedeno citiranje strokovne literature v sliki in besedi, ki ga dopolnjujejo vizualni navedki o pustnih skupinah v Sloveniji. Ko se v drugem delu film osredotoči na Etnografsko društvo Orači iz Okiča, jim avtor prepusti veliko prostora: videnje lastne dejavnosti in njenega pomena spoznamo skozi njihova pričevanja in delno tudi njihove posnetke. Še več, eden od članov društva, Beno Vidovič, je hkrati v vlogi soavtorja filma. V zaključnih napisih je ob Našku Križnarju zapisan kot strokovni sodelavec in soavtor besedila. S tem je Naško Križnar udeležil svoj razmislek, podan lani na 4. Etnovideo maratonu, da ljudje na terenu niso več samo predmet naših raziskav, ampak zaradi svojega znanja in široke razgledanosti vse bolj postajajo naši sodelavci.

Orači v City Parku

Naško Križnar je v nastopu oračev v nakupovalnem centru leta 1995 zaslučil temo, ki je za etnologa nadvse intrigantna in sproža mnoge dileme, zato ga je natančno dokumentiral in predstavil v obliki urejenega gradiva. V nasprotju z zelo strukturiranim gornjim filmom gre pri **Oračih v City Parku** za čisti observacijski pristop. Gradivo je urejeno kronološko, v skladu z razvojem dogajanja. Tri kamere na terenu omogočajo bogato dokumentacijo dogajanja, tako da so zabeleženi vsi bistveni dogodki in prvine. V urejenem gradivu ni izjav, niti komentarja, čeprav je, seveda, prvi komentar že izbor snemalcev, kaj posnamejo, in drugi komentar izbor montažerja, katere posnetke uporabi v končni verziji. Na predstavitvi **Oračev v City Parku** je Naško Križnar prispeval sočasni živi komentar, v katerem je razložil etnološki kontekst dogodka in razmišljanja o novih izzivih etnologov pri terenskem delu; te sem omenila že zgoraj.

Orači v Halozah in v City Parku

V **Letu oračev** je fašenk, kot ga ohranjajo člani Etnografskega društva Orači, predstavljen kot sestavni del določene tradicijske kulture in identitete nekega kraja, medtem ko urejeno gradivo **Orači v City Parku** beleži povsem nasproten primer. Odstopanja se kažejo na petih bistvenih področjih:

1. **Kulturno okolje:** Iz svojega naravnega in kulturnega okolja gredo orači v okolje nakupovalnega centra, ki nima nobene zveze z njihovo tradicijo.
2. **Maske:** Za haloški fašenk so značilni zajčji in kozji kurenti – takega si nadene samo en član. Drugi raje uporabijo ovčje kurente, za katere menijo, da jih javnost bolj ceni in so bolj estetski.

3. **Obnašanje in vloga likov:** Člani društva morajo svoje obnašanje prilagoditi zaprtemu prostoru, v katerem so zelo omejeni – orači »orjejo« previdno, da ne bi uničili poda, pokači zaradi gneče sploh ne nastopijo, da bi z biči ne poškodovali ljudi. Komunikacije s publiko je malo.
4. **Dramaturgija:** Pri razvijanju svoje zgodbe niso avtonomni. Dogajanje usmerja moderatorka, ki jih vabi na oder, da predstavijo svoj lik in ga razložijo.
5. **Funkcija fašenka:** Originalno funkcijo preganjanja zime in prinašanja rodovitnosti zamenja okrnjen, delno odrski nastop v funkciji zabave množice nakupovalcev.

Lahko zaključimo, da orači za nastop v trgovskem centru Interspar žrtvujejo folkloro in tradicijo ter pristanejo na folklorizem in komercializacijo. Sklepam, da jih je prav ta izkušnja vzpodbudila k zaključku, da je to stranpot in da je pomen njihovega delovanja predvsem v regionalnem delovanju in ohranjanju tradicionalnega izročila (kar slišimo v izjavi na koncu **Leta oračev**). Etnografsko društvo Orači iz Okiča je lani za svoje delovanje prejelo tudi Murkovo listino.

Ogled obeh filmov priporočam vsem etnologom, ki jih zanimajo vizualna etnologija, pustovanja ter razmerje med folkloro in folklorizmom, prav tako vsem študentom etnologije in/ali antropologije ter vsem posameznikom in društvom, ki v času pospešene globalizacije skrbijo za ohranjanje dediščine v svojem okolju.

Filmografija:

Leto oračev. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU, 2006. Strokovno vodstvo in besedilo Naško Križnar, Beno Vidovič, snemalci Naško Križnar, Miha Peče, Marjan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj, montaža Miha Peče, režija Naško Križnar. DVD, 39 min.

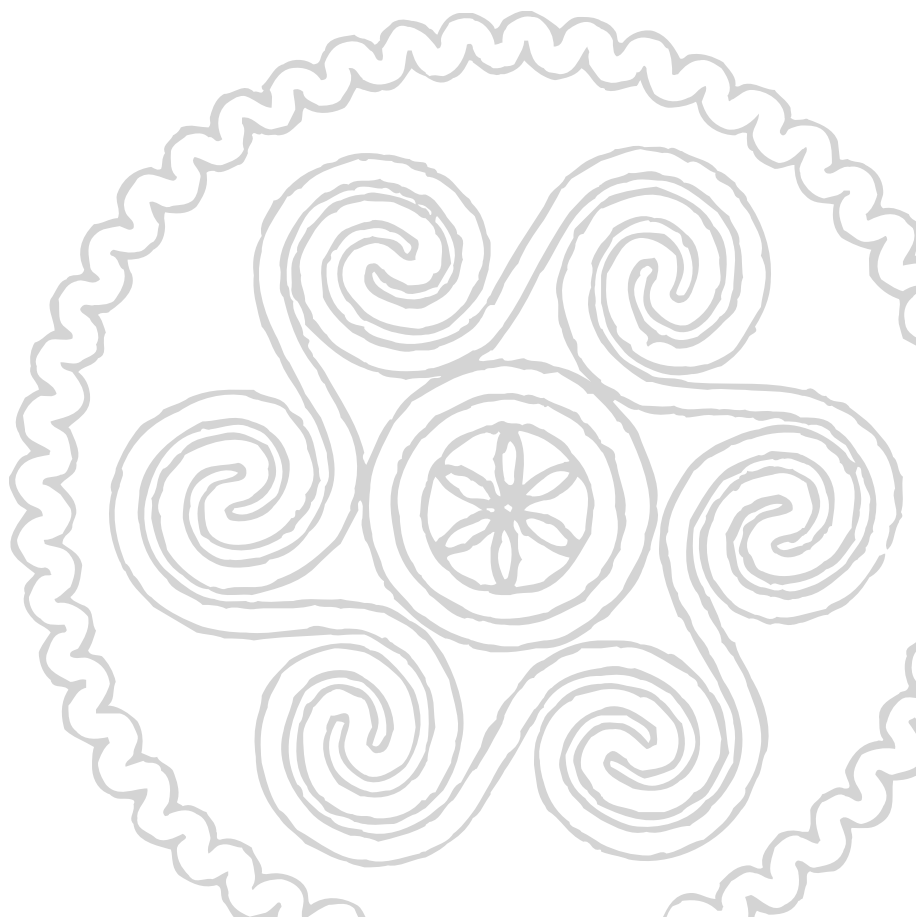
Orači v City parku. Avdiovizualni laboratorij ISN ZRC SAZU, 2005. Strokovni sodelavec dr. Naško Križnar, kamera Naško Križnar, Miha Peče, Sašo Kuharič, montaža Miha Peče. DVD, 24 min.

Literatura:

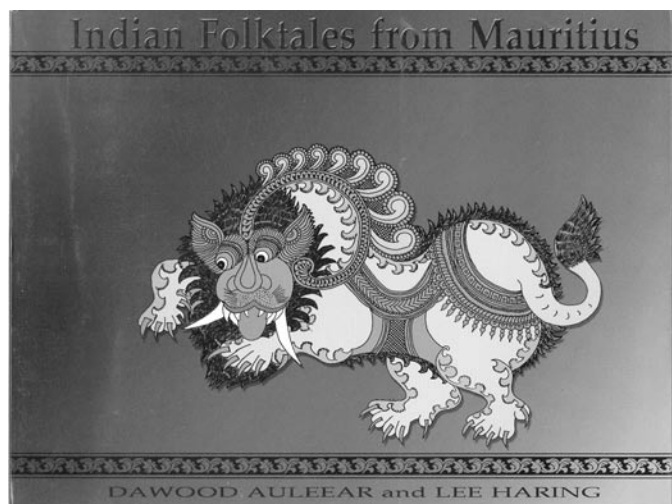
KRIŽNAR, Naško 2003: Skupne prvine pustovalske kulture na primerih iz vizualne dokumentacije. V: Jurij Fikfak idr. (ur.), *O pustu, maskah in maskiranju: razprave in gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU: 21–40 (Opera ethnologica slovenica).

KURET, Niko 1984: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Založba ZRC SAZU.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 12. 4. 2007

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Doc. dr.
Mojca RamšakLEE HARING, ANU KOLEKSYONN
FOLKLOR MORIS / COLLECTING FOL-
KLORE IN MAURITIUSTWO LANGUAGE EDITION, PORT LOUIS 2001, LEDI-
KASYON PU TRAVAYERDAWOOD AULEEAR, LEE HARING (UR.), INDIAN
FOLKTALES FROM MAURITIUS, CHENNAI, INDIA
2006, NATIONAL FOLKLORE SUPPORT CENTRE

Newyorški profesor angleškega jezika na Brooklyn Colledge in folkloristike na Univerzi v Pensilvaniji, dr. Lee Haring, je večji del svojega terenskega dela preživel v Vzhodni Afriki in na Maskarenskih otokih v Indijskem oceanu, zlasti na Mauritiusu, kjer je raziskoval ljudsko pripovedništvo. Mauritius, otok z 1.300.000 prebivalci, kjer so poleg angleščine kot uradnega jezika in francoščine glavni pogovorni jeziki francoska kreolščina, hindustanski jezik Bojpuri, kitajski jezik Haka, tamilščina in drugi indijski jeziki, je predmet obravnave v njegovih dvojezičnih knjigah *Anu Koleksyonn Folklor Moris / Collecting Folklore in Mauritius* ter *Indian Folktales from Mauritius*, ki jo je uredil in prevedel skupaj z Daewoodom Auleearom.

Terenski priročnik *Collecting Folklore in Mauritius* je samo v angleškem jeziku izšel že leta 1991. Leta 2006 je izšel še v kreolskem prevodu in tako postal še bolj dostopen domačinom, da bi lažje zapisovali lastno tradicijsko kulturo. Po prvih splošnih poglavjih o folklori, pomenu zbiranja, ljudstvu, spremembah vsakdanjega življenja ter napotkih za zbiralce in zapisovalce, ki jih seznanijo z metodo opazovanja in različnih oblik snemanja, s pomenom intervjujskih situacij, z vlogami obeh udeleženi strani pri terenskem delu, s pisanjem zapisnikov, z arhiviranjem gradiva in s temeljno literaturo, sledijo vprašalnice. Te so po tematiki prirejene kulturi Mauritiusa in so urejene tako, da se pet večjih sklopov vprašanj spretno

prepleta z razlagami folklorističnih pojmov ter z odgovori na pogosta laična vprašanja o stroki. Vsak sklop je še podrobneje razčlenjen na manjša podpoglavja, ki v glavnem sprašujejo po duhovnem in družabnem življenju; materialni kulturi je posvečen le manjši del.

Kar pri teh vprašalnicah zbuja pozornost, niso sama vprašanja, ki so slovenskim etnologom blizu že iz zbirke *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* iz prve polovice 70. let, pač pa podatki o kulturi in načinu življenja na Mauritiusu, iz katerih ta vprašanja izhajajo. Pisec bralcem in zbiralcem najprej ponudi nekaj, kar jim je že dobro znano, nato pa jih opozori na vse tisto, kar je še vredno njihove zbirateljske in raziskovalne pozornosti. Tako jih npr. v poglavju o verskih festivalih zelo konkretno opozori na konkretne praznike ter na literaturo o njih; v poglavju o ljudski medicini imenuje bolezni in zdravilne rastline, ki so značilne za to območje, v poglavju o ljudskem pripovedništvu našteje najpogostejše pripovedi in jih klasificira po Stith Thompsonovem motivnem indeksu (*Motif-Index of Folklore Literature*, 1955–58) itd.

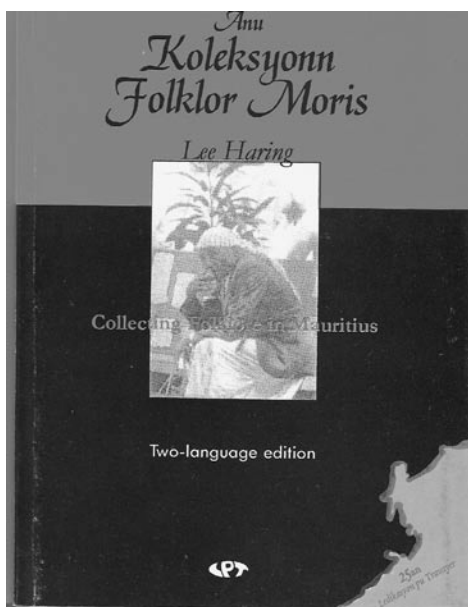
Ker je knjižica natisnjena v manjšem formatu in v mehki vezavi, je cenovno dostopna širšemu krogu bralstva, zbiralce napotuje na ustrezne ustanove, ki jih folklorno gradivo zanima, in ker se zgleduje po nekaterih starejših, a uspešnih vprašalnicah (npr. Kenneth S. Goldstein, *A Guide for Field Workers in Folklore*, 1964; Edward D. Ives, *The Tape-recorded Interview: a Manual for Field Workers in Folklore and Oral History*, 1980; Bruce Jackson, *Fieldwork*, 1987), je pričakovati, da bo tudi druga dvojezična izdaja dobrodošel pripomoček pri terenskem delu ljubiteljem folklorne, dijakom in študentom.

Druga knjiga, *Indian Folktales from Mauritius*, je zbirka osemnajstih ilustriranih romantičnih in komičnih ustnih pripovedk z Mauritiusa, ki so bile med letoma 1984 in 1995 originalno posnete in zapisane v bojpurkem jeziku. V knjižici so prvič prevedene v angleščino, devet jih je objavljenih v obeh jezikih. Odlikuje jih natančnost zapisovalca (Dawood Auleear) in prevajalcev (Dawood Auleear, Lee Haring), ki sta ohranila stil in zgodbo nista v ničemer popravljala ali okraševala, na začetku zgodbe pa sta na kratko opisala pripovedno situacijo in pripoved uvrstila v motivni indeks.

V uvodu knjige preberemo, kako to, da bojpurki jezik, ki ga govori 20 milijonov ljudi na severu Indije, govorijo tudi na Mauritiusu. Leta 1833 so se nekatera plemena v južnem Biharju na severu Indije uprla grobi britanski vladavini, zato so mnoge od njih kot delavce odpeljali na Mauritius. Tam so uspeli ohraniti svoj jezik in danes ga na Mauritiusu govori petina vseh prebivalcev, to je kakih 250.000, razume pa ga še mnogo več ljudi. Čeprav so se avtorji, ki so tam zbirali pripovedke, osredotočali v glavnem na kreolske zgodbe, obstajajo tudi zgodbe z indijskim poreklom, ki si jih ljudje še vedno pripovedujejo.

Dawood Auleear, učitelj, ki živi na severnem delu Mauritiusa, že od osemdesetih let 20. stoletja zbira bojpurke šale in pripovedke. Objavljene zgodbe izpričujejo etnične parodije in kreativnost multikulturnega in multijezikovnega okolja Mauritiusa, s šalami o nerazumevanju jezikov, ki so primerne za tako multikulturno družbo.

Kar odlikuje to knjigo med drugimi zbirkami ljudskih pripovedk, je uvodni transkript intervjujske situacije iz leta 1990, ko so trije ostareli pripovedovalci in sedem mladih mož živahno

pripovedovali Auleearu in Haringu o pripovedovanju zgodb v preteklosti. Toda ni šlo za metanaracijo, pač pa so ob omembi vsake zgodbe to tudi še enkrat povedali, pogosto z vsemi različicami. To je bil dolg večer ... Za bralce pa je hkrati izvirno svarilo, da ne bi mislili, da imajo pred seboj zbirko »originalnih« pripovedk z Mauritiusa. Tam je namreč vsa folklor kreolizirana, v njej se prepletajo jezikovno-versko-politično indonezijske, indijske, afriške, arabske in evropske prvine.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 15. 11. 2006

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Mojca
Tercelj Otorepec

MIRA HIRŠEL: SPOMINI NA KOVOR PRED 2. SVETOVNO VOJNO O NEKDANJEM VSESTRANSKEM KULTURNEM POSŁANSTVU UČITELJEV NA PODEŽELJU Tita Porenta (ur.), Tržič: Tržiški muzej 2006, 124 str., fotografije, zapisniki in karta

Knjiga Mire Hiršel, Kovorjanke, ki se je pred 2. svetovno vojno rodila v učiteljski družini – zato se je je prijel vzdevek Šolska Mira, na vsakdanji ravni odslkava vpogled v življenje in delo takratnih Kovorjanov, prebivalcev Zvirč, Križ in Tržiča. Življenje v Kovorju in bližnjih vaseh opisuje avtoričin rojstni kraj in kraj njenega otroštva, Tržič kot mesto pa kraj, kamor se je preselila po poroki, ko je tudi sama postala učiteljica. Najprej je poučevala v Pomožnem oddelku OŠ heroja Grajzerja, nato pa na samostojni Pomožni šoli v Tržiču; na agrarnem območju so bile le redke »pomožne« šole ustanovljene kmalu po drugi svetovni vojni. Knjiga je razdeljena na uvodno poglavje urednice Tite Porenta, višje kustodinje Tržiškega muzeja, na avtoričino avtobiografijo ter na spomine

na Kovor med letom 1917 in drugo svetovno vojno. Ta del je na podlagi pogovorov z avtoričinim očetom, Josipom Bertoncljem iz Kamne Gorice, šolskim upraviteljem v Kovorju, predstavljen skozi retrospektivni pogled. Dodana je še razlaga doc. dr. Mojce Ramšak o znanstvenem proučevanju življenjskih zgodb in o tem, kako se jih lotevajo raziskovalci. Knjigi je dodana tudi karta hiš z označenimi domačimi imeni in javnimi zgradbami, ki so omenjene v pripovedi.

Urednica v uvodniku razmišlja o pomembnosti ustnih in pisnih virov za preučevanje zgodovine in etnologije na podeželju oziroma na tržiškem agrarnem območju. Predstavlja do sedaj zbrano gradivo v Tržiškem muzeju, od topografskih zbirk, zapisov o pomembnih možeh, pisnih arhivskih virov, ki jih hranijo Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota za Gorenjsko Kranj, Arhiv republike Slovenije, Slovenski šolski muzej, rojstne, poročne in mrliške knjige, kronike različnih društev – Kovorskega prostovoljnega gasilskega društva, Prosvetnega društva v Kovorju, Tržiškega muzeja in drugih, zasebnih zbiralcev. Prav zadnji so napeljali urednico v raziskovanje in evidentiranje zasebnih zbirk, ki niso v javni ali državni lasti, in so del tako zgodovine kot dediščine celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Ta dediščina je javnosti zaenkrat neznana, saj je skrita na podoben način, kot so skrite življenjske, avtobiografske in druge zgodbe. Ob javni objavi veliko pripomorejo k boljšemu razumevanju regije, okolja in časa ter so dragocene tudi za današnje raziskovalce dediščine načinov življenja.

Prav zato je delo Mire Hiršel dobrodošlo v zbirki domoznanskih pripovedi, ki odslkavajo poglede v življenje tako Kovorjanov kot prebivalcev Zvirč in Križ, bližnjih vasi, in mesta Tržiča. V poglavjih, ki ju je napisala avtorica, bralec spoznava drobce dogodkov iz zgodovine tako, kot jih je doživljala avtorica sama. Bralca seznanja z dogodki iz vsakdanjega življenja Kovorjanov, z družabnim življenjem ljudi, dojetjem različnih vrednot o splošnih, vsakdanjih, šolskih in vaških medčloveških odnosih, o ljudeh, ki so na tem območju živeli, hišah, ki še danes nosijo domača imena, nekdanjem skupnem prostoru v Kovorju pod Kajžarjevo hruško, o stanovanjski kulturi Kovorjanov in Tržičanov, o načinih gospodarjenja in o spremenjenih odnosih, ki jih je že načejala druga svetovna vojna.

Takšen pogled, ki je nastal na podlagi avtoričinih spominov oziroma njenega subjektivnega doživljanja, je med temeljnimi ne le za etnološko in zgodovinsko preučevanje načinov življenja v okviru muzejske dejavnosti, temveč tudi za raziskovanje dediščine načinov življenja ljudi. Avtobiografske in druge življenjske izpovedi lahko mnogo pripomorejo k določanju nepremične kulturne dediščine in k drugim antropogenim pogledom na prostor.

Knjigo sem prebrala z zanimanjem, saj na področju varstva nepremične kulturne dediščine delam tudi na območju občine Tržič. Ob določanju stavb in območij kot objektov in območij registrirane nepremične kulturne (etnološke) dediščine bi bila vesela, če bi imela na razpolago večje število objavljenih virov, tudi v obliki življenjskih zgodb. Ob raziskovanju zgodovine stavb je za njihovo razumevanje nepogrešljivo vedenje o nekdanjem življenju njihovih prebivalcev. Stavbe, s katerimi se srečujem kot raziskovalka nepremične kulturne dediščine, so navsezadnje eden od rezultatov načinov življenja ljudi. Današnjega raziskovalca dediščine načinov življenja vsaka

Pogled na vas Kovor danes.

Foto: Mojca Tercelj Otorepec, 3. 3. 2007

regija postavlja pred vrsto ugank. Tudi knjige spominov na določene kraje, življenje ljudi, medsebojne odnose, rabo takratnih tradicionalnih imen za posamezne hiše, travnike, loge in druge prostore so v povezavi s terenskim delom in z drugimi arhivskimi viri ter literaturo dobrodošel vir in pomoč pri raziskovanju nepremične, premične in nematerialne dediščine na celotnem slovenskem ozemlju.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 8. 2. 2007

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Majda
Fister

MARIJA STANONIK: HIŠNA IMENA V ŽIREH

Slavistično društvo, Maribor 2005, (Zbirka Zora št. 37)

Pred nedavnim sem dobila v roke povsem neznano delo dr. Marije Stanonik *Hišna imena v Žireh*, ki je leta 2005 v zbirki Zora izšla pri Slavističnem društvu v Mariboru. Vem, da je avtorica izredno delavna etnologinja, slavistka, folkloristka, pesnica, znanstvenica, kar gotovo najbolje izpričuje njena obširna bibliografija. Vendar sem se ustavila ob dejstvu, da med kolegi, razen enega prispevka, ni bilo nobenega odmeva, tudi med domačimi strokovnjaki v Žireh se ni nihče posvetil knjigi in napisal recenzije ali ocene dela, ki izpričuje veliko znanje, poznavanje metodologije raziskovanja hišnih imen in veliko prizadevnost avtorice. V Zborniku Inštituta za slovensko narodopisje in glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU *Traditiones* 35/1 je Barbara Ivančič Kutin sicer objavila pregleden zapis o delu, vendar bi pričakovali, da bi tako za krajevno zgodovino kot za vedo o imenoslovju zelo pomembno delo našlo širši odziv. Skrbno sem pregledala knjigo in želim z nekaj mislimi opozoriti strokovno javnost na vrednost raziskave.

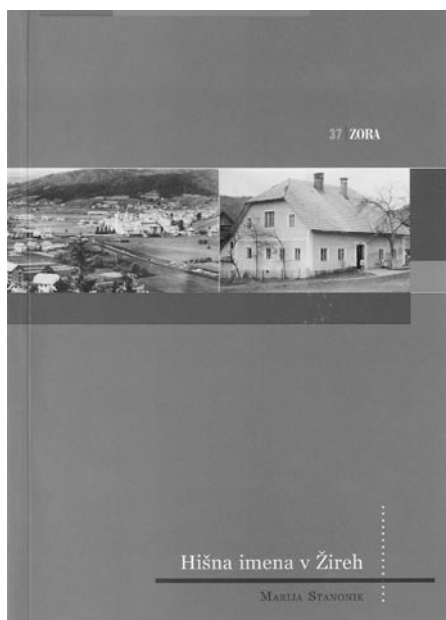
Ena od stalno ponavljajočih in spreminjajočih se in vedno znova zanimivih ter povednih značilnosti (tudi) slovenskega prostora in njegovih prebivalcev so prav gotovo hišna imena.

Dosti več kot osebna imena povedo o zelo različnih krajevnih, časovnih in še mnogih drugih posebnostih, zlasti pa o medčloveških odnosih, vlogi posameznikov ali še večkrat družin v nekem okolju in o izjemni iznajdljivosti prebivalcev nekega kraja, ki so s hišnimi imeni na poseben način zaznamovali vsako hišo, domačijo ali njene prebivalce ter s tem na poseben način tudi ohranjali krajevno izročilo.

Prav zaradi povedanega je monografska študija znanstvene svetnice dr. Marije Stanonik o hišnih imenih v Žireh na Gorenjskem ena izmed redkih tovrstnih raziskav, ki z vso možno širino in izjemno natančnostjo podajajo enega od temeljev za odkrivanje mnogih posebnosti življenja v tem kraju. Avtorica se v nasprotju z drugimi raziskovalci osebnih ali družinskih imen ne ukvarja le z enoznačnimi razlagami ali iskanji izvora jezikovnega ali etimološkega značaja hišnih imen, ampak poleg uveljavljenih, strogo strokovnih razlag, išče tudi vse mogoče povezave za njihov nastanek, od lokacije in navezave na naravo do bolj ali manj privoščljivih ali pohvalnih lastnosti prebivalcev (»po zmerjanju«) posamezne hiše ali domačije. Ker so za kraj hišna imena v urbarjih znana že iz 13. stoletja, pozneje pa so mu sledili še drugi sezname, je novi podrobni popis lahko tudi zelo pomembna povezava skozi 700 in več let zgodovine prebivalcev tega kraja – seveda le ob razumevanju tako vsestranske razlage nastankov in sprememb imen, kot jih podaja dr. Marija Stanonik.

Monografijo začenja avtorica z neke vrste učno uro o tem, kaj hišna imena pomenijo in kako jih raziskovati ter razlagati. Njen strogo strokoven pristop na eni strani in hkrati dodane tudi dovolj razumljive razlage njene metode dela zato poleg zanimive informacije, pomembne za kraj sam, predstavljajo vzorec, kakršnega bi stroka lahko (ali celo morala čimprej, da ne bo prepozno ...) upoštevati in izpeljati še v mnogih naših krajih. To bi bilo lahko hkrati tudi izjemno strokovno izhodišče ali »s podatkovno širino dana trdna podlaga za nadaljnjo analizo in morda za drugačno (npr. etimološko ali zgodovinsko) interpretacijo«, kot je v svoji recenziji pravilno ugotovila že dr. Majda Merše.

V 13 sklopih nato avtorica odgrinja povezave hišnih imen

tako z besedotvornimi vzorci ali narečnimi značilnostmi kot z navezavo na določene lastnosti ali osebna imena prebivalcev, njihovega gospodarskega ali družbenega položaja, pa vse do zelo različnih navezav na naravne posebnosti kraja. Vse svoje ugotovitve izjemno skrbno dokumentira s pomočjo terenskih informatorjev, hkrati pa razlaga z bogatim opusom strokovne literature. Ta večkratna in podrobna pojasnjevanja ter citiranja obsežne strokovne literature in virov (preko 13 strani je namenjeno samo navedbi literature in virov!) so ena od posebnosti monografije in so zato izjemno izhodišče za nadaljevanje strokovnih analiz – verjetno pa manj »znanstveno razgledanemu« domačinu pomenijo prvi stik s tako razlago navidezno preprostih domačih hišnih imen in so mu zato tudi v poseben ponos ...

V zaključnem poglavju o »Preteklosti Žirov v luči hišnih imen« dr. Marija Stanonik podaja eno od možnih sintez svoje poglobljene raziskave. Prav ta del pokaže tisti cilj, zaradi katerega bi »moral« podobne raziskave opraviti tudi v drugih krajih. V njem razpira nenapisano zgodovino, podaja temeljne prvine identitete raziskovanega kraja in omogoča tudi zanimive druge raziskovalne cilje. Na videz skromna knjižica je v resnici bogata zakladnica podatkov in vedenja o Žireh in Žirovcih in strokovna podlaga za nove raziskave.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 26. 3. 2007

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19 Mag. Tanja Roženbergar Šega in Helena Rožman

9. VZPOREDNICE MED SLOVENSKO IN HRVAŠKO ETNOLOGIJO »MESTO IN TRG NA MEJI / GRAD I TRG NA GRANICI«: KOZJANSKO, 25.–26. MAJ 2006

Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić, Tanja Roženbergar Šega in Helena Rožman (ur.), Ljubljana: Knjižnica Glasnika SED, št. 38, 2006, 82 str.

V 38. številki *Knjižnice Slovenskega etnološkega društva* je konec leta 2006 izšel zbornik z referati mednarodnega simpozija 9. vzporednic med slovensko in hrvaško etnologijo z naslovom *Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici*, ki je potekal 25. in 26. maja na Kozjanskem. Izvedba tovrstnega simpozija pomeni soočanje etnoloških pogledov slovenskih in hrvaških etnologov, pretres razmišljanj in različnih usmeritev, nenazadnje pa dokazuje tudi kontinuiteto strokovnih srečanj, ki s presledkom potekajo vse od leta 1981 (Ormož, 1981; Varaždin, 1982; Portorož, 1984; Karlovac 1985; Dolenjske Toplice, 1987; Kumrovec, 1989; Lendava, 1991; Motovun,

2004; Kozjansko, 2007).

Zaradi pomena simpozija in aktualnosti predstavljenih referatov smo se potrudili, da je zbornik 9. vzporednic izšel še v letu njegove izvedbe. To nam je omogočil tudi uredniški program *Knjižnice Glasnika SED*, v sklopu katerega so bili izdani tudi zborniki drugih posvetov, ki so potekali na slovenski strani meje.

V zborniku je objavljenih 21 prispevkov avtoric in avtorjev, predstavnic in predstavnikov različnih strokovnih in znanstvenoraziskovalnih inštitucij, od nacionalnih in pokrajinskih muzejev, znanstvenoraziskovalnih inštitutov, Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani in Odsjeka za etnologiju i kulturno antropologiju FF Sveučilišta u Zagrebu, Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in nekaterih drugih.

V prispevke avtorjev nas uvajata besedili predsednic Slovenskega in Hrvatskega etnološkega društva, dr. Brede Čebulj Sajko in mag. Željke Jelavić, ter misli častnega člana SED, prof. dr. Slavka Kremenška, ki nam predstavljajo tudi genozo srečanj med slovenskimi in hrvaškimi etnologi ter njihov pomen za razvoj etnološke vede danes.

Notranja delitev prispevkov zbornika *Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici* sledi tisti na posvetu in tako v prvem tematskem sklopu obravnava preplet, problematiko in specifično obmejne prebivalstva in kulture ter na konkretnih primerih in projektih odstira različne poglede na mejo.

Alenka Černelič Krošelj (Valvasorjev raziskovalni center, Krško) predstavlja izbrane projekte, ki so v preteklih letih potekali v Valvasorjevem raziskovalnem centru, Centru za razvoj podeželja Posavje, RRA Posavje ter na Občini Krško. Poudarja potrebe okolja ter povezavo projektov s preteklostjo in z dediščino ter še zlasti njihovo usmerjenost v prihodnost. Gre za, kot sama pravi, tesno povezanost z načinom življenja obmejne regije in njenih ljudi tako na slovenski kot hrvaški strani meje.

Skozi prispevek dr. Duške Knežević Hočevar (Družbenomedijski inštitut ZRC SAZU) spoznavamo delo in rezultate širše projektne skupine posameznikov z različnim, a dopolnjujočim

Predstavitelj zbornika v Muzeju novejšje zgodovine Celje, po občnem zboru SED, 29. 3. 2007. Od leve: sourednica in povezovalka predstavitve Alenka Černelič Krošelj, odgovorna urednica Glasnika SED Tita Porenta, mag. Zvezdana Antoš, podpredsednica HED (Hrvaško etnološko društvo) in novoizvoljena predsednica SED Helena Rožman, tudi sourednica zbornika. Foto: Ivanka Počkar, 29. 3. 2007

se raziskovalnim ozadjem, ki raziskuje prebivalstveno gibanje ob slovensko-hrvaški meji. Raziskovalci prihajajo s strokovnih področij zgodovine, geografije, antropologije, etnologije in demografije.

Doc. dr. Mirjam Mencej z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF v svojem analitičnem članku na primeru nekaterih izbranih povedk in pripovedi o krajih in geografskih posebnostih predstavlja pripovedno folkloro Kozjanskega in Obsotelja. Ob tem kritično pokaže na možnosti, prednosti in nevarnosti uporabe tega segmenta dediščine v turistične namene.

Anita Matkovič, kustosinja Belokranjskega muzeja, v svojem objavljenem referatu podaja strokovni pogled na etnično heterogeno sestavo območja Bele krajine, ki ga gradi na podlagi »izvrstnega etnološkega vira« (kot poudarja sama) – to je pokopališč.

Mag. Marko Smole predstavlja »Palčevo šišo« kot primer skraj v celoti ohranjenega meščanskega gospodarstva na podeželju iz druge polovice 19. stol. ter petindvajsetletno obdobje oblikovanja ideje in izvedbo prenove domačije družine Čop v javno dostopen kulturni spomenik.

Povezavo med ruralno okolico in urbano sredino na primeru odhajanja deklet s Kozjanskega na delo v Zagreb v obdobju med obema vojnama ter o vzrokih in posledicah teh migracij v svojem prispevku podaja mag. Jasna Sok iz Kozjanskega regijskega parka.

Doc. dr. Jelka Vince Pallua z Odsjeka za etnologijo i kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu je predstavila izsledke svojega raziskovalnega dela med pripadniki italijanske manjšine v Slavoniji. V prispevku razpravlja o vprašanih identitete ter migracijskih gibanjih na obravnavanem območju.

Nosilna tema simpozija »**Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici**« je poudarjena v drugem in tretjem tematskem sklopu. Razmišljanja o proučevanjih urbanih sredin in urbanih pojavov s predstavitvami nekaterih konkretnih raziskav prinašajo imperativ za nadaljnja proučevanja na tem področju.

Izr. prof. dr. Vito Hazler (Oddelek za etnologijo in kulturno

Predstavitelj publikacij SED v letu 2006 po občnem zboru v Muzeju novejšje zgodovine Celje. Foto: Ivanka Počkar, 29. 3. 2007

antropologijo FF) v svoji razpravi z naslovom Vzhodnoslovenski trgi in njihova identiteta na teoretični ravni opozarja na pomen in vlogo trgov kot dela naše poselitvene zgodovine in problematiko konkretizira s predstavitevijo trgov omenjenega območja, ki so »najbolj značilne razpoznavnosti vzhodnoslovenskega območja«. Opozarja tudi na odgovorno vlogo, ki jo ima pri raziskovanju teh vsebin etnološka veda.

Dr. Valentina Gulini Zrnič (Institut za etnologijo i folkloristiko) skozi svojo raziskovalno izkušnjo razpravlja o konceptu mesta, znotraj katerega razmišlja o mestu kot procesu s dinamičnimi odnosi med posameznikom in njegovim mestom.

Mag. Tanja Rožembergar Šega iz Muzeja novejšje zgodovine Celje v svojem prispevku poudarja medsebojno prepletenost med raziskovalnimi temami, ki jih obravnava urbana etnologija, ter vizijami, ki jim sledi sodoben muzej. Poudarja pomen vzajemnega delovanja in priložnosti razvoja urbane etnologije znotraj muzejskih okvirov.

Pogled na pomen raziskovanja etnoloških sestavin znotraj postavitve modela razvojnega varovanja dediščine na primeru Kostanjevice na Krki odpira prispevek Helene Rožman (Galerija Božidar Jakac, Kostanjevica na Krki), za katero je etnološki del raziskave eno od izhodišč programskega oživljanja naselbine.

Muzejski svetovalec v Pokrajinskem muzeju Celje, mag. Vlado Šlibar, pa v svojem prispevku o prehrani v Obsotelju in na Kozjanskem v prvi polovici 20. st. predstavlja izsledke svojega raziskovalnega dela na območju, kjer je potekal simpozij.

Mag. Marjetka Balkovec Debevec, muzejska svetovalka v Slovenskem šolskem muzeju, je iz svoje obširne raziskave družabnega življenja v Črnomlju med sredo 19. st. in drugo svetovno vojno v prispevku predstavila nekatere najbolj reprezentativne oblike – posebej so poudarjene nekatere vzporednice sodelovanja prebivalcev Črnomlja s sosednjo Hrvaško, ki pričajo o stalnih in raznovrstnih stikih med ljudmi z obeh strani meje.

Žiri so bile skozi svojo zgodovino pogosto zaznamovane kot obmejni kraj. Genezo kraja v predstavljeni luči je na simpoziju in v zborniku prispevkov podala izr. prof. dr. Marija Stanonik, znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Tehten prispevek k obravnavi mest z etnološkega vidika podaja Katja Jerman, mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Očrtuje zgodovinsko situacijo na današnji zahodni slovenski meji po drugi svetovni vojni, predstavlja razvoj odločitve za gradnjo novega mestnega središča ter iz te perspektive opiše koncept navezanosti človeka na kraj kot bistveno sestavino preučevanja mesta.

Zbornik zaokrožuje tematski sklop Nove usmeritve v slovenski in hrvaški etnologiji / Nova usmerjenja hrvatske i slovenske etnologije, ki izraža pestrost inovativnih raziskovalnih tem in raziskovalnih pristopov ter interpretacij dobljenih rezultatov v primerjavi z nekaterimi drugimi znanostmi.

Dr. Reana Senjković (Institut za etnologiju i folkloristiku) se s svojim besedilom pridružuje kritikom razumevanja medijskih besedil, ki nadaljujejo s tezo kodiranja in dekodiranja, kakršno je v 70. letih 20. st. predlagal Hall. Razvija tezo, da poenostavljanje, ki se vse pogosteje uporablja pri analizi medijskih besedil v tranzicijskih kulturah, ne zadostuje antropološkemu raziskovalnemu pristopu.

Dr. Tea Škokić (Institut za etnologiju i folkloristiku) v prispevku analizira transformacijo intimnosti v urbanem prostoru na primeru Zagreba, kjer je potekala njena raziskava. Orisuje diskurz, ki zagovarja delitve na javno in zasebno, na ulico in dom.

V tem sklopu nam doc. dr. Aleš Gačnik (ZRS Bistra, Ptuj) predstavlja metodologijo raziskovanja pustnih in karnevalskih tradicij ter svoje prepričanje, da bi morala biti usmerjena ne le v raziskovanje tradicionalne pustne in karnevalske kulture, teorije in zgodovine mask in maskiranja, temveč tudi v raziskovanje modifikacij, metamorfoz in inovacij v tradicionalni pustni kulturi.

Doc. dr. Mojca Ramšak, znanstvena sodelavka v Centru za biografske raziskave, skozi izbrano študijo primera predstavlja petletno preučevanje časti in dobrega imena med Slovenci ter njihove vzorce obnašanja in govorjenja. Čast in dobro ime opredeljuje kot družbenoideološki kategoriji, ki osvetlujeta intimne strahove in skrbi tako posameznikov kot skupnosti.

Dr. Vjera Bonifačić s Tekstilno tehnološke fakultete v Zagrebu je v prispevku opredelila področje raziskovanja, opozorila na nekatere terminološke težave ter načrtala teoretični okvir raziskovanj »procesov modernizacije oblačenja« na Hrvaškem.

Zvezdana Delak Koželj z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije v svojem objavljenem referatu posega na področje varstva dediščine. Poudarja nujnost kritične preveritve in opredelitev vloge etnologije pri ohranjanju kulturne dediščine in njeno nadgradnjo pri načrtovanju razvoja ter prostorskega planiranja.

Že kratek strokovni prelet skozi kritične prispevke, razprave, analize, različne konkretne primere in projekte dokazuje, da se naša znanstvena veda sooča z inovativnimi raziskovalnimi pristopi, temami in njenimi interpretacijami. 346 strani obsežen zbornik ponuja tehtno in k razmisleku usmerjeno branje, nedvomno pa tudi izhodišča za nova raziskovalna polja.

Zbornik je izšel s finančno pomočjo Ministrstva za kulturo RS, izdalo ga je Slovensko etnološko društvo (zanj dr. Breda Čebulj Sajko), zbornik pa so uredile Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić, Tanja Rožnberger Šega in Helena Rožman.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 4. 5. 2007

Recenzija, prikaz knjige, kritika / 1.19

Doc. dr.
Mojca Ravnik

SLOVENCİ NA HRVAŠKEM: DEDIŠČINA IN SEDANJOST

ZBORNİK REFERATOV S POSVETA »ETNOLOŠKA
DEDIŠČINA IN KULTURNA PODOBA SLOVENCEV NA
HRVAŠKEM«: ZAGREB 2005.

Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik (ur.), Ljubljana: Knjižnica Glasnika SED, št. 39, 2006, 276 str.

Vsebina zbornika je zelo raznolika tako glede obravnavanih tem kot glede strok, saj so zastopani zgodovina, etnologija, jezikoslovje, literarna in umetnostna zgodovina, antropologija, konservatorstvo, arhitektura in druge, vse do ljubiteljstva.

Prispevki so objavljeni v jezikih avtorjev, hrvaški imajo povzetke v slovenščini, in obratno. Na koncu knjige je seznam avtorjev z naslovi.

Vsebina je razdeljena na naslednja poglavja: Iz zgodovine in etnologije; O družtvih; O izobražencih in umetnikih; Iz kulturne dediščine; Stiki in prepletanja.

V poglavju Iz zgodovine in etnologije sta prispevka dr. Vere Kržišnik Bukić z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes, in dr. Aleksandre Muraj z Inštituta za etnologiju i folkloristiku v Zagrebu: Slovenci in Hrvati v zadnjem desetletju življenja v Jugoslaviji: »Vzporednice slovenske in hrvaške etnologije« 1981–1991.

Članek dr. Vere Kržišnik Bukić je najboljšejejši v zborniku in podaja sintetični pregled celotne zgodovine Slovencev na Hrvaškem po posameznih značilnih etapah, vključno s

sodobnim družbenim trenutkom. Prvi del je posvečen tematiki Slovencev na Hrvaškem kot pojavu dolgega trajanja, od zgodnjega srednjega veka do izrazito pomembnega 19. stoletja in še pomembnejšega 20. stoletja. Drugi del avtoričine razprave je namenjen poimenskemu izboru in kratki predstavitvi na Hrvaškem »zelo zaslužnih Slovencev in Slovenk«, zlasti v bolj oddaljeni in bližji preteklosti. V zadnjem delu razprave avtorica predstavlja aktualni družbeni kontekst, v katerem živijo in delujejo Slovenci na Hrvaškem danes.

Prispevek dr. Aleksandre Muraj govori o sedmih skupnih strokovno-znanstvenih srečanjih z naslovom »Vzporednice slovenske in hrvaške etnologije«, ki so jih med letoma 1981 in 1991 pripravljali slovenski in hrvaški etnologi. Namenjena so bila spoznavanju razvojnih procesov v okviru same vede in razumevanju interetničnih razmerij med sosednjima narodoma. Na mikroravni so bili preučeni pojavi, ki so prispevali k ustvarjanju slovenske oz. hrvaške identitete, posebej na območjih na obeh straneh Dragonje, Kolpe in Sotle. Teoretično razmišljanje pa je pokazalo senzibilnost obeh nacionalnih etnologij za tedanje žgoče družbene probleme v zadnjih letih skupnega življenja v Jugoslaviji.

V razdelku O društvih so prispevki Franca Straška, podpredsednika Slovenske nacionalne manjšine Mesta Zagreb: Slovenci na Hrvaškem – samoorganiziranost nekdaj in danes, Marjane Mirković z Reke: Slovenci na Reki, Barbare Rimani z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani: Dvajset let delovanja kulturno-prosvetnega društva Slovenski dom »Bazovica« (1971–1991) na Reki, dr. Karmen Medica: Perspektive slovenske manjšine v hrvaški Istri skozi kulturne dejavnosti, ter Ivane Lučev in mag. Marine Perić z Inštituta za migracije i narodnosti v Zagrebu: Institucionalna oblika etnične identitete Slovencev v Splitsko-dalmatinski županiji – primer Slovenskega kulturnega društva Triglav iz Splita.

Franc Strašek podaja pregled organiziranosti Slovencev na Hrvaškem, od prvih društev, ki so nastajala na začetku 20. stoletja, do ustanovitve Zveze slovenskih društev na Hrvaškem in Vseslovenske koordinacije Republike Hrvaške, spregovori pa tudi o razlogih za napredujočo asimilacijo Slovencev na Hrvaškem.

Marjana Mirković piše o organizaciji slovenske skupnosti na Reki in v Primorsko-goranski županiji ter navaja zanimive statistične podatke. Podaja pregled delovanja slovenskega oddelka v OŠ na Reki 1950–1953 in predstavlja projekt Slovenski prispevek županijski dediščini, ki obsega tudi ovrednotenje vloge posameznikov slovenskega rodu oz. objave monografskih brošur, napoveduje pa tudi izid prvega zvezka, namenjenega gledališčniku Radetu Pregarcu.¹ Članku je avtorica dodala še pregledno prilogo o organizaciji slovenske skupnosti na Hrvaškem.

Barbara Rimani predstavlja dejavnost Slovenskega doma KPD Bazovica na Reki med letoma 1971–1991, ko so v društvu

delovali pevski zbor, dramsko-recitatorska, folklorna, harmonikarska, tamburaška, literarna in likovna skupina. Predstavljeni so spore, članstvo, nastopi, dosežki in voditelji. Avtorica ugotavlja, da so se reški Slovenci vključili v reško kulturno okolje in pri tem ohranjali in uveljavljali tudi svojo slovensko kulturo in umetnost.

Dr. Karmen Medica piše o navzočnosti in angažiranosti na različnih področjih družbenega življenja, najbolj v kulturi in umetnosti, kot identifikacijski stalnici, ki je zaznamovala slovensko navzočnost v Istri. To ponazarja z esejem Martina Bizjaka *Orel, Štandeker in Rotar v Pulju*.² Avtorica ugotavlja, da sodobno organizirano povezovanje Slovencev v hrvaški Istri priča o spremembah v današnjem dojemanju manjšinske problematike.

Ivana Lučev in mag. Marina Perić v svojem prispevku opisujeta slovensko kulturno društvo »Triglav« iz Splita, ki je bilo ustanovljeno leta 1992 z namenom ohranjanja identitete slovenske etnične skupnosti v Splitsko-dalmatinski županiji in povezovanja slovenske in hrvaške kulture. Glavne društvene dejavnosti so informiranje v slovenskem jeziku v mesečniku *Planika*, mešani pevski zbor, sekcija slikarjev in maketarjev, klekljanje in pouk slovenskega jezika, namenjen slušateljem vseh starosti.

V razdelku O izobražencih in umetnikih so objavljeni prispevki dr. Irene Gantar Godina z Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani: Slovenski izobraženci na Hrvaškem: Tri generacije (do 1848, do 1859, do 1868), dr. Katje Mihurko Poniž iz Šolskega centra Ljubljana, in Vladke Tucovič iz Majšperka: »Slovenke me več nočejo, Hrvatice me ne priznavajo čisto za svojo« (Zofka Kveder v hrvaškem kulturnem življenju), dr. Marije Stanonik z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani: Narečna poezija Zlatka Pochobradškega, in Vladimirja Alojzija Šestana iz Beograda, diplomata v pokoju: Kristina Hočevvar-Šestan – Slovenka na Hrvaškem.

Dr. Irena Gantar Godina obravnava tri generacije slovenskih izobražencev, ki so se zaradi zaposlitve preselili na Hrvaško. Med njimi so tako stalno kot začasno izseljeni; nekateri so se morali preseliti, drugi so na Hrvaško odšli prostovoljno. Kot pravi slovanofili so bili predvsem tisti, ki so se na Hrvaškem zaposlili kot srednješolski profesorji, po eni strani opora hrvaškemu protigermanizacijskim prizadevanjem, po letih 1860 in 1868 pa tudi priča povečanemu pritisku odločnejših hrvaških rodoljubov. V prispevku so predstavljeni nekateri posamezniki, ki so s svojim znanstvenim ali kulturnim delovanjem pustili močan pečat tako v hrvaški kot slovenski znanosti in kulturi.

Dr. Katja Mihurko Poniž in Vladka Tucovič odpirata zanimiv pogled na življenje Zofke Kveder (1878–1926), ki je živela v Zagrebu od leta 1906. Zaradi idej, ki jih je izražala v svoji reviji *Ženski svijet / Jugoslavanska žena* (1917–1920), pa tudi zato, ker je njen drugi mož Juraj Demetrović postal pomemben hrvaški politik v Beogradu, je bila za hrvaško javnost ne samo pisateljica, ampak predvsem žena politika, ki je zagovarjal projugoslovanske interese. Skupaj z možem in najstarejšo hčerjo Vladimiro Jelovšek (1901–1920) je Zofka Kveder upodobljena v literarnih osebah romana *Bjegunci* (1933), ki ga je napisal hrvaški pesnik in prozaist August Cesarec (1893–1941).

¹ Medtem je knjiga že izšla: Nenad Labus, *Rade Pregarc* (Slovenski prispevek županijski dediščini / Slovenski doprinos županijskoj baštini zv. 1). Slovensko kulturno-prosvetno društvo Snežnik, Lovran, Svet slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije / Vijeće slovenske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije, Rijeka / Reka 2006.

² Slovensko kulturno društvo »Istra«, Pulj 2006.

Predstavitve zbornika po občnem zboru v Celju. Od leve: Alenka Černelič Krošelj, glavna urednica Glasnika SED in povezovalka predstavitve, urednici dr. Katalin Munda Hirnök in dr. Mojca Ravnik. V ozadju podpredsednica HED mag. Zvezdana Antoš in predsednica SED Helena Rožman. Foto: Ivanka Počkar, 29. 3. 2007

Dr. Marija Stanonik piše o narečni poeziji Zlatka Pochobradskega iz Čabra. Analizira poetiko petih zbirk: *Bejle Gauob* (Čabar 1980), *Uognišče* (Rijeka 1981), *Tiha rejč guodi* (Čabar 1983), *Raki, Prpuvke* (Čabar 1996), *Vrata* (Čabar 2005). V njegovi poetiki se posebej ustavlja pri razmerju knjižni jezik : narečje, ki ga nadrobno analizira. Avtorica opozarja na pomen dela Jožeta Primca, posebej na zbirko folklornih pripovedi *Okamneli mož*, ki je leta 1997 izšla v zbirki Glasovi.

Vladimir Alojzij Šestan piše o svoji materi, Kristini Hočevar, por. Šestan, ki se je rodila v Velikih Laščah, večino življenja pa je preživela v Zagrebu, kjer sta si z možem, Hrvatom iz Istre, ustvarila družino. Govori o navezanosti na domači kraj, ki ji je pomenil vir življenjsko potrebne duševne hrane v vseh življenjskih obdobjih, pa tudi o njeni odprtosti in dejavni vključenosti v hrvaško okolje.

V razdelku Iz kulturne dediščine so članki Dušanke Gržeta z Ministrarstva kulture, Uprava za zaščito kulturne baštine; Konzervatorski odjel u Rijeci: Mavzolej Gorup na reškem pokopališču Kozala, Jasne Klesnik, prof. likovne kulture z Reke: Oltarji i oltarna plastika v cerkvi Marijinega vnebovzetja na Reki, Marka Smoleta iz Ljubljane: Zgodba družine Čop iz Hrvaške obmejne vasi Plešce v Čabranski dolini: Kontinuiteta prepletanja hrvaške in slovenske tradicije na obmejnem podeželju, in Slavka Mariniča, dipl. inž. arh. iz Karlovca: Prispevek Slovencev v izgradnji in razvoju Karlovca in Karlovške županije.

Dušanka Gržeta je referat napisala na podlagi svojega konzervatorskega strokovnega dela. Članek govori o kulturni dediščini reških pokopališč Kozala in Trsat in o pričevalni vrednosti in kakovosti grobnic. Posebej predstavlja mavzolej družine Gorup, delo znanega hrvaškega kiparja Ivana Rendića. Govori tudi o pomenu Josipa Gorupa pl. Slavinskega za gospodarski in kulturni razvoj Reke v drugi polovici 19. stoletja, pa tudi o deležu drugih Slovencev v kulturni dediščini mesta.

Jasna Klesnik na kratko predstavlja baročne oltarje in oltarno plastiko v cerkvi Marijinega vnebovzetja na Reki, ki se pripisujejo mojstrom iz Kranjske (npr. Luka Mislej, Jacopo Contiero, Antonio Michelazzi in drugi).

Marko Smole govori o domačiji »Palčava šiša« v Pleščih, ki je dragocen kulturni spomenik, redek primer skoraj v celoti

Občinstvo na predstavitvi zbornika po občnem zboru v Celju. Foto: Ivanka Počkar, 29. 3. 2007

ohranjenega meščanskega gospodarstva na podeželju iz srede 19. stoletja. Z življenjsko zgodbo štirih generacij družine Čop, po domače Palčavih, prikazuje rodbinsko, kulturno in ekonomsko povezanost Hrvatov, Slovencev in kočevskih Nemcev v zadnjih 150 letih na tem območju. Opisano je stanje v preteklosti in perspektive v današnjih razmerah.

Slavko Marinič na podlagi lastnega zbirateljskega in raziskovalnega dela na kratko predstavlja prispevek Slovencev v razvoju Karlovca do današnjih dni.

V zadnjem razdelku Stiki in prepletanja so članki Alenke Černelič Krošelj iz Valvasorjevega raziskovalnega centra Krško: Družina Černelič v Zagrebu od začetka 20. stoletja do danes, Jelke Pšajd iz Pokrajinskega muzeja Murska Sobota: Poti renkovskih kupinarjev v Međimurje, in Jožeta Primca, upokojenega novinarja iz Kočevja: Slovenci na Hrvaškem.

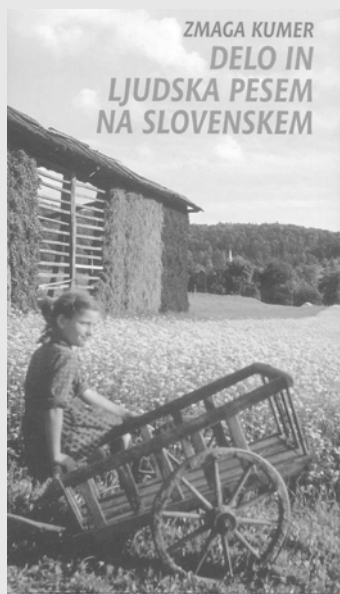
Alenka Černelič Krošelj govori o družini Černelič oziroma o sorodstveni skupini, ki izvira iz vasi v Posavju in se je s selitvijo nekaterih svojih članov v prvi polovici 20. stoletja razširila v Zagreb. Prek nje osvetljuje del preteklosti Posavja in migracijskih tokov med podeželjem v JV Sloveniji in Zagrebom na Hrvaškem. Avtorica opisuje življenje družine v Zagrebu in njene stike s sorodniki v domači vasi v Sloveniji in tudi proces asimilacije in sprejemanja zagrebske in hrvaške identitete.

Jelka Pšajd je preučevala kupinarje iz Renkovec v Prekmurju, ki so kupovali in prodajali jajca in perutnino po međimurskih vaseh. V prispevku orisuje njihove glavne poti in rekonstruira njihov vsakdan pri opravljanju kupinarske dejavnosti. V letu 2004 je Kulturno društvo iz Renkovec pripravilo razstavo o kupinarstvu, ki si jo je mogoče ogledati v gasilsko-vaškem domu v Renkovcih.

Jože Primc pa je kot novinar dolga leta spoznaval in preučeval različne zgodovinske, jezikovne in druge kulturne probleme Slovencev na Hrvaškem, predvsem v Gorskem kotarju, in nanje opozarjal v svojih prispevkih. V pričujočem je kritičen do slovenskega zgodovinopisja, jezikoslovja in drugih ved, ki so zanemarile to področje raziskav.

Izid knjige so podprli Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Svet slovenske nacionalne manjšine Mesta Zagreb, Inštitut za narodnostna vprašanja in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 10. 5. 2007

ZMAGA KUMER: DELO IN LJUDSKA PESEM NA SLOVENSLEM

Celjska Mohorjeva, Celje 2006; 175 strani

S to knjigo, ki jo je posvetila stoti obletnici rojstva dr. Nika Kureta, je **dr. Zmaga Kumer** hkrati postavila piko na svoje raziskovalno oziroma publicistično delo v zadnjih letih. V obdobju 2003–2006 je v štirih poljudno zasnovanih knjižicah po svoje zaokrožila praznično leto Slovencev – od kolednikov in adventnega venca prek pusta in majnice do florjanovega in velikega šmarna – tukaj pa je namesto praznikom, »dela praznim« dnem, pozornost namenila preostalim, številnejšim, z delom »napolnjenim« dnem, ali natančneje, šegam, povezanim z delom oziroma s posameznimi opravili in poklici. Kot muzikologinjo jo je seveda še posebej zanimalo, kako je delo nekoč in kako v spremenjeni obliki še danes odzvanja v ljudski pesmi.

MIRA HIRŠEL: SPOMINI NA KOVOR PRED 2. SVETOVNO VOJNO

Tržiški muzej, Tržič 2006; 124 strani

Jedro knjige s podnaslovom *O nekdanjem vsestranskem poslanstvu učiteljev na podeželju* so spomini triinosemdesetletne **Mire Hiršel** na otroštvo in šolanje. Ker je s starši živela v šoli in je bila pozneje tudi sama učiteljica, so jo Kovorjani poimenovali Šolska Mira. Čeprav je bila torej šola dvakrat njen dom, jo je v tukajšnji avtobiografiji, segajoči do pomladi 1941, zanimalo tudi življenje zunaj šolskih zidov. Knjiga zato ponuja bralcu – poleg dragocenega pričevanja o vlogi in pomenu učiteljskega poklica, kot ga je spoznavala pri starših in mu je pozneje sledila tudi sama – še opise dogodkov ter razmišljanje o vrednotah, šegah in navadah, ki so oblikovale nekdanji, v primerjavi z današnjo hlastajočo naglico še umirjeni življenjski utrip primestne vaške skupnosti. Tovrstna osebna pričevanja so še posebej zanimivo gradivo za etnologe; v okviru stroke jih v knjigi umeščata **Tita Porenta** z uvodnim poglavjem »Spomini – dragocen vir za proučevanje zgodovine in etnologije vasi Kovor« in sklepna beseda **dr. Mojca Ramšak** »Naj zgodbe krožijo!«. Ubisedene podobe preteklosti dopolnjujejo s svojo sporočilno govorico še številne stare fotografije in reprodukcije različnih dokumentov.

PO POTEH KULTURNE DEDIŠČINE OBČINE KOMENDA

Občina Komenda, Komenda 2006; 294 strani

Občinam, ki se lahko ponašajo z monografijami o svoji preteklosti in ogleda vrednih zanimivostih, se je (čeprav gre formalno za katalog) pridružila tudi Komenda. Avtorji, člani Odbora za kulturno dediščino občine Komenda, **dr. Marta Cirej** in **Mojca Tercej Otorepec**, ki sta izdajo tudi uredili, **Jože Pavlič**, ki je posnel tudi večino fotografij, in arheolog **Miran Bremšak**, so se na svojo pobudo osredotočili na nepremično kulturno dediščino v štirinajstih naseljih na ozemlju občine. Obseg knjige velikega formata priča, da so bili popisovalci izjemno prizadevni in natančni. Poleg cerkva, kapel, fevdalne arhitekture, zapuščine Patra Pavla Glavarja in drugih spomenikov, ki presegajo lokalni pomen, niso spregledali niti posameznih predmetov, kot so številna znamenja ali posamezni ohranjeni kosi hišne opreme ter ponekod še komaj prepoznanih detajlov in ostankov starejše kmečke arhitekture in obrti. Še več: prispevali so tudi prednostni seznam objektov, ki bi jih veljalo razglasiti za kulturno dediščino ter s tem zavarovati in sčasoma obnoviti.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 25. 1. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Helena Rožman

SPOŠTOVANE ČLANICE IN ČLANI!

V Slovenskem etnološkem društvu smo tik pred prvomajskimi prazniki prejeli odločbo Ministrstva za kulturo o odobritvi statusa društva, ki deluje v javnem interesu na področju kulture in raziskovalne dejavnosti. S tem je končan postopek, ki smo ga sprožili 15. januarja 2007, ko smo na Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo vložili zahtevek za podelitev statusa društva v javnem interesu za področje raziskovalne dejavnosti. Odločba št. 0140-44/2007/6 od 26. 3. 2007 je

nadomestila odločbo Ministrstva za kulturo z dne 30. 12. 2005, ki je SED podelila status društva v javnem interesu na področju kulture. Novi status nam, med drugim, omogoča lažje kandidiranje za sredstva za naše raziskovalne projekte in nas hkrati obvezuje, da bomo naše programe tudi v prihodnje obdržali na visoki strokovni ravni.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 20. 5. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Zora Slivnik Pavlin

ZAPISNIK REDNEGA VOLILNEGA OBČNEGA ZBORA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

29. 3. 2007 ob 9.30. uri v Muzeju novejšje zgodovine v Celju

Prisotnih je 35 članov (glej prilogo 1).

V skladu s 15. členom Statuta SED smo zaradi začetne nesklepnosti z občnim zborom začeli eno uro pozneje.

Dnevni red:

1. Uvodni nagovori
2. Izvolitev delovnega predsedstva, zapisnikarja, dveh overoviteljev zapisnika in volilne komisije
3. Poročilo predsednice SED
4. Finančno poročilo računovodkinje SED
5. Poročilo predsednice Nadzornega odbora in Častnega razsodišča SED
6. Razprava o poročilih
7. Razrešnica predsednice SED in organov društva
8. Predstavitev kandidatke za predsednico SED, kandidata za podpredsednika SED in programa delovanja SED v novem mandatu
9. Predstavitev novih delovnih skupin
10. Volitve predsednice in drugih organov društva
11. Sprejem novih članov SED
12. Razno

Ad 1).

- Pozdravni nagovor višje kustodinje Muzeja novejšje zgodovine Celje in podpredsednice SED, mag. Tanje Roženbergar Šega.
- Pozdravni nagovor direktorice Muzeja novejšje zgodovine Celje, Andreje Rihtar, s predstavitvijo muzejskega dela in njegove usmeritve v prihodnje.
- Nekrolog v spomin pokojnemu kolegu in zaslužnemu

članu SED, dr. Tonetu Cevcu – (o njem spregovoril dr. Naško Križnar – glej prilogo 2).

- Dragica Trobec, podpredsednica SMD, se zahvali za povabilo na OZ in za uspešno začeto delo in vzpodbude pri povezovanju in sodelovanju z drugimi sorodnimi stanovskimi društvi. SED zaželi uspešno delo tudi v prihodnje.

Ad 2). Izvolitev delovnega predsedstva, zapisnikarja, dveh overoviteljev zapisnika in volilne komisije

Predlogi za delovno predsedstvo:

predsednica: mag. Tanja Roženbergar Šega

članici: Tanja Hohnec, Zvezdana Koželj Delak

zapisnikarica: Zora Slivnik Pavlin

overoviteljici zapisnika: Alenka Čas, mag. Marjetka Balkovec Debevec

Članice volilne komisije:

predsednica: Mojca Simončič Račič

članici: dr. Mojca Ravnik, Tanja Tomažič

SKLEP: Predlagani člani so bili soglasno potrjeni.

Ad 3). Poročilo predsednice SED

Poročilo o delovanju SED v preteklem mandatnem obdobju je podala predsednica SED, dr. Breda Čebulj Sajko (glej prilogo 3). Posebej se je zahvalila dr. Ingrid Slavec Gradišnik, predsednici Komisije za podelitev Murkovih nagrad, priznanj in listin, in drugim članom omenjene komisije, katerim je mandat potekel v letu 2006. Sedanjo komisijo vodi dr. Marko Terseglav kot predsednik, člani pa so dr. Slavko Kremenšek, dr. Ivanka Počkar in dr. Maja Godina Golija. Komisijo je v skladu

s statutom potrdil IO na svoji redni seji v maju 2006. Nadalje se je predsednica zahvalila tudi vsem članicam IO SED, članom uredniškega odbora *Glasnika SED*, članom uredniškega odbora *Knjižnice Glasnika SED* ter vsem drugim članom, ki so sodelovali pri udejanjanju zastavljenih ciljev SED in jih tudi v celoti izpeljali.

Ad 4). Finančno poročilo računovodkinje SED (glej prilogo 4) – zaradi odsotnosti računovodkinje Irme Kmetič je poročilo prebrala predsednica Nadzornega odbora SED, Helena Rožman.

Ad 5). Poročili predsednic Nadzornega odbora (Helena Rožman) **in Častnega rabsodišča SED** (Damjana Pediček Terseglav) (glej prilogo 5 in 6).

Ad 6). Razprava o poročilih

Dr. Breda Čebulj Sajko pojasni, kako je SED v zadnjih mesecih v sodelovanju s člani, ki bodo društvo vodili v naslednjem mandatnem obdobju, pripravil program dela za naslednje triletno obdobje in ga pravočasno ter brez dopolnitev oddal na Ministrstvo za kulturo. V prvih mesecih letošnjega leta smo s članarini za letošnje leto in z denarjem od prodanih knjig izboljšali tudi finančno stanje društva, saj smo, zaradi obilice dela v preteklem letu (dva simpozija, dve izdani monografiji in en ponatis dela v zbirki *Knjižnice Glasnika SED*, izdane štiri številke *Glasnika SED*) kljub občutnemu zmanjšanju sofinanciranja naše osrednje revije s strani MVZT porabili tudi nekaj rezervnih finančnih sredstev iz preteklih let društvenega delovanja. V nekaj dneh bomo dobili tudi odgovor na našo vlogo iz MK ter takrat videli, kakšen bo obseg financiranja za letošnje leto, čemur bomo prilagodili tudi izvajanje zastavljenih programov.

SKLEP: Podana poročila so bila soglasno potrjena.

Ad 7). Razrešnica predsednice SED in organov društva

Prisotni člani so potrdili razrešnico predsednici SED, dr. Bredi Čebulj Sajko, članom IO SED, članom uredniškega odbora *Glasnika SED*, članom uredniškega odbora *Knjižnice Glasnika SED*, članom Nadzornega odbora, članom Častnega rabsodišča. Glasovalo je 35 članov:

- za je glasovalo 34 članov
- proti je glasoval 1 član
- vzdržanih ni bilo.

SKLEP: Razrešnica dosedanji predsednici SED, dr. Bredi Čebulj Sajko, in članom naštetih organov SED je bila sprejeta z večino glasov prisotnih.

Predsednica delovnega predsedstva se je dr. Bredi Čebulj Sajko in članom drugih organov SED zahvalila za dobro opravljeno delo in uspešno vodenje društva.

Ad 8). Predstavitev kandidatke za predsednico SED in programa delovanja SED v novem mandatu

Kandidatka za predsednico SED, Helena Rožman, je predstavila program delovanja SED v mandatnem obdobju 2007–2008 (glej prilogo 7).

Zahvalila se je dr. Bredi Čebulj Sajko za povabilo k sodelovanju pri pripravi programa dela SED v obdobju 2007–2009, ki je

bilo tudi predmet programskega razpisa MK. Pojasnila je nekaj sprememb pri prijavi programa SED zaradi zmanjšane števila sklopov v samem razpisu, zaradi česar smo morali nekatere že ustaljene dejavnosti SED združevati po posameznih sklopih. Izpostavila je aktualiziranje in posodabljanje internetne strani. Pomembna naloga tega mandata je tudi priprava novega statuta SED in njegova uskladitev z novim zakonom o društvih ter z novo pridobljenima statusoma SED (društvo v javnem interesu na področju kulture in društvo v javnem interesu na področju raziskovanja, katerega potrditev statusa še pričakujemo).

Zelo vzpodbudno je tudi sodelovanje s stanovskimi društvi, kjer se kaže veliko zanimanje kolegov za skupno in usklajeno delo, kar bomo v tem mandatnem obdobju še vzpodbujali.

Ad 9). Predstavitev novih delovnih skupin

Helena Rožman je predstavila delovanje do sedaj obstoječih delovnih skupin SED ter občnemu zboru v potrditev predlagala tri nove delovne skupine (glej prilogo 8).

- Delovna skupina za ljubitelje
 - Delovna skupina za regionalizacijo
 - Delovna skupina za sledenje dogajanjem v etnološki stroki
- Na predlog dr. Mojce Ramšak se bo ponovno aktivirala Delovna skupina za etiko.

SKLEP: Člani SED so soglasno potrdili ustanovitev predlaganih delovnih skupin.

Ad 10). Volitve predsednice in drugih organov društva

Predsednica delovnega predsedstva, mag. Tanja Roženberger Šega, je občnemu zboru predstavila kandidatko za predsednico, Heleno Rožman, in kandidata za podpredsednika, dr. Naška Križnarja (glej prilogo 9).

A. Volitve za predsednico SED Heleno Rožman:

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili Heleno Rožman za novo predsednico SED.

B. Volitve podpredsednika SED dr. Naška Križnarja:

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili dr. Naška Križnarja za novega podpredsednika SED.

C. Volitve za člane IO SED:

Volila se je vnaprej oblikovana lista kandidatov:

1. Alenka Černelič Krošelj
2. dr. Katalin Munda Hirnök
3. dr. Marija Klobčar
3. mag. Jerneja Ferlež
4. mag. Marko Smole
5. mag. Daša Koprivec
6. dr. Irena Rožman
7. Zora Slivnik Pavlin
8. mag. Inga Brežigar
9. Mojca Tercelj Otorepec
10. Irena Destovnik

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

12. SKLEP: *Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili nov Izvršilni odbor SED.*

Č. Volitve v uredniški odbor Glasnika SED:

Volila se je vnaprej oblikovana lista kandidatov:

1. Irena Destovnik, glavna urednica
2. Adela Ramovš, odgovorna urednica
3. Tadej Pungartnik
4. Tita Porenta
5. Helena Rožman – članica UO po funkciji

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: *Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili nov uredniški odbor Glasnika SED*

D. Volitve uredniškega odbora Knjižnice Glasnika SED:

Predlagani člani:

Volila se je vnaprej oblikovana lista kandidatov:

1. mag. Jerneja Ferlež, odgovorna urednica
2. Iztok Ilich
3. dr. Mateja Habinc
4. Kristina Toplak
5. Suzana Vešligaj

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: *Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili nov uredniški odbor Knjižnice Glasnika SED.*

E. Volitve Nadzornega odbora:

Volila se je vnaprej pripravljena lista kandidatov:

1. Zvezdana Koželj Delak
2. mag. Karla Oder
3. Ivica Križ

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: *Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili nov Nadzorni odbor SED.*

F. Volitve članov Častnega razsodišča:

Volila se je vnaprej pripravljena lista kandidatov:

1. Damjana Terseglav Pediček
2. mag. Marjetka Balkovec Debevec
3. Nataša Kokošinek

- za: 35 članov
- proti: 0
- vzdržani: 0

SKLEP: *Volilna komisija je ugotovila, da so člani SED soglasno izvolili nove članice Častnega razsodišča SED*

SKLEP: *Delovno predsedstvo OZ ugotavlja, da so bili soglasno izvoljeni vsi predlagani člani za organe SED.*

Ad 11). Sprejem novih članov SED (glej prilogo 10):

Predsednica delovnega predsedstva je prebrala imena novih članov SED. Med njimi je bil na OZ prisoten le dipl.

etnolog in kulturni antropolog Miha Špiček, ki so mu vsi člani SED izrazili dobrodošlico.

Ad 12). Razno:

• Dragica Trobec, podpredsednica SMD, predstavi občnemu zboru »PETICIJO«, ki jo je pripravilo SMD v zvezi z ovrednotenjem plačnega sistema za muzealce in druge kulturne delavce (glej prilogo 11).

• Tita Porenta pojasni članom SED preteklo uredniško politiko *Glasnika SED* v zvezi z nekaterimi članki v *Glasniku SED*.

• Dr. Marko Terseglav predlaga, da bi na OZ v prihodnje namenili več časa debati, tudi o tekočih problemih in predvidenih programih.

• Dr. Breda Čebulj Sajko pojasni, da smo člane večkrat pisno pozvali, naj podajo svoje predloge in ideje v zvezi z delovanjem SED, vendar ni bilo pravega odziva.

• Dr. Marko Terseglav predlaga razmislek o reorganizaciji SED v Zvezo etnoloških društev Slovenije, nato dr. Breda Čebulj Sajko pojasni, da smo se o tem pogovarjali že lani in da je nova Delovna skupina za regionalizacijo namenjena tudi preučitvi tovrstnih razmišljanj.

• Mojca Simončič Račič ugotavlja, da morda dajemo preveč poudarka finančnim sredstvom, ki nam jih namenja država oz. MK in da bi bilo morda v prihodnje dobro poiskati tudi druge vire financiranja (na razpisih pri sponzorjih, donatorjih idr).

SKLEP: *OZ SED podpira predstavljeno peticijo, ki jo je na svojem občnem zboru sprejel SMD.*

Občni zbor smo zaključili ob 12. uri!

Priloge:

1. Seznam prisotnih
2. Nekrolog dr. Tonetu Cevcu
3. Poročilo o delu SED – dr. Breda Čebulj Sajko
4. Finančno poročilo
5. Poročilo Nadzornega odbora
6. Poročilo Častnega razsodišča
7. Program nove predsednice SED Helene Rožman
8. Nove delovne skupine
9. Življenjepis predsednice in podpredsednika
10. Seznam novih članov in članic
11. Peticija SMD¹

Datum prejema prispevka v uredništvo: 13. 4. 2007

¹ Vse priloge so shranjene v arhivu Slovenskega etnološkega društva.

PREDSTAVITEV NOVE PREDSEDNICE IN PODPREDSEDNIKA SED

Helena Rožman, roj. leta 1966, je leta 1990 diplomirala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani iz zgodovine in etnologije. Leta 1991 je pridobila naziv kustodinje etnologinje, junija 2003 pa naziv višja kustodinja. Od aprila 1993 je vodila področje etnološke dejavnosti v Kozjanskem parku. Od leta 1994 je vodila številne raziskovalne delavnice za študente različnih strok (etnologije, arhitekture in umetnostne zgodovine), ki so se ukvarjali z raziskovanjem kulturne dediščine na zavarovanem območju Kozjanskega parka. Med letoma 2000 in 2002 je koordinirala mednarodni projekt Evidentiranje in dokumentiranje podeželske stavbne dediščine v Kozjanskem parku. Od oktobra 2001 do aprila 2003 je delo v Kozjanskem parku opravljala kot vodja službe za varstvo kulturne dediščine, raziskovanje in izobraževanje. Od aprila 2003 je zaposlena kot kustodinja pedagoginja v Galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki, kjer se ukvarja z oblikovanjem pedagoških programov kot obliko posredovanja informacij o umetniških fondih ustanove in o kulturni dediščini nekdanjega cistercijanskega samostana.

Na etnološkem področju se je ukvarjala predvsem z raziskovanjem tradicionalnih obrti in znanj, povezanih s kulturo bivanja in stavbarstvom (mlinarstvo v dolini reke Bistrice, vezenine s Kozjanskega, ...), ter šeg in navad življenjskega cikla, ki jih je javnosti predstavljala v okviru razstavnega programa Kozjanskega regijskega parka, mednarodne urbanistične delavnice za prenovo stavbne dediščine in pripravi projektov prenov na posameznih projektih znotraj zavarovanega območja. Je podiplomska študentka na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, kjer se ukvarja s temo Razvojno varstvo dediščine na primeru Kostanjevice na Krki.

Poleg Slovenskega etnološkega društva je članica Slovenskega muzejskega društva, ICOM-a in Zveze zgodovinskih društev. Od februarja 1999 je članica Strokovnega sveta Pokrajinskega muzeja Ptuj.

Naško Križnar se je rodil 25. maja 1943 v Ljubljani, kjer je leta 1962 maturiral, leta 1970 pa na Filozofski fakulteti diplomiral iz etnologije in arheologije.

Leta 1972 se je zaposlil v Goriškem muzeju v Novi Gorici kot kustos etnolog. Posvečal se je etnološkim terenskim raziskavam zaključenih območij zahodne Slovenije in zamejstva, katerih rezultati so bile postavitve muzejskih zbirk in razstav ter strokovni članki in filmi. Leta 1976 je bil med ustanovnimi člani Slovenskega etnološkega društva. Leta 1979/1980 je pri DDU Univerzum koordiniral strokovne priprave za serijo šolskih filmov Kako živimo in zanjo posnel dva etnološka filma. Od leta 1983 je zaposlen pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU kot vodja Avdiovizualnega laboratorija, ki je od leta

1999 sekcija Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Leta 1993 mu je senat Univerze v Ljubljani odobril temo doktorske naloge z naslovom Izhodišča vizualnih raziskav v etnologiji; uspešno jo je zagovarjal marca 1996. Od leta 1997 redno obnavlja naziv docenta za etnologijo.

Posveča se študiju metodologije vizualnih raziskav in proizvodnji vizualnih zapisov kulture. V raziskovalnem programu Etnološke raziskave kulture v Sloveniji in v zamejstvu od leta 1998 vodi raziskovalno nalogo Vizualne raziskave kulture. Trenutno je nosilec projekta CRP Register nesnovne dediščine (2006–2008).

Na Fakulteti za humanistične študije UP Koper predava predmet Vizualne raziskave. V okviru programa podiplomskega študija antropologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani vodi izbirni izpitni predmet Vizualna antropologija. Za raziskovalce, učitelje in študente humanistike od leta 1997 vsako leto z domačimi in s tujimi predavatelji pripravlja Plectno šolo vizualnega.

Leta 2001 je na Festivalu slovenskega filma v Portorožu prejel najvišjo nagrado za kratki poljudnoznanstveni film Piščalka, ki je bil leta 2002 nagrajen tudi na mednarodnem festivalu arheoloških filmov Cinarchea v Kielu. Leta 2004 je prejel Murkovo nagrado.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 6. 4. 2007

PROGRAM SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA 2007–2008

Slovensko etnološko društvo je v več kot treh desetletjih svojega delovanja izoblikovalo trdne programske stalnice, ki so glavno, nosilno in povezovalno jedro strokovnih društvenih aktivnosti. S programom za obdobje 2007–2009, ki je bilo oblikovano ob javnem pozivu Ministrstva za kulturo, Slovensko etnološko društvo ponovno dokazuje svojo ambicioznost – tako z izjemno motiviranostjo članov kakor tudi z mednarodno primerljivo kakovostjo in odmevnostjo ter aktualnostjo društvenih aktivnosti. Slovensko etnološko društvo nedvomno sodi med najaktivnejša strokovna društva na Slovenskem, njegovi programi pa imajo močan vpliv tako na matično strokovno področje kot tudi na razvoj humanistike. Slovensko etnološko društvo je od Ministrstva za kulturo RS prejelo odločbo št. 0140-44/2007/6, z datumom 26. 3. 2007, s katero mu ta po predhodnem soglasju Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo podeljuje status društva, ki deluje v javnem interesu na področju kulture in raziskovalne dejavnosti. Program, ki ga predstavljam v nadaljevanju, je nadaljevanje zelo uspešnega dela, ki so ga začrtali predhodniki, nabor programskih izhodišč, ki so bila prijavljena na poziv Ministrstva za kulturo za programsko obdobje 2007–2009, pa je v glavnem delo starega IO SED. Vesela sem, da sva bila s takrat še kandidatom za podpredsednika povabljeni na usklajevanja programa in da mi je nekdanja predsednica omogočila, da sem pri pripravi razpisne dokumentacije dejavno sodelovala in tudi na ta način dobila vpogled v dosedanje in prihodnje delovanje društva.

V mandatnem in programskem obdobju 2007–2008 so predvidene naslednje aktivnosti:

I. Organizacija in izvedba izobraževanih vsebin

- Evidentiranje oz. topografija neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju
- Mala šola etnologije
- Etnološki večeri
- Etnologija in regije: Ljubljana – mesto medkulturnega dialoga oz. Dan etnologije (v letu 2008)

II. Mednarodna dejavnost in udeležba na mednarodnih konferencah

- Dnevi mednarodnega etnografskega filma (s podelitvijo plakete Nika Kureta v letu 2008)
- Etnologija in zamejstvo
- Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanjost oz. 10. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo – mednarodni strokovno-znanstveni simpozij (v letu 2008)
- Strokovna ekskurzija v Črno goro oz. strokovna ekskurzija v Benečijo (v letu 2008)

III. Promocijske dejavnosti

- Podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Mur-

kove listine za pomembne dosežke na področju slovenske etnologije

- Tiskovne konference ob izidu *Glasnikov SED* in publikacij v zbirki *Knjižnica Glasnika SED*
- Posodobitev in ažuriranje spletne strani SED

IV. Izdajanje publikacij na področju kulturne dediščine

- *Glasnik SED*
- *Knjižnica Glasnika SED*

Zaradi predsedovanja Slovenije Evropski uniji je teža dveletnega mandata na programskem letu 2008, ki sta ga Evropski parlament in Svet EU razglasila za leto medkulturnega dialoga. V tem pogledu je treba poudariti posvet s strokovno ekskurzijo Etnologija in regije: Ljubljana – mesto medkulturnega dialoga, ki bo sicer izveden 3. in 4. decembra 2007, a je hkrati uvod v pestro dogajanje leta 2008. Med najpomembnejšimi projekti dveletnega mandatnega obdobja pa bo nedvomno nadaljevanje projekta Evidentiranje oz. topografija neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju. Kot programska širitev projekta bodo izvedene delavnice z ljubitelji in strokovni posvet Vezi med ljubitelji in stroko, ki ga bomo organizirali v sodelovanju s SMD, z Društvom konservatorjev ter s Slovenskim etnografskim muzejem.

Drug poudarek je na Dnevih etnografskega filma, ki so programska stalnica mandata, znotraj katerih bo v letu 2008 osnovana tudi nagrada za dosežke na področju etnografskega filma – Plaketa Nika Kureta. Naj poudarimo še strokovno-znanstveni simpozij 10. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo, ki ga bo med 24. in 27. aprilom 2008 organiziralo Hrvaško etnološko društvo v soorganizaciji s SED. Delovna tema posveta je Komparacije, razvoj sosednjih etnologij. Posvet je med slovenskimi etnologi tradicionalno dobro sprejet, tako da načrtujemo aktivno udeležbo najmanj 15 slovenskih etnologin in etnologov. Oba projekta bogatita mednarodno dejavnost, znotraj katere zadnja leta zelo uspešno izvajamo projekt Etnologija in zamejstvo.

Glasnik SED bo tudi vnaprej izhajal v obsegu štirih številčk letno, v letu 2007 v dveh dvojnih, v letu 2008 pa predvidoma dveh enojnih in eni dvojni. Z razgrinjanjem različnih tem v tematskih številkah ter objavljanjem tehtnih znanstvenih in strokovnih člankov bo uredniški odbor ohranjal usmeritev *Glasnika SED*, ki so jo začrtali prejšnji uredniški odbori.

Uredniški odbor in glavna urednica *Knjižnice Glasnika SED* bodo tudi v tem mandatnem obdobju sledili ciljem zbirke, ki so bili postavljeni v njenih začetkih. Načrtujejo ohranjanje enakomernega razmerja med zborniki s posvetovanjem in tematskimi monografijami. Ohranjati pa želijo tudi trend objavljanja kakovostnih besedil, ki jih zaradi specifičnosti drugje ni mogoče objaviti.

Obdržali bomo uveljavljeno prakso, da člani Društva po plačilu članarine prejmejo publikacije, ki jih izda SED, brez dodatnih finančnih obremenitev.

Med promocijskimi dejavnostmi pa poudarjam le ureditev (2007) in nato sprotno ažuriranje društvene internetne strani.

Ob predstavljenih programskih vsebinah pa bo ena pomembnejših nalog mandatnega obdobja, zlasti v letu 2007, skrb za ureditev pravnih podlag SED – tu je mišljen predvsem statut, ki ga je treba uskladiti z zakonom o društvih in novim statusom SED kot društvom v javnem interesu na področju kulture in raziskovanja.

Slovensko etnološko društvo je bilo v zadnjem mandatnem obdobju, ko ga je vodila dr. Breda Čebulj Sajko, pobudnik tesnejšega sodelovanja med sorodnimi strokovnimi društvi – dobro utirjeno sodelovanje želimo nadaljevati tudi v naslednjih dveh letih.

Velika pozornost bo namenjena tudi regionalizaciji, tako v širokem, upravnem vidiku ter njenem vplivu na delovanje

SED v prihodnje, kakor tudi v notranjem, organizacijskem smislu.

Društvo bo tudi v naslednjem mandatnem in programskem obdobju delovalo po ustaljenem redu; seje IO SED bodo vsako tretjo sredo v mesecu ob 14. uri in bodo, kot v preteklih letih, javne. Društvena pisarna je odprta vsak četrtek med 11. in 13. uro.

Ob koncu želim poudariti, da predstavljeni programski okvir dopušča tudi širitve, v kolikor se bodo med člani SED pokazale iniciative zanje, vendar ob predpostavki, da so dodatni projekti financirani iz drugih virov. Naj zatorej izkoristim to predstavitev programskih smernic tudi kot povabilo vsem članom k čim aktivnejšemu sodelovanju v predstavljenih programih kakor tudi k sokreiranju novih vsebin in usmeritev delovanja Slovenskega etnološkega društva.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 6. 4. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Alenka Černelič Krošelj

MURKOVANJE 2006

Podelitev Murkove nagrade in Murkovega priznanja 2006

Pred 20 leti oziroma leta 1986 je bil v *Glasniku SED*, let. 26, št. 1–2, objavljen Pravilnik za podeljevanje Murkovih nagrad. Ob 125-letnici rojstva Matije Murka, enega izmed začetnikov znanstvene etnologije na Slovenskem, je bil leta 1986 pravi čas tudi za ustanovitev stanovske etnološke nagrade. Pravilnik o podeljevanju se je spreminjal, tako so prvi nagrajenci prejeli Murkovo priznanje, med letoma 1994–1999 smo slavili prejemnice in prejemnike Murkovega priznanja in listine, leta 1999 pa je bila ob Murkovem priznanju kot najvišja stopnja nagrajevanja uvedena Murkova nagrada. Leta 2004 je bila ponovno podeljena Murkova listina, namenjena tistim, ki skrbijo za strokovno podprte načine ohranjanja etnološke dediščine.

Prvo Murkovo priznanje je bilo podeljeno leta 1988, prireditev pa je počasi dobila tudi ime. Etnologinje, etnologi in druga javnost smo zadnjih nekaj let vabljeni na Murkovanje. Leta 2006 so nas sprejele kolegice s slovenske obale, podelitev pa je bila v baročni palači Belgramoni-Tacco, ki spada med najlepše baročne arhitekture v mestu, v njej pa domuje naš takratni gostitelj Pokrajinski muzej Koper. V palači, ki je bila zgrajena v 16. stoletju, so se muzejske zbirke začele oblikovati leta 1910. Prvi sedež muzeja je bil v samostanu sv. Klare, po prvi svetovni vojni pa je bil prenešen v sedanje prostore. Direktorica muzeja je kolegica etnologinja Tina Puncer Novak, ki nas je prijazno sprejela in pozdravila tudi v imenu Občine Koper.

Slovensko etnološko društvo je v njegovih dopolnjenih 31. letih vodilo sedem predsednic in šest predsednikov. Najdlje ga je v dveh štiriletnih mandatih vodila dr. Duša Krnel Umek z Obale, prav tako v dveh ločenih mandatih pa ga je do konca marca 2007 vodila tudi dr. Breda Čebulj Sajko, ki je prisotnim

namenila uvoden pozdrav in misli ob obletnici – 20-letnici obstoja stanovske etnološke nagrade.

Prireditev je povezovala avtorica pričujočega poročila, popestrili pa so jo Šavrinski godci, vokalno-instrumentalna skupina, ki deluje kot sekcija pri Kulturnem društvu Franceta Bevka v Šmarju pri Kopru. S pesmijo so označili začetek in konec slovesnosti in jo razveseljevali tudi med samo prireditvijo. Skupina, ki skrbi za del bogate kulturne dediščine Istre, je bila ustanovljena leta 2000. Zbrali so se tisti, ki nekaj znajo – vsi člani pojejo in igrajo na domače izvorne ljudske instrumente, kot so se nekoč oglašali v ljudski glasbi Slovenske Istre: *rimoniko triještino, škent, istrski bajs, klarin, pero od ruja* ipd. Posebno pozornost posvečajo izdelovanju tradicionalnih ljudskih glasbil in zvočil iz kanele (*nonole, piščale, piskalce, Škrgadice* ipd.), ki so bila v teh krajih pogosta, in igranju nanje. Doma so iz šavrinskih vasi v zaledju slovenske obale: Koštabone, Svetega Petra, Šmarij, Puč in Gažona. Namen delovanja skupine je odkrivati bogastvo in lepoto ljudske pesmi Slovenske Istre ter povrniti dostojanstvo narečni besedi in igranju domače *mužike*, saj njihov repertoar sestavljajo ohranjene pesmi v slovenskem, italijanskem in hrvaškem narečju. Z ljudskimi glasbili spremljajo petje kakor včasih na svatbah in ob pustu. Igrajo tudi glasbo za različne plesse, kot so *šaltin, dopaši, šetepaši, mazolka* ipd. Slišite jih lahko tudi s pomočjo zgoščenke in kasete z naslovom Štiri goce godejo. Njihov vodja je Marjan Bažec. Poleg številnih nastopov v Sloveniji so Šavrinski godci gostovali tudi v Italiji, Hrvaški, Avstriji in Nemčiji. Posebno odmeven je bil njihov nastop v palači OZN v New Yorku leta 2002.

Ker je Murkovo nagrado v letu 2005 prejela mag. Inja Smer-

del, je bil slavnostni govor njena častna dolžnost in naloga. V letu 2006 se je iztekel štiriletni mandat Komisiji za podeljevanje Murkovih nagrad, priznanj in listine, ki jo je vodila Koprčanka na delu v Ljubljani, doc. dr. Ingrid Slavec Gradišnik. Njeno mesto je zasedel dr. Marko Terseglav, ki spremlja SED oz. je njegov član že od ustanovitve, med letoma 1981 in 1984 pa je bil tudi njegov predsednik. Z besedami nas je vodil iz preteklosti v sedanost in razkril odločitev Komisije. Nagrado in listino sta podelila skupaj s predsednico SED, dr. Bredo Čebulj Sajko.

Najprej so na oder prišli dobitniki Murkove listine, Etnografsko društvo orači – Okič (Štajerska), Murkovo nagrado pa je prejela doc. dr. Mojca Ravnik.

Večer smo končali tako kot se pritiče slovesnim dogodkom, v klepetu s kozarčkom in krožnikom v roki.

S prejemnico Murkove nagrade in prejemniki Murkove listine pa smo večer po prihodu v Ljubljano končali v kavarni Slovenskega etnografskega muzeja.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 15. 4. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Prof. dr. Marko Terseglav

20. PODELITEV MURKOVE NAGRADE IN MURKOVE LISTINE KOPER, 9. NOVEMBER 2006, BAROČNA PALAČA BELGRAMONI-TACCO, POKRAJINSKI MUZEJ KOPER, OB 17. URI

Komisija za Murkovo nagrado in priznanja pri SED se je v nekoliko spremenjeni sestavi (prof. dr. Marko Terseglav kot predsednik, in člani: prof. dr. Slavko Kremenšek, dr. Maja Godina Golija in dipl. etnol. in muzealka Ivanka Počkar) sestala 13. 10. 2006 in pregledala vloge in utemeljitve za Murkove nagrade, priznanja in listine. Komisija je prejela tri pisne utemeljitve: dve za Murkovi nagradi in eno za Murkovo listino, ostala pa je brez vloge za Murkovo priznanje, ki tako letos ne bo podeljeno. Zato je Komisija najprej obravnavala nekaj dopolnil k Pravilniku o Murkovih nagradah, ki jih bo na letni skupščini SED predstavila IO SED. Nato je prebrala prispele vloge in soglasno sklenila, da Murkovo nagrado 2005 dodeli doc. dr. Mojci Ravnik (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU) **za njeno dolgoletno, vsestransko in bogato znanstvenoraziskovalno delo v etnologiji**. Murkovo listino je namenila Etnografskemu društvu Orači iz Okiča **za ohranjanje etnološke dediščine kraja in širše haloške okolice**.

Murkovo nagrado 2005 prejme doc. dr. Mojca Ravnik.

Utemeljitev:

Mojca Ravnik, doktorica etnoloških znanosti, docentka in višja znanstvena sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, spada v generacijo, ki ji je bilo v zadnjih treh desetletjih namenjeno ustvarjanje osrednjega toka slovenske etnologije. To vlogo je opravljala in jo opravlja kakovostno. Sodi med glavne poznavalce kulture vsakdanjega življenja v Sloveniji in zamejstvu. Njeno pojmovanje etnologije, njene metodologije, teorije in prakse poznamo iz razprav, monografij, referatov in diskusij. Njena bibliografija šteje 186 bibliografskih enot, od strokovnih člankov do knjig. Med izvirnimi znanstvenimi članki pa so najpomembnejši tisti, ki odkrivajo njene temeljne raziskovalne teme, kot so območja na mejah etnične ozemlja (Istra, Benečija, Porabje, Prekmurje) in etnološka poglavja o stavbarstvu, identiteti ter o družini in sorodstvu. Poleg tega je Ravnikova med slovenskimi etnologi gotovo naredila največ za računalniško obdelavo besedil. Manj

znano je tudi, da je nagrajenka napisala scenarij za dokumentarni film »Istrski kruh« (1993) in je kot strokovna voditeljica sodelovala pri številnih video dokumentih Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU. V času (1998–2002), ko je bila predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje, je bila njena zasluga med drugim tudi ta, da je spet steklo delo za Slovenski etnološki leksikon, ki je izšel leta 2004. Za ta čas pa so pomembni inštitutski projekti, pri katerih je sodelovala ali jih vodila (Raziskava družinsko-sorodstvenih odnosov v vaških okoljih Slovenije; Etnološka kulturna dediščina; Temeljne raziskave slovenske ljudske kulture; Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko idr.).

Njeno celotno strokovno delo je sila razgibano in raznovrstno, iz vsega pa zna potegniti nove poglede na etnologijo. Po diplomu na Oddelku za etnologijo FF (1970) se je tam zaposlila kot bibliotekarka in se začela izpopolnjevati v etnološkem znanju najprej v Parizu, na Ecol des Hautes Etudes (1970/71), nekaj let pozneje, po magisteriju v Ljubljani (1978), pa še na Inštitutu za etnologijo švedske Univerze v Lundu (1979). Prav njena magistrska naloga (1978) je v veliki meri določila njeno nadaljnjo raziskovalno pot. V ljubljanskem predmestju Galjevica je raziskovala sorodstveno skupnost in je svoje izsledke objavila v knjigi *Galjevica* (1981). Z delom je pokazala, da je kultura vsakdanjega življenja enako zanimiva in znanstveno relevantna v mestnem in ne le v ruralnem okolju in da je sodobna etnološka metodologija enako uporabna pri raziskovanju in vrednotenju vseh kulturnih pojavov, ne glede na družbeno in etnično raven. Njena knjiga predstavlja, poleg Kremenškove *Zelene jame*, ključno delo t. i. mestne etnologije in sodobne kulture vsakdanjega življenja.

Mojca Ravnik se je tako rekoč podala v skoraj vse oblike raznovrstnega etnološkega dela, zato ne čudi, da je pet let (1983–88) delala kot etnološka konservatorica na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran. Po odhodu na Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU (1988) je svoja recentna in pretekla spoznanja poleg številnih

znanstvenih člankov strnila v doktorski nalogi in v knjigi *Bratje, sestre, strniči, zermani* (1996). V njej je skozi preplet zgodovinskega razvoja istrskega naselja, domov in družin, stavbarstva, tradicije in njene transformacije prikazala kulturno specifikko Istre, zlasti pa prerez kulture družinskih odnosov in otroštva najrevnejših slojev prebivalstva, kar je edinstveno v slovenski etnologiji. Monografija predstavlja vrhunsko raziskovalno metodologijo, značilno za generacijo Mojce Ravnikove, katere temelj je dolgotrajno terensko delo, tesno sodelovanje z informatorji, emski in primerjalni vidik ter prikaz časovnega in prostorskega razvoja kulturnih prvin.

Svoje bogato znanje je kot predavateljica posredovala mladim etnologom, saj jo v letih 1981–1983 srečamo kot predavateljico predmeta Etnologija narodov in narodnosti Jugoslavije na Oddelku za etnologijo FF v Ljubljani, leta 2004 je začela kot docentka za etnologijo predavati v podiplomskem programu Interkulturni študij na Politehniko v Novi Gorici, kjer je bila nosilka predmeta Izbrana poglavja iz etnologije družine in sorodstva. Na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem je na Oddelku za antropologijo in kulturne študije njen predmet Družbena kultura, sodeluje pa tudi pri predmetu Zgodovina in etnologija Istre. Ne smemo pa pozabiti še na tisto naloženo delo in znanje, ki ju je nagrajenka posvetila mladinskim raziskovalnim taborom po Sloveniji in v zamejstvu ter kot mentorica mladim raziskovalcem.

Od ustanovitve leta 1975 je aktivna članica Slovenskega etnološkega društva. Že od začetka je bila vključena v delo pri pisanju vprašalnic za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja, leta 2005 pa je spodbudila in vodila odmevno društveno posvetovanje o Slovencih na Hrvaškem in bila tudi sourednica zbornika prispevkov s tega posvetovanja. Sicer pa je dr. Mojca Ravnik v slovenski etnologiji tako vsestranska raziskovalka in tako uspešna oblikovalka njene teoretične misli in praktične izvedbe, da smo v tem kratkem orisu mogli začrtati komaj najpomembnejše mejnike njene bogate strokovne ustvarjalnosti, v kateri ji nikdar ni bilo vseeno, če je kdaj narobe razumljena ali če koga narobe razume. Z vztrajnostjo raziskovalke skuša stvarjem priti do dna, a vedno s tistim človeškim občutkom za mero, vendar s strokovnimi argumenti in z neprecenljivim znanjem. Je nepristranska kritičarka dogajanja v etnološki stroki in tudi v širši družbi.

Murkovo listino 2005 prejme Etnografsko društvo Orači iz Okiča.

Utemeljitev:

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1993 in šteje 20 članov iz Okiča in sosednjih vasi. V njem delujeta dve sekciji: Orači in Rusa. Glavna posebnost Oračev, ki jo sestavljajo štirje kojiči, štirje koranti, baba in dva pokača, je t. i. kozji korant. Skupino Rusa sestavljajo rusa z dvema članoma, gonjač in godec. Društvo je leta 2004 samo obnovilo cimpračo, sodelujejo na prireditvah ob različnih praznikih: za martinovanje npr. pripravijo pravo gledališko predstavo z blagoslovitvijo mošta. Društveniki sistematično skrbijo za vključevanje mladih članov in za njihovo uvajanje v pustno prakso. Vsako leto izberejo enega ali dva mladeniča in ju najprej preizkusijo v vlogi kojičev, če pa se obneseta, še v vlogi korantov.

O članstvu in dejavnosti vodijo natančno evidenco, zbirajo

dokumentacijo svoje dejavnosti, za katero sistematično skrbijo z zapisovanjem, s fotografiranjem in z video snemanjem. Tajnik Beno Vidovič zapisuje spomine krajanov na fašenk in raziskuje najstarejšo podobo pustnih likov v Halozah. Njihova dokumentacija je dostopna zainteresirani javnosti. Društvo sodeluje tudi z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Nastopili so tudi v filmu »Leto oračev«, hkrati pa sestavljajo svoj scenarij za film o dogodivščinah mladega koranta.

Skratka, Etnografsko društvo Orači iz Okiča na izviren način združuje prvine fašenka, zlasti oračev in ruse, in še vedno goji tradicionalno obiskovanje domačij v Okiču in okoliških vaseh, kar je tudi njihova glavna dejavnost. Hkrati pa z velikim občutkom za mero predstavlja haloški fašenk na javnih prireditvah, ne da bi podleglo folklorizaciji in komercializaciji s spreminjanjem likov in dramaturgije. Podelitev Murkove listine ni le priznanje društvu, ampak tudi okolju, v katerem živijo in delajo, predvsem pa gre priznanje njihovem nesebičnemu in vztrajnemu ljubiteljskem delu in ozaveščanju okolja o kulturni dediščini.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 7. 12. 2006

NAGOVOR OB »MURKOVANJU« 2006

Spoštovani vsi – letošnja nagrajenka in nagrajenci, predsednica Slovenskega etnološkega društva, člani Komisije za Murkove nagrade, drage kolegice, kolegi in gostje naše tokrat po morju vonjajoče in baročno uokvirjene prireditve – prav vsi prisrčno pozdravljeni na jubilejnem, dvajsetem Murkovanju.

Ko sem pred letom dni na slovesnosti v Prešernovi dvorani akademijskega pritličja prejela »svojo« Murkovo nagrado, sem kratkost tedanjega zahvalnega nagovora (če se ne motim) pospremila z besedami, da mi je tisti pravi govor, nagovor s težo, usojen šele ob letu osorêj. A zdaj, ko sem ga dočakala, v trenutku, ko sem se zazrla v belino papirja oziroma v praznino računalniškega ekrana, se nisem počutila prav nič usodnostno; bila sem brez tistovrstnega navdiha, ki bi me varno popeljal po uhojeni poti mojih predhodnic in predhodnikov ter mi, ali pomagal osvetliti trenutno stanje duha v slovenski etnologiji ali pa morda oceniti aktualno družbeno zavzetost naše stroke. Tudi zamisel ubesedenja spominskega srečevanja s cenjeno jubilejno vrsto obrazov in osebnosti nekdanjih nagrajenk in nagrajencev – čeprav bi bilo to nedvomno hudo mikavno – kar ni pognala prstov po tipkovnici. Je pač tako, da moja etnologiji posvečena premišljanja trenutno polzijo po drugih poteh. Umik iz intenzivnega javnega strokovnega delovanja in ukvarjanja s skupnim v delovno zasebnost me je v preteklem letu vedno bolj uživaško sukal v raziskovalno delo; v terensko in v tisto bolj tihotno muzejsko delo. Na vso srečo nosilke in nosilci Murkove krone ne služimo javnostim celo leto – kakor na primer lepotne kraljice. Pokramljam z novinarji, se vam predamo na tradicionalnem pogovoru z nagrajenci, se izpovevmo v svojem intervjuju in potem imamo do nadaljnjega – do slavnostnega nagovora ob simbolni predaji žezla novemu Murkovcu – relativni mir. In sama sem ta mir, kot kaže, tako zelo izkoristila za svoj delovni nemir – najprej za razstavo »Skrinje, skrinje, skrinjice ...«, za terensko in drugo raziskovanje skrbi za zdravje delovne živine, za žvižganje in petje delovnim volom, za Orlovo raziskovanje oral in potem še za pisanje raznovrstnih besedil –, da sem se pred to svojo le enkratno priložnostjo, edino v življenju, pred slavnostnim nagovorom pretekla Murkove nagrajenke, prav zares znašla v zadregi. Iz nje se izvijam s šopkom miselnih in spominskih okruškov, ki so se mi ob tem utrinjali; in morda bo iz njih vendarle nastala s časom in z nami ubrana fragmentarna sestavljanka.

Najprej – ker to pač ni več skrivnost – mi dovolite, da iskreno navdušeno in prisrčno čestitam letošnji Murkovi nagrajenki, kolegici Mojci Ravnik. O njenem delu bo nedvomno spregovorjenih še toliko tehtnih pohvalnih besed, da z njimi ne bom tekmovala. Dodajam jim le spomin iz študentskih let, v katerih nam je prav Mojca, tedanja vladarica knjižnice Oddelka za etnologijo, poleg profesorjev Vilka Novaka in Slavka Kremenška (ter seveda tudi tedanje asistentske ekipe) bistrila poglede na etnologijo in nas znala navduševati s svojo zagledanostjo v stroko. Vesela sem, da gre letošnja nagrada v tako pravšnje roke. In iskreno čestitam tudi društvu Orači iz Ptuja, dobitni-

kom Murkove listine. Ker malce za šalo in malo zares v vsem rada iščem (ter pogosto tudi najdem) neke miselne ali drugače usojene vezi, sem v letu, v katerem sem se toliko ubadala ter se še vedno ukvarjam z orali, oranjem in orači, hudomušno vesela, da so listino dobili prav oni.

In zdaj k prizorišču naše tokratne prireditve – a ne k stvarnemu, k muzeju (naj mi obalne kolegice in kolegi ne zamerijo), temveč k malce simbolnemu, k morju. Tudi tega, da vas nagovarjam prav ob morju, po katerem neprestano hrepenim, sem strašansko vesela. Ponavadi sta že en sam vdih modrine in pogled do obzorja dovolj za moje nadvse dobro počutje; takšno, ko se ti zdi, da bi lahko objel ves svet in imel rad vse ljudi ... Morda boste rekli, da vam govorim banalnosti, a zdi se, da bi ne bila odveč nalezljivost takega počutja. Morje, to večnostno okno v svet, je ena sama metafora za širino duha. Odprtost pogledov prinaša strpnost, trepetajoča obmorska vročina vzdržljivost in z maestralom ubrano petje škrcadov navdih za delo in ljubezen do življenja. Morda se motim in posamezniki so pač vedno izvzeti, a zdi se, da vsega tega prav med nami etnologi, zapriseženimi preučevalci življenja, ni vedno v izobilju. Zato nam, drage kolegice in kolegi, v tem trenutku in morda preveč naivno, želim malce več strpnosti v medsebojnih odnosih – med nami in med našimi redkimi ustanovami. Želim nam upoštevanja različnosti pogledov in spoštovanja raznovrstnosti delovnih rezultatov; sestopanja s piedestalov vase zaverovane strokovnosti; sposobnosti izražanja veselja ob posameznih, tudi skromnejših delovnih podvigih, ki so vsak na svoj način prispevek k etnologiji, in še kaj bi se našlo – a naj bo dovolj. Posamezniki tkemo preprogo naše vede. Naše niti so raznobavne, a če se tega zavedamo in medsebojne razlike spoštujemo, jih je – pa naj bodo še tako pisane – nedvomno mogoče stkati v ubrano celoto. Naučimo se že vendarle biti skupaj kljub razlikam in še posebej stopiti skupaj, kadar je to za etnologijo pomembno in potrebno.

Zakaj takole pletem besede? Le zavoljo tega, ker kadar morda tega nismo zmogli ali kadar tega ne zmoremo, zunanja podoba naše stroke ni niti privlačna niti prepričljiva. Ob tem se spominjam ne prav redkih, povečini zamolčanih in hudo neprijetnih trenutkov iz časa vodenja Slovenskega etnografskega muzeja, ki je bilo morda v očeh mnogih izmed vas v pretežni meri le menedžerska borba za denar, za novo muzejsko hišo. A v določenih pisarnah Ministrstva za kulturo pa tudi v nekaterih muzejskih krogih sem morala vse prepogosto stati na okopih naše vede; pojasnjevati naše razcepljenosti in braniti etnologijo in etnologe ter z vsem strokovnim erosom in prepričljivimi argumenti vedno znova zagovarjati našo upravičenost do etnološkega muzeja v začrtanem obsegu in sposobnost njegovega snovanja.

In zdaj vam bom povedala zgodbo; priliko o dalmatinski vasi, v kateri zadnjih nekaj let preživljam počitniške dni. Prav majcena je; šteje le rodbine štirih bratov – sinov Filipovega, »od Filipa« Filipa, naseljenih v bregu nad morjem od sredine

19. stoletja, od časa pradeda Filipa – in nekaj njihovih bratrancev. Do dobe turizma so obdelovali nekaj polja in oljčnih nasadov, ovčarili in ribarili; danes še vedno ovčarijo in ribarijo, le na polje so pozabili. A kar je težko razumljivo v tej majhni, ne samo vaški, temveč tudi sorodstveni skupnosti, je njena notranja sprtost. Barba Ante, ta baraba, je barbi Miletu pobral ušate iz vrše, sem zadnjič slišala. In vaški Amerikanki Luce je njen nečak, vaški »šerif« Toni, že več kot pred letom dni samo pobral dolarje, luči pred hišo pa ji še do danes ni postavil, mi je poleti pravila. Pa sestra Šikinega pokojnega moža, njena »zava«, kakšna nesramnica, hoče Šiki vzeti nekaj zemlje, so mi ne dolgo tega pripovedovali med čakanjem na kruh. A če bi – bog ne daj – pod vtisom njihovih opravljanj sama rekla karkoli slabega čez kogarkoli izmed njih, bi v trenutku postali najbolj složna vasica pod jadranskim soncem. Le kaj se mešajo ti tujci, ti nepovabljeni »furešti« v naše zadeve, bi si pridušali; in njihovi medsebojni spori bi začasno potihnilo v prid občutju skupne moči in zavetja v skupnosti.

So nam lahko ti moji Dalmatinci svetál vzgled? Bomo kdaj takole strnili moči – vsaj ob kakem prihodnjem raziskovalnem projektu, če že ne ob ubranem etnološkem študijskem programu?

In kaj v teh dneh mislite o romskem vprašanju, drage kolegice in kolegi? Bi našo skupnost etno-logov lahko ob tem kdo kaj vprašal (pa nas ne)? Bi se moral kdo izmed nas odzvati na aktualno dogajanje? Pred nekaj leti sem v muzeju zasnovala prireditve, posvečene Romom. Naši štirje »Hommagi Svetovnemu dnevu Romov« so bili vsebinsko različni, vendar vedno namenjeni medkulturnemu dialogu, približevanju romske kulturne drugačnosti ne-romskim muzejskim obiskovalcem in osmišljeni na podlagi prepričanja, da spoznano tuje postane manj tuje. A na teh prireditvah, ki so bile kar nekaj let naša programska stalnica, smo se povečini srečevali prepričani s prepričanimi. Ob nam drugačnih ali premalo razumljenih Romih in njim drugačnih nas samih pa se vedno spomnim

še ene zgodbe. Pripovedi iz otroštva mojega moža o Sabriji iz skopskega romskega naselja Šutka. Romkinja Sabrija je prihajala čistit stanovanje, v katerem je v tistih letih prebival z mamo, in prat njuno perilo. Ko jo je klepetavi radovednež enkrat povprašal, zakaj Romi kradejo, mu je Sabrija zelo preprosto in tako resnično odgovorila: »Veš sinko, eni Romi sicer res kradejo, a ne kradejo vsi Romi. Eni med nami čistimo in peremo; eni zbirajo smeti, drugi perje; eni trgujejo s konji, drugi so kovači in spet tretji brusarji ... Vseh vrst nas je in različne poklice opravljamo – prav tako kot vi. In med nami eni res kradejo; a sinko – tudi med vami so taki, ki kradejo ...«

In zdaj, ko je že čas, da končam svoj besedovalski monolog, naj vas le še za hipec popeljem iz sedanosti v preteklost, vam navržem še en spominski okrušek. Ker gre v tretje rado, vam tako povem še eno zgodbo oziroma vam razkrijem spomine moje mame na Matijo Murka. Na našega Murka. Na moža, katerega ime nosijo naše strokovne nagrade, priznanja in listine. V povojnih dveh letih, do informbiroja, sta bila z očetom praška študenta. Kot študentski zakonski par sta v češki prestolnici iskala ustrezno stanovanje in s pomočjo znanke, Murkove odlovele snahe, sta dobila v najem sobico v njegovem petsobnem praškem bivališču. Naš znameniti Matija je bil v tistem času že star in skoraj povsem nemočen. A njegovi negovalka in družabnica sta ga vsak dan posedli za mizo v dnevni sobi, kjer je potem dolgo časa, dokler je zmogel, bral svoje knjige. In takega se mama spominja. Togo sedečega zamišljenega moža, skozi debela očala zazrtega v knjigo, prislonjeno na bralni pult. Le njegovi dolgi suhi prsti so se ob tem občasno premikali in zmogli prav počasi obrniti prebrano stran ...

Etnologinje in etnologi smo strokovni dediči tega moža nezlomljivega duha. Vsem skupaj nam želim, da bi ga bili vredni – našega Matije Murka ...

Datum prejema prispevka v uredništvo: 7. 12. 2006

RAJŽA NA OBALO

Podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za leto 2006 smo združili z rajžo, podobno kot podelitev najvišjih etnoloških priznanj za leto 2003 v Rogaški Slatini. Le da nas je tokrat pot vodila na povsem drug konec Slovenije, torej proti zahodu. Devetega novembra navsezgodaj zjutraj se je skoraj poln avtobus slovenskih etnologov in nekaj naših simpatizerjev odpravil proti morju. Z nami je bila tudi letošnja dobitnica nagrade, ki je pet let svoje poklicne poti kot etnologinja – konservatorka preživela prav na Obali, in sicer na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran. Naključje, da je bila podelitev prav na območju, kjer je nagrajenka opravila nekaj svojih ključnih raziskav, je še dodatno potrdilo pravilnost odločitve, da je vsakoletna slovesnost v drugem slovenskem kraju. Rajžo so še dodatno

popestrili letošnji prejemniki Murkove listine, skrbniki svoje lokalne dediščine, ki radi predstavljajo pustne posebnosti Haloz tudi zunaj domačih krajev.

Pobudnica Murkovanja na Obali je bila predsednica SED Breda Čebulj Sajko, zato je s pomočjo Tanje Roženberger Šega in v sodelovanju s kolegicami in kolegi, zaposlenimi v muzejskih in drugih primorskih kulturnih ustanovah, sama prevzela tudi organizacijsko plat rajže.

Naša prva postaja je bila Mestna galerija Piran, kjer nas je pričakal direktor in kustos Andrej Medved. Popeljal nas je po gostujoči razstavi slik in kipov Joana Mirója in nam povedal tudi nekaj besed o razstavniki politiki galerije, sodelovanju s tujimi galerijami, težavah pri pridobivanju razstav slavnih umetnikov in odnosu Ministrstva za kulturo do njihovega dela.

Zaradi njegove pripovedi je ta po obsegu sicer skromna razstava zažarela v povsem drugem sijaju kot ga verjetno doživi siceršnji obiskovalec, vaje retrospektivnih razstav velikanov umetnosti v tujini. Obisk galerije se je zavlekel čez odmerjeni čas, zato ga je zmanjkalo za posedanje ob kavi na prijetnem novembrskem soncu, saj so nas v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« že pričakovali naši naslednji gostitelji. Muzej skriva svoje dragocenosti v prostorih klasicistične palače Gabrielli, večini obiskovalcev Pirana verjetno bolj znane z zunanje strani, saj se nahaja v neposredni bližini Tartinijevega trga. Direktor muzeja Flavio Bonin nas je v svojem pozdravnem nagovoru seznanil tudi s trenutnimi preureditvenimi posegi v pritličju, kjer bo dobila svoje nove prostore muzejska knjižnica, ki med drugim hrani tudi dragocene knjige iz 16. stoletja, zapuščino piranske Bibliotece civice. Po muzejskih razstavnih prostorih nas je popeljala etnologinja kustosinja Bogdana Marinac. V pritličju smo si z zanimanjem ogledali razstavo o ribištvu, v 1. nadstropju kulturnozgodovinsko postavitev (ladijski modeli patra Gabrijela Gruberja, votivne podobe, ladijske polene – lesene figure, ki so včasih krasile ladijske kljune), najdlje pa smo se zadržali v tretjem nadstropju, kjer je predstavljena zgodovina pomorstva. Razstavo je pripravila kolegica Bogdana, prikazuje pa življenje slovenskih pomorščakov v mornarici Avstro-Ogrske in v poznejši jugoslovanski mornarici. Tudi v muzeju nam je čas spet prehitro tekkel, k zamudi na naši naslednji točki pa je pripomoglo tudi nepredvideno iskanje izolske Mestne knjižnice, skrite med stanovanjskimi bloki v novem delu mesta.

V knjižnici je sledil podoben scenarij kot v muzeju. Najprej nas je pozdravila direktorica Marina Hrs, potem pa nam je kolegica Špela Pahor predstavila posebnost te majhne in prijatne knjižnice. To je zbirka igračk, ki je bila povod našega obiska, saj slovi kot najboljšežnja tovrstna slovenska zbirka. Več o njej in o posameznih razstavljenih igračah sta nam povedala zakonca Janez in Marija Janežič, ki sta se pred leti zapisala zbirateljstvu in mu namenjata večino svojega prostega časa in denarja. Ob ogledu zbirke oziroma razstave se je razvila živahna debata, saj je zbirateljski koncept zasebnika praviloma precej drugačen od bolj ortodoksnih muzejskih zbiralnih politik. Zaradi kresanja mnenj se je čas obiska spet zavlekel in tako smo se brez kosila odpravili proti Kopru.

V Kopru nas je pričakala kustosinja Zvona Ciglič in nas popeljala po etnografski zbirki Pokrajinskega muzeja Koper. Zbirka je postavljena na Gramšijevem trgu v beneško-gotski hiši z nadstropnim pomolom in zato očara že s svojo zunanjo podobo. V notranjosti stavbe pa se obiskovalec preseli v drug svet, saj je tam prikazana materialna kultura Slovenske Istre, Brkinov in Čičarije ter gornjega Krasa od 17. stoletja. Kolegica Zvona je kot dobra poznavalka terena in zlasti kamnoseštva želela z razstavo prikazati vpliv te dejavnosti na oblikovanje kulturne krajine, razstavljeni pa so tudi kamniti predmeti, ki so se uporabljali doma in pri delu. Poseben prostor je namenjen meščanski kuhinji, značilni za mediteransko območje, na notranjem dvorišču pa je še kovaško-kolarsko delavnica. Tudi tu bi se naš obisk zavlekel, če se nam ne bi mudilo na slavnostno podelitev nagrad, ki je bila v eni najlepših koprskih baročnih zgradb, v palači Bergamoni-Tacco, kjer je tudi sedež muzeja. Tam smo se srečali še z drugimi kolegi, podelitvi

Andrej Medved predstavlja razstavo Joana Mirója v Mestni galeriji Piran. Foto: Savo Nedeljko, 9. 11. 2006

Bogdana Marinac predstavlja Pomorski muzej Sergej Mašera Piran. Foto: Savo Nedeljko, 9. 11. 2006

Janez Janežič predstavlja svojo zbirko igračk v Mestni knjižnici Izola. Foto: Savo Nedeljko, 9. 11. 2006

Zvona Ciglič med vodstvom po etnografski zbirki Pokrajinskega muzeja Koper. Foto: Savo Nedeljko, 9. 11. 2006

je prisostvovala tudi direktorica muzeja Tina Novak Pucer, predstavnik občine Koper ter seveda lanskoletna nagrajenka in slavnostna govornica Inja Smedel, pa tudi drugi gostje. Podelitev je suvereno in profesionalno vodila kolegica Alenka Černelič Krošelj, za popestritev in glasbeno spremljavo pa so poskrbeli Šavrinski godci.

Podelitev se je končala v prijetnem vzdušju ob morskih dobrotah in s kozarcem ali dvema belega ali rdečega.

V poznih večernih urah nas je avtobus pripeljal nazaj pred Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Pripravljalni odbor prireditve na čelu z nagrajenko pa je v kavarni SEM še dolgo v naslednji dan proslavljal in hkrati že koval nove društvene načrte ...

Datum prejema prispevka v uredništvo: 2. 2. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

V četrtek, 17. 5. 2007, na predvečer mednarodnega dneva muzealcev, je Slovensko muzejsko društvo v Narodni galeriji podelilo že 35. Valvazorjeve nagrade. Med nagrajenci so bili kar trije z etnološkega področja: Valvazorjevo priznanje je za prvi del stalne razstave Med naravo in kulturo prejel Slovenski etnografski muzej, častni priznanji pa dva naša ljubiteljska zbiralca, in sicer za ureditev »Palčave šiške« v vasi Plešče na Hrvaškem mag. Marko Smole, za ureditev muzejske sobe »Pirčeva barvarna in družina« v hiši na Roženvenskem klancu v Kranju pa gospa Darja Okorn.

Slovensko etnološko društvo in Uredništvo *Glasnika SED* vsem trem nagrajencem iz srca čestitata in jim še naprej želita tako uspešno promocijo etnološke dediščine.

Ga. Darja Okorn sprejema častno Valvazorjevo priznanje za ureditev družinske muzejske zbirke v Kranju.

Foto: Bojan Salaj, 17. 5. 2007, © Narodna galerija

V imenu Slovenskega etnografskega muzeja je Valvazorjevo priznanje prevzela direktorica Bojana Rogelj Škafar.

Foto: Savo Nedeljkov, 17. 5. 2007

Prejemnik častnega Valvazorjevega priznanja za leto 2006 in lastnik »Palčave šiške« na Hrvaškem, mag. Marko Smole.

Foto: Bojan Salaj, 17. 5. 2007, © Narodna galerija

PRISTOPNA IZJAVA

Podpisani/a (ime in priimek) _____ , rojen/a _____ ,
domači naslov _____ , poštna številka _____ kraj _____ ,
telefon _____ , e-mail: _____ ,
zaposlen/a v (delovna organizacija): _____ ali
študent/ka: _____ , letnik: _____ , ali upokojenec (obkroži)
se dne: _____ s to pristopno izjavo včlanjujem v Slovensko etnološko društvo.

Morebitne opombe:

Lastnoročni podpis:

V _____ , dne _____ , 200__.

NAROČILNICA NA REVIZIJO GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Naročam revijo *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*

Letnik: _____

Revijo mi pošljite na naslov: _____

Ime in priimek / ustanova: _____

Naslov: _____

Poštna številka in kraj: _____

Datum: _____

Podpis: _____

PIRČEVA BARVARNA V KRANJU

Muzejska soba o Pirčevi barvarni in družini se nahaja v hiši mojih prednikov.¹ Od prvih desetletij 18. stoletja pa vse do danes je hiša v lasti istega rodu. Njena prostornost po eni, ter spoštljiv odnos prejšnjih generacij do tradicije po drugi strani, sta vzrok, da se je večina zapuščine ohranila vse do danes. Gre za obsežen hišni arhiv: listine – najstarejša je iz leta 1689, se nanašajo na družinske zadeve in razvoj barvarne, zanimivo je tudi družinsko pohištvo. Teh dvesto in več let je bilo za družino in njene člane polno različnih zanimivih sprememb. Zato za uvod kratek sprehod skozi preteklost.

Začeli so kot barvarji. Ta obrt je dajala kruh sedmim generacijam Pircev, od nje je bila odvisna njihova eksistenca. Bila je vedno na prvem mestu. Zato so delavnico samo in postopke barvanja v njej neprestano izpopolnjevali in modernizirali. O tem pričata hišni arhiv in literatura o barvanju. Do leta 1797 so za likanje blaga uporabljali *prešo*, leta 1809 pa prešli na *mongo* – modernejšo likalno napravo – oboje je še ohranjeno, barve pa so naročali predvsem v Nemčiji. Delo so opravljali kakovostno in barvarna je lepo napredovala.

Največji razmah je dosegla v drugi polovici 19. stoletja, ko je njeno vodstvo prevzel moj praded Matej Pirc. Po izobrazbi je bil sicer rudarski inženir, ker pa je imela domača obrt, kot sem že omenila, vedno prednost, je moral po smrti svoje sestre, tedanje lastnice barvarne, svoj poklic opustiti in prevzeti barvarno.

Rudarstvo je študiral na Češkem in že takrat pozorno spremljal gospodarske spremembe po drugih deželah tedanje avstro-ogrske monarhije, svoje poznavanje razmer pa ob prevzemu barvarne koristno uporabil. Obrtno delavnico je začel spreminjati v manufakturo. Da bi imel dovolj platna za svoje potrebe, je začel pospeševati platnarsko obrt. Po vaseh okoli Kranja je najemal kmete – tkalce, ki so zanj v zimskem času tkali platno.² Platno je od njih odkupil, v domači barvarni so ga pobarvali in potiskali,³ nato pa dostavili v trgovino, ki jo je Matej Pirc kot drugo manufakturno trgovino v Kranju odprl leta 1864. Iz nje je romalo blago na vse konce tedanje avstro-ogrske monarhije.⁴

Aktivno se je vključeval tudi v politično in kulturno življenje tedanjega Kranja in se vedno bolj približeval meščanskemu razredu, saj so mu bile blizu njegove takratne ideje: zavzemanje za pravice slovenskega naroda in jezika, samostojnost Slovencev v tedanji Avstro-Ogrski, pospeševanje gospodarstva, zlasti podjetništva. Bil je prvi predsednik Narodne čitalnice. Tej kulturni ustanovi so ostali zvesti ne samo njegovi otroci,

Lastnica muzejske zbirke o Pirčevi barvarni in družini, ga. Darja Okorn, na odprtju zbirke septembra 2006. Fotografija je v zasebni lasti.

PIRČEVA BARVARNA IN DRUŽINA

MONGA - naprava za likanje blaga

Naslovnica zloženke, v kateri so opisani zbirka in njeni ustvarjalci. Fotografija je v zasebni lasti.

¹ Na Vodopivčevi 11 v Kranju.

² O tem priča hišni arhiv: zvezki z imeni in naslovi tkalcev.

³ Iz naše barvarne se je ohranilo okoli 150 modelov za ročno tiskanje. Od leta 1911 večino hrani Narodni muzej v Ljubljani, tri pa so last Gorenjskega muzeja v Kranju. Trenutno so na ogled v moji muzejski sobi.

⁴ Hišni arhiv: poslovne knjige z naslovi naročnikov.

Pogled v muzejsko zbirko na Vodopivčevi 11 v Kranju, september 2006. Fotografija je v zasebni lasti.

Del materialne barvarske dediščine sedmih generacij kranjskih Pircev, september 2006. Fotografija je v zasebni lasti.

pač pa tudi njegovi vnuki.⁵ Bil je tudi kranjski župan. V obeh funkcijah je izkazoval zavezanost svojemu narodu in jeziku ter svojemu mestu. To ljubezen je prenašal na svoje otroke, tako je njegov sin Karl postal ravnatelj prve slovenske realke v Idriji, njegov sin Gustav je bil predsednik Kranjske kmetijske družbe, velik strokovnjak za pospeševanje in modernizacijo kmetijstva in sadjarstva, o čemer je napisal več knjig. Njegov sin Ciril, moj ded, pa je svojo usodo povezal s Kranjem. Za njegov napredek se je zavzemal najprej kot deželni poslanec, med letoma 1921 in 1936 pa kot župan. Podobno kot njegov oče Matej je moral tudi on opustiti študij jusa⁶ na Dunaju in prevzeti barvarno. Nagel razvoj industrije, značilen za ta čas, ga je prepričal, da je doba manufaktur minila. Delo v domači barvarni je počasi opuščal. Med županovanjem je začel ob podpori somišljenikov in skupine ambicioznih mladih slovenskih podjetnikov v Kranj privabljati tekstilno industrijo. Načrt je uspel in Kranj se je med obema vojnoma razvil v drugo največje mesto tekstilne industrije v tedanji Sloveniji.

Bil je aktivni član lokalnih narodnih društev: Narodne čitalnice, Gorenjskega Sokola, Slovenskega planinskega društva, Glasbene šole, Gasilskega društva itd. Kot deželni poslanec je podpiral odprtje železnice Kranj–Tržič, gradnjo novega mostu čez Savo, zlasti pa napeljavo vodovoda za Kranj in okolico.⁷ Kot župan je skrbel za napredek mesta, zlasti je pospeševal tekstilno industrijo, ustanovil tekstilno šolo itd., pa tudi za njegov izgled, za kanalizacijo, tlakovanje ulic in cest, izboljšal je cestno razsvetljavo. Leta 1921 je postal častni meščan mesta Kranj. Za svoje požrtvovalno delo je prejel več odlikovanj; razstavljeni so v muzejski sobi.

Uspešen gospodarski razvoj je ustavila druga svetovna vojna. Po njej pa je družina v tedanjih političnih in kulturnih razmerah delila usodo, značilno za marsikatero napredno in podjetno meščansko družino: politično šikaniranje in nadzor vse do leta 1980, odvzem premoženja in trgovine. Tako odrinjena na rob se je zaprla vase.

Z letom 1990 je začelo oživljati zanimanje za kulturno dediščino. Meščanstvo, vsa povojna leta izpostavljeno preziru in omalovaževanju, je spet začelo pridobivati na veljavi, saj se je izkazalo, da si je že med obema vojnoma prizadevalo uresničiti, kar je moderno danes – samostojno podjetništvo.

Muzeji so začeli pripravljati razstave o dosežkih naših prejšnjih generacij in kustosinje Gorenjskega muzeja so se večkrat oglasile pri meni ter povprašale po tem ali onem predmetu, dokumentu ali fotografiji. Med nami se je začelo plodno sodelovanje, ki traja že kar nekaj let. Z gradivom, ki ga hranim doma, sem sodelovala na več razstavah:

Kranj, 1992: »Podjetni Kranjčani, naši dedje«

Kranj, 1993: »Industrijska dediščina Gorenjske«

Kranj, 1995: »Odkrivajmo svojo deželo – ostanki starih obrti«

Ljubljana (Slovenski etnografski muzej), 2001: »V podobe ujeti indigo«

Kranj, 2003: »Kruh in srce – Družina v Kranju«

Kranj, 2006: »Podjetništvo v Kranju od 1918–1948«

Ob tem sodelovanju se mi je porodila zamisel o muzejski sobi, teme v njej pa sta narekovala domača obrt in razgibano življenje mojih prednikov. V sobi so zajeti:

- barvarna in delo v njej: zlasti *preša* iz leta 1797 in pogonski mehanizem iz leta 1809, modeli za tiskanje blaga, *rošči*, bakrena skleda za drobljenje barve, lončene posode za shranjevanje žveplene kisline;
- povezava barvarne s trgovino;
- kratek prikaz pridelave lanenega platna, ki je bilo za obstoj

⁵ Hišni arhiv: dokumenti in slikovni material, povezan z Narodno čitalnico.

⁶ Jus: pravo.

⁷ Hišni arhiv: dokumenti.

Gorenjske varuhinje etnološke in zgodovinske premične kulturne dediščine (od leve proti desni): Marija Kos (vodja ZAL – enote za Gorenjsko Kranj), mag. Tatjana Dolžan Eržen (Gorenjski muzej), Marjana Žibert (Gorenjski muzej), Monika Rogelj (Gorenjski muzej), Mojca Šifrer Bulovec (Loški muzej Škofja Loka) in mag. Tita Porenta (Tržiški muzej) na odprtju Pirčeve muzejske sobe. Foto: Helena Rant, september 2006

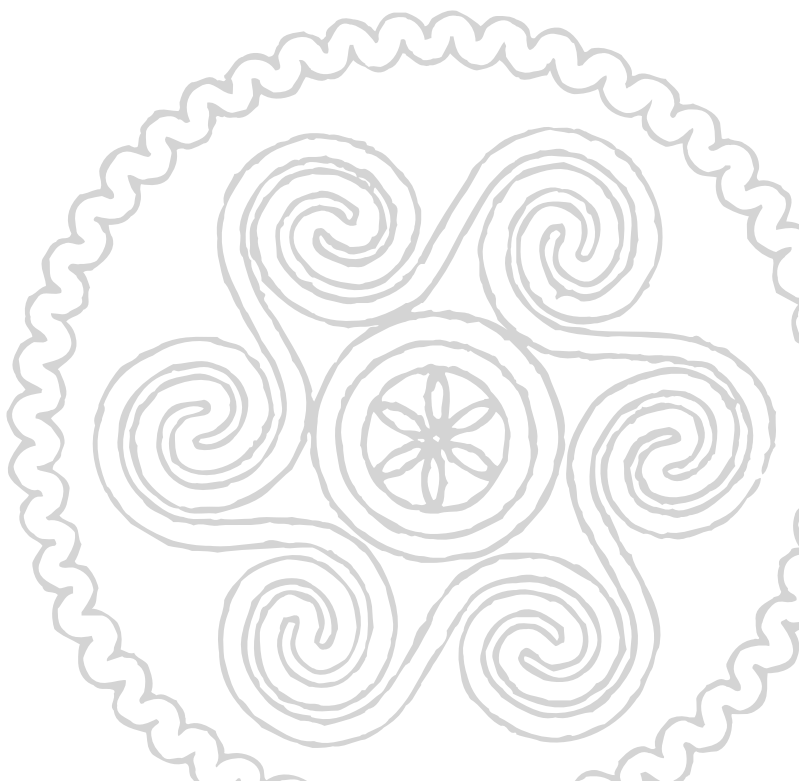
- barvarne in trgovine ključnega pomena;
- predstavitev članov družine Mateja Pirca;
- predstavitev mojega deda Cirila in njegovih zaslug za razvoj Kranja;
- ostanki meščanske oblačilne kulture pretežno iz 30. let 20. stoletja;
- rodbinske listine in dokumenti o razvoju barvarne in trgovine;
- arhivsko gradivo o kulturnem, športnem in gospodarskem razvoju našega mesta med obema vojnama.

Če bi imela na razpolago finančna sredstva, bi na podoben način kot *mongo* uredila in predstavila tudi drugo delavnico, tako imenovani *virštat* – prostor, kjer so se kuhale barve in se je blago v *kipah* barvalo. Prostor je impozanten in bi ga bilo škoda prepustiti propadu. Žal so moja sredstva izčrpana in ker je hiša v zasebni lasti, jo je tudi težko vključiti v razne projekte.

Prostor bi bilo mogoče uporabiti za dodatne dejavnosti: organiziranje delavnic, občasne razstave, za katere imam tudi sama še dovolj gradiva, predvsem listin in dokumentov, ročnih del, krstnih jopic, spodnjega perila, igrač, pahljač, sončnikov, ročnih torbic itd.

Med urejanjem svoje muzejske sobe sem za nasvete in pomoč prosila kar nekaj kustosov iz različnih muzejev in bila prijetno presenečena nad njihovo pripravljenostjo za sodelovanje. Čutila sem, da se zavedajo pomembnosti zasebnih zbirk, saj prav tako kot muzeji skrbijo za čim boljše in čim bolj pestro predstavitev slovenske kulturne dediščine, ki je bila za obstoj našega naroda vedno izjemnega pomena, z vstopom v Evropsko unijo pa se je njeno pomembno poslanstvo samo še povečalo.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 31. 1. 2007

ANTROPOLOGIJA PROSTORA V GLASNIKU 46/3,4 2006 — ANTROPOLOGIZEM IN ETNOLOGIJA

V Glasniku SED 46/3,4 je bilo objavljenih več člankov pod temo Antropologija prostora. Prvega je pod naslovom »Nova paradigma antropologije prostora: prostorjenje in človeška tvornost« napisal dr. Rajko Muršič, sledijo članki Katarine S. Altshul »Diskurzivna praksa interpretiranja narave v nacionalnih parkih ameriškega zahoda kot krajih in prostorih narave«, Dragice Marinič »Mladinski kulturni centri, kje je vaša prihodnost?«, Mihe Kozoroga »Na zadnji poti z Dantejem Alighierijem po Tolminu«, Anje Tkalčič »Hiša kot socialni prostor« in Matene Bassin »Prostor kina«. Skupni naslov napoveduje, da gre za skupinski nastop profesorja in študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so v antropologiji prostora odkrili nekaj tako novega in pomembnega, da si skupaj prizadevajo za njeno uveljavitev.

Vendar pa branje njihovih člankov razodeva, da je vtis, ustvarjen s skupnim naslovom, varljiv. Naslov ustreza le uvodnemu članku dr. Rajka Muršiča, uvrstitev drugih člankov pod to temo pa nima globlje zveze z njihovo vsebino in če jim ne bi skupnega pečata dajal uvodni članek dr. Rajka Muršiča, bi bralec sploh ne mogel zaslutiti, da gre tudi njim za kako novo paradigma. Skupno jim je le to, da tako ali drugače vsi govorijo o prostoru, od potopisnih opažanj do kulturnozgodovinskih povzetkov in terenske raziskave; da citirajo jedro istih naslovov oz. avtorjev, med katerimi so Akhil Gupta, James Ferguson, Pierre Bourdieu, Arjun Appadurai, Michel Foucault, Rajko Muršič, a so sezname literature člankom prilepljeni kot nekakšen obvezni formalni *hommage*, brez vsebinske povezave; da slovenske literature ne navajajo, razen Mihe Kozoroga, ki povzema krajevne dogodke z Dantejevim kipom v Tolminu prav po krajevnih poročilih in odzivih; da sploh ne navajajo slovenske etnološke literature – še Anja Tkalčič, ki se je edina lotila samostojne raziskave in se tudi najbolj ustvarjalno navezuje na literaturo, se slovenski etnološki literaturi popolnoma izogne, čeprav je ravno o temi, ki jo obravnava, napisano marsikaj, kar bi bilo njeni obravnavi le v korist. Ignoriranje slovenske etnologije in avtomatično navezovanje na citate antropoloških avtoritet sta, sodeč po teh člankih, najbolj opazni prvini nove paradigme; (samo)cenzura slovenske etnološke literature ni nič novega, a tukaj deluje prav manifestativno. (Da so ti članki uvrščeni med znanstvene, je absurd.)

Za seznanitev z antropologijo prostora je torej pomemben le članek dr. Rajka Muršiča, v katerem avtor piše o spremembah v antropologiji, ki jih je povzročilo odkritje prostora oz. prelomno delo dveh avtorjev, Akhila Gupte in Jamesa Fergusona. Najprej je izšel njun članek »Beyond Culture; Space, Identity, and the Politics of Difference«, *Cultural Anthropology* 7, 1, 6–23, nato pa sta uredila tudi zbornika *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Berkeley, University of California Press 1997 in *Culture, Power, Place:*

Explorations in Critical Anthropology, Durham, Duke University Press 1997. (Muršič 2006, 49) Dr. Rajko Muršič meni, da gre za epohalni prelom: »Z današnjega vidika kaže, da ne gre le za ključne premike v pojmovanju prostora, ampak za premik v celotni paradigmatiki usmeritvi vede: namesto logocentrizma, ki je dobesedno vsajen v temelje 'zahodne misli', se kažejo alternativni pogledi, ki izpostavljajo dinamiko participativne oziroma telesne, izkustvene tvornosti.« (Muršič 2006, 48) Pravi, da gre za »prelomen preskok v zgodovini antropologije«, saj v devetdesetih letih in na začetku 21. stoletja izide »prava poplava del, ki se tako ali drugače nanašajo na problematiko prostora in dinamike njegovega doživljanja, stvarjanja, spreminjanja in upravljanja.« (Muršič 2006, 49)

V članku si je dr. Rajko Muršič zadal težko nalogo, osvetliti pomen nove paradigme v luči razvoja antropoloških konceptov in avtorjev iz obdobja pred prelomnim odkritjem in po njem. Glede na obseg tega podviga je popolnoma razumljivo, da vseh ni mogel dovolj pozorno obravnavati in je zato članek dokaj zmeden in nejasen. Navdušen nad odkritjem prostora je v prikaz preteklega razvoja strpal razne avtorje, usmeritve, koncepte v poenostavljeno zaporedje, polno nejasnosti. Tako pravi, da sicer ni mogoče trditi »da se družboslovci in humanisti ne bi zavedali pomena prostora pri preučevanju človeškega sveta, toda benigne predstave difuzije kulturnih prvin in sestavin ter v konkretni prostor usmerjeni pogledi funkcionalistov, skupaj z zemljevidi in skicami, s katerimi so se trudili raziskati družbeno strukturo na posamezni lokaciji, niso mogli tekmovali s potencialno veliko bolj plodnimi teoretskimi uvidi, ki so jih že takrat ponujale na primer ekonomska menjava (dar in blago; prim. Mauss 1996), sorodstvo, tehnologija, politika, verske predstave ali znaki nasploh.« (Muršič 2006, 48) Kateri družboslovci in humanisti? So benigne predstave difuzije res tekmovali s plodnimi teoretskimi uvidi? In kaj je bilo z zemljevidi in s skicami, katerimi, kaj je bilo na njih? Henri Lefebvre je bil, pravi dr. Rajko Muršič, »med prvimi, že v zgodnjih sedemdesetih letih, ki je opozoril na večplastni preplet izkustva (prostorska praksa), predstav (reprezentacij prostora) in tvornosti (reprezentacijski prostori), ki nam šele omogoča realnejšo znanstveno konceptualizacijo sodobne in preteklih človeških družb.« (Lefebvre 2005) Nam, komu? Kdo je ta, ki govori v nominativu plurala? Je šlo vse po eni liniji, od logocentrizma na poti k paradigmatškemu prelomu? »V antropologiji,« nadaljuje avtor, »je trajalo še dobro desetletje, da smo se otresli pritiska struktur (Lévi-Strauss 2004), mrež pomena (Geertz 1993), holizma in funkcije (Radcliffe Brown 1994) ter obsedenosti s samorefleksivnostjo.« (Clifford in Marcus 1986) Kdo se je otresel? Zakaj? Je bilo vse to, česar se je otresel, res ovira na poti konceptualizacije prostora? In kaj je nova antropološka paradigma? Dr. Rajko Muršič piše:

»Morda je pre zgodaj govoriti o tem, vendar vse kaže, da smo priče velikega paradigmatnega preloma, ki odvrta pozornost ne le od struktur (naddoločenega reda in danih pomenskih polj) k tvornosti (agenciji), tamveč od usmeritve analitičnega pogleda od statičnega predmeta k dinamičnemu procesu njegovega tvorjenja.« Je pogled od struktur in statike v dinamiko procesa res nekaj tako novega? In ali ni ta dihotomija nekoliko nasilna?

Površnost članka bi bila razumljiva, ko bi jo zakrivila le avtorjeva želja, čim bolj informirati bralca, ki lahko pozneje tudi sam vzame v roke knjige, ki jih avtor navaja, in se o vsem sam bolje pouči. Vendar pa se zdi, da avtorju niti ni šlo za to, da bi podal razvidno in utemeljeno informacijo, ampak veliko bolj za to, da bi z impresivno kompilacijo povečeval antropologijo, ob tem pa omalovažujoče razvrednotil etnologijo. Res je neverjetno, kako teatralično povzdiguje antropološko paradigmo prostora, pri tem pa prezre, zamolči ali maliči etnologijo. Avtor sicer mimogrede omeni etnologijo, kontinentalno etnologijo, etnografijo in narodopisje, a je vse, kar napiše na njihov račun, lažno, neresnično, izkrivljeno. A tudi o tem, kaj je bistveno novega prinesla antropologiji prostora, je iz bombastičnega povečevanja komaj mogoče kaj razbrati.

Dr. Rajko Muršič v članku načinja mnoga vprašanja, ki izzivajo diskusijo; sama želim predvsem izraziti nestrinjanje z njegovim odnosom do etnologije, ki se mi zdi porazen, in se bom v pričujočem odzivu nanj osredotočila (del, ki se tiče antropologije, bom povzela le okvirno); tistemu, ki mi bo očital iztrgane citate, naj vnaprej povem, da tudi v izvirnem članku niso bili v nobenem kontekstu. Končno pa želim spregovoriti še o ideologiji, ki je, po mojem, poglaviti dejavnik izbrisa in prevzema etnologije.

Dr. Rajko Muršič večinoma govori v imenovalniku množine kot v imenu neke brezimne strokovne množice. Etnologiji podtika popolne nesmisle, npr.: »Nobene samoumevnosti ni več v tem, da za izvajanje etnografske raziskave iščemo najbolj nedotaknjena zakotja tega sveta ali da si – doma oziroma na domačem terenu – prizadevamo poiskati zadnje sledove pristnega duha naroda v odročnih vaseh ali zaselkih.« (Muršič 2006, 48) Kdo je ta, o katerem govori v prvi osebi množine? S kom je iskal zakotja in sledove pristnega naroda v njih? Kje pa je danes na Slovenskem (ali na svetu nasploh) zakotje? Od kod je vzel tako za rep privlečeno samoumevnost?

V imenu brezimne množice se sprašuje: »Kaj se je torej zgodilo, da ne moremo več zanemarjati koncepta prostora? Veliko, gotovo pa veliko več, kot so doslej o prostoru povedali tisti, ki so jemali malodane kot naravno danost (npr. v geografiji ali nekaterih difuzionističnih in aplikativnih smereh kontinentalne etnologije, na primer v konservatorstvu).« (Muršič 2006, 49) Skupaj s kom je doslej zanemarjal prostor, da je šele sedaj spoznal, da ga ne more več zanemarjati? Kaj je to, kontinentalna etnologija? Ali obstaja kje kontinentalno etnološko konservatorstvo? Je kontinentalna etnologija jemala prostor kot naravno danost? Kako je le mogla? Je s tem slučajno mislil tudi na etnologijo in konservatorstvo v Sloveniji?¹

V imenu brezimne strokovne množice posvaja pasuse iz del raznih avtorjev, naj se nanašajo na etnografijo ali etnologijo. »Sledila je poplava refleksivnih pripovedi, ki so več govorile o etnografskem junaku (tako kot so že desetletje in pol pred tem poimenovali Clauda Lévi-Straussa ([Hayes in Hayes 1979]; kritično pa je to etnografocentričnost ali etnografski narcizem pretresel Clifford Geertz [1988]), kot o objektih etnografskih pripovedi, ki so jih tako ali tako potiskali v druge čase, izvajajoč raziskave v drugih krajih (gl. Fabian 1983; kako značilno o njem molčijo avtorji zbornika o pisanju kultur!).« In dalje: »Vsekakor je od vsakega avtorja ali avtorice posebej odvisno, kako se bo udinjal ali udinjala ideologijam in hegemonijam, toda ozaveščanje dejstva, da ne bo relevantne in verificirane pripovedi, ki ne bo postavljena v neki konkretni prostor, je bilo tako ali drugače samoumevno pričakovanje, saj konec koncev etnologi pri predstavitvah in posredovanjih naših etnografskih izkušenj pišemo – in pri teh opisih se v vsakem primeru nanašamo na izkušnjo konkretnega prostora.« (Muršič 2006, 49) Kakšno zvezo imajo, konkretno, refleksivne pripovedi o etnografskem junaku ali Geertzova etnografocentričnost s konkretnim kontekstom? Ali etnografske izkušnje zunaj antropološke sploh ni?

Očitno je avtor sam pripravljen udinjati se vsaki ideologiji, ki potiska etnologijo v nek popolnoma podrejeni kontekst, in ki z razvojem etnologije pri nas sploh nima zveze: »Čeprav si ni mogoče zamisliti etnografskega pričevanja brez omembe ali opisa kraja etnografske izkušnje, se je antropologija pokrajine oz. krajine (*anthropology of landscape*) razvila šele v zadnjih dveh desetletjih.« (Muršič 2006, 50) Kaj pa etnologija? Je etnološko pojmovanje prostora, skupaj z dosežki v raziskavah, vrednotenju in varovanju, popoln nič samo zato, ker ni zavito v modno dikcijo?

Ker govori o prostoru, se dr. Rajko Muršič težko izogne kakršni koli omembi etnologije v zvezi s kartografijo, a jo tudi v tem prikaže popolnoma potrjeno: »Na začetku 21. stoletja torej pojmujejo prostor povsem drugače, kot so ga pojmovali difuzionisti, funkcionalisti, historicisti in drugi. Skozi celoten razvoj kontinentalne etnologije je bil prostor njena izjemno pomembna analitična komponenta. Novak je vedno poudarjal prostorsko komponento analize ljudske kulture (glej npr. Novak 1956, 1958, 1960), kljub temu pa na Slovenskem nismo razvili takšne etnološke kartografije, kot so jo denimo gojili pod Brataničem na Hrvaškem.« (Muršič 2006, 50) Zemljevidi in skice? Kdo, kje, kdaj? Kontinentalni etnolog Novak? In zakaj je Novakovo upoštevanje prostora v nasprotju s tem, da »nismo razvili kartografije«?² Omenjanje Novaka v tej zvezi

ka ter drugih raziskovalcev in strokovnjakov s področja humanistike in kulturne dediščine«. (gl. Slovenski muzejski portal, Dogodkovnik, 3. 4. 2006) Zbornika brez sodelovanja etnologov in etnologov konservatorjev sploh ne bi imela česa objaviti. Je torej za OEiKA tudi slovenska etnologija sprejemljiva, če se da z njeno pomočjo postavljati in uveljaviti?

² Etnološki atlas Jugoslavije je spodbudilo Etnološko društvo Jugoslavije, organizacijo je vodila Komisija za Etnološki atlas Jugoslavije, v njej pa so sodelovali Boris Orel, Vilko Novak in Duša Krnel-Umek. Skratka, šlo je za skupni projekt in delo, ki ga ni mogoče kar tako na hitro vreči v nič, čeprav je res, da so kartografijo bolj razvijali v Zagrebu, kjer je Branimir Bratanić ustanovil Center

¹ Mimogrede – zbornika *Dediščina v obeh znanosti in Dediščina v obeh stroke*, ki ju je izdal OEiKA l. 2005, sta bila promovirana »kot plod dolgoletnega raziskovalnega dela sodelavk in sodelavcev oddel-

je ponižujoče, kaže pa na oddelčno prakso, da lahko za samopromocijo oddelka še kdaj prav pridejo stare avtoritete in se jim zato ne kaže popolnoma odpovedati.

Muršič spregovori tudi o svojem odkrivanju antropologije prostora: »Sam sem postal pozoren na antropologijo prostora šele takrat, ko sem ugotovil, da mi starejše konceptualizacije prostora v vedi niso omogočile dovolj učinkovitega in prepričljivega razpravljanja o načinih prisvajanja in uporabe prostorov na Tratah. (glej Muršič 2000, 489–509) Starejše paradigme difuzionizma, funkcionalizma in historicizma so lahko ponudile le segmente razlag. Še manj so bili uporabni pristopi nekakšnega etnološkega oz. narodopisnega pozitivizma (ali realizma), ki so ga gojili – ali ga še vedno gojijo – etnologi oziroma narodopisci Srednje in Vzhodne Evrope. Zanje je (bil) prostor samoumevna danost, v kateri se nahaja predvsem nepremična gmotna ljudska kultura. Če pa so že razmišljali v bolj primerjalnih ali splošnih okvirih, so se zadovoljili s kartografijo in z ustaljenimi geografskimi koncepti. Takoj ko pa smo soočeni s fluidnimi pojavi moderne, globalnimi tokovi, navidezno resničnostjo, vsakdanjimi strukturami moči in oblasti, telesi in vzajemnimi praksami v nepovezanih mrežah sodobnih medijskih komunikacij, državami, transnacionalnimi povezavami in skupnostmi, kibernetскими svetovi in vseprisotnimi igrami, umeščenimi v izkustveno in navidezno vsakdanjost, se moramo seznaniti z abecedo in besednjakom, ki nam šele omogoča prepoznavanje in utemeljeno analizo teh in takšnih pojavov.« (Muršič 2006, 50) Ali v tem klobčiču izmišljotin sploh kaj drži? Ni tole v zvezi z narodopisci Srednje in Vzhodne Evrope škandalozno, rasistično potvarjanje?

Njegove pikrosti zvenijo nestrpno, neracionalno. Tako pravi: »Toda preden se posvetimo nekaterim najuporabnejšim konceptom teoretskega diskurza o prostoru, se moram dotakniti še nekaterih drugih konceptov in premikov, ki so zaznamovali teoretski diskurz v kulturni / socialni antropologiji oz. etnologiji zadnjih treh ali štirih desetletij, ki smo jih na Slovenskem (čast izjemam!) več ali manj uspešno prespali v avtističnem dogmatskem drevežu.« (Muršič 2006, 50) Halo? Kdo je izjema, ki ni dremala?

Etnografija obstaja le v pojmovnem obzorju antropologov, če se le da, ameriških. »Antropologi so od Geertzovega interpretativnega programa dalje, še posebej pa od kritike pozicije etnografa / etnografinje na terenu (Marcus in Fischer 1986) in njegovega / njenega zapisanega ter natisnjenega pričevanja oz. pripovedovanja (Clifford in Marcus 1986) razpravljali predvsem o narativnih razsežnostih antropološkega raziskovalnega dela in o samem raziskovalcu (na kar se je z uničujočo kritiko odzval Clifford Geertz). Neskončne razprave o pisanju etnografskih pričevanj, o dialoški, intertekstualnosti itd. so komaj prikrivale egocentričnost samozaljubljenih razpravljalcev. Od Marcusovih in Fischerjevih opozoril o etnografski odgovornosti ni ostalo prav veliko (prim. Marcus 1998, 1999).« (Muršič 2006, 50) »Če torej razmišljamo o prostoru, dajemo prednost procesu njegove družbene konstrukcije, dejavnemu prostorjenju (angl. *spatialization*; prim. van Loon

2002, ki piše o 'družbenem prostorjenju' v vsakdanjem življenju), ne pa samemu prostoru in njegovim konkretizacijam ([po]krajina, območje, kraj, mesto, nahajališče, lokacija).« (Muršič 2006, 51)

Teatraličnost besedila doseže vrhunec v zvezi s kritiko »logofilije, pozornosti, ki jo posvečamo govoru, njegovim temeljem in derivatom« ... »Joost Van Loon je uporabil hudomušno primero z govorom obsedenih: demoni, ki nas obsedajo, so tisti, ki govorijo skozi nas, pa naj bodo to etnografska pričevanja, znanstvene analize ali javno govorenje« ... »Razpravljanje o pisanju etnografij je mogoče premisliti tudi v luči zgoraj omenjenega govora 'demonov', ki obsedajo nedolžne, praviloma nedoletne žrtve: kdo piše etnografije – mi ali hudič v nas? Van Loon pravi, da potrebujemo eksorcizem: za objektivnost v našem znanstvenem diskurzu se je treba znebiti hudičev!« Se naj kar sprijaznimo z diktaturo, ki se poslužuje, za svojo prevlado, celo demonizacije?

V sklepnem delu članka pa Muršič zapiše, spet v brezimnem imenovalniku: »Vsakdanje življenje skušamo razumeti tako, da izhajamo iz opazovanja in razumevanja nosilca / nosilke ter nosilcev in nosilk izkušnje vsakdanjega življenja na podlagi našega neposrednega sodelovanja z njim / njo in njimi, to je oseb, ki pač živijo svoje vsakdanje življenje. Mi smo instrument opazovanja v danem prostoru in času, torej prakticiramo etnografijo z vsemi svojimi čuti.« (Muršič 2006, 52) Če je to nova paradigma, sta izbris in prevzem etnologije zaključena.

Ob koncu naj dodam še to, da se mi zdi, da je sedaj, po petnajstih letih, odkar se je Oddelek za etnologijo na FF preimenoval v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, postalo jasno, da v takratnih in poznejših razpravah in razhajanjih v bistvu ni šlo in ne gre za nasprotje med etnologijo in antropologijo, kakor se je dozdevalo ali se komu še vedno dozdeva. Izbris etnologije ni in ne more biti v interesu nobene resne antropologije. Gre bolj za ideologijo, ki je na Slovenskem tako prepoznavna, da si zasluži ime – po mojem bi ji lahko rekli antropologizem. Njeni pripadniki so do antropologije popolnoma nekritični, do etnologije zaničevalni. Sklicujejo se na antropologijo, ki je bliže centrom globalne moči kot etnologija, argumentacijo gradijo na kompilaciji antropoloških avtoritet. Videz teoretičnosti ustvarjajo z brbotanjem citatov in vedno istimi očitki etnologiji, da je nacionalistična in da nima teorije. Relevantna etnološka vprašanja o pojavih, spremembah, razvoju in strukturi načina življenja in kulture prebivalcev Slovenije in sosednjih držav, kjer živi slovenska manjšina, nadomeščajo z modnimi antropološkimi, najraje ameriški temi. Antropologizem deluje globalizatorsko.

Ko se je antropologizem zasedel na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, je o tem tekla burna razprava. (Kremenšek 1993, 1994; Muršič 1994; Vrečer 1994) Naj povem, da se mi preimenovanje ni zdelo smiselno, kajti tudi prejšnji študijski program je vzpodbujal k širjenju metodološkega in teoretičnega obzorja s spoznavanjem kulturne in socialne antropologije. Prevladalo je prepričanje zagovornikov sprememb in verjamem, da so nekateri res pričakovali, da bodo prinesle širino in poglobljenost. Vmesni razvoj poznamo, strokovna razprava ga ni dovolj spremljala. Sodeč po članku dr. Rajka Muršiča je rezultat za etnologijo porazen.

Da pa bi slučajno kdo ne dobil vtisa, da nasproti Muršičevemu

za etnološki atlas Jugoslavije in kjer se je gradivo tudi zbiralo in obdelovalo (danes zanj skrbi Etnološki zavod pri FF v Zagrebu). (glej Ramšak, Slavec Gradišnik 2004, 123 in Ramšak 2004, 228)

poveličevanju antropologije idealiziram etnologijo, naj posebej podčrtam, da sploh ne gre za to. Etnologije ne idealiziram, zavedam se njenih pomanjkljivosti, vendar pa sem prepričana, da jo je treba braniti. Je humanistična veda, usmerjena historično in interdisciplinarno, ki dela to, česar ne dela nobena druga veda. Zavedam se, da mi bo kdo lahko oponesel, zakaj natančneje ne povem, kaj je etnologija konkretno naredila v zvezi s prostorom. Vendar te naloge tu ne morem izpolniti, ker je absurdna – naj začnem s pojasnjevanjem, da je prostor v etnologiji razumljen kot preplet naravnih in kulturnih dejavnikov, ki ga etnologi raziskujejo z vidikov krajine, poselitve, naselij in stavbarstva, sorodstva in sosedstva, prometa, migracij in komunikacij? Kako naj navedem vse etnološke članke, razprave, knjige, razstave, konservatorske elaborate, ki obravnavajo ta vprašanja in pojave? Bi morala v obrambo etnologije povedati vse od začetka ali po abecedi od Alpes Orientales naprej? Sodeč po Muršičevem članku vse to delo ni omembe vredno, in to se mi zdi, preprosto, velika škoda. Kot da bi se zgledovali po Butalcih, ki so bili vsi zadovoljni, da so razširili cerkev, v resnici pa jim je tat pobral suknje in jo z njimi pobrisal čez hrib. (Milčinski 1983)

Literatura:

KREMENŠEK, Slavko 1993: Razhajanja. *Glasnik SED* let. 33, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2–8.

KREMENŠEK, Slavko 1994: Nazaj k narodopisju? *Glasnik SED* let. 34, št. 1–2. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2–9.

MILČINSKI, Fran 1983: Kako so Butalci širili cerkev. V: *Butalci*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 27–29.

MURŠIČ, Rajko 1994: O razmerju med etnologijo in kulturno antropologijo ter predvsem o teoriji v etnologiji. *Glasnik SED* let. 34, št. 1–2. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 10–16.

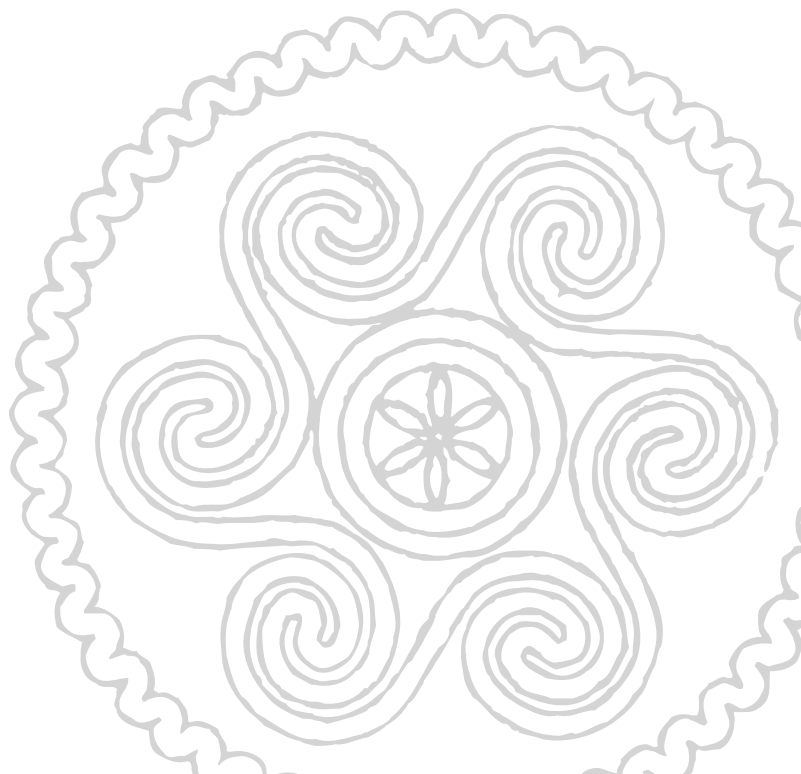
MURŠIČ, Rajko 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik SED* let. 46, št. 3, 4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 48–54.

RAMŠAK, Mojca, Ingrid **SLAVEC GRADIŠNIK** 2004: Etnološki atlas Jugoslavije. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 123.

RAMŠAK, Mojca 2004: Komisija za etnološki atlas Jugoslavije. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 228.

VREČER, Natalija 1994: Etnološki versus antropološki pristop. *Glasnik SED* let. 34, št. 1–2, Ljubljana: Slovensko etnološko društvo: 17–20.

Datum prejema prispevka v uredništvo: 28. 2. 2007

Drugi članki ali sestavki / 1.25

**ETNOLOGIJA
IN
REGIJE**

**LJUBLJANA – MESTO
MEDKULTURNEGA DIALOGA**

strokovni posvet

Atrij ZRC SAZU

Ljubljana, 3. in 4. december 2007

Organizator:

SLOVENSKO *é*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *é*thnological SOCIETY

Spoštovani,

Slovensko etnološko društvo (SED) od leta 1975 združuje strokovnjake s področja etnologije in sorodnih ved ter zanje zavzete posameznike in posameznice. Organizirano je v več delovnih skupin in izdaja strokovno glasilo *Glasnik SED* ter etnološke monografije. Vanj se vključuje tudi vse več ljubiteljev etnologije, ki po izobrazbi niso etnologi, vendar pa z zbiranjem in varovanjem etnološkega gradiva skrbijo za ohranjanje etnoloških spomenikov in kulturnega okolja, v katerem se ti nahajajo.

Željo po sodelovanju ljubiteljev etnologije in strokovnjakov so večkrat izrazili tudi lastniki zbirk, ki so že bili vključeni v projekt Evidentiranje oz. terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki niso v lasti javnih zavodov na področju premične kulturne dediščine, ki ga je v letih 2004–2005 organiziralo SED v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem in drugimi regionalnimi, specialnimi in medobčinskimi muzeji.

Delovna skupina za ljubitelje etnologije pri SED je bila ustanovljena na zadnjem občnem zboru SED v Celju. Sekcija v svojem programu za obdobje 2007–2009 načrtuje vzpostavitev medsebojne formalne in neformalne izmenjave informacij, znanj in diskusij o težavah, s katerimi se srečujejo predvsem zbiratelji in pristojni muzeji. Naši cilji naj bi bili predvsem: spoznavati težave lastnikov zasebnih zbirk, omogočati posredovanje strokovnih informacij širšemu krogu članov, popularizirati ljubiteljsko delo na področju etnologije in skrbeti za medsebojno izmenjavo dobre prakse, s čimer bi pomagali pri iskanju rešitev za ohranitev in razvoj zasebnih zbirk.

Vljudno vas vabimo, da se nam pridružite v novoustanovljeni skupini. Ugodnosti članstva v delovni skupini ljubiteljev obsegajo:

- člansko kartico z žigom PRESSE, ki omogoča brezplačen vstop v večino javnih muzejev in galerij po Sloveniji in Evropi;
- brezplačno prejetje *Glasnika SED* in možnost obiska etnoloških večerov;
- možnost sodelovanja na strokovnih srečanjih in ekskurzijah – rajžah;
- obveščanje o dogajanjih z vseh etnoloških področij.

Članom delovne skupine za ljubitelje pa nameravamo omogočiti vsaj še:

- možnost aktivnega sodelovanja v programih in pri delu skupine;
- posebno rubriko v *Glasniku SED*, ki bo posvečena zasebnim zbirateljem;
- redna srečanja skupine in ekskurzije po zbirkah v Sloveniji in sosedstvu;
- strokovno izobraževanje in delavnice po različnih slovenskih regijah.

Celoletna članarina za ljubitelje etnologije – člane delovne skupine je 20 EUR, za druge člane pa 30 EUR.

Za včlanitev v SED izpolnite priloženo prijavnico in jo pošljite na sedež društva: **Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Delovna skupina za ljubitelje etnologije.**

Prisrčno vabljeni! Z veseljem pričakujemo vašo prijavo in se veselimo sodelovanja!

Vodja delovne skupine za ljubitelje: mag. Marko Smole

Vodja projekta Evidentiranje zasebnih zbirk: mag. Tita Porenta, prof. zgod. in univ. dipl. etnol.

Predsednica SED: Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2006

Na podlagi Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine (objavljenega v *Glasniku SED* 44(1), 2004 in na spletnih straneh SED), Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Prosimo, da pri predlogih upoštevate 3. člen Pravilnika, ki določa dosežke, za katere se podeljujejo Murkova nagrada, priznanje in listina:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanove;
- znanstveni in strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- znanstveni in strokovni dosežki na področju etnološke vede na Slovenskem (ali o Sloveniji) v preteklem letu 2006;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, večletna prizadevanja ali enkratni dosežki, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje.

Skladno z 8. členom Pravilnika lahko kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani SED, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in iz tujine, lahko pa tudi Komisija oziroma njeni člani.

Predloge s priloženimi podatki o kandidatkah in kandidatih, z vsebinsko (in bibliografsko) utemeljitvijo bo pregledala in ocenila Komisija za Murkova priznanja in na svečanosti podelila eno Murkovo nagrado, eno ali več Murkovih priznanj in eno Murkovo listino.

Prosimo, da podpisane predloge pošljete **do 20. septembra 2007** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metlkova 2
1000 Ljubljana

*Maša Marty**page 8****FROM THE AURAL TO THE VISUAL***

Folk music collecting began with the romantic quest for a natural, beautiful, and pure world. The enthusiasts of that time were united by the view that simple people have just as much right to their own place in history. This required that folk music be represented in written form. Comparative musicology arose out of an interest in a different kind of music in the last quarter of the 19th century. In order to facilitate the transmission of folk music researchers started to transcribe it, which gave birth to a new discipline, comparative musicology. Music and musical life, which until that time had been private and personal, became public. Collectors and researchers of folk music adopted it and presented it to the world in a new form. A new era had begun in the understanding of folk music, and with its promotion, the purpose and effect that it had had before it started to be transcribed on paper also began to change.

Over the past century, the significance and role of transcription have developed and changed, so have its styles and methods. In line with the cultural and social contexts in which ethnomusicology developed, this progress varied from country to country. The history and the development of the methodology, theory, and practice of transcription are diverse. They had introduced a number of solutions, some of which had applicative value while others were mainly theoretical. The issues of why, when, and how to transcribe a song have been examined by musicologists since the very first recordings that helped create this discipline.

Initially pursuing their own methods and theories about »the other« music and using the concept of harmonic universalism, researchers transcribed various types of music with the same western European notation. The separation between prescriptive and descriptive transcription became noticeable in the 1950s. Its result was the melograph, alternative transcriptions, and alternatives to traditional notation. Gradually it became obvious that it made more sense to present musical concepts essential to the culture and music rather than transcribing all objective characteristics of the way the music sounded. The primary aim of this discipline is analytical presentation of a musical work by way of noting down its melodic profiles as had been perceived by the transcriber.

Transcription and analysis developed in close connection with the development of audio and video technology. There is a continued discussion on how to achieve a complete transcription that would be not only precise and professional, but also understandable – especially today, when transcription, together with new research methods, faces a crisis with regard to renewed questions about its meaning, importance, reality, and utility.

So far, nobody in Slovenia has dealt in depth with transcription as an element of ethnomusicology and with its methodology, history, and general issues. In Slovenia, aspirations for collecting and publishing folk songs in songbooks and various studies never cease. The interweaving of folk music and its motifs into art music and other musical genres remains a stan-

dard musical practice. However, a written source, that is transcription, is necessary for the reconstruction of music and for its performance so that new performers and arrangers of folk music can make use of the material. Because of this, transcription remains essential to this process. Its other significance is its applicability in ethnomusicology: here transcription has the status of an independent text that reveals the facts a researcher wished to emphasize.

Transcription thus remains a practice of both folk song collectors as well as ethnomusicologists. Both basic purposes of transcription remain essential: its research characteristics intended for scholarly analysis and presentation of music material, and its public significance utilized by performers who use transcription to complete the circle between the visual and the aural.

*Mojca Tercelj Otorepec**page 15****UNDERSTANDING HERITAGE. PUBLIC INTEREST IN THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AND OF PUBLICLY OWNED AND PRIVATE MONUMENTS – CONSERVATOR'S VIEW***

Discussed are theoretical and practical aspects of cultural heritage protection, especially public interest in the protection of cultural heritage and of publicly and privately owned monuments. Cultural monuments that have been declared public property are owned by the state or a local community. The article analyzes the relationship between both kinds of property in relation to current legislation on cultural monument protection. One of the most pertinent issues is how monument protection status is perceived by owners of immovable cultural heritage. Their understanding of this concept of ownership is not always clear nor is it always acceptable for them.

Cultural monuments that have been given the status of public property are far less controversial as those in private ownership. Although private property, whether tangible or intangible, is by definition untouchable it becomes an object of public interest once it has been declared a cultural monument and registered in the official register of cultural heritage through acts of proclamation of a cultural monument of state or local importance and of public interest.

Other categories discussed in this article are the following: public institutions competent for immovable heritage protection – institutes for the protection of cultural heritage, legislation, protection of secular architectural heritage and of other types of heritage, ethnologist – conservator, local and state interests, civil initiatives that have become active during recent years and have been successfully participating in issues on protection, conservation, and development.

Ethnologist – conservator perceives immovable cultural heritage as profoundly rooted in the past while its conservation,

protection, and restoration all take place in the present. This concept triggers a number of dilemmas and potential problems. Through years, architectural heritage and cultural monuments may change, become renovated, or acquire a completely different purpose. Equipped with expert knowledge and acting in accord with legislation, ethnologists – conservators are public servants who must firstly pay regard to the past and take into account the life style of previous owners of this heritage. A good example is a farmhouse that has been officially registered as cultural heritage, but is situated in a village in which nobody farms any more. Its original purpose can therefore no longer be preserved, except as a museum presentation. Architectural heritage, a group of buildings, or an entire site, are thus actual relics that speak about material, social, and spiritual cultures of the past. Developmental processes, innumerable renovations, and especially new houses that have replaced old ones and are better suited to modern living standards, have completely interrupted the so-called sustainable development. Protection and renovation of this type of heritage entail its preservation or at least a record of its past development and its important details; its purpose, however, changes according to new demands. At this point changes also the past, with the present created anew. The problems that might arise from this situation concern several issues: How do heritage owners understand and value this heritage? What would they like to do with it? What are their pecuniary circumstances? Do they possess adequate knowledge about possible identities of a given region? It is my belief that the last issue has become the most relevant task of ethnologists – conservators.

Let us now briefly consider another type of cultural heritage, that of sacral immovable heritage. Since it has been proclaimed public property and its purpose has always been the same, its conservation does not present a problem. However, the preservation of secular architectural heritage or of an entire site, a cultural landscape, is paved with many difficulties. A cultural landscape is namely a result of many past lifestyles, of many different dwelling cultures of people who in the course of decades created their own unique way of life and buildings in which they led their lives. Present lifestyles are no longer in harmony with these dwellings and sites of the past. Cultural and social changes brought about new kinds of heritage and new spatial identities.

Legislation that is currently in force does not allow for these many changes. The task of protection and preservation of cultural heritage has been assigned to heritage owners. Yet evaluation and classification of cultural heritage, decisions about which objects should be declared cultural heritage and which not, or which heritage is more important to the community, is the duty of institutes for the protection of cultural heritage. According to legislation, its owners are entitled only to free expert advice on legislation, on necessary procedures, and on how to deal with their cultural heritage. If necessary conservation measures or the costly upkeep of this type of heritage exceeds average maintenance cost the state or local communities **may** (author's note) provide a subsidy for this purpose. In practice, this denotes that owners are solely responsible for the upkeep of their property that has the status of cultural heritage. Neither the local community nor the state is prepared to invest public funds for private undertakings.

Discussed are some other possibilities and procedures that had been practiced by the original institute for the protection of cultural heritage many years ago. Apart from conservators, the institute had its own project team whose task was to prepare conservation projects; this would be absolutely necessary today as well.

Mojca Ramšak

page 20

IS FIELDWORK RESEARCH ON THE INTERNET POSSIBLE? EPISTEMOLOGICAL MUSINGS ON INTERNET ETHNOLOGY

The principal proposition with regard to research of virtual communities is that the ethnologist is able to observe and study virtual communities and everyday life of people creating them just as effectively as traditional ones. Provided that characteristics and peculiarities of the World Wide Web are taken into consideration the objectivity and reliability of procedures employed in this research are equally effective. The internet is commonly used to recruit respondents or simply to collect data. Its users most often seek data in library and magazine databases and from internet links with similar content. While some links are accessible to all, others require payment or membership dues. As a rule, though not without exceptions, payable data is more reliable. In comparison to traditional techniques, collection of data on the internet is much faster, as is their procession. Nevertheless, a careful consideration of the target population, which calls for a certain degree of assumption, is required for this type of research. But since there are still many researchers who do not use the internet, or do not depend on it, traditional ethnological methods shall certainly not disappear into oblivion.

Much as the dilemmas in classical ethnological research, ethical issues arise in internet ethnology as well. The former entail the question of possible benefits of ethnological research for participating parties, the right to be informed, data protection, protection of personal dignity, trust, anonymity of informants, and the implications that may be harmful for them. When practicing internet ethnology, the emphasis is on voluntary consent of all participants and on data confidentiality.

Jaka Repič

page 29

THE ROLE OF INFORMAL ECONOMY IN MIGRATION PROCESSES IN SPAIN

There have been marked changes in the population structure of Spain during the last two decades, and, as a result, a gradual formation of a wholly new economic and social class, that of economic immigrants. Purely as a provocation, let us term

them »the servants of slaves«. Their situation is a complex one for their migrations are directly dependent upon social, political, and economic factors as well as immigration and citizen politics. Spain is a country in which the differences between European and African immigrants, be it their border crossing, integration, or social status, are substantial. Despite the fact that both groups of immigrants may often live in the same locale, they occupy structurally different spaces, which is especially evident along the coast of southern Spain. While African immigrants represent the driving force of local informal economy there well-situated European tourists denote a source of funds for formal economy, especially tourism. The first group largely consists of illegal immigrants; members of the second one, on the other hand, are hardly perceived as immigrants, but rather as welcome tourists. The basic causes for this differentiation are European and migrational politics that determines different legal statuses and culturalism, which represents a continuation of nationalism and even concealed racism. The most essential difference between immigration in northern Europe and that of southern Europe is the illegal status of immigrants in southern European regions. It is the result of European migrational and border strategies on the one hand and the attraction of informal economy that supports and needs immigrant labor (Baldwin-Edwards 1999: 3) on the other. In the mid-1980's, African migrants bound for France started to stop in southern Spain where they were able to obtain work in the swiftly developing agricultural sectors. The so-called »Almerian model« of agriculture, developed by the impoverished locals from the seaport of Almeria who started to construct the first hotbeds, the *invernaderos*, that enabled produce growing throughout the year, is based on the employment of poorly-paid immigrants; it represents the major factor in the rapid development of the entire economy of this region. Creating a veritable sea of plastic, thousands of hotbeds have been constructed throughout the south of Spain. The ensuing economic growth of the region created employment possibilities for large quantities of immigrants; yet they have remained on the brink of society. Although their illegal status and the informal economy that went hand in hand with it had been desired and encouraged for a number of years, they also gave birth to a number of problems such as increasing xenophobia, discrimination, and violence. Among other things, official responses of the government to these challenges indicate that the process of immigration is a complex one and is closely intertwined with the interest of the capital, thus producing the circumstances that impede integration of these immigrants and foster inequality.

Teja Močnik

page 36

THE IMAGE OF AMERICA CREATED IN SLOVENE LITERARY WORKS

Literature presents an excellent documentary source for anthropologists who are able to interpret the data and imagery it contains. Literature informs, creates, and conveys images

about different periods, places, and people. Since both anthropology and literature deal with stories there is a common ground between the two disciplines. However, there are also differences. Since it creates fiction while anthropology must faithfully follow the data obtained in the field, literature is allowed a much larger maneuvering space. As far as narration goes, their common characteristic is that they both freeze whatever is taking place at a particular moment. This may trigger a number of stereotyped notions, for the strainer represented by a written record can create for a reader a different image from the one experienced by either an anthropologist or a writer »doing fieldwork«. The manner in which the writer shall bring the reader closer to the »field« depends upon a number of things, of which his or her penmanship skill is one.

In contrast to anthropology, which is targeted toward a rather limited circle of – mostly scholarly – readers, literature as a creator of notions about others plays an important role in our lives. A part of the mass media, it creates and furthers certain typifications of others.

This study focuses on different notions about America created in Slovene literature. Examined are five literary works that, although very different in genre, content, and time reference, all deal with America, either through travel or immigration.

In spite of their differences, the manner in which these five works perceive America and its – mostly indigenous – peoples share many similarities. Although literary creations and as such regarded as fiction, they clearly reflect personal views of their authors. No writing, whatever its genre, cannot deny subjective nor objective notions arising from the milieu in which its author creates. Literature does not reflect only aesthetical concepts, but political and cultural as well, and it aptly reflects the period in which it originates. The five literary creations are therefore a relevant example of how notions about America, perceived in Slovene society, have been changing through time.

Louis Adamic, who perceives America as a new world offering to its European arrivals an abundance of opportunities for the creation of a new and better civilization than the one in the old country, is much more interested in European newcomers than in Native Americans. Bergles and Rode, however, who represent the second generation of Slovene immigrant authors, already examine the differences between America and their considerably romanticized homeland. Slovenia, its land, and its culture, are perceived with a great deal of sentimentality and nostalgia. This idealization, however, is but a construct of two authors living far from their native country and is not based on reality.

The modernistic turnabout in the works of Jančar and Šteger, contemporary Slovene authors, already reflects a critical and complex perception of the process of colonization. Although America is depicted much more subtly, cautiously, and with a critical eye, the two authors still do not seem to be aware of the process of the renaissance of Native Americans. Particularly Šteger often succumbs to the pitfall of negative stereotyped notions of his own western milieu.

While the stereotype of Native Americans as less developed inhabitants of America and inferior to Europeans slowly fades certain terms, stemming from the period of colonization and

not used by Native Americans, for instance the term Indians, still remain.

The study shows that (especially) contemporary authors have largely been capable of putting some distance between themselves and this subject, thus successfully evading prejudice toward and stereotypes about America. They were able to avoid generalizations and notions constructed mostly by the media.

Since this study analyzes only five literary creations by three generations of Slovene authors and their perception of the American continent and Native Americans, it cannot be applied to Slovene authors in general. Nevertheless, it does illustrate the topic in question to a certain degree. It is conveyed to the reader who is the key consumer of ideas and images created in literary works.

A serious rival to other forms of media such as the internet, television, newspapers, and the radio, literature plays an important role in creating our notions of reality. It is therefore very important how these notions are conveyed to us. Literature has to represent an adequate weapon against stereotypes and, what is more, it also has to be fully aware of its power.

Nina Vodopivec

page 43

THE SPACE OF A FACTORY: SPATIAL RELATIONS AND HIERARCHIES

Analyzed is the spatial arrangement and hierarchy of the *Pre-dilnica Litija* textile plant. After having obtained a short-time employment in the factory in 2004 I kept a fieldwork diary and interviewed factory employees as well as those who have already retired from the plant.

This particular textile factory had been chosen because it is one of the few spinning mills in Slovenia that is still in operation. Specialized in the production of fibers used in medicine, furniture, and car industry, the plant has been successfully restructured, thereby also reorganizing its spatial relations, social interactions, and relations between its employees.

The first part of this article describes spatial arrangement in the plant and its production unit. Accentuated is the key division in the factory, indicated by the terms *below* – *above* – and *inside* – *outside*. Rather than denoting the situation within the space of the plant, these terms indicate its hierarchical structure.

The analysis of the plant's spatial arrangement emphasizes the question of spatial distance. Although verbal information is extremely important nonverbal information should by no means be neglected. New employees at the production department learn how to work the machines by observing and imitating the movements of more experienced workers, thereby learning from gestures instead of verbal communication. This creates a unique spatial choreography that values experience rather than the knowledge obtained at school.

Equally important are the creation of factory discipline and the changing structure of spatial relations and mobility of blue and white-collar workers in the production department, all within the context of the plant's restructuring from a socialist factory

to a post-socialist enterprise. In accordance with the standards of modern international enterprise management strategies the exact positions of workers and the distance between them has been methodically determined. A system of lines in the carding department is represented by lines drawn on the floor that mark the position of people, machines, pots, trolleys, and paths, thus precisely defining positions of workers, their movements, posture, and gestures.

Spatial reorganization affects and changes the division of work and with it the social interaction in the production department. Despite the rules of discipline that ensure that workers and their movements are being closely monitored everyday practice represents a slight digression from official regulations. On the basis of my findings I posit that the spatial arrangement within the plant, with its implicit hierarchical structure and proportions of power, reflects not only work discipline but also forms a space that creates a memory. Mobilization and digression between different interpretations of the past and the present namely structure the space of the plant in a number of specific ways.

Jasna Fakin Bajec

page 51

RESEARCH OF CULTURAL HERITAGE IN THE KARST: IN THE FOOTSTEPS OF LINGUIST AND ETHNO- GRAPHER KAREL ŠTREKELJ

As the focus of construction, argumentation, and emphasis of national and local identity in contemporary global society, heritage is an important part of scientific discourse. Moreover, it serves as a springboard for economic and commercial enterprises (heritage industry). Although there are many different interpretations of heritage people usually do not ponder over its exact definition, but use the term more generally. Heritage denotes creations, left to us by our ancestors, which must be preserved for future generations. A closer look at this notion reveals that it is also an instrument that emphasizes a feeling of belonging, defines local, regional, state, and transnational communities, and satisfies the need for social interaction and entertainment.

Through the course of centuries, positive and negative attitudes toward and emphasis upon creations of our forebearers changed and transformed. While during the period of socialism the prevailing attitude toward local creations was rather negative the modern postindustrial society tends to highly value local heritage, for instance local dialects, architecture, cuisine, and folk songs. Yet even socialist ideology supported a number of traditions. In order to strengthen its political power and emphasize group, especially Yugoslav, identity it revived a number of popular traditions, usually by taking them from their original, indigenous context and including them in different public events. Such reconstructions of traditional practices, which had acquired the name folklorism, can be

encountered at present as well. Experts, among which are ethnologists and anthropologists, are very critical of this concept that distorts and overly romanticizes popular traditions by playing on people's yearning for nostalgic past, thereby depreciating original cultural practices and traditions that had been handed down by our ancestors. It is the duty of ethnologists and anthropologists to help interpret local history and co-create cultural heritage by conducting field research and writing ethnographic monographs. Heritage has to be included in the development of a community in a functional and attractive manner. Contemporary ethnologists and anthropologists, however, are not the only ones keenly aware of this task; so was Dr. Karel Štrekelj, the founder of ethnology based on scientific data. In the course of his scientific work in the 19th century, he established methodological directives that should also serve as the basis of modern heritage research. Unfortunately, his methodological guidelines are often neglected in the present, as is so clearly evident from a number of developmental projects whose principal aim is to include heritage in the sustainable development of a community. In order to illustrate this pressing problem this paper focuses on an analysis of several developmental projects in two village communities in the Karst municipality of Komen, Štanjel and Vočji Grad. The analysis shows that in spite of numerous attempts at preserving local heritage and including it in the integral development of the community the village of Štanjel was unable to do so, largely due to incorrect methodological guidelines. Vočji Grad, on the other hand, employed a correct approach and is currently regarded as the most active village in the municipality of Komen. It is therefore imperative to pay regard to Karel Štrekelj's methodological guidelines when forming a methodological concept of any developmental project for the sustainable development of a community that includes heritage. It is necessary to study the way of life of the local population, learn about typical features of community life and its structure, and plan its future development accordingly. This is the prerogative for satisfactory results valued by both the local community and the community at large.

Marjetka Balkovec Debevec

page 63

RESEARCHING SOCIAL LIFE IN ETHNOLOGY AND CULTURAL ANTHROPOLOGY: A CASE STUDY OF ČRNOMELJ BETWEEN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND THE SECOND WORLD WAR

After an initial description of the principal aims of her research on this topic and research methodology employed in her ethnological study the author briefly discusses the development of the term social life and examines bibliographic works on

social life in Slovenia (in Ljubljana, Maribor, and Kamnik). She reviews other bibliographic works on this topic in Slovenia and abroad. This is followed by a general examination of Črnomelj's history, economy, and social activities as well as of several key elements that affected the social life of the town. In the period between the second half of the 19th century and the Second World War, Črnomelj was a small country town in Bela krajina, a region in southeast Slovenia, with a population of between 1,000 and 1,900 residents living in the town and its vicinity. Besides working in agriculture, viticulture, and stockbreeding, most of its inhabitants worked in trades. The present article recapitulates the basic findings from an extensive study on this subject, written for a Master's degree in ethnology.

The article focuses on the principal findings on different aspects of social activities in Črnomelj: cultural activities, dances, and open-air fetes; visiting and socializing at home; leisure and Sunday activities; the role of taverns; public events; market days; pilgrimages; swimming pools and sports; river swimming places; celebrating customs and usages; and children and social life. Special emphasis is given to the role of school in the cultural and social pulse of the town.

The author has established that in comparison to larger towns in Slovenia, Črnomelj possessed most of the elements of social events as its much larger counterparts. While managing to preserve certain social activities its inhabitants also embraced new elements closely intertwined with and connected to broader social and cultural circumstances.

Helena Rant

page 74

COLLECTION OF COILED PADS IN GORENJSKI MUZEJ (THE MUSEUM OF GORENJSKA)

Gorenjski muzej (the Museum of Gorenjska) possesses a collection of twenty-five coiled pads, the *svitki*, that display a rich variety of colors and patterns. Although hardly noticeable at first glance, these skillfully made pads, placed on the head to alleviate the pain of carrying heavy burdens and maintain a better balance, attest to their makers' great sense of craftsmanship and their wish to adorn even a plain object of everyday use. The charm of these coiled pads lies in their expert execution that employed different materials and produced a variety of pads. Aside from their purely practical function, they also denoted a source of income if they were made for sale. Many women made money by transporting goods on their heads, a task that would have been extremely difficult without the padding.

The *svitek* is a small pad formed into a ring and placed on the head to alleviate the burden's weight and maintain a better balance. It helped women fetch water from the well, bring lunch to reapers in the field, carry farm produce to their house or transport them to an open market, take laundry to the brook and Easter dishes to church for a blessing, etc. The pads for

everyday use were usually made by each woman herself, utilizing the material they had at hand. Prettier pads like the ones used to support a basketful of Easter foods were often bought from seamstresses, woodenware sellers, and on market stalls. Conveying goods by balancing them on the head is an ancient form of transportation. With the construction of water supply systems and a swift development of transportation means in the first part of the 20th century the use of coiled pads started to diminish and almost completely vanished in the 1960's and the 1970's.

Adela Ramovš

page 78

PROGRAMS AND ACTIVITIES IN BUILDINGS PERTAINING TO SLOVENE CULTURAL HERITAGE

Since their function complements the basic functions of museums, which is protection, research, communication, and development, programs of development and further purpose of the buildings that are part of Slovene cultural heritage are becoming increasingly important. This paper examines the situation in open-air museums, homes of prominent personalities, and houses and homesteads *in situ*. Although conditions are slowly improving in Slovenia they are still lagging behind many European, and especially Scandinavian, countries. The principal problem is improper terminology and a burning lack of experts who would act as mentors to enthusiasts in the field.

Classical examples of such objects are museum shops that sell publications, arts and crafts products, souvenirs, postcards, pens, T-shirts, and organize periodical workshops for young children, primary and secondary school students, and, occasionally, for adults. They also organize literature reading evenings, other cultural events, and revivals of traditional customs. These activities could be further enhanced by offering traditional dishes, by combining natural and cultural heritage, by introducing different programs for leisure time, by developing adequate information systems, by education, and by research. It is very important to combine forces on local, regional, and national levels since only joint presentation on the market and joint promotion will help develop new programs, acquire necessary funding, and attract larger numbers of visitors.

NAVODILA ZA OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV ZA »GLASNIK SED«

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* zato prosi vse sodelavce, da pri pisanju in oddajanju svojih prispevkov upoštevajo spodaj navedena navodila.

Tipkopise s svojimi podatki in priloženo zgoščenko pošiljajte na naslov: Uredništvo Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana ali na elektronski naslov glavne urednice: irena.destovnik@siol.net.

Prispevki za rubriki Razglabljanja in Obzorja stroke – strokovni prispevki naj bodo dolgi eno avtorsko polo, to je šestnajst strani A4 računalniško napisanega besedila. Poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, recenzije in ocene knjig, razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in obsežnejši strokovni prispevki naj vsebujejo **povzetek** vsebine (največ eno stran) in **avtorski izveček** (od pet do deset vrstic). K prispevkom pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači naslov, elektronski naslov ter telefonsko številko).

Vsi prispevki so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>).

Tipologija za znanstvene in strokovne članke se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva.

Fotografije, diapozitive, skice in risbe (največ tri na prispevek), ki jih po izidu posamezne številke vrnemo, priložite v posebni kuverti. Omenjeno gradivo v elektronski obliki (elektronska pošta ali zgoščanka), skenirano v **formatu JPG** v ločljivosti vsaj 300 dpi, pa pošiljajte **posebej** (ne vstavljajte ga med besedilo). V besedilu ustrezno označite mesta, kjer naj bo objavljeno, in ga podnaslovite (naslov fotografije, skice ali risbe, avtor in datum nastanka). Za objavo kakršnega koli gradiva iz drugih knjig in revij morate priložiti pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji, vse prispevke recenzirajo uredniški odbor ali zunanji recenzenti anonimno. Recenzije se hranijo v arhivu SED. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo. Pri navajanju virov in literature upoštevajte naslednja navodila:

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC MED BESEDILOM:

(Priimek leto izida: stran)

Primer: (Hailbrainer 2003: 41)

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura napišite vse vire in literaturo, navedene v opombah. Posameznih navedb ne številčite, med njimi ne puščajte razmaka. Ločeno navajajte arhivske in ustne vire, literaturo ter elektronske vire. Gradivo v posameznih sklopih navajajte po abecednem vrstnem redu.

Samostojne publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: Naslov. *Ime publikacije* let./št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* let. 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIIMEK, Ime: Naslov. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka), strani.

Primer: PIKO - RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim *in*, pri več kot treh pa seznam končajte z *idr.* Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptujju, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in / ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC V OPOMBAH:

Samostojne publikacije:

Ime Priimek, *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka), strani.

Primer: Heimo Halbrainer, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici* (Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003; Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

Ime Priimek, Naslov. *Ime publikacije* let./ št. (leto izida), strani.

Primer: Polona Bajda, Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* let. 44/1 (2004), 40–46.

Zborniki:

Ime Priimek, Naslov. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov* (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka), strani.

Primer: Martina Piko – Rustia, Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji* (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 35), 69–73.

Filmografija:

Naslov, leto izdelave, avtor, format, trajanje.

Primer: Leto oračev, 2006, Naško Križnar, DVD, 38 min.

Arhivski viri:

Ime arhiva, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in / ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788).

Elektronski viri:

Naslov članka, naslov spletne strani, datum.

Primer: Vabilo na posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev, <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo si pridržuje pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

BALKOVEC DEBEVEC mag. Marjetka, univ. dipl. etnol. in prof. zgod., muzejska svetovalka, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: marjetka.balkovec@guest.arnes.si

ČERNELIČ KROŠELJ Alenka, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., višja svetovalka za kulturo, tehnično kulturo in delo z mladimi, Občina Krško, Cesta krških žrtev 14, SI – 8270 Krško. Elektronski naslov: alenkack@volja.net

FAKIN BAJEC Jasna, prof. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., mlada raziskovalka – asistentka, ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, SI – 5000 Nova Gorica. Elektronski naslov: jasna.fakin@zrc-sazu.si

FISTER Majda, univ. dipl. etnol., bibliotekarka na SAZU v pokoju, Na jami 5, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: majda.fister@volja.net

ILICH Iztok, urednik pri DZS, publicist in prevajalec, Trebinjska 11, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: iztok.ilich@amis.net

KRIŽNAR doc. dr. Naško, univ. dipl. etnol. in arheol., znanstveni sodelavec ISN ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronska pošta: nasko@zrc-sazu.si

MARTY mag. Maša, prof. glasbe, asistentka, GNI ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: masa@zrc-sazu.si

MOČNIK Teja, absolventka OEiKA, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Hrastje 82, SI – 4000 Kranj. Elektronski naslov: teja.mocnik@gmail.com

OKORN Darja, prof. angl. in slov. jez. v pokoju, Vodopivčeva 11, SI – 4000 Kranj.

PORENTA mag. Tita, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., višja kustosinja, Tržiški muzej, Muzejska 11, SI – 4290 Tržič. Elektronski naslov: tita.porenta@guest.arnes.si

RACIČ SIMONČIČ Mojca, dipl. etnol. in soc., bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: mojca.racic@guest.arnes.si

RAMOVŠ Adela, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., Krtina 22a, SI – 1233 Dob. Elektronski naslov: adela_ramovs@yahoo.com

RAMŠAK doc. dr. Mojca, znanstvena sodelavka, Zavod – Center za biografske raziskave, Metelkova 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: mojca.ramsak@guest.arnes.si

RANT Helena, prof. zgod. in soc., višja kustodinja, Gorenjski muzej, Tomšičeva 44, SI – 4000 Kranj. Elektronski naslov: info@gorenjski-muzej.si

RAVNIK doc. dr. Mojca, višja znanstvena sodelavka, ISN ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: MojcaRa@zrc-sazu.si

REPIČ dr. Jaka, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., asistent na OEiKA, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Zavetiška 5, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: jaka.repic@guest.arnes.si

ROŽENBERGAR ŠEGA mag. Tanja, univ. dipl. etnol. in soc., muzejska svetovalka, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI – 3000 Celje. Elektronski naslov: tanja.rozenbergar@guest.arnes.si

ROŽMAN Helena, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., višja kustodinja, Galerija Božidar Jakac, Kostanjevica na Krki, Grajska cesta 45, SI – 8311 Kostanjevica na Krki. Elektronski naslov: helena.rozman@guest.arnes.si

SLIVNIK PAVLIN Zora, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jez. s knj. Rojčeva 18, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: sed-drustvo@sed-drustvo.si

SMERDEL mag. Inja, muzejska svetnica, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: inja.smerdel@etno-muzej.si

STAREC Saša, absolventka OEiKA, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Rožna dolina c. III/17f, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: sasa.starec@gmail.com

TERCELJ OTOREPEC Mojca, univ. dipl. etnol. in soc. kult., višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj, Tomšičeva 44, SI – 4000 Kranj. Elektronski naslov: mojca-tercelj@kr-zvkds-slo.si

TERSEGLAV prof. dr. Marko, prof. slov. in prim. knj., mag. starejše slovenske literature, GNI ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: tmarko@zrc-sazu.si

VALENTINČIČ FURLAN Nadja, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. ter anglistka, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

VODOPIVEC dr. Nina, soc. antropol., asistentka na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana. Elektronski naslov: nina.vodopivec@guest.arnes.si

Etnološki večer, posvečen 75-letnici prof. dr. Slavka Kremenška, Kavarna SEM, 12. 12. 2006

Slovenski etnologi na 5. etnološkem večeru, na katerem je Slovensko etnološko društvo v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja pripravilo pogovor s prof. dr. Slavkom Kremenškom. Foto: Savo Nedeljko

Urednici »Glasnika SED«, Alenka Černelič Krošelj in Tita Porenta, predstavljata vsebino zadnje številke letnika 46, posvečene 75-letnici prof. dr. Slavka Kremenška. Foto: Savo Nedeljko

Prof. dr. Slavko Kremenšek s kolegicama etnologinjama Anko Novak (v ospredju) in mag. Marjetko Balkovec Debevec. Foto: Savo Nedeljko

Razgovor s prof. dr. Kremenškom je na etnološkem večeru vodila doc. dr. Mojca Ravnik. V zanimiv pogovor o profesorjevih pogledih na nekdanjo in sedanjo podobo slovenske etnologije se je vključil tudi akademik dr. Milko Matičetov, prav tako častni član Slovenskega etnološkega društva. Foto: Savo Nedeljko

Občni zbor SED, Muzej novejšje zgodovine Celje, 29. 3. 2007

Dr. Breda Čebulj Sajko in Helena Rožman – prvi pozdrav v Celju. Foto: Ivanka Počkar

Nova predsednica Helena Rožman predstavlja svoj program. V ozadju predsedstvo občnega zbora: mag. Tanja Roženberger Šega, Tanja Hohnec in Zvezda Delak Koželj. Foto: Ivanka Počkar

Zbrani člani SED. Foto: Ivanka Počkar

Predsednica SED v mandatnem obdobju 2005–2007 poroča o opravljenem delu. Foto: Ivanka Počkar

Dr. Naško Križnar, novi podpredsednik SED. Foto: Ivanka Počkar

Odprtje razstave cvetnonedeljskih butaric. Foto: Ivanka Počkar